V. KLJUČEVSKIJ

RUSKÉ DĚJINY

V

1929

STANISLAV MINAŘÍK V PRAZE

RUSKÉ DĚJINY

V

V. KLJUČEVSKIJ

RUSKÉ DĚJINY

—

DÍL V

—

Přeložil

Stanislav Minařík

L 19680

1929

Stanislav Minařík v Praze

OD REDAKTORA.

Pátý svazek díla ‚Kurs russkoj istorii' V. O. Ključevského je tištěn podle litografovaného vydání jeho přednášek na moskevské universitě v školním roce 1883—1884. Uskutečněno je toto vydání podle mých zápisků, které dílem Vasilij Osipovič sám opravil, dílem já za jeho diktování. Pokud mi je známo, pozdější zápisky svých posluchačů nezkoumal už tak přísně. Srovnáváme-li různá vydání jeho přednášek, která se objevila později, nemluvě o prostých otiscích vydání z roku 1883—1884, bez mé účasti a bez vědomí Vasilije Osipoviče, snadno v nich zpozorujeme mnoho omylů, které zavinili studenti, a ne profesor: pouhá tato příčina stačí, abychom dali přednost tekstu z r. 1883—1884 proti pozdějším — je autorisován. Mé vydání je přerušeno prostřed fráze; blížily se zkoušky, a Vasilij Osipovič zadržel poslední přednášky u sebe; vrátil mi je později se svými opravami, ale litografovati je bylo už pozdě; zachovaly se u mne v rukopise a podle něho jsou tištěny v tomto vydání.

R. 1902 podle jedněch z pozdějších zápisků byl otištěn celý ‚Kurs' („Jako rukopis. Přednášky z ruských dějin profesora moskevské university V. O. Ključevského') v 20 výtiscích, na krásném papíře, v Petrohradě, v tiskárně Kiršbaumově, na Dvorcovém náměstí, v domě ministerstva financi. První díl obsahuje dějiny staré Rusi, konče zemskými institucemi Ivana Hrozného (str. II nečísl. + X + 389 + III); druhý se končí přehledem změn v statkářském a služebním položení šlechty po smrti Petra Velikého (str. II nečísl. + 334 + II); třetí vládou císaře

Aleksandra II. a ‚přílohou': ‚Památce v Pánu zesnulého Cisaře Pána Aleksandra III.' (str. IV nečísl. + 539 + 8).

R. 1907 bylo toto vydání znovu vytištěno, bez jména profesora, pod názvem ‚Ruské dějiny', v třech dílech, bez údajů místa vydání a tiskárny (díl I — str. IV nečísl. + VI + 196, díl II — str. II nečísl. + II + 167, díl III — str. IV nečísl. + 248).

Obě vydání byla tajná. Jedno podle pověsti bylo objednáno ministrem financí S. J. Vittem pro cara a osoby mu blízké, druhé bylo vytištěno v mnoha tisících výtisků (nejméně 6), aby z peněz za ně získaných bylo podporováno revoluční hnutí. Vydavatelé se neobrátili k profesoru o dovolení a nedali mu ani jeden výtisk. Spatřiv náhodou v soukromých rukou ‚carské' vydání, obrátil jsem se do Veřejné knihovny k zesnulým V. P. Lambinovi a D. F. Kobekovi; oba se zprvu zachovali k mému oznámení s jakousi pochybností, ale zanedlouho dostal D. F. Kobeko od S. J. Vitteho poslední výtisk a odevzdal jej do knihovny s nápisem: ‚Podle slov vydavatelových bylo vytištěno dvacet výtisků'. Porovnáme-li ‚tajná' tištěná vydání s litografovanými ‚studentskými' přednáškami, vidíme, že vydavatelé v letech 1902 a 1907 neredigovali tekst docela správně a zacházeli s nim poněkud libovolně.

V školním roce 1883—1884 zakončil Vasilij Osipovič běh krátkým přehledem vlády Mikuláše I. Přednášky o dějinách vlády Aleksandra II. představují zvláštní běh a vyžadují velmi pečlivého prozkoumání. Pokud pak se týká ‚přílohy' ve vydání r. 1902, tu pravé místo této řeči o Aleksandru III., proslovené ve schůzi Spolku ruských dějin a starožitností při moskevské uni-

versitě 28. října 1894 je ovšem v sebraných spisech Vasilije Osipoviče, a ne ve všeobecném díle ‚Kurs russkoj istorii' (není také ve vydání roku 1907).

Přijmouti návrh literárně vydavatelského oddělení Národního komisariátu osvěty, týkající se přípravy k tisku V. dílu ‚Kursu' V. O. Ključevského', pokládal jsem za svou povinnost i vzhledem k památce drahého učitele, i vzhledem k ruské historické vědě, i vzhledem k národu. Několik pokolení bylo vychováno tímto ‚kursem', a dlouho bude míti nejen vědecký, ale i společenský výchovný význam.

Připravuje pátý díl k tisku, snažil jsem se pokud možno nejpřesněji uvésti originální text, vyhýbaje se osobním opravám; tu a tam však tištěný text tohoto vydání nesouhlasí plně s textem litografovaného vydání r. 1883—1884; tyto změny a opravy byly provedeny na základě pozdějších vydání a není o tom pochyby, že náležejí profesorovi, a ne studentům.

V ‚příloze' k tomuto vydání je znovu otištěn ‚Přehled nejdůležitějších zjevů ruských dějin od smrti Petra Velikého' ze 7. vydání ‚Stručná pomůcka ruských dějin' (Vladimir. gub., 1909, str. 144—201), opraveného autorem; ‚Pomůcka' jako ‚Kurs' byla Vasilijem Osipovičem určena jeho posluchačům.

J. Barskov.

Dne 12. ledna 1919.

HLAVA SEDMDESÁTÁ PÁTÁ.

Život Kateřiny II. do r. 1762.

Její původ a výchova. — Její provdání a položení při dvoře císařovny Alžběty. — Její způsob jednání. — Myšlenky o ruském trůně. — Položení Kateřiny za vlády Petra III.

Červnový převrat r. 1762 uvedl na ruský trůn ženu padlého císaře. Kateřina byla jednou z těch politických náhodností na tomto trůně, jakých na něm tak mnoho přebývalo v XVIII. st. Po matce náležela k holštýnskému rodu, ale po otci k právě tak nicotnému rodu vévodů anhaltsko-zerbských. Její otec, drobný vladařský princ, byl ve službách pruského krále, velel pruským plukům, byl zprvu velitelem, později guvernérem města Štětína, s nezdarem se pokusil o místo kuronského vévody a skončil svou kariéru jako pruský polní maršálek. V Štětíně se mu narodila 21. dubna (2. května) 1799 dcera Sofie-Augusta, naše Kateřina. Takovým způsobem spojovala tato princezna v své osobě dvě malé knížecí dynastie severního Německa.

Svět severoněmeckých knížetství byl zajímavým koutkem v Evropě XVIII. st.; odtud nejednou vycházeli ti drobní vladařští princové se svým příbuzenstvem, kteří někdy hráli veliké úlohy v osudu velikých evropských států, mezi jiným i u nás. Tady všichni žili, spoléhajíce se na šťastnou příležitost, na zahraniční rodové svazky; proto tu vždy byla připravena významná sbírka malých ženichů, kteří hledali veliké nevěsty, i chudých nevěst, které hledaly bohaté ženichy, konečně následníků a následnic, kteří čekali na uprázdněné trůny. Tento svět vychovával politické kosmopolity, kteří nemyslili na

vlast, ale na kariéru, kterým byla vlast všude, kde se podařila kariéra.

Holštýnský rod byl v XVIII. st. hlavně takovou školkou vladařského poběhlictví. Jen proto, že jedna z dcer Petra I. se provdala za vévodu holštýnského, nabyl tento rod jakéhosi významu také v našich politických dějinách XVIII. stol. Všichni předkové Kateřininí po matce hned od počátku století buď sloužili v cizině a tam skládali hlavy, nebo hledali a někdy získávali cizí trůny. Nadarmo jakýsi kanovník v Brunšviku nepředpověděl Kateřině už v jejím dětství skvělou budoucnost, praviv její matce: ‚na čele vaší dcery vidím aspoň tři koruny'. Svět už uvykl viděti ve vladařských rodech, podobných anhaltskému a holštýnskému, sbírku královských hlav, které zůstaly bez koruny, které však čekaly na koruny, jež zůstaly bez hlav.

Kateřina byla vychována ve velmi těsném ovzduší. Její otec byl přísný luterán staré ortodoksní školy, ale matka byla nesnášelivá a neposedná žena, hotová účastniti se každé temné věci, učiněná intrika, ztělesněné dobrodružství, — jí bylo všude dobře, jen ne doma; byla laskavá na všechny, jen ne na muže a na děti. Za svého života sjezdila téměř celou Evropu, sloužila u Bedřicha Velikého, vykonávajíc taková diplomatická poručení, jež vykonávati se styděli skuteční diplomaté, čímž si zasloužila veliký respekt se strany velikého krále, a nedlouho před vstupem své dcery na ruský trůn zemřela v Paříži ve velmi ubohém položení. Kateřina mohla jen osudu děkovat za to, že její matka často nebývala doma. Štětínská velitelka se ve výchově dcery přidržovala velmi prostých pedagogických pravidel, a Kateřina se sama přiznávala, že za

každý poklesek byla naučena očekávati poličky. Řada příznivých okolností postavila Kateřinu blízko k ruskému trůnu. Především — jeden z četných jejích strýců, vévoda holštýnský, záhy zemřelý, byl pokládán za ženicha Alžběty, kdy tato byla ještě velikou kněžnou. Alžběta zachovala na něho do konce života něžné vzpomínky a projevovala pozornost jeho neteři s její matkou, posílajíc jim různé cetky na způsob své podobizny, ozdobené démanty v ceně 18.000 tehdejších ruských rublů. Tyto démanty byly rodině štětínského velitele velikou útěchou v životních trampotách. Potom Kateřině pomohla její zřejmá nicotnost. Tehdy u ruského dvora hledali nevěstu pro následníka trůnu a rozumní politikové radili Alžbětě, aby ji vybrala z nejskromnějšího rodu, protože nevěsta, vybraná z velikého vladařského rodu, nebude třebas prokazovat náležitou úctu císařovně a jejímu synovci. O to se starali všichni lidé, kteří tehdy rozhodovali u ruského dvora: bývalý vychovatel velikého knížete následníka, Švéd Brümmer, oddaný holštýnským zájmům; diplomatický agent Francie, markýz de la Chetardie, který usiloval o založení spolku Ruska s Pruskem a Francií; osobní lékař císařovnin Lestocq, který dostával veliké služné z Francie, a jeho ruští pomahači. Mezi Kateřininými námluvčími byla ještě jedna osobnost významná v tehdejší Evropě — Bedřich II., který se snažil zaopatřiti u ruského dvora dceru svého štětínského služebníka, doufaje, že v ní bude míti časem oporu v sídelním městě říše pro něho strašné. Bedřich sám se v svých pamětech přiznával, že sňatek Petra s Kateřinou je jeho dílo, že tento sňatek pokládal za nevyhnutelný pro státní zájmy Pruska a že v Kate-

UNIVERZITNÍ KNIHOVNA

řině viděl osobu, nejvhodnější pro zabezpečení pruských zájmů v Petrohradě. Všechno to naklonilo Alžbětu ve prospěch Kateřiny při volbě nevěsty, tím spíše, že tato nevěsta byla jaksi z druhého kolena sestřenicí svého budoucího muže. R. 1744, zahalivši svou cestu hlubokým tajemstvím, přijela Kateřina s matkou do Petrohradu. Celý politický svět evropský se podivil takové volbě.

Kateřina přišla do Petrohradu jako docela chudá nevěsta: sama se později přiznávala, že s sebou přivezla tucet košil, a troje nebo čtvery šaty, ušité mimo to na směnku, poslanou také z Petrohradu na cestovní výdaje; toho bylo velmi málo, aby se slušně žilo při ruském dvoře, kde za jednoho z požárů paláce shořelo císařovně na 4.000 šatů. Kateřinino položení při ruském dvoře bylo s počátku velmi vrátké; charakterisuje je tato episoda, vyprávěná v pamětech samé Kateřiny. Jednou, ještě před svatbou, seděla s ženichem v paláci v Trojické Sergijově lávře a smála se; pojednou z císařovniných pokojů přibíhá Lestocq a oznamuje mladému páru: ‚brzo se vaše blaženství skončí,' a potom, obraceje se ke Kateřině, pokračuje: ‚skládejte své věci, brzo se vypravíte na zpáteční cestu domů'. Kateřinina matka se ovšem pohádala se všemi u dvora, zapletla se do diplomatické intriky markýzy de la Chetardie, a Alžběta se rozhodla vypovědět velitelku za hranice zároveň s dcerou; později ji také vypověděli, ale bez dcery. Na konci Alžbětiny vlády pomýšleli u dvora na to, odstranit Kateřinu s mužem za hranice a prohlásiti za následníka trůnu jejich syna, cesareviče Pavla.

Takovým způsobem nové okolí donutilo Kate-

řinu, aby byla stále na stráži. Ale Kateřina přišla do Ruska s dostatečnou přípravou na všechny trampoty; životní zkušenost a vzdělání, které se jí dostalo, pomohly jí vyznati se a udržeti v Petrohradě na kluzkých ruských stezkách. Nadarmo nepocházela z jednoho z těch německých rodů, jejichž rodinným podáním byl zvyk býti ne doma, ale mezi cizími lidmi. Kateřina zdědila tento zvyk, dovedla jako všichni lidé bez přístřeší všude se cítiti doma. V mládí mnoho vídala: narodivši se v Štětíně, vychována byla u babičky v Hamburku, bývala v Brunšviku, v Kielu i v samém Berlíně, kde viděla dvůr pruského krále. Všechno to jí pomohlo shromážditi značnou zásobu pozorování, rozvinulo v ní životní zkušenost. Možná, že tato životní zkušenost byla také příčinou její předčasné zralosti; v čtrnácti letech se zdála už vzrostlou, překvapujíc všechny svou vysokou postavou a vyvinutostí nepřiměřenou letům.

Výchova ji zbavila předsudků, které často překážejí životním úspěchům. Severní Německo bylo tehdy zaplaveno francouzskými hugenoty, kteří prchali z Francie po zrušení nantského ediktu. Tito hugenoti, náležející hlavně pracovitému měšťanstvu, brzo se zmocnili všech městských řemesel a začínali se zmocňovati výchovy dětí ve vyšších kruzích německé společnosti. Kateřina se učila zároveň u katolického pátera Perara, horlivého služebníka papežova, u kalvinisty Laurenta, který nenáviděl papeže, u luteránského pastora Wagnera, který nenáviděl i papeže i Kalvína; když přijela do Ruska, poučovati ji o pravdách pravoslavné víry bylo svěřeno archimandritu Simonu Todorskému, který stejně nenáviděl i papeže, i Kalvína, i Luthera. Snadno

lze pochopiti, jakou rozmanitou zásobu náboženských vědomostí mohla Kateřina dostati od tak rozmanitých učitelů.

V Rusku měla pro své vztahy k svému muži mnoho volných chvil. Petra obtěžovala její společnost a ochotně ji vyměňoval za jiné. V žertovném epitafu, který Kateřina napsala sobě samé r. 1788, přiznává se, že za osmnáct let nudy a osamění (t. j. provdání) měla dosti času, aby přečtla mnoho knih. S počátku čtla bez výběru romány; potom se jí dostala do ruky Voltairova kniha, která měla rozhodný vliv na volbu jejího čtení; podle jejích slov nechtěla od těch dob čísti nic, co nebylo tak dobře napsáno a z čeho nebylo lze načerpati právě tolik prospěchu. S takovou zásobou vnějších i vnitřních prostředků jala se pracovati o svém položení v Rusku. Především začala horlivě studovati ruskou pravoslavnou víru, mnoho a horlivě se modlila a postila, obzvláště před lidmi, předhánějíc někdy dokonce přání zbožné císařovny Alžběty: tak když tato jí jednou požádala, aby se postila v druhém týdnu velikého postu, Kateřina odpověděla prosbou, aby jí bylo dovoleno postiti se celý půst. Služebnictvo nejednou ji přistihovalo s modlitební knihou v ruce. Často vstávala za nocí a učila se nazpaměť ruským slovům; tato nevčasná zaměstnání dokonce jednou způsobila, že vážně onemocněla. Zásobivši se těmito prostředky nevyhnutelnými pro úspěch, začala bedlivě pozorovati prostředí, které ji obklopovalo. Byla to velmi pestrá a plná intrik dvorní společnost dob Alžbětiných. Kateřina se ničeho neštítila, aby dobře poznala tento svět; všecka se proměnila podle vlastních slov v diváka velmi trpného, velmi skromného a dokonce zřejmě lho-

stejného. Užívala vyptávání služebnictva; dokonce neopovrhovala naslouchánim. Za nemoci úmyslně ležela se zavřenýma očima, přetvařujíc se, že spí, zatím co dvorní dámy ji ošetřující, využívajíce toho, spěchaly navzájem si popovídati, z čehož se Kateřina dovídala mnoho takového, co by byla nikdy nepoznala bez této lsti.

V pamětech na svůj život před vstoupením na trůn sama líčí svůj způsob jednání a vytčené sobě cíle: snažila se získati náklonnost všech vůbec, velikých i malých, ustanovivši si za pravidlo, že potřebuje všech; nepřidržovala se žádné strany, v nic se nemísila, vždy se vesele tvářila; byla pozorná a zdvořilá ke všem, nikomu nedávajíc přednost, prokazovala velikou úctu matce, kterou nemilovala, bezmeznou pokornost císařovně, které se smála, vynikající pozornost mužovi, kterým opovrhovala; zkrátka, všemi prostředky se snažila získati náklonnost obecenstva. Užívajíc těchto prostředků, úspěšně kráčela k vytčenému cíli, a cílem jejích stálých myšlenek a horlivých starostí byl ruský trůn; stal se tajným snem její ctižádosti: sama se v pamětech přiznává, že bez lítosti by se rozloučila s mužem, ale že k ruské koruně nebyla tak lhostejná. Před svatbou se zamyslila nad svou budoucností; neočekávala od ní štěstí; provdání jí slibovalo jen nepříjemnosti. Byla však připravena na všecko; ‚jediné ctižádost mne udržovala,' připojuje, vzpomínajíc v pamětech na tyto chvíle: ‚v hlubině mé duše bylo, nevím, něco takového, co ani na chvíli mi nedovolovalo pochybovati, že dříve nebo později dosáhnu svého, že se stanu samovládnou ruskou císařovnou.' Tento cíl urovnával nerovnosti její životní cesty. Opovrhování se strany muže hluboce ji uráželo i jako manžel-

ku i jako ženu; její samolibost strádala, ale z hrdosti nikomu nedávala najevo svých utrpení, nestěžovala si na své ponížení, bojíc se státi se předmětem urážlivé útrpnosti, o samotě plakávala, ale ihned potají stírala slzy a s veselou tváří vybíhala k svým dvorním dámám.

Takovým způsobem dovedla Kateřina ustoupiti smutným okolnostem a smířiti se s nezáviděníhodnou úlohou opuštěné ženy. Její dlouhá úsilí byla korunována úspěchem: podle jejích slov dosáhla toho, že se na ni počali dívati jako na zajímavou a velmi nehloupou mladou osobu. Anglický vyslanec při ruském dvoře líčí v svém telegramu položení, jaké zaujímala v dvorním světě pět let před smrtí Alžbětinou: psal, že Kateřina všemi na ní závislými prostředky hned od svého příchodu do Ruska se snažila získati lásku Rusů a nyní ji už nejen milují, ale i bojí se jí; mnozí a dokonce ti, kteří jsou v lepších stycích s císařovnou, přece hledají každou příležitost potají se zalíbiti také veliké kněžně. Tak se Kateřina bojem zmocnila svého položení; bylo už tak upevněno, že šest měsíců vlády jejího manžela nemohlo je zvrátiti.

Hned v prvních dnech této vlády začali s ní opovržlivě zacházet. Francouzský vyslanec Breteuil ve svých zprávách takto líčí její položení v té době (v dubnu 1762): ‚císařovna se snaží ozbrojiti se filosofií, třebaže se to protiví její povaze; lidé, kteří ji vídají, říkají, že není k poznání, chřadne a pravděpodobně brzo zemře.' Ale nezemřela, nýbrž po celou dobu pevně šla po vytčené cestě. Zbožně stála u rakve zesnulé císařovny, horlivěji než všichni vykonávala všechny pohřební obřady ruské církve. ‚Duchovenstvo i lid jsou tím velmi dojati a jsou jí za to

vděčni,' píše týž vyslanec, ‚přísně zachovává svátky a posty, všechno, k čemu se císař chová lehkomyslně a k čemu Rusové nejsou lhostejní.' Proti proroctví o brzké smrti Kateřinině týž Breteuil psal už na počátku r. 1762: ‚císařovna projevuje mužnost; mají ji rádi a váží si jí všichni takovou měrou, jakou nenávidí císaře'.

Viděli jsme, jak se ve prospěch Kateřiny utvořilo spiknutí, protože v petrohradské společnosti vznikl kruh lidí, jejichž zájmy náhodou se shodovaly se záměry Kateřininými.

Všechny tyto biografické podrobnosti nejsou zbytečné pro vysvětlení povahy a politického osudu Kateřinina.

Narodila se ve velmi skromném údělu a záhy zakoušela nedostatky a úzkosti, spojené s nezabezpečeným postavením. Ale z rodného ovzduší, ubohého a těsného, vrhl ji osud na široké a hlučné politické scény, kde působili velicí lidé a dály se veliké věci. Tu viděla Kateřina mnoho slávy a moci, hojnost lesku a bohatství, setkávala se s lidmi, kteří všechno vydávali v šanc, aby to získali, jako Bedřich II; viděla lidi, kteří nebezpečím dosahovali všeho toho jako císařovna Alžběta. Viděné příklady sváděly, podněcovaly chuť ctižádosti, a Kateřina od přírody nebyla zbavena vlastností, z nichž při náležitém zpracování se vypracovávají talenty, nevyhnutelné pro úspěch na takovém nebezpečném a svůdném kolbišti. Kateřina vyrostla s myšlenkou, že si sama musí klestiti cestu, dělati kariéru, zpracovávati v sobě vlastnosti, pro to nevyhnutelné; a provdání jí poskytlo znamenitou praksi pro takovou práci, nejen ukázalo cíl její ctižádosti, ale učinilo dosažení tohoto cíle otázkou jejího osobního bezpečí. Neúnavné sledování tohoto

cíle, těžké zkoušky, jimiž Kateřina prošla na cestě k němu, dodaly jí podivuhodný výcvik, to ‚zakalení duše', kterým se později tak pyšnila, vypracovaly v ní hlavní pravidlo její životní moudrosti, jemuž byla tak zavázána za své úspěchy. Pro ni žíti od dětství znamenalo pracovat, a protože její hlavní životní práce záležela v tom, aby v neznámé zemi přemluvila lidi, s nimiž se setkávala, aby ji vyvedli na cestu k vytčenému cíli a pomohli jí přiblížiti se ve vhodné chvíli k cíli, tu jejím hlavním zaměstnáním se stalo zpracování lidí a okolností, umění užívati jich. Pro samu vlastnost tohoto zaměstnání potřebovala jiných mnohem více, než jiní potřebovali jí; při tom osud dlouho ji nutil pohybovati se mezi silnějšími, ale ne tak prozíravými lidmi, kteří si vzpomněli na ni teprve tehdy, když jí potřebovali. Proto si záhy osvojila myšlenku, že nejlepší prostředek využívati okolností a lidí je plynouti do času po proudu prvních a sloužit jako zřejmý nástroj v rukou posledních, nástroj ne slepý, třebaže poslušný. Ne jednou se odevzdávala do rukou jiných, ale jen proto, aby ji donesli na místo, po němž toužila, kam nemohla sama dojíti. V tomto životním pravidle je pramen všech silných a slabých stránek její povahy. Byla schopna napětí, horlivé a někdy dokonce silám nepřiměřené práce; proto se sobě i jiným zdála silnější, než sama byla. Ale spíše pracovala o svých způsobech než o myšlenkách a citech: z toho vyplývala stálá uhlazenost oněch a propukající někdy hrubost těchto. V její mysli bylo více pružnosti a vnímavosti než hloubky a chápavosti, více výcviku než tvorby, jako v celé její povaze bylo více nervové živosti než duchovní síly.

V tomto směru jsou jaksi zajímavé její četné spisy. Psala mnoho v nejrozmanitějších literárních formách: už před vstupem na trůn mnoho čtla, počínajíc ruskými letopisy a končíc módními knihami tehdejší francouzské filosofie. Vědouce, jak mnoho se učila a uvažovala, můžeme se diviti suchosti a bezbarvosti jejího výkladu, chudosti její představy, zdrželivosti, dokonce ubohosti jejích myšlenek a citů. V jejích spisech nenajdeme nic, co by překvapovalo, vštěpovalo se v paměť: ani smělé myšlenky, ba ani šťastného obratu; ze všeho nejméně je v nich prostoty a nenucenosti. V nejpřátelštějších psaních, na příklad jejímu zahraničnímu agentu, baronu Grimmovi, jako by hrála dobře naučenou úlohu a předstíranou žertovností, strojenou duchaplností se snaží zastříti prázdnotu obsahu a rozvláčnost výkladu. S týmiž rysy se setkáváme i v její činnosti. Nechť se pohybovala v jakékoliv společnosti, nechť cokoliv činila, vždy se cítila jako na scéně, proto příliš mnoho dělala na odiv. Sama se přiznávala, že ‚ráda byla mezi lidmi'. Ovzduší a dojem díla byly pro ni důležitější než samo dílo a jeho následky; proto způsob jejího jednání byl vznešenější než pohnutky, které je podnítily. Měla spíše na mysli vrstevníky než potomstvo; proto první ji kladli výše, než ji klade toto. Starala se více o popularnost než o prospěch. Její energie byla podporována ne tak zájmem věci, jako pozorností lidí. Vůbec v její činnosti bylo více lesku, efektu než vznešenosti, tvorby. Dovedla lépe zahráti věc, než utvořiti ji. Jí samé budou vzpomínat déle, než jejích skutků.

HLAVA SEDMDESÁTÁ ŠESTÁ.

Všeobecný program činnosti Kateřiny II. Úkoly zahraniční politiky.

Vliv převratu r. 1762 na Kateřininu politiku. — Manifest z 6. července. — Rozpory v programu nové vlády. — Mezinárodní vztahy Ruska po smrti Petra Velikého. — Rakouskoruský spolek. — Otázky turecká a polská, jejich význam pro Rusko a prostředky pro jejich rozřešení.

Kateřina vstoupila na trůn násilím, t. j. revolucí. Takový původ její moci projevil rozhodné působení na její program. Nová vláda byla utvořena hnutím, které vzniklo ve společnosti proti vládě dřívější; to zavazovalo onu působiti proti této. Padlá vláda ozbrojila proti sobě celou společnost opovržením k národním zájmům, k národním věrám a obyčejům; nová vláda musila tedy jednati v národním duchu. Dřívější vláda popudila proti sobě všechny svou libovůlí bez cíle; tato libovůle vzkřísila ve vyšších kruzích petrohradské společnosti zapomenuté idee roku 1730. V předvečer převratu Nikita Panin, rozmlouvaje s Daškovovou, řekl, že je nevyhnutelno prohlásiti za císaře cesareviče Pavla, když by dříve byl ruský stát zřízen na základech švédského, t. j. byl proměněn v konstitučně-aristokratickou monarchii. Libovůle dřívější vlády vzbudila politické vzrušení ve všech třídách společnosti; dokonce z prostých lidí učinila popudlivé kritiky trvajícího pořádku, bezděčné politikáře. Podle svědectví vrstevníkova (Bolotova) tehdy na ulicích se všichni odvažovali veřejně a bez jakýchkoliv obav souditi a opravovati skutky a věci panovníkovy. Sama Kateřina v druhém manifestu (6. července) o vstupu na trůn svědčí, že nezůstal nikdo v národě, kdo by nahlas a

s odvahou a bez chvění neklnul panovníkovi. To znamená, že nová vláda rozumně liberálním způsobem jednání musila rozptýliti dojem vytrpěné samovlády a zadržeti rozvázané jazyky, uklidniti společnost, ujistivši ji, že taková libovůle se nebude opakovat. Konečně nová vláda byla utvořena gardou, a garda zůstávala představitelkou šlechty, která po smrti Petra Velikého dosáhla velikých úspěchů ve snaze státi v čele společnosti s významem vládnoucí třídy. Nová vláda musila působiti v zájmu stavu, který ji utvořil. Takový byl program, nadiktovaný Kateřině samým původem její moci.

Týž program rozvíjí v přespříliš mnohomluvném manifestu z 6. července, který byl později vzat z oběhu. V tomto manifestu uznává sebe za povolanou pro blaho svého národa, zavazuje se chrániti víru, hájiti a upevňovati vlast, zaváděti péči o spravedlnost, hubiti nepravdy a útisky. Velmi rozhodně se vyslovuje proti libovůli: ‚samovláda, nemírněná dobrými a lidumilnými vlastnostmi v panovníkovi, který vládne samovládně, je takové zlo, které mnohých zhoubných následků bezprostřední příčinou bývá.' Ve shodě s tím dává své slavnostní císařské slovo uzákonit taková státní ustanovení, za nichž by se vládlo ‚v své síle a v náležitých mezích, tak aby i pro budoucí dobu každé státní místo mělo své meze a zákony k podporování dobrého pořádku ve všem.' Vytrpěná libovůle byla možná proto, že státní instituce neměly v svém základě přesných a pevných zákonů, které by vymezovaly hranice jejich moci a činnosti. Ovšem, v manifestu bylo nevhodno přímo se vyslovovat ve prospěch těch speciálních, stavovských zájmů, jejichž ochrana se stávala závaznou pro novou vládu. V manife-

stu byla ostatně narážka na to, že dřívější císař padl mezi jiným pro svou nenávist ke gardovým plukům, kterým dal ‚cizí a zkažené podoby', t. j. pruské uniformy.

A tak nová vláda si nevyhnutelně musila osvojiti program populární, liberální a zároveň šlechtický. Snadno lze zpozorovati, že mezi zásadami tohoto programu bylo málo shody, bylo dokonce nemálo přímých rozporů. Populární způsob jednání vlády v duchu společenské rovnosti by byl liberální, ale stěží mohl býti ve shodě se zájmy vládnoucí třídy — šlechty; nebylo lze na příklad populárně a liberálně zařídíti položení nevolnických sedláků, aniž byly obětovány zájmy šlechticů, právě jako nebylo lze chrániti zájmů šlechty, aniž byly obětovány výhody sedláků. Liberální program, důsledně provedený v slíbených ‚státních ustanoveních' v duchu tehdejších idei konstitučního pořádku, nevyhnutelně by byl přivedl Kateřinu k srážce jak se zastaralými vládními obyčeji, tak s obvyklými politickými pojmy prostého ruského lidu; nová forma vlády, o níž uvažovali Panin a jiní, sotva by se byla líbila národu.

Za populárního působení nebylo lze působiti v zájmu šlechty; za liberálního působení bylo možno působiti i populárně, srovnávaly-li se stavy, i nepopulárně, zaváděla-li se konstituční svoboda, které by využily jen vyšší třídy; konečně činnost v zájmu šlechty by nebyla ani liberální, ani populární. Nová vláda, nedovedouc uvésti v soulad tak rozmanité úkoly a neodvažujíc se zříci se některého z nich, rozdělila je, t. j. každý úkol prováděla ve zvláštní sféře vládní činnosti. Národním zájmům, populárním snahám dán byl široký prostor v zahraniční politice. Ve

shodě s politickými pojmy národa nedotkly se změny v ústřední správě základů státního pořádku; podniknuta byla široká reforma oblastní správy, kde byly uspokojeny zájmy šlechty, ale obětovány zájmy druhých tříd. Konečně bylo určeno své místo také liberálním ideám, politickým směrům, přicházejícím z ciziny a pronikajícím do vyšší ruské společnosti. Tyto ideje byly dovoleny v každodenním obratu mínění jako ozdoby vládní činnosti a společenského života, pěstovány byly v soukromých rozhovorech císařovniných, v salonech a školách, v literatuře, v neuskutečněných zákonodárných projektech, v předmluvách k zákonům, ale ne dále. V téže době zákonodárství rozvinulo a upevňovalo domácí fakta, která vznikla dávno před vstupem Kateřiny na trůn a nebyla ve shodě ani s těmito ideami, ani s národními zájmy, t. j. nebyla ani liberální, ani populární. A tak literárně pedagogická propaganda *idei století* a zákonodárné upevnění cizích jim *faktů místa* — takový byl program nové vlády.

Nyní se obrátíme k zkoumání toho, jak byl program uskutečněn a začneme zahraniční politikou. Petrova činnost dala Rusku velmi závažný hlas v evropské politice, v mezinárodních vztazích Evropy; ale přímé, běžné vztahy Ruska byly zatím obmezeny vztahy jen k třem sousedním státům: Švédsku, Polsku a Turecku (na Krymu). S ostatními státy západní Evropy jsme neměli přímého styku — ani zeměpisného, ani politického. Ostatně ani jmenované tři státy neměly vždy stejný význam pro Rusko. Od dob nystadtského míru všechno vážné účtování se Švédskem bylo ukončeno; nejpalčivější otázky, které rozdělovaly oba sousedy, byly rozhodnuty.

Švédsko blouznilo o pomstě; ale tyto sny pro zahraniční i vnitřní stav země nebyly Rusku nebezpečny a neznepokojovaly je. Když Švédsko ustoupilo pro ruskou politiku do pozadí, Polsko ještě nepostoupilo do popředí. Velmi vážné zájmy rozdělovaly tyto odvěké nepřátele. Ale v první polovici XVIII. st. s této strany Rusko ještě nepodněcovalo ostře, nehnalo do krajnosti nejpalčivější otázku — o položení pravoslavného ruského obyvatelstva v Polsku. Rusko ještě potřebovalo Polska ve vztazích k Turecku. A tak Turecko zůstalo samo na bojišti proti Rusku.

Ruští státníci po Petrově smrti se báli sami zápasu Ruska s Tureckem a proto hledali spolehlivého spojence. Petr se už staral o to, aby do ruských vztahů s Tureckem vtáhl také Rakousko. Zanedlouho po jeho smrti, r. 1726, byl uzavřen obranný i útočný spolek s Rakouskem, namířený proti Turecku. Tento spolek byl znám v řeči tehdejší diplomacie pod jménem ‚systému Petra Velikého'. Tento systém horlivě následovaly všechny tak často se měnící vlády před vstupem Petra III. na trůn. Se slávou a s úspěchem jej Ostermann uvedl do vlády Anniny; téhož systému se přidržoval i diplomatický žák a osobní nepřítel Ostermannův, kancléř Aleksěj Petrovič Bestužev-Rjumin, za vlády Alžbětiny; pro tuto politiku bojovalo Rusko za Anny s Tureckem, za Alžběty — s Pruskem. Tento systém měl pro Rusko své nevýhody. Vůbec bylo těžké jíti ruka v ruce s rakouskou vládou, která žila den ze dne, neměla tehdy jako nyní pevných, určitých plánů, všechno očekávala od šťastných náhodností. Proto rakousko-ruský spolek nepřinesl Rusku hmatatelného ovoce. Ovoce toto se projevilo v získání několika nicotných čtvereč-

ních verst mezi Dněprem a Bugem podle bělehradského míru r. 1739; zato stály 100.000 vojáků, jež Münnich zanechal v stepi.

Ze dvou základních otázek zahraniční politiky, které byly tehdy na řadě, dotklo se Rusko v letech 1725—1762 nerozhodně a nezdařile jedné a stěží podnítilo druhou. Byly to tyto otázky. Na jižních hranicích státu žili polokočovní loupeživí Tataři, kteří sami neužívali půdy jižních stepí, ale nepouštěli na ni ani zemědělské obyvatelstvo. Rusko potřebovalo posunout své jižní hranice do jejích přirozených mezí, k černomořské pobřežní linii: v tom tedy pro ně záležela tehdy jedna otázka — ‚turecká', a v ničem jiném tenkráte nezáležela. Dále, značná část ruského národa byla v hranicích polsko-litevského státu. Obě polovice Ruska, západní a východní, po celá staletí se snažily navzájem se spojit. Bylo nevyhnutelno vzíti západní Rus Polsku: v tom tedy záležela druhá otázka — ‚polská', a v ničem jiném tehdy nezáležela. Naše dějiny velmi přímo daly obě otázky a velmi jasně a prostě vyznačily jejich povahu; rozřešení první otázky, turecké, bylo nutné pro úspěch národního ruského hospodářství, z jehož obratu byla vyňata rozsáhlá úrodná prostranství ruské roviny; rozřešení druhé otázky, polské, vyžadovalo hlavně národně náboženského citu ruského národa. Turecká otázka byla hospodářská — a nic jiného; polská otázka byla národně-náboženská — a nic jiného. Obě otázky byly dány dávno; dali je tak prostě a jasně nedůmyslní, ale rozvážní a pracovití politikové, jako byli staří moskevští panovníci XV. a XVI. st. Přímo prohlásili, že nikdy nesloží zbraně v zápase s Polskem, dokud

nezískají západní Rus. Tak Ivan III. pravil, že mír s Polskem není možný, že moskevští panovníci budou míti s Polskem věčný boj, přerušovaný jen krátkodobými příměřími, aby dali lidem odpočinout. Právě tak se na věc díval i jeho vnuk Ivan IV. Když poslední Jagellovec na polském trůně, král Sigmund August, navrhl Ivanu Hroznému věčný mír, odpověděl car na návrh odmítnutím, které bylo takto motivováno: ‚máme u krále svou odvěkou državu — Kijev, Volynskou zemi, Vitěbsk, Polock a mnohá jiná města ruská: tak hodí-li se s králem věčný mír uzavřít? Kdybychom nyní uzavřeli věčný mír, tu v budoucnu pro přísahu nebude lze požadovati držav, a já přísahu nikterak nechci porušit.'

Takové byly dvě otázky zahraniční politiky, které byly na řadě, když se ujala vlády Kateřina. Měla ve svých rukou hojné prostředky rozřešiti tyto otázky. Tyto prostředky záležely v položení jak samé Rusi, tak i západní Evropy po sedmileté válce. Tato válka nevyčerpala vojenské síly Ruska; ale neobyčejně unavila ostatní evropské státy, které se jí zúčastnily. Po hubertsburském míru r. 1763 ani jeden z účastníků přerušeného zápasu neměl ani prostředky ani chuť obnoviti jej. Při tom se pro Rusko velmi příznivě utvářily věci v Polsku. R. 1763, smrtí krále Augusta III., přestalo pro Rusko nevýhodné osobní spojení Saska s Polskem. Na polský trůn byl ruskými bodáky uveden Stanislav Poniatowski, kreatura Ruska. Na straně Ruska byla nejpopulárnější a nejmocnější strana v Polsku: byla to strana, kterou vedl strýc nového krále, kníže Czartoryski. Oporou pro Rusko tu bylo ruské pravoslavné obyvatelstvo polského

státu. Toto obyvatelstvo bylo tehdy tak naladěno, že stačilo dáti signál z Petrohradu, aby se vzbouřilo proti Rzeczi Pospolité. Jak využila Kateřina těchto prostředků pro rozřešení obou otázek, odkázaných jí předchůdci?

HLAVA SEDMDESÁTÁ SEDMÁ.

Přehled zahraniční politiky Kateřiny II.

N. Panin a ‚severní systém'; jeho nevýhody pro Rusko. — Spolek s Pruskem a jeho škodlivé následky pro Rusko. — Průběh rozřešení turecké a polské otázky. — Význam polských dělení pro Rusko. — Výsledky a nedostatky zahraniční politiky Kateřininy.

Zahraniční politika je nejskvělejší stránka politické činnosti Kateřininy. Když chtějí říci nejlepší o její vládě, tu mluví o jejích zahraničních skutcích, o děleních Polska. Zahraniční politika byla kolbištěm, na němž Kateřina nejpříhodněji si mohla získat náklonnost národa. Konečně otázky zahraniční politiky od samého počátku její vlády naléhavěji než jiné vyžadovaly rozřešení. Proto největší pozornost císařovnina byla obrácena v tuto stranu.

Podle povahy otázek snadno lze zpozorovati, co bylo nevyhnutelné pro jejich zdařilé rozřešení. Protože tyto otázky byly různé podle své povahy, ale obě byly čistě ruské, tu bylo třeba lokalisovati je a rozděliti, t. j. řešiti je bez cizí účasti, a řešiti ne obě společně, ale každou zvlášť. Hned na počátku udělala Kateřina dvě chyby, které překážely tomu i onomu.

Především opustili dřívější systém zahraniční politiky a přijali nový: systém Petra Velikého byl nahrazen ‚severním systémem'. Zavedl jej diplomat nové školy, hrabě Nikita Panin, který býval za Alžběty ruským vyslancem ve Stokholmu, a od r. 1760 vychovatelem cesareviče Pavla. Panin měl jasnou mysl a vyznamenával se nepřemožitelnou leností. Panin, rozešed se v názorech se svým diplomatickým učitelem, Bestuževem-Rjuminem, proti tomuto, diplomatu drobných

prostředků a šťastných náhodností, byl v diplomacii zástupcem ideí, ‚zásad'. Měl rád široce založené, smělé a složité plány, ale nerad zabíhal do podrobností jejich uskutečnění. Byl to diplomat-sybarit a protože jeho široké plány byly budovány na snu o zavedení míru a lásky mezi evropskými státy, tu při svém diplomatickém sybaritství byl také ještě diplomatem-idylikem. Tento diplomat byl také strůjcem nové politiky v první polovině vlády Kateřiny, která si v zahraničních věcech velmi vážila jeho mínění.

Severní systém záležel v tom, aby pod vedením Ruska byla utvořena koalice ze všech severních nekatolických států (mělo v ní ostatně býti i katolické Polsko) a postaviti tuto koalici proti jihoevropskému spolku států katolických, do kterého vstoupily Rakousko, Španělsko, Francie. Členové spolku se měli navzájem podporovat, silní hájiti slabých: tak Polsko mělo jíti ruku v ruce s Ruskem, Rusko se Švédskem a Pruskem, Prusko se Saskem, Sasko s Anglií atd. Snadno lze zpozorovati nepříhodnost tohoto spolku. Především bylo těžko působiti společně a družně tak rozmanitě zařízeným státům, jako byly samovládné Rusko, konstitučně-aristokratické Švédsko a Anglie, dosti samovládné Prusko a docela anarchistické Polsko. Kromě toho měli členové spolku příliš málo společných zájmů: Anglii nebylo po evropské pevnině kromě jejích obchodních a koloniálních zájmů; Prusko vůbec nebylo nakloněno hájiti Saska, dokonce nebylo proti tomu zmocniti se ho, jako se už zmocnilo Slezska; Švédsko velmi málo zajímaly polské věci atd. Zkrátka, severní systém byl odvážným pokusem zapřáhnouti do jednoho diplomatického vozu labuť, raka a štiku. Zatím Panin očeká-

val od severního systému zavedení pevného míru v Evropě. Nevýhody tohoto systému záležely pro Rusko v tom, že se jím zpřetrhaly staré svazky Ruska s Rakouskem, a tedy i přátelství s Francií, a právě obou těchto říší Rusko nyní potřebovalo pro své vztahy k Turecku.

Druhou chybou Kateřininou byl zvláštní spolek Ruska s Pruskem, uzavřený výhradně pro rozřešení polské otázky. Smlouva byla podepsána 31. března, v době, kdy v Polsku byla v proudu volební agitace po smrti krále Augusta III. Hlavní podmínky smlouvy záležely ve vzájemné záruce držav a v oboustranném závazku nepřipustiti v Polsku žádné politické reformy. Z tohoto spolku vzešlo mnoho následků pro Rusko nevýhodných. Především nebyl nutný: Bedřich i bez spolku musil působiti společně s Ruskem. Po sedmileté válce bylo mu, poraženému a unavenému, velmi nevolno, byl osamělý a bezradný, byl bez spojenců a bez peněz k nové válce, a chvěl se před Ruskem, vzpomínaje na laskavou návštěvu kozáků a Kalmyků v Berlíně za sedmileté války; sám potom říkal, že často a dlouho se mu zdálo o těchto hostech. Ve svých pamětech se upřímně přiznává, jak potřeboval tehdy přátelství Ruska; to znamená, že i bez závazků s jeho strany by působil v jeho prospěch. Dále, pruský spolek stavěl Kateřinu v rozpor s jejím vlastním slavnostním slovem. V manifestu o vstupu na trůn nazývala Bedřicha nejhorším nepřítelem Ruska, a nyní sama mu podávala ruku. Při tom mělo Rusko s Pruskem příliš různé zájmy v Polsku. V Polsku vedla tehdy věci strana patriotů, která společně s novým králem Stanislavem se obírala širokými plány politického přetvoření země. Toto přetvoření mělo vyvésti Pol-

sko z té anarchie, do které je uvrhla nechutná politická organisace. Knížata Czartoryští chtěli zničiti sněmovní liberum veto, nahradivše je většinou hlasů, utvořit pravidelnou armádu místo dočasné domobrany šlechty, ustanoviti místo volené monarchie dědičnou atd. Rusku nebyly tyto reformy nebezpečny; pro Rusko bylo dokonce výhodné, aby Polsko poněkud zesílilo a mohlo se státi užitečným spojencem v boji proti Turecku. Ale Bedřich se ze všeho nejvíce bál politické obnovy Polska; proto podnítil Kateřinu k smlouvě s Polskem r. 1768. Podle této smlouvy Rusko zaručovalo nedotknutelnost trvajícího zřízení Polska, t. j. zavazovalo se nedopouštěti v něm žádných změn. Tím popudilo proti sobě reformní stranu Czartoryských a královu. Takovým způsobem se Rusko stalo v Polsku nástrojem Pruska. Konečně zvláštní spolek s Pruskem ještě více popudil proti Rusku opuštěné jím Rakousko, a také zneklidnil Francii a Turecko. Francie a Rakousko, bojíce se, že Rusko a Prusko rozdrtí Polsko, podnítily Turecko k boji s Ruskem, a proto turecká otázka nemohla býti rozřešena odděleně od polské.

Takové byly obtíže, utvořené Rusku severním systémem a smlouvou z 31. března. Pro první chybu vytkla si Kateřinina vláda do budoucna vzdálené, blouznivé a nedostižné cíle; pro druhou se stala nástrojem cizí politiky; konečně pro obě chyby dohromady ztíženo bylo dosažení přímých a nejbližších cílů, které byly ukázány dějinami. Stačí zběžný přehled průběhu a metod zahraniční politiky Kateřininy, abychom viděli vliv uvedených chyb na rozřešení obou úkolů, které byly na řadě.

Začněme tureckou otázkou. Pro uvedené chy-

by pozbyla Kateřinina vláda možnosti dívati se střízlivě na nejbližší cíle a správně hodnotit pohotové prostředky. Otázka záležela v tom, aby jižní ruské hranice byly přiblíženy k jejich přirozeným mezím, k černomořské pobřežní linii, — a nic jiného. Zatím, jakmile se začala první válka s Tureckem, prohlášená v říjnu r. 1768, zvířena byla široká agitace s cílem vyhnati Turky z Evropy. Nedlouho před válkou Voltaire v žertovném psaní Kateřině vyslovil dohad, že očekávaná válka snadno se může skončit přeměnou Cařihradu v sídelní město ruské říše. V Petrohradě přijali tento žert zřejmě za vážné proroctví. R. 1769 vyplula z kronštadského přístavu ruská eskadra a v plném lesku jela mimo břehy západní a jižní Evropy, míříc na Archipelág, aby zdrtila Turky a podnítila povstání Řeků v Moreji. Ale podnik byl připraven bez náležité přípravy: připluli na Archipelág, začali bouřiti Řeky a tu teprve se dovtípili, že v loďstvu nemají ani jednoho tlumočníka pro styk s Řeky; nepostarali se také o dostatečnou posádku pro jejich podporu. Morejští Řekové se vzbouřili; ale když Turci vtáhli do Moreje, Rusové ponechali Řeky na pospas osudu. Vyšlo najevo, že turecké loďstvo bylo ještě horší než ruské a bylo zničeno v Chiosském zálivu a česmenském přístavu; ale vůdce podniku hrabě A. Orlov neproplul včas Dardanelskou úžinou a nevrátil se domů Černým mořem, jak bylo zamýšleno. Cílem války byl Krym, a po vítězstvích na moři i na pevnině v letech 1770—1771 sám Bedřich II. pokládal za přirozené připojiti dobytý už poloostrov k Rusku; ale zahájivše válku s úmyslem pokořiti Turecko, skončili tím, že neudrželi ani dobytého

Krymu. Krym nestál ani za jednu válku, a musili pro něj vésti dvě.

Právě tak byla vedena i druhá válka v letech 1787—1791. Přímý cíl záležel v udržení Krymu r. 1783 připojeného; ale vedle něho vystoupil do popředí proslulý ‚řecký projekt', t. j. plán obnovy byzantské říše. Ve skutečnosti ovoce těžké a drahé druhé války vedlo k získání Očakova a udržení toho, co už mělo náležeti Rusku podle smlouvy, kterou se končila první válka.

Tytéž nedostatky ruské politiky se jeví v rozřešení polské otázky. Tato otázka záležela v spojení západní Rusi; ale původně zamýšlel petrohradský kabinet spokojiti se jen opravením západních ruských hranic, vésti je od Polocka k Dněpru na Oršu a vřaditi do nich Vitěbsk a Mogilev. Národně-náboženskou otázku chtěli tedy zprvu nahraditi územní. Polská otázka byla podnícena věcí o dissidentech, vlastně — o utiskovaném pravoslavně ruském obyvatelstvu Polska; dissidentská věc byla pro Rusko hlavním prostředkem k rozřešení polsko-ruské otázky. V této věci se srážely různé zájmy. Ruská vláda žádala, aby dissidenti byli postaveni na roveň s panujícím katolickým obyvatelstvem Polska. Zrovnoprávnění mohlo být politické a náboženské; sami dissidenti usilovali především o náboženské zrovnoprávnění: žádali svobodu vyznání víry, navrácení pravoslavných kostelů odňatých polskou vládou nebo katolickým duchovenstvem, právo, aby se nesvobodní uniaté mohli vrátit k víře pravoslavných otců. Ale petrohradský kabinet měl za nebezpečné uspokojení těchto náboženských požadavků. Panin se při tom řídil policejními úvahami: ruští sedláci a rozkolníci v zástupech prchali do Polska, zdržovála je jen

katolická pronásledování pravoslavných; za svobody vyznání víry, uvažoval Panin, útěky tyto se ještě zesílí. A tak se pokoušeli ještě nastrčiti místo otázky národně-náboženské otázku policejní. Pravoslavní dissidenti neusilovali o politické zrovnoprávnění, protože ho nemohli užívati. Pravoslavná ruská šlechta se v Polsku ponejvíce popolštila a pokatoličtila; co se zachovalo, to bylo chudé a nevzdělané; mezi pravoslavnými dissidenty těžko bylo najíti lidi, kteří by byli s to, aby zaujali místa na sněmu, zasedali v senátu, zaujímali státní hodnosti, protože, jak psal ruský vyslanec ve Varšavě, kníže Řepnin, všichni pravoslavní šlechtici ‚sami půdu ořou a jsou bez jakékoliv výchovy'. Sám Georgij Konisskij, hlava pravoslavných v Polsku, který na základě své hodnosti běloruského biskupa měl sedětí v senátě, nemohl do něho vstoupiti, protože nebyl šlechtického původu. Avšak na sněmu v letech 1767—1768 dosáhla ruská vláda zrovnoprávnění ruské pravoslavné šlechty s katolickou polskou szlachtou v politických právech. Ihned se objevily uvedené obtíže, a sama Kateřina se musila starat, aby se dissidenti zřekli některých politických práv, které právě s velikou námahou vyrvala pro ně u polské vlády. Konečně ruská politika měla spolehlivou oporu v hajdamácích, t. j. ruských sedlácích, kteří náleželi polským statkářům. Hajdamáci už nejednou povstali proti polským pánům a proti polské vládě ve jménu svobody víry a národnosti. Jako pravoslavné je podporovali a dokonce podněcovali z Petrohradu; jako sedláky je odevzdávali do rukou polských statkářů, shledávajíce selské povstání protizákonným a nebezpečným. Pro takovou nejasnost ruské politi-

ky v Polsku nemohli pravoslavní dissidenti západní Rusi dlouho pochopiti, co vlastně Rusko chce pro ně učinit; přišlo-li docela je osvobodit od Polska, nebo jen zrovnoprávniti je s polsko-katolickým obyvatelstvem; usiluje-li o jejich osvobození jen jako pravoslavných sedláků, nebo i jako statkářských nevolnických sedláků, t. j. chce-li je osvobodit jen od katolického kněze, nebo zároveň také od polského statkáře. Dlouho nemohlo pravoslavné obyvatelstvo Polska rozřešiti tyto otázky.

Nedostatek vlastního jasného a rozhodného programu nutil Kateřinu ponenáhlu si osvojovati neobyčejně střízlivě promyšlené a jasně vyjádřené plány Bedřicha II. Přes svůj spolek s Ruskem dohodl se na konci první turecké války s Rakouskem a navrhl Rusku, aby se odměnilo za svá turecká vítězství připojením části ruského obyvatelstva v Polsku. Tato podivná odměna, zasloužená vítězstvími ne nad tím, kdo pykal, měla být provázena právě takovou odměnou Rakousku a Prusku, už naprosto ničím nezaslouženou. Tak vznikla a v Berlíně se zrodila myšlenka polských dělení. Tato myšlenka, neopatrně osvojená Kateřinou, dala docela neočekávaný směr polské otázce. Tím se stalo, že otázka politického sjednocení západní Rusi, postupně se znetvořujíc, přešla v otázku politického zničení Polska, které také bylo vykonáno třemi známými rozděleními. Rusko připojilo k sobě nejen západní Rus, ale i knížetství litevské s Kuronskem, zato západní Rus ne celou, ustoupivši Halič do cizích rukou. Zato Prusko postavilo své východní hranice na Němenu. Takové rozřešení polské otázky neodpovídalo ani zájmům Ruska té doby, ani historickému vedení věcí. Polsko

zmizelo s politické mapy Evropy; do té doby bylo slabým prostředníkem mezi třemi silnými sousedy: Ruskem, Pruskem a Rakouskem. Nyní nebylo již takového prostřednictví; musily tedy všechny vznikající srážky mezi uvedenými státy nabývati ostřejí povahy, více se projevovati i na Rusku. Potom — ‚našeho pluku ubylo': o jeden slovanský stát bylo méně; vešel do složení dvou německých států; to byla veliká ztráta pro Slovanstvo. Přímý zájem Ruska vyžadoval sjednocení západní Rusi, a ne zničení Polska. Dějiny ukazovaly Rusku vzíti Polsku to, co bylo u něho ruského, ale nepodněcovaly je děliti se o Polsko s dvěma německými státy. Nastávalo uvésti Polsko do jeho etnografických hranic tím, že by bylo zbaveno ruských oblastí, které uchvátilo a utiskovalo, t. j. z Polska mělo býti učiněno skutečné polské Polsko, a nedělati z něho Polsko německé. Ve svých etnografických hranicích, dokonce se zlepšenou státní organisací, bylo by samostatné Polsko pro nás nepoměrně bezpečnější, než totéž Polsko v podobě roztrpčených německých provincií. Bylo třeba zachrániti západní Rus před popolštěním, ale nemělo se odevzdávati Polsko poněmčení. Při tom zničení samostatného polského státu nás nezachránilo od boje s polským národem: v XIX. st. jsme třikrát zápasili s Poláky. Možná, že bylo třeba, abychom se vyhnuli nepřátelství národa, měli jsme zachrániti jeho stát.

Není třeba zmenšovati význam výsledků zahraniční politiky Kateřininy: jsou příliš hmatatelny. Na počátku Kateřininy vlády počítalo se v říši na 20 milionů obyvatelstva, a r. 1796 na 36 mil. Takové úspěchy obyvatelstva získány byly značnou měrou územními zisky na západě.

Proto ze dvou otázek zahraniční politiky poněkud uspokojivěji byla rozřešena snadnější — turecká; rozřešení polské otázky provázeno bylo následky, které svými nevýhodami značně snížily cenu úspěchů, dosažených v této věci. Tu na jedné straně nedosáhli všeho, co bylo nutné a oč usilovali, a na druhé straně — získali to, čeho nepředpokládali a bez čeho bylo možno se obejít.

Zahraniční činnost Kateřinina byla provázena neobyčejným hlukem; každá otázka byla dávána pyšně a hlučně, v rozměrech zveličených. Ruské eskádry v letech 1769—1770, se vší parádou projevše z Baltického moře do Středozemního mimo západní Evropu, rozšířily tam pověsti o brzkém rozdrcení Turecka. Prostomyslné západoevropské obecenstvo, s úzkostí sledujíc pohyb těchto eskáder, vážně si pomyslilo, že plují rozdrtit Turecko, a až padne ruskou zbraní Turecko, dojde i na západní Evropu. Tato pověst o ruském plánu všesvětového dobývání docházela víry i dlouho poté; za Kateřiny ji přímo podporovali z Petrohradu. Války s Tureckem se obyčejně začínaly, jak jsme viděli, projekty širokého přebudování mapy východní Evropy. Potěmkin natropil mnoho hluku svým proslulým ‚řeckým projektem'. Poslední Kateřinin oblíbenec, Zubov, chtěl jíti v stopách svého smělého předchůdce. Po naši dobu se zachoval zajímavý dokument, sestavený Plat. Zubovem, dílem francouzskou, dílem ruskou řečí: není to nic jiného než prostý seznam dynastií a evropských států v té podobě, jakou musí dáti této části světa Rusko. V tomto seznamu nejsou tyto státy: Švédsko, Prusko, Polsko, Rakousko, Dánsko a Turecko. Kam se poděly tyto státy, jejichž existence na sklonku

XVIII. st. je nesporně dokázána historickými dokumenty? Odpověď na to dává složení Zubovovy ruské říše; v této říši je 6 sídelních měst: Petrohrad, Moskva, Astrachaň, Vídeň, Cařihrad a Berlín; každé sídelní město mělo svůj zvláštní dvůr; jen nejvyšší vláda byla jedna pro celou ohromnou říši. Tento krátký, ale výmluvný seznam má výrazný název ‚Všeobecných politických úvah.'

Takové byly nedostatky zahraniční politiky Kateřininy. Zato v estetickém a etickém vztahu, pokud se týká literárního zpracování diplomatických zpráv, je tato politika bezvadná a působí na badatele nejpříznivějším dojmem, vysoko se tyčíc nad současný jí diplomatický svět západní Evropy. V tomto světě nestydatých intrik, hrubé lži a klamu, jediné petrohradská diplomacie zachovala jakousi čistotnost způsobů, politickou stydlivost; jen ve zprávách Paninových bylo možno setkati se s neoblíbenými diplomaty té a snad každé doby slovy ‚soucit', ‚lidskost' atd., s odporem k právu síly, s výzvou k silným, aby se spojili na obranu slabých. Ale při svém dobrém vychování neměla tato diplomacie technické přípravy. Měla ideje, ale neměla pracovitosti a znalostí; o mnohém snila, ale málo co studovala. Proto nezískala správné historické měřítko, a nedostatek toho zavinil, že náklonnost k složitým kombinacím a širokým plánům spojovala se u ní s nedovedností uhadovat nejbližší cíle a jíti za nimi, správně odvažovat pohotové prostředky, uvažovat o podmínkách a dovésti do konce jednou začaté.

HLAVA SEDMDESÁTÁ OSMÁ.

Zkoumání vnitřního stavu Ruska Kateřinou II. Původ a obsah Nakazu.

Kateřinina nejistota na trůně v prvních dnech vlády. — Kateřinini spolupracovníci a jejich poměr k císařovně. — Zkoumání vnitřního položení Ruska. — Myšlenka o nutnosti nového Uložení. — Politický způsob Kateřininých myšlenek. — Sestavení Nakazu a jeho literární prameny. — Obsah Nakazu, sestavení jeho základní myšlenky a jeho povaha.

Vlastnosti, projevené vládou Kateřiny II. v politice zahraniční, vyznamenávají i její činnost vnitřní. Kateřina špatně znala položení věcí, své pohotové prostředky a překážky ležící na cestě, a zatím měla zahladit dojem převratu, ospravedlnit nezákonný původ své moci. Takové položení vždy rodí nebezpečí, že ztropí více hlučného než vážného. A v programu Kateřinině nejbližší, ale skromnější cíle ustoupily před dalekými, ale svůdnějšími.

V prvních dobách po vstupu na trůn nemohla se Kateřina se spolupracovníky zdržeti opojení nad zdařile uchvácenou mocí. Ale toto opojení otravováno bylo u Kateřiny vědomím, že nesedí pevně na trůně. V gardě kolovaly pro Kateřinu neklidné pověsti o tom, že bude uveden na trůn bývalý císař Ioann Antonovič, také o tom, že za císaře bude prohlášen veliký kníže Pavel; tvořila se dokonce spiknutí s tímto i oním cílem.

Ne málo starostí měla Kateřina se svými spolupracovníky, lidmi, kteří připravovali převrat r. 1762. Cítili, že Kateřina je jim mnohým zavázána, spěchali využíti svého položení. Bedřich měl pravdu, když pravil Ségurovi, francouzskému vyslanci u ruského dvora, za jeho cesty do Petrohradu, že Kateřina nebyla tak pů-

vodkyní, jako nástrojem převratu r. 1762: mladá, slabá, osamělá, k tomu ještě cizinka, nemohla po převratě ještě nic spravovat a vrhla se do objetí lidí, kteří ji chtěli zachránit. Tito lidé, kteří nyní obklopili Kateřinu, spěchali skliditi ovoce ‚veliké události', jak říkali červnovému převratu. Nespokojili se odměnami, které dostali, tím, že jim Kateřina rozdala 18.000 selských duší a více než 180.000 rublů na okamžitých darech kromě trvalých pensí. Tito lidé, v jejichž čele stáli bratří Orlovové, za korunovace povýšení na hrabata, překvapovali cizince nedostatkem vzdělání, stojíce v tomto vztahu níže než lidé Alžbětiny doby, Paninové, Razumovští, Šuvalovové, Voroncovové a jiní. Byli to podle vyjádření cizinců vesměs všeobecně známí lišáci, kteří si osedlali císařovnu, vnucovali jí svá mínění a zájmy, někdy dokonce bezobřadně na ní vynucovali peníze; uvyknuvše za konspirace zacházeti s ní velmi prostě, nechtěli nebo nemohli zbaviti se tohoto zvyku ani po převratě. Kateřina musila s nimi být za dobré. Bylo to nepříjemné, ale ne obzvláště těžké. Užívala svých obvyklých prostředků: nenapodobitelného umění trpělivě vyslechnout, laskavosti v odpovědích a vynalézavosti v obtížných případech. V pamětech kněžny Daškovové se vyskytuje vzor umění, s jakým císařovna užívala těchto prostředků. Čtvrtého dne po převratě, když obě tyto dámy spolu rozmlouvaly, vřítí se k nim generál-poručík I. I. Běckij a pokleknuv před Kateřinou, div ne se slzami ji snažně prosí, aby mu řekla, komu je zavázána za vstup na trůn. — ‚Bohu a volbě svých poddaných', odpovídá Kateřina. — ‚Nu, to nejsem tedy hoden tohoto vyznamenání,' zvolal Běckij a chce sundati se svého kabátce aleksandrovskou stuhu,

kterou právě dostal. — ‚Co to znamená?' táže se císařovna, zdržujíc ho. — ‚Budu nejnešťastnější ze smrtelníků, neuznáte-li ve mně, vaše veličenstvo, jediného člověka, který vám připravil cestu ke koruně: což jsem k tomu nenaladil mysli gardistů? což jsem nerozhazoval peníze mezi lid', — Kateřina, zprvu polekaná, brzo se vzpamatovala a pravila: ‚Přiznávám, jak jsem vám zavázána, a protože právě vám jsem zavázána za korunu, tu komu jinému, ne-li vám, bych svěřila přípravu koruny a všeho, co obléknu za své korunovace. Dávám vám k disposici všechny klenotníky své říše.' Generál přijal tato slova za bernou minci a všecek bez sebe nadšením se poroučel dámám, které se nemohly dosyta vysmát. Nebylo těžko vycházeti s podobnými lidmi.

Mnohem obtížnější bylo ospravedlniti novou vládu v očích národa, t. j. dát tomuto pocítit její prospěch. Kateřina špatně znala položení tohoto národa a před vstupem na trůn měla málo prostředků poznati jej: ruský dvůr v Petrohradě za Alžběty stál příliš daleko od Ruska, nejen zeměpisně, ale ještě více mravně. Nyní počala Kateřina horlivě studovati položení věcí, byla pilnou navštěvovatelkou schůzí Senátu, vnikala do senátských věcí, poslouchala debaty senátorů, informovala se, vyptávala se všech a každého.

Z prvních let její vlády se zachovala řada poznámek, v nichž vykládala svá pozorování. Hle, v jaké podobě se jí představilo položení věcí. Ruská armáda v Prusku osm měsíců nedostala plat; ruský zahraniční obchod byl v rukou cizinců; nejdůležitější obory vnitřní produkce se proměnily v monopoly, ruský úvěr poklesl: Alžběta nemohla vymodlit 2 miliony rublů na holandských bankéřích; sedláci se bouřili; Kateřina na-

počítala na 50 tisíc továrních a na 150 tisíc klášterních a statkářských sedláků v zjevném povstání; proti nim byly vysílány vojenské posádky, které užívaly zbraní, někdy dokonce střílely z děl. V Senátě pokračovaly věci zvolna: senátoři celých šest měsíců poslouchali nicotnou věc o výhonu města Mosalska; správcové oblastí, nedostávajíce plat, musili ‚se živit od věcí', přes řadu ukazů, zakazujících úplatky; senátoři, jmenujíce gubernátory a vévody, neměli seznam ruských provincií, což vyšlo najevo, když si Kateřina takový seznam vyžádala; v Senátu nebyl ani atlas ruské říše; císařovna ihned za své peníze koupila atlas a darovala jej Senátu. Podle senátských seznamů určeny byly každoroční státní důchody na 16 milionů rublů; když Kateřina nařídila prozkoumati účty, vyšlo najevo, že jich je 28 milionů rublů: 12 milionů se přilíplo na ruce nebo proklouzlo mezi prsty. Roku 1765 určila Kateřina přehlídku baltického loďstva; lodi narážely v jízdě na sebe, lámaly stožáry, nemohly se seřaditi do řady přes svůj název řadových, při střelbě nezasahovaly cíl; Kateřina uznala ruské loďstvo za schopné jen k tomu, aby lovilo sledi; ostatně za několik let mu bylo určeno rozdrtiti Turecko.

Aby blíže přihlédla k položení věcí a doplnila svou znalost Ruska, podnikla Kateřina řadu cest. Roku 1763 zajela do Rostova a Jaroslavli, roku 1764 do pobaltických gubernií, konečně na jaře r. 1767 se rozhodla navštívit ‚Asii', jak říkala, t. j. projeti po Volze. V průvodu veliké družiny (asi 2 tisíc lidí) a celého diplomatického sboru usedla Kateřina v Tveři na bárku a pustila se do Simbirska, odkud se po souši vrátila do Moskvy. Shromáždila za této jízdy mnoho užiteč-

ných pozorování. Především spatřila, jaký vhodný materiál pro správu má ve svých poddaných, jak málo bylo třeba učinit, aby k sobě připoutala všeobecnou náklonnost: císařovnu všude uvítali s nevylíčitelným nadšením. Pařížští přátelé ji nazývali bohyní; to byla bídná salonní poklona. Prostomyslná massa ruského národa vyjadřovala tutéž představu se vší upřímností a hrubostí naivního citu; na jednom místě, když císařovna stála v kostele, mužíčkové začali podávat svíčky nastrojeným generálům ji obklopujícím s prosbou, aby je postavili před mátušku-carevnu. Na druhé straně běžná cestovní pozorování nemohla-li důkladně obeznámiti Kateřinu se skutečným položením věcí, tu jí vnukla ne málo vladařských úvah. Všude na cestě nacházela města, ‚překrásná položením a ohavná výstavbou'. Kazaň obzvláště ji překvapila pestrotou svého obyvatelstva: ‚to je zvláštní carství, psala, takové množství objektů, hodných pozornosti, a ideí je tu možno nabrati na deset let'.

Zbývá nám prozkoumati, jak Kateřina využila shromážděných jí ideí.

Úsilí Kateřiny pomohlo jí poněkud vniknouti v položení věcí: pozorování, sebraná za cestování, rozhovory, studium senátských aktů, vyptávání jednotlivých osob, přivedly ji k myšlence, že reformní práci třeba začínat zákonodárstvím.

K r. 1767 osvojila si už Kateřina velmi ponurý názor na platné ruské zákonodárství: s cesty r. 1767 psala, že ‚nynější zákony málo odpovídají položení říše', usoužily nesčetné množství lidu, a pro ně blahobyt státu neustále upadal, a nepovznášel se. Blízcí lidé ukazovali Kateřině na nutnost uspořádati ruské zákonodárství; ale Kate-

řina rozhodla, že je třeba radikálnější věci: nahraditi platné zákony docela novým kodexem.

Proč tak rozhodla a jak se ujala věci, to se vysvětluje jejím položením. Při přehlížení a pořádání platných ruských zákonů bylo nevyhnutelno uvésti je v soulad se stavem a potřebami národa, a proto bylo třeba dobře znát tento stav a tyto potřeby. Kateřina příliš mnoho neznala, a z toho, co znala, mnohého se neodvážila dotknout, aby neporušila zájmy osob a tříd, s nimiž byla příliš těsně spojena. Tak byla postupně ve své činnosti sražena s půdy živých praktických zájmů, a zbývala jí otevřena jen oblast všeobecných ideí a politických přání.

Stalo se tak, že jí samé bylo příjemno pracovati v této povýšené a neurážlivé oblasti. Víme, že se Kateřině dostalo čistě francouzské výchovy a že se stala ctitelkou tak řečené francouzské literatury osvícenské. Přečtla všechny koryfeje této literatury: Bayla, Voltaira, Montesquieu a j. Z této četby si odnesla ten neurčitý liberalismus, daleký praktických otázek a skutečných potřeb, kterým se vyznamenávali všichni ctitelé této literatury. Nadarmo se nenazývala ‚rytířem svobody a zákonnosti'. V poznámkách, vztahujících se k prvním letům její vlády, vyslovuje nejsmělejší politické ideje, na příklad přesvědčení, že panovník je vždy vinen, jsou-li jím nespokojeni jeho poddaní; v jedné poznámce volá: ‚svobodo, duše všech věcí! bez tebe je všechno mrtvo'. Byly to ovšem politické excesy, mladistvá unesení pětatřicetiletého ženského srdce. Taková politická sentimentálnost shodovala se také s náladou vyšší petrohradské společnosti, té doby, která byla proniknuta právě takovým beztvárným, neurčitým liberalismem, jenž se-

trvával v oblasti ideí, otřásal nervy a ničím se neprojevoval v každodenních skutcích.

Takové byly prostředky, jimiž Kateřina disponovala pro zamýšlené jí radikální přetvoření ruských zákonů: tyto prostředky záležely v hojné zásobě velmi odtažitých ideí a krásných slov. Ve shodě s takovou zásobou mohla Kateřina přijmouti jen filosofickou účast v zákonodárné práci a žádné jiné nemohla přijmouti. Pro sestavení nového zákoníku svolala zástupce různých vrstev; ale aby poskytla náležitý směr jejich činnosti, dala jim rukověť v svém známém Nakazu.

Sama vypráví o tom, jak byl tento dokument sestavován; její vyprávění je zajímavé proto, že se v něm odrazil všechen ten sentimentální zmatek, který vládl v myslích tehdejší petrohradské vedoucí společnosti. ‚V prvních třech letech nahlížejíc, že všichni žádali a přáli si, aby zákonodárství bylo lépe uspořádáno, dospěla jsem z toho ve své mysli k závěru, že způsob myšlenek vůbec, a i sám občanský zákon nemůže být opraven jinak, než ustanovením pravidel mnou psaných a potvrzených, prospěšných pro všechny v říši žijící a vůbec pro všechny věci. A proto jsem začala čísti, a potom psáti Nakaz komisi Uložení. Dvě léta jsem čtla a psala, nemluvíc o tom půldruhého roku ani slova, následujíc jediné rozum a srdce své s nejhorlivějším přáním prospěchu, cti a štěstí říše. Pokročivši podle svého mínění dosti v této práci, začala jsem po částech ukazovati články, mnou připravené, různým lidem, každému podle jeho schopností; ale více než jeden nebo dva listy jsem neukazovala najednou; konečně jsem připravila manifest o svolání poslanců'. V jednom z psaní své paříž-

ské přítelkyni m-m Geoffrinové z 28. března 1765 Kateřina poznamenává, že už dva měsíce každého jitra po třech hodinách se zabývá zpracováním zákonů své říše; je to narážka na sestavení Nakazu. Byla tedy práce začata v lednu 1765, na počátku r. 1767 byl už Nakaz hotov. Ale dříve, než ukázala svůj výtvor světu, podrobila jej Kateřina přísné censuře. Především jej začala ukazovat blízkým lidem a dokonce osobám vyššího duchovenstva a ničila v Nakaze to, co tito shledávali nevhodným; podle svého vlastního přiznání přeškrtla, roztrhala nebo spálila více než polovici napsaného. Když se počali sjíždět poslanci r. 1767, pozvala k sobě Kateřina ‚různé osoby velmi různě smýšlející', a poručila jim, aby si přečtly Nakaz; tu každý článek podněcoval debaty. Tato druhá censura nebyla mírnější než první. Kateřina dovolila uvedeným osobám předělávat a škrtat vše, co chtěly, a ty podle jejích slov přeškrtaly více než polovinu napsaného; co se zachovalo, bylo také roku 1767 vytištěno. Tištěný Nakaz obsahuje tedy méně než čtvrtinu toho, co Kateřina původně napsala. Přísnost této dvojité censury vysvětluje se povahou Nakazu: byl sestaven pod velmi silným vlivem francouzské politické literatury, projevovalo se v něm autorovo nadšení nejsmělejšími politickými ideami té doby. K tomuto nadšení se císařovna sama přiznává v jednom psaní téže m-m Geoffrinové: ‚Brzo pošlu mu (d'Alembertovi) sešit, z něhož uvidí, k čemu mohou sloužit spisy geniálních lidí, když jich chtějí užíti.'

Tímto nadšením se vysvětlují i prameny Nakazu: byl sestaven podle oblíbených výtvorů, které Kateřina čítala. Hlavním pramenem byla Montesquieuova kniha ‚Duch zákonů'. Podle

zvyku zneužívati názvů, nazývala Kateřina tuto knihu ‚modlitební knihou panovníků, majících zdravý smysl'. Z 526 článků, na které je rozdělen tištěný Nakaz, bylo z Montesquieua vypůjčeno více než 250. Druhým hlavním pramenem Nakazu byla kniha, která vyšla nedlouho před tím a natropila mnoho hluku v literárním světě Evropy: byl to spis mladého italského filosofa-kriminalisty de Beccaria ‚O zločinech a trestech', který vyšel r. 1764 a zanedlouho byl přeložen do němčiny a franštiny. Nejrozsáhlejší hlava v Nakaze — desátá, vykládající základy trestního práva a soudnictví, téměř úplně je vypůjčena ze spisu de Beccaria, a v této hlavě je více než 100 článků.

Porovnáme-li Nakaz s jeho prameny, snadno pozorujeme proces jeho vzniku. Kateřina, čtouc Montesquieua nebo de Beccaria, zaznamenávala si všeobecná položení nebo nejvýraznější místa a uspořádavši je, překládala doslova nebo parafrází, někdy zkracujíc, někdy přidávajíc k originálu jedno nebo několik slov. Kateřina dosti přesně a dokonce malebně vyjádřila svůj vztah k pramenům v psaní, které provázelo zaslání Nakazu Bedřichovi II.: ‚Uvidíte, že jako vrána v bajce jsem se nastrojila do pavích per: v tomto spise mně náleží jen rozložení materiálu, a tu a tam jedna řádka, jedno slovo.' Podle mínění Kateřiny všechno, co přidala, sotva tvoří tři psané listy.

Obsah Nakazu je dosti rozmanitý a objímá všechny hlavní otázky zákonodárství. Čteme tu o přirozeném položení říše, o správě a zákonech vůbec, potom ‚o zákonech podrobně', o způsobech zločinů a trestů, o zmírnění trestů, o soudnictví vůbec, ‚o obřadu kriminálního soudu'

(o trestním právu a soudnictví); dále vyjádřeno několik myšlenek o otroctví a o položení nevolnických sedláků, o rozmnožení národa ve státě, o řemeslech a obchodu, o výchově, o šlechtictví, o ‚prostředním druhu lidí' (středním stavu) a o městech, o pořádku dědění, o ‚sestavení a slohu zákonů' (několik pravidel o kodifikaci zákonů); konečně v poslední, dvacáté hlavě se vykládají různé články, vyžadující zvláštního vysvětlení, hlavně články o zločinech urážky veličenstva, o mimořádných soudech (o soudech podle zvláštního nařízení'), o náboženské snášelivosti a stran otázky o tom, ‚jak je možno poznat, že stát se blíží pádu a úplnému zhroucení?' R. 1768 k 20 původním hlavám, rozděleným na 526 článků, připojeny byly dvě nové, doplňující, 21. a 22., z nichž první mluví o policii, druhá — o státním hospodářství, t. j. o důchodech a vydáních, daních a pod.

Nakaz je logicky zbudován na tomto syllogismu, rozvíjeném v úvodu k němu: křesťanský zákon nás učí prokazovati si navzájem dobro; přání každého čestného člověka je viděti svou vlast na vyšším stupni slávy a blahobytu, a každého občana pod ochranou zákonů. Pro nejrychlejší uskutečnění tohoto všeobecného přání sluší se vejíti v přirozené položení státu, neboť nejpřirozenější zákony jsou ty, které nejvíce odpovídají rozpoložení národa, pro který jsou sestaveny. To znamená, že zákonodárství má býti založeno na podmínkách položení národa.

V prvních dvou hlavách Nakazu vykládají se podmínky položení ruského národa, z nichž ostatně jsou uvedeny jen dvě: 1. Rusko je stát evropský; 2. je to stát, který musí být spravován samovládně. Příslušenství Ruska k evropským

státům dokazováno je těmito úvahami: reformy Petra I. měly úspěch proto, že staré ruské mravy neodpovídaly podnebí Ruska a byly k nám přineseny ‚smíšením různých národů a dobytím cizích oblastí'. Proto Petr, zaváděje evropské obyčeje a mravy v evropském národě, našel příjemnosti, jakých neočekával. Nevyhnutelnost samovlády je dokazována především všeobecnou úvahou, že ‚lépe je podrobiti se zákonům pod jedním pánem, než vyhovovati mnohým'; potom úvahou místní, zeměpisnou: rozsáhlá délka ruské říše činí nutným soustřediti moc v jedné osobě, aby průběhu věcí bylo dodáno více rychlosti. Takovým způsobem může být základní myšlenka Nakazu vyjádřena v takové podobě: zákonodárství má být ve shodě s položením národa; ruský národ je svým položením národ evropský; musí míti tedy jeho zákonodárství všeevropské základy.

Jak vidíte, nepostrádá logická výstavba umění. Uvedený sylogismus byl Kateřinou povolán na pomoc, aby ji vysvobodil z obtíží, v jakých se ocitala, kladouc do základů ruského zákonodárství zásady, vypůjčené odjinud. Takovými základy byly ideje Montesquieuovy a Beccariovy, t. j. poslední výsledky západoevropského politického myšlení.

Je pochopitelno, jak se to stalo: Kateřina, neznajíc ani ruských zákonů, ani ruských potřeb, ale rozhodnuvši se říditi sestavení nového ruského Uložení, nemohla ani předložit jako rukověť komisi k tomu svolané nic jiného kromě hotových všeobecných ideí, vypůjčených od západních publicistů. Ale vznikala otázka: co je společného mezi těmito ideami a potřebami ruského zákonodárství? Kateřina tuší a před-

stihuje tuto otázku, jako by říkala svým Nakazem: ‚Zákony musí býti ve shodě s položením národa; ruský národ je svým položením národ evropský, a ideje Nakazu jsou vypůjčeny z evropských pramenů'. Ale Kateřinin sylogismus, nezbaven umění pokud se týká logiky, přesněji řečeno dialektiky, je sofismatem v historickém vztahu. Dejme tomu, že ruské zákonodárství musí míti stejné základy se zákonodárstvími západoevropskými; ale ideje Montesquieuovy a Beccariovy netvořily tehdy základ ani jednoho tehdejšího evropského zákonodárství: jak to tedy, že její ruské zákonodárství, aby se stalo evropským, musilo míti základy, kterých nemělo ani jedno zákonodárství v Evropě?

Nakaz byl politickou zpovědí Kateřininou. Sama psala, že tu řekla všechno, co měla říci, vyprázdnila celý svůj míšek a po celý svůj život neřekne už ani slova. Nakaz je pln těch sentencí, které byly dány do oběhu tehdejší francouzskou literaturou. Prostřed těchto sentencí se však setkáváme s myšlenkami o takových předmětech, které do té doby nebyly v Rusku veřejně projednávány. Tak se v Nakazu setkáváme s definicí rovnosti, dokonce politické svobody, s poznámkou o tom, jak statkáři zneužívají svých práv, o nutnosti zlepšiti osud sedláků. Nakaz ostře odsuzuje mučení jako ustanovení, odporující zdravému smyslu; nesmírné břímě daní, kterých se časem stát musí zřeknout. V Nakaze po prvé na Rusi přečtli, že ‚ten všechno převrací a vyvrací, kdo dělá ze slov zločin, hodný trestu smrti'; je tu také vyslovována myšlenka o nutnosti náboženské snášelivosti, protože ‚pronásledování lidské mysli dráždí, kdežto dovolení vě-

řit podle svého zákona zmiňuje srdce nejzatvrzelejší.'

Taková řada nových ideí byla v Rusku prohlášena s nejvyšším podpisem. Tu je pochopitelna přísnost, s níž se zachovala dvojitá censura k Nakazu. Když jej hrabě Panin přečtl, položertem pravil Kateřině: ‚To jsou zásady, které jsou s to, aby pobořily zdi'.

Taková je povaha a obsah Nakazu. Abychom určili jeho praktický význam v dějinách našeho zákonodárství, musíme jej prozkoumati ve spojitosti s činností komise, které byl dán jako zákonodárná rukověť.

HLAVA SEDMDESÁTÁ DEVÁTÁ.

Komise pro sestavení projektu nového Uložení.

Kodifikační komise od r. 1700. — Komise r. 1767, její složení, úkoly, organisace a agenda. — Průběh jednání komise a příčiny jejich bezúspěšnosti. — Význam komise a Nakazu v dějinách ruského zákonodárství.

Už r. 1700 byla sestavena z lidí vyšších hodností a několika písařů komise pro přehlédnutí a doplnění Uložení z r. 1649. Od těch dob o této věci pracovala neúspěšně řada komisí. Byly sestavovány z vyšších úředníků, k nimž se někdy připojovali vládou jmenovaní experti, ‚dobří a zkušení lidé', někdy volení stavovští zástupci z gubernií. V takovém složení kodifikačních komisí se projevovala nejasná vzpomínka na to, jak za účasti zemských sněmů byly sestaveny nejdůležitější zákonodárné sbírky staré Rusi, Sudebnik r. 1550 a Uložení r. 1649. Složením týchž komisí byla ukázána forma i toho shromáždění, které bylo povoláno pro stejnou kodifikační práci za Kateřiny II.

Manifestem z 14. prosince 1766 svolala Kateřina komisi pro sestavení projektu nového Uložení. Tato komise skládala se z členů dvou druhů: ze zástupců vládních institucí a z poslanců ze společenských tříd. Do komise poslali po jednom poslanci: Senát, Synod, všechna kollegia a hlavní kanceláře ústřední správy. Dále šlechta každého újezdu, rovněž jako každé město — po jednom poslanci; jednodvorci s daňovými vojáky, drobnými sloužícími statkáři, kteří konali miliční službu, a státní ‚černosošní' sedláci poslali po jednom poslanci z každé provincie; právě tak všichni usedlí z cizích plemen bez rozdílu náboženství zvolili po jednom poslanci

z každého plemene každé provincie. Počet a volební řád kozáckých poslanců bylo ponecháno ustanoviti kozáckým velitelům.

Abychom pochopili organisaci zastupitelstva ze společenských tříd, musíme si připomenout oblastní správu, vytvořenou Petrem. Celá říše se dělila na několik velikých gubernií, kterých na počátku Kateřininy vlády bylo 20; gubernie se dělily na provincie, odpovídající ve většině nynějším guberniím, a provincie se zase dělily na újezdy. Odtud i poslanci byli voleni buď z újezdů, nebo z provincií. Rozdíl mezi těmito a oněmi volbami záležel v tom, že první byly přímé neboli prosté, kdežto druhé složité, mnohostupňovité. Šlechtici každého újezdu, shromáždivše se pod vedením zvoleného k tomu maršálka, přímo volili poslance do komise; naopak, černosošní sedláci každé farní obce se shromažďovali a volili s počátku důvěrníka farní obce; tito důvěrníci farních obcí se sjeli do újezdního města a volili důvěrníka újezdu, načež všichni újezdní důvěrníci, sjevše se v provinciálním městě, volili ze svého středu provinciálního poslance do komise. Takovým způsobem se zastupitelství v komisi vyznamenávalo složitostí, rozmanitostí základů. Byly v ní zastoupeny: 1. vyšší vládní instituce, 2. některé stavy, 3. plemena, 4. místa pobytu: v každém městě volili poslance městští majetníci domů a z prostředí hospodářů, kterými mohli být lidé všech povolání; městští poslanci byli tedy vlastně nestavovskými zástupci míst pobytu, městských osad, a ne obchodně průmyslové třídy. Studujeme-li společenské živly, které byly zastoupeny v komisi, pozorujeme nepřítomnost farního duchovenstva a sedláků korunních, nevolnických a hospodářských, t. j. býva-

lých církevních, kteří nedlouho před tím (roku 1764) byli odebráni vládnoucím jim církevním institucím a připojeni k svobodným venkovským obyvatelům.

Všech poslanců bylo zvoleno 565, při čemž různé třídy byly zastoupeny nestejným stupněm. Nejvíce zástupců se dostavilo z měst: bylo jich 39% celého osobního složení komise. To se vysvětluje tím, že každé město, nezávisle na své obydlenosti a hospodářském významu, bylo zastoupeno stejnou měrou: po jednom poslanci poslaly do komise i sídelní město Moskva i újezdní město Buj v kostromské provincii moskevské gubernie. Šlechtě náleželo druhé místo podle množství poslanců, kterých bylo 30%; na podíl černosošných sedláků a jiných svobodných venkovských obyvatel zdaněného stavu připadalo 14%; ústřední vládní instituce vyslaly 28 poslanců, což tvořilo asi 5%. Na podíl ostatních částí obyvatelstva, kterým se dostalo zastoupení v komisi, připadalo ne více než 12% celého počtu poslanců.

Poslanci přišli do komise s instrukcemi od svých voličů, dostávali jakási osobní práva (na příklad nemohli býti trestáni smrtí, mučením, tělesnými tresty, nechť by spáchali jakékoliv zločiny) a plat od vlády. V manifestu z 14. prosince, kterým byla svolána komise, byla této určena dvojí úloha: především si vláda přála seznati od poslanců ‚potřeby a nedostatky obyvatelstva', za druhé slibovala, že poslanci budou připuštěni do komise, které budou dány náležité instrukce pro sestavení projektu nového Uložení. Bylo ještě nejasné, co to je tato komise: zda je to instituce, mimo národní zástupce, kteří v ní jen ‚připuštěni býti mají', nebo se má právě

z těchto zástupců skládati. Dále, manifest nevysvětloval, budou-li národní poslanci připuštěni do komise jen s tím, aby oznámením svých ‚potřeb a nedostatků' poskytli materiál pro zákonodárnou práci, nebo se jí také bezprostředně zúčastní.

Komisi se dostalo neobyčejně složité organisace: byla znovu rozdělena na několik zvláštních komisí, pořadatelských a odborných kodifikačních. K prvním možno připočísti komisi *ředitelskou, expediční* a *připravnou*. Ředitelská komise navrhovala valnému shromáždění, aby zvolila členy (ne více než pět) té neb oné odborné kodifikační komise pro zpracování určité části projektu Uložení, a potom řídila práce těchto komisí, prohlížela sestavené jimi projekty částí Uložení, porovnávala je s císařovniným Nakazem, upravovala je ve shodě se zásadami tohoto a potom předkládala prohlédnuté projekty definitivnímu posouzení valného shromáždění. Expediční komise byla vlastně redakční, její povinností bylo zkoumat nebo dokonce vykládat projekty odborných komisí i konečná usnesení valného shromáždění ‚podle pravidel jazyka a slohu', odstraňujíc z nich ‚řeči a slova nesrozumitelná, temná a dvojsmyslná', — zkrátka dodávala projektům konečné redakce. Povinností přípravné komise bylo zkoumati instrukce, s nimiž přicházeli poslanci, dělati z nich výpisky a předkládati je valnému shromáždění komise. Zpracování jednotlivých částí Uložení bylo rozděleno mezi několik odborných komisí, kterých bylo 16. Těmto komisím svěřovali nezřídka zvláštní obory zákonodárství: tak na příklad vedle komise ‚o rozboru druhu státních obyvatelů' (o stavech) setkáváme se se zvláštní komisí,

která měla vypracovati projekt ‚o středním druhu lidí' (středním stavu); vedle komise, která měla sestaviti usnesení ‚o dolování, pěstování a ochraně lesů a o obchodě zvláště', pracovala zvláštní komise ‚o rozmnožení národa, zemědělství, budování domů' a j. Taková složitá organisace v komisi způsobila, že se ustálil neobyčejně zdlouhavý způsob jednání. Otázka bývala podrobována předběžnému posouzení ve valném shromáždění, které ji potom odevzdávalo zároveň se svými poznámkami do ředitelské komise; tato zase posílala akt do příslušné odborné komise, která měla zpracovati projekt usnesení; připravený projekt byl předkládán ředitelské komisi, byl jí prohlížen, porovnáván s Nakazem, někdy býval vrácen k opravě; prozkoumaný a opravený projekt byl odevzdáván do expediční komise, která mu měla dodati konečné redakce a potom jej znovu poslati do ředitelské komise; tehdy teprve tato předkládala projekt valnému shromáždění ke konečnému posouzení.

Taková organisace agendy v komisi způsobila, že pracovala neobyčejně zdlouhavě. Byla slavnostně zahájena 30. června 1767 v Moskvě v Granovité Palatě. V prvních schůzích poslouchala komise císařovnin Nakaz a zařizovala se, volila maršálka poslanců, t. j. předsedu valného shromáždění, za kterého byl potvrzen poslanec kostromské šlechty Bibikov, volila jednotlivé komise. Osmou schůzí se počaly vlastně zákonodárné práce: napřed bylo zahájeno čtení a posuzování nakazů od pěších vojáků a černosošných sedláků, která pokračovala v čtrnácti schůzích. Tyto nakazy podnítily debaty: první z nich byl prozkoumán nakaz černosošných sedláků kargopolského újezdu, který podnítil 26 řečí a

mínění. V čtrnácti schůzích bylo přečteno a prozkoumáno všeho všudy dvanáct nakazů; ostatní poslanecké nakazy nikdy nebyly čteny ve valném shromáždění komise. Nedokončivši čtení ani selských instrukcí, přešla komise k čtení a posuzování zákonů, určujících práva šlechty; tomu bylo věnováno jedenáct schůzí. Nedokončivši úplně ani této věci a odevzdavši ji do ředitelské komise pro úplné zpracování v komisi o rozboru druhů státních obyvatel, zabývalo se valné shromáždění čtením a posuzováním zákonů o obchodnictvu, které jako zákony o šlechtě byly čteny v celku a posuzovány byly na šestačtyřiceti schůzích. Neukončivši ani této otázky, odevzdané ředitelské komisi, aby ji poslala do komise o prostředním druhu lidí, zabývalo se valné shromáždění posuzováním místní otázky — o zvláštních právech estonské i livonské šlechty. Na konci roku byla komise přeložena z Moskvy do Petrohradu, kde obnovila své práce 18. února 1768 čtením a posuzováním zákonů, týkajících se justice, soudní organisace; na sedmnáct schůzi v době pěti měsíců bylo věnováno studiu tohoto předmětu. Ani tentokráte neukončivši práci, vrátila se komise k posuzování práv šlechty, protože v té době z odborné komise byl dodán projekt ‚práv urozených', t. j. šlechticů. Po ukončení rozboru tohoto projektu, zabývala se komise čtením a posuzováním zákonů o poměstích a votčinách. Při této práci zastihlo komisi na konci r. 1768 nařízení, kterým bylo zasedání valného shromáždění pro válku s Tureckem přerušeno a členové její rozpuštěni až do nového svolání; zasedaly jen odborné komise. Tyto pracovaly do r. 1774; ale po druhé valné shromáždění

nebylo svoláno. Komise měla dvě stě tři schůze za půldruhého roku činnosti.

Komise r. 1767 nevykonala svůj úkol, nesestavila projekt nového Uložení; ani jej nemohla sestavit. Překáželo tomu především její složení; před vládou se objevili zástupci nejrozmanitějších společenských stavů, s nejrozmanitějšími, dokonce nesmiřitelně nepřátelskými snahami a zájmy; vedle petrohradských tajných radů a senátorů tu seděli zástupci kazanských Čeremisů a orenburských Těptěrů; pro jednu a velmi obtížnou věc povoláni byli pracovat zároveň s členem sv. Synodu, novgorodským metropolitou Dimitrijem, sloužících Meščerjaků isetské provincie mulla Abbulla-Murza Tavyšev a dokonce poslanec nekřtěných kazanských Čuvašů Anjuk Išelin. Jak mohli v shodu uvésti své zájmy a pojmy tito pracovníci tak navzájem vzdálení?

Za druhé, úspěchu komise překážela sama vlastnost podniknutého úkolu. Proč vlastně byla komise svolána? Aby oznámila vládě potřeby a přání obyvatelstva a aby sestavila projekt nového Uložení. Tento projekt bylo nařízeno sestavit: 1. pokud možno se zřetelem k platnému ruskému zákonodárství, 2. ve shodě s Nakazem, 3. ve shodě s potřebami a nedostatky obyvatelstva. Takovým způsobem se poslanci octli mezi třemi neobyčejně si navzájem nepodobnými pořádky idejí a zájmů. Na jedné straně byly před nimi vrcholky politického uvědomění západní Evropy, nejvyšší, čeho se domyslili západoevropští myslitelé; na druhé straně ležela před poslanci nepřebraná, nepořádná hromada ruských zákonů, vydaných v různých dobách, bez společné myšlenky, často si navzájem odporujících; konečně se poslancům odhalovaly v debatách, konaných

v komisi, rozmanité, nesmiřitelné zájmy různých stavů. Zástupci obchodnictva, kterým byly přečteny články Nakazu o rovnosti všech občanů před zákonem, žádali pro svůj stav šlechtická privilegia míti nevolníky a nosit kord. Dále, většina šlechtických poslanců, když vyslechla články Nakazu o politické svobodě, požadovala, aby jim bylo nejen zachováno, ale i rozšířeno nevolnické právo a aby zároveň byla zesílena účast stavu v místní správě. Jak bylo možno smířiti touhy tak si nepodobné, táhnoucí komisi v různé strany? Nejasnost, s jakou byl určen vztah komise k Nakazu, zvětšovala její obtíže. Nakaz byl předložen komisi jako rukověť, ale neměl závaznou moc zákona. Zatím ředitelská komise byla povinna zadržovati projekty odborných komisí, nacházela-li v nich neshodu s Nakazem. Ale Nakaz byl přeplněn takovými všeobecnými, odtažitými nebo dobrosrdečnými ustanoveními, která bylo těžko zpracovati v praktická uzákonění. Takovým způsobem nejen komise r. 1767, ale i každá jiná, lépe sestavená sotva by mohla zpracovati projekt Uložení hodný použití, řídíc se základy jí udanými. Kdyby byla zpracovala Uložení z platného ruského zákonodárství, nebyla by tato sbírka ve shodě s Nakazem císařovniným; kdyby byla vypracovala kodex, shodující se s tímto Nakazem, rozcházel by se příkře s platným ruským zákonodárstvím; konečně, tuto i druhou sbírku by bylo obtížno uvésti ve shodu s potřebami a přáními všeho obyvatelstva.

Pro nás má tato komise veliký vědecký zájem: její práce jsou zajímavým materiálem pro studium té chvíle našich dějin, v níž pracovala. Ale nesluší se zveličovat její praktický význam v dě-

jinách našeho zákonodárství. Komise natropila svého času mnoho hluku; ale její výsledky daleko neodpovídaly dojmu, kterým se projevila na vrstevnících: měla velmi obmezený vliv na ruské zákonodárství. Ovšem, její práce nezůstaly beze stopy. Vykládajíce další reformy Kateřiny, uvidíme, že gubernské instituce a městský řád byly založeny na materiálech, připravených komisí, a darovací listina šlechtě r. 1785 byla jen přehlédnutým projektem ‚práv urozených', vypracovaným v jedné z odborných komisí. Ale všechno to neskýtá shromáždění r. 1767 významu epochy v dějinách zákonodárství. Nechť se jakkoliv díváme na dosažené jím výsledky, musíme přiznat, že to byla spíše všeruská etnografická výstava než zákonodárná komise.

Význam Nakazu je určován ve spojitosti s činností tohoto shromáždění. Zaujímá skromné místo v naší literatuře i v našem zákonodárství. Jako literární památka zahajuje dlouhou řadu ruských kompilací, strhávajících vrcholky západní civilisace, sbírajících smetanu evropské mysli; položil základ zvyku, kterým trpíme dosud, — zvyku na každou otázku, danou ruské společnosti, hledati hotovou odpověď v teorii, vypracované cizí myslí na základě zkušeností cizího života. Potom — Nakaz byl velmi málo přístupen obecenstvu: dokonce v kancelářích sekretáři musili podle nařízení neustále jej míti zavřený, nedovolovati zvědavým úředníkům, aby si jej přečtli. To znamená, že sama vláda jej pokládala za zakázané ovoce autorova ducha. Do našeho zákonodárství nevnesl Nakaz ani nových zásad, ba ani nových článků. To, co učinila Kateřina v oblasti zákonodárství, nebylo rozvinutím idei

Nakazu, ale pokračováním a upevněním starých faktů našich dějin. Ale Nakaz má poněkud jiný zájem: zůstává památkou citu, který se jednou zmocnil svrchované moci v Rusku, citu neuspokojenosti platným pořádkem a vědomí vlastní bezmoci napraviti jej. Tak byl Nakaz ne historickým, ale patologickým momentem v průběhu našeho zákonodárství, ne faktem ruských dějin, ale rysem z Kateřinina životopisu.

HLAVA OSMDESÁTÁ.

Změny ve správě po Petrovi. — Gubernské instituce r. 1775.

Omezení stavovského živlu v místní správě a vliv úřednické aristokracie na ústřední správu. — Paninův projekt. — Přetvoření oblastní správy Kateřinou. — Nové rozdělení Ruska na gubernie. — Gubernské instituce administrační a finanční. — Organisace soudních institucí. — Základní zásady gubernských institucí. — Spojitost institucí se šlechtickými projevy v komisi r. 1767. — Převládání šlechty v oblastní správě.

Komise r. 1767, řekl jsem, měla jakýsi vliv na další reformní činnost Kateřininu. V instrukcích a debatách se odhalily potřeby a přání různých tříd společnosti, potřeby doby a prostředky, jež měla vláda k použití pro jejich uspokojení. Tak se na věc dívala i Kateřina: ‚Tato komise,' praví, ‚poskytla mi světlo a zprávy o tom, s kým máme co činiti a o koho musíme pečovati'. První zkušeností praktického užití těchto péčí a politických ideí Kateřininých byly gubernské instituce r. 1775, které dodaly oblastní správě nové podoby.

Viděli jsme, v jakém směru byla přetvořena stará moskevská administrace Petrem I. Tato administrace měla dvojí povahu, byla stavovsko-byrokratická. Za Petra I. se změnila tak, že její dvojitá povaha se zachovala, jen vlastnosti dříve splynulé byly rozděleny: ústřední správa nabyla čistě byrokratické organisace, kdežto v oblastní správě byla zesílena účast hlavních tříd místní společnosti. Po Petrově smrti byly v mnohém jeho vládní instituce změněny. Reformátorovi nástupci shledávali stvořený jím vládní mechanismus příliš složitým a začali rušiti různé kan-

celáře a pisárny, které se jim zdály zbytečnými, a také spojovati příliš roztříštěné obory. Petr I. zamýšlel oddělíti soud od administrace v oblastní správě a utvořil gubernské dvorní soudy; za Kateřiny I. byly tyto dvorní soudy zrušeny, soud i výkon trestu svěřeny administračním orgánům ústřední moci, gubernátorům a vévodům. Petr se staral o rozvoj městské samosprávy, vytvořil radnice, potom městské magistráty, které působily nezávisle na gubernátorech, pod dozorem hlavního magistrátu; za Kateřiny I. byly městské magistráty také podrobeny gubernátorům a vévodům, a za Petra II. byl zrušen hlavní magistrát. Tak byl stavovský živel v oblastní správě zeslaben, účast místní společnosti v gubernské administraci omezena (toto omezení se začalo už na konci vlády Petrovy, kdy byli zrušeni volení šlechtičtí radové při gubernátorovi, landráti). V jiném směru se změnila administrace ústřední. Její stará pružina, bojarstvo, upadala; na místě bojarstva vznikla nová vládní třída, která se skládala z vyššího úřednictva. Dílem podle vzpomínek na dřívější bojarstvo, dílem pod vlivem známosti se západoevropskými politickými pořádky osvojilo si toto úřednictvo některé aristokratické choutky a usilovalo o to, proměniti se z vládního orgánu ve vládní třídu, státi se samostatnou politickou silou; proto je můžeme nazvati úřednickou aristokracií.

Po Petrovi změnila se vytvořená jím vyšší správa hlavně vlivem hodnostní tabulky této aristokracie. Tak nad Senát, hlavní vedoucí a kontrolující instituci, je postupně povyšována řada nových institucí, v nichž si nacházeli místo zástupci uvedené třídy: Nejvyšší tajná rada za Kateřiny I. a Petra II., Kabinet ministrů za An-

ny, Konference za Alžběty, devítičlenná Zákonodárná rada za Petra III.

Vliv téhož úřednicko-aristokratického prostředí se projevil i na druhé straně. Nejbyrokratičtější živel ve vládních kolegiálních institucích představovala prokuratura s generálem-návladním při Senátu v čele. Prokuratura byla ‚okem' panovníkovým a strážkyní zákonů. Je pochopitelno, že omezovala úřednickou aristokracii. Tím se vysvětluje zjev, vzácný v dějinách institucí: r. 1730 nebylo vůbec ani generála-návladního, ani nejvyššího návladního při Senátě, ani prostých návládních při kollegiích, a nikdo nevěděl, kam se poděli. V manifestu z 2. října 1730 císařovna Anna, obnovujíc prokuraturu, přiznávala se, že ‚jakým nařízením ona hodnost po smrti strýce našeho zanechána a kým zrušena, o tom nám není známo'. Ale obnovená prokuratura byla po druhé zrušena za vladařství Anny Leopoldovny a je zajímavo, že původcem toho byl jeden z vynikajících zástupců úřednické aristokracie, hrabě Osterman, který měl titul generála-admirála a spravoval zahraniční věci.

Takovým způsobem po Petrovi počal v oblastní správě mizeti dřívější podíl zemské účasti, stavovství, zatím co ústřední správa nabývala stavovské, úřednicko-aristokratické povahy. Tím byla v ústřední správě dána převaha jedné třídě nad zákonem, a v oblastní — osobám, orgánům ústřední vlády, nad třídami místní společnosti. Tyto osoby se přimykaly k témuž úřednickému panstvu. Toto panstvo, osvobodivši se od tlaku zákona v centru i od dozoru společnosti na venkově, vneslo do správy bezuzdnou osobní libovůli. Sama Kateřina s důvěrníky přiznávala nedostatek, kterým strádala správa v Rusku: vlád-

ní instituce neměly pevných základů, nedržely se v přesně vytčených mezích činnosti. V tajné instrukci generálu-návladnímu knížeti Vjazemskému Kateřina praví, že ‚všechna vládní místa i sám Senát vyšly ze svých základů, dílem proto, že jejich předchůdci si málo všímali věcí, dílem pro horlivost lidí, kteří se na nich náhodou octli'. Takovým způsobem bylo třeba dáti vládním institucím pevné základy a ukázati přesné hranice jejich činnosti. To také slibovala Kateřina v svém červencovém manifestu (r. 1762).

Císařovnin důvěrník spěchal přijíti s projektem instituce, založené na takových zásadách. Nikita Panin nebyl cizí aristokratickým ideám r. 1730: švédský aristokratický senát byl pro něho vzorem nejvyšší vládní instituce. Po červnovém převratu předložil Panin Kateřině projekt skutečné císařské rady. Základní myšlenka projektu záležela v tom, že jen tehdy panovník může prospěšně jednati, když jeho moc bude rozumně rozdělena ‚mezi jakýsi malý počet osob jedině k tomu vybraných'. Nedostatky trvající správy pocházejí, podle Paninova mínění, od toho, že ve všem působí spíše ‚síla osob než moc státních míst', a od toho, že chyběly takové původní základy vlády, které by dodávaly pevnosti jejím formám. Kateřina přijala uvedený projekt a už podepsala manifest o nové Státní radě, dokonce jmenovala její členy; ale kdosi jí vymluvil Paninovu myšlenku a podepsaný projekt nebyl veřejně prohlášen. Je zřejmo, že Panin chtěl spoutati nejvyšší moc závaznou pro ni institucí, jejíž politická autorita by přímo byla uznána zákonem: projektovaná stálá Rada měla se státi nejvyšší zákonodárnou institucí a svým složením dovršovala budovu úřednické aristokracie, kte-

rou se tato snažila vystavěti po smrti Petrově. Tak ústřední správa za Kateřiny zůstala nedobudována, neurčitá, jaká byla do té doby. Tu jako dříve působila ‚síla osob'. Ve vážných otázkách svolávala Kateřina konferenci z důvěrníků; od r. 1769 se tato konference proměnila v stálou Radu, ale nezávaznou pro nejvyšší moc a neuznanou přímým zákonem.

Kateřině byla otevřena jen sféra oblastní správy. Uvědomovala si nedostatky působících tehdy gubernských institucí: v jedné instrukci gubernátorům r. 1764 nazývá gubernie ‚těmi částmi státu, které vyžadují nejvíce opravy'. Zvláštní okolnosti ji podnítily obrátit pozornost hlavně k přebudování oblastních institucí. Především v letech 1773—1774 propukla strašná pugačevská vzpoura, které nemohla oblastní administrace ani zabránit, ani ji včas potlačit. Za druhé, přebudování ústřední správy ve shodě s oblíbenými teoriemi Kateřininými by vedlo k omezení nejvyšší moci, kdežto Kateřina byla věrna přesvědčení o nutnosti samovlády pro Rusko; mohla však užíti těchto teorií v oblastní správě, aniž škodila své moci. Konečně, na přebudování právě oblastní, a ne ústřední správy naléhali šlechtičtí poslanci v komisi r. 1767. Všemi těmito pohnutkami byly podníceny r. 1775 vydané *Instituce pro správu gubernií*. Vyložím je v krátkém náčrtku.

V manifestu ze 7. listopadu 1775 ukázány nedostatky působící gubernské správy: 1. gubernie je příliš rozsáhlý administrační okruh; 2. tento okruh je opatřen nedostatečným množstvím institucí s chudým osobním stavem; 3. v gubernských institucích jsou smíšeny obory — v jedněch a týchž úřadech jsou spravovány i admi-

nistrace v užším smyslu, i finance, i veřejný pořádek (policie), i soud trestní a občanský. Instituce z r. 1775 odstraňovaly tyto nedostatky. Především bylo ustanoveno nové oblastní dělení, místo 20 velikých gubernií bylo Rusko rozděleno na 50. Dřívější gubernie měly hranice, určené dílem zeměpisně, dílem historicky: pro nové oblastní dělení Kateřinino byl přijat jediné statistický základ — množství obyvatelstva: Kateřinina gubernie — to je okruh mající 300—400 tisíc obyvatel; byla rozdělena na újezdy, z nichž každý měl 20—30 tisíc obyvatel.

Každá gubernie dostala stejnou organisaci, v níž vlastní administrace byla přísně oddělena od soudu i od finanční správy. Hlavní administrační institucí byla *gubernská* správa s gubernátorem nebo náměstkem v čele. Byla to instituce policejní, výkonná a zároveň pořadatelská: vyhlašuje v gubernii a provádí zákony a nařízení vyšší vlády, dohlíží na pravidelný průběh věcí v jiných institucích, pobízí tyto ke konání jejich povinností, dozírá na pořádek a klid v gubernii. Újezdním orgánem podřízeným gubernské správě byl *dolní zemský soud* pod předsednictvím zemského hejtmana nebo kapitána. To byla také výkonná a policejní instituce: kapitán-hejtman vykonává ustanovení gubernských úřadů, má dozor nad obchodem v újezdě, činí ochranná opatření proti nákazám, stará se o ‚zachování a vyléčení rodu lidského', dohlíží na bezvadnost cest a mostů, také na mravní a politickou spolehlivost obyvatel, zabraňuje zločinům a hubí je, pomáhá soudu, t. j. vykonává předběžné vyšetřování a pod.; působí ‚horlivě, s opatrnou mírností, s blahosklonností a lidumilností k národu'. Jeho moc se prostírá na celý újezd kromě újezdního

města; tam odpovídá jeho hodnosti náčelník policie nebo velitel. Finanční věci spravuje gubernský *finanční úřad*; za jeho vedení působí gubernský a újezdní *berní úřady*, které sbírají a ochraňují státní důchody.

Obzvláště složitá organisace byla dána soudu. Trestní věci v gubernii byly soustředěny v *paláci trestních věcí*, civilní — v *paláci civilních věcí*. To byla vrchní vrstva soudních institucí, kde agenda byla přesně rozvržena podle své podstaty. Pod ní leží druhá vrstva, kde věci byly smíšeny podle své podstaty, ale rozděleny podle stavů: to byly *vrchní zemský soud* pro šlechtice, *gubernský magistrát* pro obchodníky a měšťany, *vrchní soud* pro třídu volných zemědělců, která se skládala z jednodvorců, státních, korunních a církevních sedláků, rovněž jako jiných svobodných obyvatel zabývajících se zemědělstvím. Obě tyto řady soudních institucí byly v gubernském městě a jejich kompetence se prostírala na celou gubernii. Třetí řada se skládala ze soudních institucí újezdních, také se stavovským charakterem. Byly to: *újezdní soud* pro šlechtu, *městský magistrát* pro obchodnictvo a měšťanstvo, *dolní soud* pro volné zemědělce. Újezdní stavovské soudy byly podrobeny stavovským gubernským, a tyto soudním palácům v pořádku apelačním i revisním. Kromě toho při gubernských a újezdních institucích byly utvořeny úřady pro zvláštní věci. Takový byl gubernský soud *svědomí* — instituce pro některé trestní i civilní věci. Z prvních jednal o takových věcech, kde pramenem zločinu nebyla vědomá vůle, ale neštěstí, sběh smutných okolností, nezletilost, šílenství, pověra atd.; tak na příklad soud svědomí soudil věci o čarodějství. V civilním soud-

nictví podobal se soud svědomí našim institucím smírčích soudů, soudil ty věci, v nichž se k němu obraceli sami soudící se, a jeho povinností bylo smířiti obě strany. Pro správu škol, sirotčinců a jiných dobročinných ústavů v gubernii utvořen byl *prikaz společenské péče*. Pro ochranu šlechtických vdov a sirotků při újezdném soudě bylo za předsednictví újezdního maršálka šlechty *šlechtické opatrovnictví*, a při městském magistrátu, za předsednictví starosty města, *sirotčí soud* pro opatrovnictví vdov a sirotků kupeckých a měšťanských.

Z pouhého suchého výčtu gubernských institucí možno vidět, jakou složitostí se vyznamenával mechanismus oblastní správy Kateřinou vytvořený. Jakými zásadami se řídilo zákonodárství při tvoření tohoto mechanismu? Snadno lze především poznamenati, že značná úloha v těchto institucích byla dána zásadě rozdělení oborů, jak bylo oznámeno v Nakaze. To byla tehdy módní politická idea: bez přísného rozdělení mocí zákonodárné, soudní a výkonné si nepředstavovali správný státní pořádek. V gubernských institucích byla zaplacena veliká daň této idei. Ale ne docela jsou ve shodě s ideou rovnosti oznámenou v Nakaze, jako vůbec s duchem nových politických teorií, kterých se přidržovala Kateřina, stavovské soudní instituce, vytvořené jí v duchu feudálních pořádků. středověkého rozdělení stavů. Nevznikla tedy tato zvláštnost gubernských institucí z liberálních politických idei toho století, osvojených Kateřinou, ale z nějakého jiného pramene.

Takový pramen odhalujeme, čteme-li instrukce a prohlášení šlechtických poslanců v komisi r. 1767. Tu šlechta projevila přání organisovati

se v místní újezdní korporace se stavovskými zástupci v čele, shromažďovati se v určitých lhůtách: voliti si maršálky a účastniti se místního soudu i správy. Některé šlechtické instrukce žádaly, aby újezdní správci — vévodové — byli jmenováni podle volby šlechty. V instrukci borovské šlechty bylo vysloveno přání, aby se šlechta shromažďovala po újezdech každá dvě léta pro prozkoumání, zda všechno v újezdě se koná podle zákona a pro zamezení nepořádků v něm; na těchto sjezdech volí z újezdu landrata a na pomoc mu z každého okresu nebo ‚distriktu' distriktního komisara, landrat koná soud v újezdě nad všemi obyvateli bez rozdílu stavu, a distriktní komisaři mu v tom pomáhají, konají předběžné vyšetřování a pod. Snadno lze v gubernských institucích r. 1775 zpozorovati odraz tohoto šlechtického přání: landrat se uskutečnil v osobě hejtmana, a distriktní komisař byl na čas odložen, aby později, za jednoho z Kateřininých nástupců, objevil se v podobě okresního pristava. Potřeby a přání ohlášené šlechtou byly také pramenem uvedeného rozporu v institucích r. 1775. Ovšem, v Nakaze byla vyslovena myšlenka, že každý se má souditi se sobě rovnými. Ale snadno lze pozorovati, že tato idea, nejasně vyjádřená v Nakaze, a nejsoucí ve shodě s ideou rovnosti všech občanů před zákonem, provedena byla v gubernských institucích nedůsledně pod vlivem úvah, jí odporujících, a to úvah, vnuknutých zájmy jednoho stavu.

Viděli jsme, že administrativní i soudní instituce v gubernii se skládaly ze tří vrstev, které se odlišovaly svými základy. Vrchní vrstva se skládala z institucí, které podle zákona neměly

stavovského charakteru, které byly přímými nástroji ústřední moci. Byly to gubernské správy, soudní a finanční úřady: všechny tyto instituce byly kollegiálné, skládaly se z předsedů, radů a asesorů, jmenovaných ústřední vládou, Senátem nebo samým panovníkem bez jakékoli účasti společnosti. Druhá vrstva se skládala z gubernských stavovských institucí — stavovských soudů i všestavovských — soudů svědomí a prikazu veřejné péče; to jsou také kollegiálné instituce, ale ne čistě byrokratické podle svého osobního složení, v jehož utvoření byla ponechána účast i místní společnosti; předsedové těchto institucí byli jmenováni korunou, přísedící byli voleni na tři léta stavy a byli jen potvrzováni gubernátorem. Spodní vrstvu tvořily újezdní instituce: újezdní soud, městský magistrát, dolní soud a dolní zemský soud. Podle svého osobního složení neměly tyto instituce už vůbec byrokratické povahy: jak jejich předsedové, tak i přísedící byli voleni stavy, s výjimkou ‚raspravného soudce', t. j. předsedy dolního soudu, kterého jmenovala gubernská správa z ‚úředních lidí'. Je zřejmo, že jak v újezdních stavovských institucích, tak v stavovských gubernských, bylo rovnoměrně rozděleno stavovské zastupitelství; přihlédneme-li však blíže k organisaci újezdních soudů, uvidíme, že tu byla dána značná převaha jednomu stavu. Dolní zemský soud, policejní instituce, udržující pořádek a dobré mravy v újezdě, dohlížející tu na působení zákonů a jsoucí v újezdě jediným výkonným orgánem pro všechny gubernské správy a soudy, byl svým složením institucí čistě šlechtickou. Ovšem, ve věcech, týkajících se té třídy, která náležela do obzoru dolního soudu, k stálým šlechtickým pří-

sedícím dolního zemského soudu se připojili dva dočasní přísedící tohoto dolního soudu. Ale především, předseda dolního zemského soudu, hejtman, byl volen jen šlechtou. Potom — dolní zemské soudy naprosto nebyly ve všech újezdech a guberniích: byly podle názoru gubernátorova zřizovány jen tam, kde bylo dostatečné množství jednodvorců, státních, korunních a církevních sedláků a jiných svobodných osadníků, tak aby v dosahu každého dolního soudu bylo 10 až 30 tisíc duší, které náležely k těmto stavům. Zatím policejní moc dolního zemského soudu stejně se prostírala na všechny obyvatele újezda bez rozdílu stavů. To znamená, že šlechta převládala ve správě újezdu. Toto převládání se vyjadřovalo i v jiné formě. Vrchní vrstva gubernských institucí neměla stavovského složení: podle pramene, z něhož jejich členové dostávali své plné moci, byly to korunní, byrokratické instituce, ale jejich osobní složení vybírala vláda hlavně z téhož stavu, z něhož pocházeli volení zástupci v šlechtických stavovských institucích. Tak byla gubernie odevzdána do rukou jednoho stavu. Toto panství šlechty v místní správě se vyjadřovalo ve dvou formách: 1. ve volbě osobního složení stavovských šlechtických institucí a 2. v stavovském původu osobního složení korunních institucí, podle zákona nestavovských.

HLAVA OSMDESÁTÁ PRVNÍ.

Význam gubernských institucí r. 1775.

Rozvoj gubernských institucí v darovacích listinách r. 1785. — Příčina úspěšnějšího rozvoje šlechtické samosprávy proti městské — spojitost gubernských institucí s dějinami vládního významu šlechty v staré Rusi a v XVIII. st. — Stopy politických idei Kateřininých v systému těchto institucí. — Význam gubernských institucí v dějinách naší správy.

Vyloživše organisaci gubernských institucí, prostudujeme jejich význam v dějinách ruské šlechty a ruské správy. Těmito institucemi bylo definitivně určeno politické položení šlechty. Šlechtic vládl v sídelním městě i v gubernii jako korunní úředník; vládl také v gubernii i v újezdě jako volený zástupce svého stavu. Tehdy také, při zavedení gubernských institucí, dovršena byla korporativní organisace šlechty. Gubernské instituce byly zaváděny asi dvacet let; při jejich zavedení v každé gubernii všechna šlechta se sjížděla do gubernského města a tu volila svého gubernského maršálka. Podle institucí z r. 1775 měli šlechtici právo voliti jen újezdné maršálky; právo voliti gubernského maršálka, t. j. sjednocení šlechticů v gubernské ‚společnosti', bylo formálně přiznáno v darovací listině šlechtě 21. dubna 1785. Tato listina přesně formulovala a upevnila stavovská práva šlechty: šlechtici byli uznáváni za plnoprávné majetníky celého svého nemovitého majetku i se sedláky, neplatili osobně žádné daně, soudili se se sobě rovnými, trestáni byli jen podle soudního výroku, byli osvobozeni od tělesných trestů; rozsudek nad šlechticovým zločinem nabýval moci práva teprve po nejvyšším potvrzení.

V téže době byla dovršena také stavovská

samospráva městských tříd Městským řádem téhož r. 1785. Podle tohoto řádu stavovskými soudními institucemi pro městské stavy zůstaly městské a gubernské magistráty. Pro hospodářské a policejní věci zřízeny byly dvě dumy: *obecná* městská duma, skládající se z volených městských starších pod vedením městského starosty, a *šestičlenná* městská duma, skládající se z šesti starších podle počtu tříd, na které bylo rozděleno městské obyvatelstvo. Obecná duma měla pořadatelský význam a scházela se jen v určitých lhůtách; šestičlenná duma byla výkonnou institucí, která úřadovala stále.

Zároveň s tím bylo městské obchodně-průmyslové obyvatelstvo rozděleno podle rozsahu jmění na tři řády: k prvnímu připočteni byli obchodníci, kteří měli nejmenší jmění 10.000 rublů, k druhému, kteří měli nejméně 5000 rublů, k třetímu, kteří měli nejméně 1000 rublů; ti, kteří neměli 1000 rublů jmění, tvořili třídu měšťanů.

Městská samospráva se rozvíjela velmi ztuha pod těžkou rukou gubernského korunního úředníka, náměstka nebo gubernátora; zato bujaře vzkvetla samospráva šlechtická. Gubernské instituce z r. 1775 vnesly do šlechtické společnosti, rozptýlené po guberniích, veliké oživení: periodicky třikrát do roka se šlechtici každé gubernie shromažďovali do gubernských a újezdných měst a tu konali volby na určité administrativní a soudní hodnosti za hostin a radovánek, kterými je častoval člověk z jejich prostředí, maršálek nebo gubernátor. Cizinci, kteří poslouchali výklady a řeči na šlechtických sjezdech, pokládali je dokonce za nebezpečné v politickém vztahu: dva Francouzi, kteří cestovali po Rusku na počátku devadesátých let XVIII. st., vyslech-

nuvše tyto řeči, zaznamenali ve svých cestovních poznámkách, že „dříve nebo později určitě dají tato shromáždění signál k veliké revoluci". Zároveň s dovršením korporativní organisace šlechty dána byla stavu stavovská uniforma, která se barvou a ozdobami rozlišovala podle gubernií.

Úspěšnější rozvoj šlechtické samosprávy způsobila historická příprava stavu k samočinnosti. Víme, že už v staré Rusi újezdní šlechta se činně účastnila místní správy a spojila se v dosti ztmelené újezdní korporace. Základem těchto místních svazů byla služba a služební statkářství. Šlechtici újezdu hájili svého újezdného města, tvořili jeho územní posádku, účastnili se tažení územním újezdním plukem, volili ze svého středu výběrčí daní pro správu služebně-statkářských věcí; konečně šlechtici újezdu byli spojeni vzájemným ručením ve službě. Utvoření pravidelné armády Petrem rozrušilo tyto místní šlechtické svazy, nahradivši je pravidelnými pluky, které neměly územní povahy: na místě starých újezdních vojenských svazů se objevily nyní plukovní korporace. Vzpomeňme si, že důstojníci pluků a divisí za Petra tvořili korporace: naddůstojníci byli jmenováni podle volby a ručení všech důstojníků pluku, štábní důstojníci podle volby a ručení generálů a důstojníků celé divise. Ale Petr podporoval i místní statkářské svazy šlechty. Od jeho dob nabývá šlechtic vážného významu v státním hospodářství: vláda se snažila učiniti šlechtice svým finančním a policejním agentem na vsi. Proto byla zesílena a pravidelně uspořádána účast šlechty v místní správě, vyjádřená v právě stavu ponechaném voliti landraty, rady při gubernátorovi, také v policejní moci újezdného zemského komisaře,

voleného místní šlechtou. Postupné oslabení služby, připadající na stav, pomohlo k upevnění místních svazů šlechty; od dob zákona z r. 1731, který uznával šlechtice za úplné majetníky jak poměstí, tak i votčin, nabyl stav usedlejšího statkářského položení. Ukaz o volnosti šlechticů vrátil šlechtice z pluků do jejich vsí; nyní měl stav jen statkářský význam, a tento význam jej připoutal k venkovu. Zároveň s tím se změnily i politické vkusy stavu. Pokud šlechta konala závaznou službu, všechny jeho zájmy byly přikovány k centru, k sídelnímu městu, k ústřední správě. Šlechta po Petrovi nejednou dělala vládu; šlechtici, kteří prosili císařovnu Annu o obnovení samovlády, přece usilovali o právo voliti členy Senátu i kollegií, t. j. přáli si míti přímý vliv na ústřední správu. Naopak, v komisi r. 1767 nikdo ze šlechticů se ani slovem nezmínil o přání šlechty míti nějaký vliv na složení ústřední vlády; zato šlechta naléhavě žádala, aby jí byla ponechána široká účast v místní správě. Je pochopitelno, proč nastala taková změna v politických vkusech stavu. Se zrušením závazné služby stavu změnilo se také těžisko stavovských zájmů ze sídelního města na venkov. Šlechta, majíc jen místní statkářský význam, snažila se upevniti na venkově, státi se tu vládnoucí třídou místní společnosti, jehož polovice, nevolní sedláci, i tak byla v jejích rukou. Gubernské instituce r. 1775 také uspokojily tuto snahu šlechty. Tak tyto instituce byly dovršením dávných snah stavů.

Abychom si lépe připomněli hlavní momenty v dějinách místního významu šlechty, označíme je takovými rysy: v staré Rusi šlechta nevládla, nýbrž jen sloužila jak v centru, tak i na ven-

kově; v první polovici XVIII. st., tvoříc ústřední vládu, sloužila dále v centru a stěží začínala vládnout venkovu; v druhé polovici věku šlechta, naposled vytvořivši vládu, přestala závazně sloužit v centru a definitivně začala vládnout na venkově.

Takový je význam gubernských institucí z r. 1775 v dějinách šlechty. Ale byly-li tyto instituce jen dovršením dávného sociálně-politického procesu, tu jakou účast měly v jejich utvoření administrativně-politické ideje Kateřininy? Položení, vytvořené šlechtě institucemi z r. 1775 nebylo dílem těchto idejí. Stav dosáhl toho, oč usiloval a nač se odedávna připravoval během politického a hospodářského života země: přešel z vojenského oboru, v němž byl dříve, do oboru vnitřních věcí jako mocný orgán vlády v gubernii. Avšak politické ideje Kateřininy, t. j. její politické učebnice nezůstaly nepovšimnuty v gubernských institucích: projevily znatelný vliv na technické zpracování těchto institucí, na jejich formy, formulaci a vzájemné vztahy, a dokonce vštípily ideu některých z nich, ovšem, druhořadých, majících nepatrný vliv na průběh věcí. Tento vliv se projevil v přísném rozdělení oborů, v ohraničení činnosti institucí, v složitém mechanismu soudních instancí, v zásadách, na nichž byly zbudovány soudy svědomí a prikazy veřejné péče a pod. Ale politické vztahy, které se skrývaly za těmito formami, sociální zájmy, které byly chráněny těmito institucemi, nebyly utvořeny Kateřinou, ale připraveny odedávna našimi dějinami. Tak i v přetvoření místní správy pozorujeme týž rys, kterým se vyznamenávala všechna vnitřní činnost Kateřiny II.: ve všem šly vpředu ideje, nové pro ruskou společ-

nost; ale pod příkrovem těchto idei se rozvíjely a upevňovaly staré fakty našich dějin.

Takovým nesouzvukem mezi tím, co bylo hlásáno, a tím, co bylo prováděno, je z části určen i význam gubernských institucí r. 1775 v dějinách naší správy. V tomto směru vůbec nebyly krokem kupředu. Především nejen neodstranily, ale ještě zesílily hlavní nedostatek, který byl v organisaci ruské správy XVIII. st. Správa je tehdy dobrá, když i v centru i na venkově spočívá na stejných zásadách. Zatím co v místní správě za Kateřiny ponechána byla značná účast některým třídám společnosti, ústřední správa zůstávala byrokratická, zbavena byla i těch pojítek se společností, které měla v XVII. st. Tento nedostatek jsme už zpozorovali v organisaci správy, vytvořené Petrem: gubernské instituce r. 1775 jej jen zostřily. Na jedné straně porušily tyto instituce rovnováhu práv a povinností různých společenských tříd: dříve šlechta měla vládní význam přiměřeně svým státním povinnostem; nyní začala požívati většího významu, osvobodivši se od nejtěžších státních povinností. Gubernské instituce trpěly vnitřním rozporem: vyšly ze zásady, prohlášené v Nakaze, že všichni se musí spravovati a souditi se sobě rovnými; zatím v svém rozvoji daly tyto instituce naprostou převahu jednomu stavu nad druhým. Konečně instituce z r. 1775 a z r. 1785 neobyčejně zkomplikovaly místní správu: tam, kde dříve působilo deset-patnáct úředníků, bylo jich nyní sto; to zvýšilo drahotu správy, která je vždy vážným administrativním nedostatkem.

HLAVA OSMDESÁTÁ DRUHÁ.

Šlechta a sedláci.

Rozvoj nevolnického práva po Petru I. — Změna v položení venkovského obyvatelstva za Petra. — Úspěchy nevolnického práva od dob 1. revise. Připsání a darování — Rozšíření této moci po Petrovi. — Statkářova moc nad osobností sedlákovou. — Statkářovo právo na práci a majetek sedlákův. — Statkářovy povinnosti k sedlákům. — Původ a rozvoj názoru na nevolnického sedláka jako na soukromé vlastnictví majetníkovo.

Široká účast v místní správě, daná šlechtě institucemi z let 1775 a 1785, byla jen následkem statkářského významu šlechty. Stav počal říditi místní správu proto, že polovice místního obyvatelstva nezávisle na vládním významu stavu byla v jeho rukou, žila na jeho půdě. Statkářský význam šlechty se udržoval nevolnickým právem. Zastavme se u dějin nevolnického práva v XVIII. st.

Známe změnu, která nastala za Petra v položení venkovského nevolnického obyvatelstva. Tato změna záležela v tom, že ukazy o první revisi smíšeny byly stavy dříve podle zákona rozdělené: nevolničtí cholopi a nevolničtí sedláci; nevolnický sedlák byl připoután k osobě statkářově, ale při tom byl ještě připoután také k svému stavu, z kterého ho nemohl vyvésti ani statkář; byl věčně zavázaným státním poplatníkem. Cholop byl osobně připoután k svému pánu, ale nebyl připoután k žádnému stavu — když dostal svobodu, stával se volným nezaměstnaným člověkem a proto neplatil státních berní. Petrovo zákonodárství rozšířilo státní daň nevolnických sedláků i na cholopy. Takovou spojitostí dřívějších vztahů byl utvořen nový stav — nevolničtí lidé neboli duše. Z těchto základů,

položených Petrem, vyvíjelo se také nevolnické právo po jeho smrti. Rozvíjelo se dvěma směry, početním i jakostným, t. j. zároveň a větší a větší počet osob se dostával v nevolnickou závislost, a víc a více se zesilovala sama tato závislost. Prozkoumáme oba tyto procesy od smrti Petrovy do vstupu Kateřiny na trůn.

Nevolnický stav se početně rozšiřoval dvojí cestou: připsáním a darováním. Připsání záleželo v tom, že lidé nižších tříd, kteří si nezvolili určitý způsob života, nenáleželi k základním třídám společnosti, musili si najíti pána, zapsati se k zdanění za duši u soukromé osoby nebo instituce. V opačném případě, když si nenašli takové osoby nebo instituce, připsali je prostým policejním nařízením. Bylo to pokračování té očistky ruské společnosti, která se počala už v XVII. st. Tak ponenáhlu se dostávali do nevolnického stavu podle druhé a třetí revise nemanželsky zrození, ti, kdo neznali svého příbuzenstva a jiní tuláci, sirotci, schovanci, zajatí cizinci, přespočetní církevní služebníci, chrámoví zpěváci a kostelníci s dětmi, děti vojáků a pod. Mnoho násilí bylo spácháno při tomto připisování; ale později zákon uznal tato násilí, zakázav násilně zapsaným, aby soudním pořádkem dokazovali nezákonnost svého připsání. Senát, působě v zájmu svého stavu, díval se skrze prsty na tyto přehmaty, takže připsání, podniknuté s policejním cílem, mívalo někdy povahu rozloupení společnosti vyšší třídou. Darování byla odrůdou dřívějších poměstných darů, ale lišila se od těchto předmětem držby i samým rozsahem práva. Do Uložení, t. j. připoutání sedláků k stavu, dani, skýtal poměstný dar statkářovi jen právo držeti půdu a užívati jí; od chvíle daňového pozemkového

připoutání skýtal statkářovi právo na státní obročný důchod od sedláka, připoutaného k poplatné společnosti státních sedláků. Od dob Petrových, kdy se poměstí smísila s votčinami a ustaly poměstné dary, darování odevzdávalo ve vlastnictví darovanou půdu s nevolnickými dušemi. Dále, poměstné držení bylo dočasné, doživotní, podmíněno bylo službou, kdežto propůjčení dávalo půdu i sedláky do r. 1730 v neúplné, od r. 1730 v úplně dědičné a bezpodmínečné vlastnictví. Propůjčení nahrazovalo sebou někdy prosté darování, dáváno bylo za službu a za úsluhy státu a v tomto případě bylo náhradou nebo přídavkem peněžního platu. Tak podle ukazu z r. 1737 důstojníkům-šlechticům, kteří sloužili při státních dolech, propůjčeno bylo mimo peněžní platy po 10 dvorech v státních a korunních vsích (10 dvorů bylo 40 duší), důstojníkům-nešlechticům o polovici méně; dvory byly dávány ve věčné držení s tou podmínkou, aby nejen důstojníci, ale i jejich děti závazně sloužili těmto dolům. Propůjčení bylo také znamením milosti, blahovůle panovníkovy k obdarovávané osobě: sedláky darovali při vstupu na trůn, za vítězství, za zdařilé ukončení tažení, dokonce prostě ‚pro obveselení', na křtiny, na zoubek novorozenému a pod. Každý vážný akt, který se udál u dvora, každý palácový převrat, každý čin ruských zbraní stály stát několik tisíc svobodných sedláků. Největší statkářská jmění XVIII. st. vytvořena byla propůjčeními: kníže Menšikov, syn prostého palácového čeledína, měl po smrti Petrově na 100.000 sedláků; Razumovští se stali propůjčováními velmi velikými statkáři v Malorusku: hrabě Kirill Razumovskij měl sto tisíc selských duší, ovšem, propůjčených,

neboť původem to byl obyčejný kozák; dokonce příbuzní bratří Razumovských, mužové jejich sester, byli povýšeni do stavu šlechtického a psali se statkáři: takový byl tkadlec Budljanskij, střihač Zakrevskij, kozák Daragan; r. 1783 měl syn Buljanského více než 3000 selských duší. Připsání a darování způsobila, že k polovině XVIII. st. značná část volných venkovských obyvatel stejně jako palácových a státních sedláků přešla do soukromého držení.

Přejděme nyní k rozvoji statkářovy moci nad nevolnickou selskou duší.

Statkářova moc nad osobností a prací nevolného člověka, sedláka, v hranicích zákonem uznaných tvořila také právní obsah nevolnického práva. Co to je nevolnické právo podle zákonodárství XVIII. st.? Tato otázka náleží k nejspletitějším otázkám v dějinách ruského práva. Příznačný rys nevolnického práva, podle pojmů lidí XVIII. st., záležel v tom, že na nevolnického člověka bylo pohlíženo jako na soukromé vlastnictví majetníkovo. Z čeho vznikl a jak se ustálil takový názor?

Od dob Uložení se statkářova moc nad nevolnickými sedláky skládala ze dvou prvků, které odpovídaly dvojímu významu statkáře pro sedláky, připoutané k jeho půdě: byl pro ně především nejbližším správcem, jemuž státní mocí bylo svěřeno dohlížeti na vybírání státních daní od jeho sedláků a pro zabezpečení správného vybírání bylo mu dáno právo hospodářského a policejního dozoru nad sedláky; za druhé byl majetníkem půdy, na níž žili sedláci, a věřitelem. Jako správce dohlížel na chování a hospodaření svých sedláků, soudil je v určitých věcech a trestal; jako majetník půdy a věřitel

měl právo na část selské práce, která byla odměnou za to, že sedlák užívá jeho půdy a půjčky, a v důsledku toho ukládal svým sedlákům práci neboli robotu. Obě tato práva, policejněfinanční i hospodářské, byla do Petra omezena zákonem nebo obyčejem. Jako policejní dohlížitel soudil statkář sedláky a trestal za přestupky; ale jeho pravomoc byla omezena věcmi čistě selskými a nevztahovala se na věci trestní: podle Uložení statkář, který sám se vypořádal se svým sedlákem, jenž spáchal loupež, byl podroben zbavení majetku, a neměl-li poměstí, tu trestu knutem; právě tak byl statkář podroben zákonné odpovědnosti za potrestání nepřiměřené nebo nedovolené. Zákonodárství nebo obyčej ochraňovaly i selskou práci od statkářské libovůle: zákon neurčoval přesně rozměru roboty a prací, které mohl statkář požadovati od svých sedláků; sedláci však měli právo stěžovati si vládě na statkářovy dávky, které je přiváděly na mizinu; byla-li žaloba potvrzena vyšetřováním, tu konfiskovali statkářovi panství ‚na panovníka', bylo-li darované nebo dědičné, nebo bylo odevzdáváno příbuzným, bylo-li koupené; poškození sedláci byli odměňováni na účet toho, kdo je přiváděl na mizinu.

Takový byl pořádek vztahů sedláků k statkářům ustanovený zákonem nebo obyčejem v XVII. st.; ale už tehdy se objevily jakési mezery v tomto pořádku. Petrovo zákonodárství nenaplnilo mezery v zákonodárství jeho předchůdců o vztazích sedláků k statkářům; nikde však Petr neuznal přímo názor na sedláka jako na soukromé vlastnictví statkářovo. Ovšem, setkáváme se v jeho ukazech s výrazy, které mohly poskytnouti důvod k takovému názoru: v některých ukazech

o první revisi se na příklad mluvilo o tom, že sedláci, zapsaní k dani z duše, ‚musí být věčně u těch, jimž byli připsáni' a pod. Ale to byly neopatrné nebo neurčité výrazy, které neustanovovaly žádnou jasně vyjádřenou všeobecnou zásadu. Nevolničtí sedláci zůstali státními poplatníky, nemohli tedy být soukromým vlastnictvím; avšak zakořenělý názor na sedláka jako na prosté vlastnictví úspěšně se rozvíjí po Petrově smrti.

Stačí zběžný přehled zákonodárství jeho nástupců a nástupkyň o selské otázce, abychom viděli, jak se to dálo. Toto zákonodárství se především týkalo statkářovy moci nad osobností sedlákovou, za druhé, jeho práv hospodářského nakládání sedlákem. Prozkoumáme zákonodárství s těchto obou stránek:

1. Statkářova moc nad *osobností* sedlákovou byla, jak jsme viděli, následkem vládního pověření, daného statkářovi: byl výběrčím daní a hospodářsko-policejním dohlížitelem sedláků; proto soudil sedláky, trestal je a dohlížel na jejich chování a hospodaření.

Do Petra byla statkářova pravomoc omezena na ‚selské věci': tímto neurčitým výrazem třeba rozuměti věci, vyplývající z pozemkových vztahů, nebo odpovídající jim, jež nyní spravuje smírčí soud. Ve vážných věcech trestních, podle Kotošichina, ‚samým majetníkům votčin a poměstí vyhledávati a nařízení činiti nikomu není dovoleno.' Ale za Petra nebyly přesně vymezeny hranice této pravomoci; proto si statkáři začali přisvojovat právo soudit sedláky i ve věcech trestních. Podle starodávného obyčeje mohl statkář podrobovati sedláky tělesným trestům za přestupky. Po Petrovi zákonodárství, sledu-

jíc státní zájem, dalo statkářovi právo na nový způsob trestání sedláků: podle nařízení císařovny Alžběty r. 1760 mohli statkáři vypovídati sedláky na Sibiř do osad ‚za opovážlivé skutky, čehož také vyžaduje státní zájem, protože na Sibiři jsou k osídlení a zemědělství vhodná místa.'

Zákon byl vydán zřejmě v zájmu kolonisace Sibiře, ale užívání tohoto práva bylo znesnadněno různými omezujícími podmínkami: statkář mohl vypověděti na Sibiř jen zdravého pracovníka ne staršího než 45 let; za vypovídaného dostával statkář rekrutskou kvitanci; žena podle církevních zákonů následovala muže; nezletilé děti mohly být ponechány statkářům; propouštěl-li je s rodiči, tu vláda odměňovala statkáře za to podle ustanovené sazby. V XVII. st. měli sedláci právo stěžovati si na statkáře pro útisk; ani za Petra, ani po něm nebylo toto právo potvrzeno. Tak Petrovo zákonodárství nedostatečně určilo meze statkářovy moci nad sedláky.

2. Tutéž neurčitost pozorujeme i v právech *hospodářského nakládání* sedláky. Tato práva vyplývala ze dvou pramenů: 1. z práva vlastnictví půdy, na níž žili sedláci, a z práva půjčky; 2. ze závazné státní služby statkáře, na kterého také závazně pracoval jeho sedlák. Pro toto i ono byla k statkářově disposici dána část závazné selské práce; na sklonku XVII. st. počali statkáři nakládati sedláky a jejich prací mimo půdu; z toho se vyvinulo právo odvezení sedláků a právo prodati je bez půdy. Za Petra právo odvezení sedláků z jedněch vsí do druhých bylo podmíněno některými omezujícími formálnostmi: statkář, který chtěl odvézti sedláky, musil podati žádost za to do kamer-kolle-

gia a vykonal převezení s jeho svolením, při čemž se zavazoval, že bude správně platit za převezené sedláky daně z duše podle starého místa jejich pobytu do nové revise. Tato omezení byla potvrzena v nařízeních císařovny Anny v letech 1732 a 1733. Za Petra III. shledali nutným ponechati statkářům více prostoru v nakládání sedláky: nařízením z 29. ledna 1762 Senát, ‚vynalézaje k uspokojení statkářů snazší způsob,' dovolil těmto převážeti sedláky, podali-li o tom jen zprávu místní instituci. Právo prodeje sedláků bez půdy a při tom v malém dodávalo nevolnickému právu ze všeho nejvíce povahy otroctví. Na počátku vlády Petrovy prodej sedláků bez půdy a v malém se dál v širokých rozměrech; sám Petr nepřímo jej podporoval, povoliv nařízením z r. 1720 kupcům, měšťanům a jiným volným lidem nešlechticům posílati za sebe za rekruty koupené lidi, což napomáhalo širokému rozvoji živnosti drobných šlechticů — obchodu náhradníky, nováčky, t. j. prodeji nevolníků bez půdy a v malém. Petr zřejmě pozbýval naděje zameziti toto zneužívání; aspoň v osobním nařízení Senátu r. 1721 jen v podobě přání vyslovuje myšlenku o nutnosti učiniti při sestavování nového Uložení opatření, aby byl zamezen jednotlivý prodej lidí, jako dobytka, ‚což na celém světě se nevyskytuje'.

Právě tak nedostatečně bylo zákonem určeno právo statkářovo na *nevolnickou práci*. Stará Rus necítila potřebu takového určení, protože statkářův vztah k selské práci byl tehdy určován zápasem poptávky s nabídkou: statkáři potřebovali selských pracovních rukou a aby si je zajistili, musili sedláky držeti za výsadních podmínek. Zachovala se jen zpráva o pokusu Borise

Godunova přesně vymeziti zákonem pozemkové vztahy sedláků k statkářům; ale po jeho smrti není pozorovati stop působení ukazu, jím vydaného nebo možná jen připraveného k vydání. Od dob první revise přesné zákonodárné určení způsobů a rozměrů selských povinností ve prospěch statkářův stalo se naléhavou potřebou státního pořádku. Avšak ani za Petra, ani po něm neuspokojilo zákonodárství tuto potřebu. Právě tak se vláda nesnažila ustanoviti nějakou normu pozemkového dílu, který statkář byl povinen vykázati ve prospěch sedlákův; ve vládním prostředí se zřejmě neobjevilo ani pomyšlení na pozemkové zabezpečení sedláků. V staré Rusi nebylo praktické potřeby toho: jak víme, snažili se staroruští sedláci zkracovati svá role, aby ulevili břemenu pozemkových daní, na ně připadajících. Ani vláda, ani statkáři neměli prostředky donutiti sedláka orati více, než mohl orati. Proto nebylo potřebí zákona, který by zavazoval statkáře vykazovati sedlákům díly ne menší než určitý vytčený rozměr. Rozšiřovati selská role bylo v zájmu samých statkářů: ale ani se zákonem, stejně jako bez něho, neměli prostředky dosáhnouti takového rozšíření. Konečně, ani za Petra, ani po něm nebyly určeny hranice statkářovy moci nad sedlákovým *jměním*. Před Petrem nechápali samu tuto otázku, t. j. nemyslili, že by na soukromé vlastnictví sedlákovo mohl míti nějaká zákonná práva statkář jen jako statkář. Petr byl téhož názoru; za něho statkářští sedláci nebyli ještě pokládáni za plně oprávněné vlastníky svého jmění; na své nebezpečí uzavírali dlužní smlouvy, sami odpovídali před soudem ze svých dlužních závazků, přijímali státní dodávky a pod.

Za Petra a jeho nástupců ustanoveny byly některé hospodářské povinnosti statkářů vzhledem k jejich sedlákům pro podporu jejich pracovní schopnosti. Petr zavázal statkáře živiti nemajetné sedláky, ukládaje proto zvláštní daně zámožným sedlákům; za vlády Anny podle zákona z r. 1734 byli statkáři povinni živiti sedláky v hladových letech a zásobovati je obilím na osetí polí, ‚aby země nečinně neležela'.

Taková byla zákonodárná ustanovení o sedlácích od Petra do vstupu Kateřiny na trůn. Jak vidíte, je v tomto zákonodárství více mezer než jasných a přesných výměrů. Snadno lze zpozorovati jednostrannost, kterou trpělo. Statkářský sedlák nesl na sobě dvojí povinnosti: na jedné straně platil státní daně, na druhé vydržoval svého statkáře. Zákonodárství pečlivě vypracovalo jen finanční stránku věci, méně se starajíc o druhou stránku, o soukromé vztahy sedlákovy k statkáři. Pro tyto mezery zákonodárství začala se také víc a více rozšiřovati libovůle statkářova. Když zákon neurčuje přesně vzájemné vztahy dvou stran s různými zájmy, ponechávaje takové určení vzájemné dohodě obou stran, praksi, obyčeji, vztahy vždy se vyhraňují ve prospěch strany silnější. Tak bylo i v dějinách nevolnického práva; pro nedořečená místa v zákonodárství se vyvinula a stála vedle sebe dvě nevolnická práva: jedno — zákonné, druhé — praktické. Zákon nikde nedával sedláka do soukromého vlastnictví sedlákova, také jej nemohl dáti, protože sedlák platil státní daně. Ale zákonodárství dávalo statkáři k disposici část selské práce. Statkář, využívaje této části, nakládal sedlákovou osobností a jeho prací jako s ostatními předměty svého votčinného hospo-

dářství: převáděl sedláka s jednoho dílu půdy na druhý, prodával je, vyměňoval je, odkazoval. Předmětem všech těchto operací nebyl celý sedlák, ale jen část jeho práce, avšak lidé té doby nerozlišovali takových právních jemností, a nakládajíce sedlákem jako ostatními předměty svého hospodářství, přenášeli na něho názor, jakým se dívali na tyto předměty. Zákonodárství, neodevzdávajíc sedláky přímo v úplné vlastnictví statkářovo, přece uznávalo některé následky názoru, který se zakořenil v šlechtickém prostředí. Ještě Uložení na příklad dovolovalo statkářovi, jehož sedlák byl zabit nevolníkem jiného statkáře, požadovati od tohoto vraha nebo jiného sedláka v náhradu za ztrátu pracovní síly. Jak vidíte, dívali se tu na sedláka jako na věc. Právě tak statkář, který hledal uprchlého sedláka, mohl podle dohody dostati za něho jiného sedláka od toho statkáře, který přijal uprchlíka. Tu zákon dovoloval smlouvy o osobnosti sedlákově čistě občanské povahy. Je třeba připomenouti si, že statkářské zvyky staroruských statkářů byly vypracovány s pomocí otrokářství: staří statkáři vykořisťovali své votčiny s pomocí otroků. Když byli sedláci připoutáni k půdě, byly tyto otrokářské zvyky přeneseny také na ně. Z těchto zvyků za spolupůsobení nedořečených míst a nedůslednosti zákona vyvinulo se také praktické nevolnické právo nebo lépe řečeno, *nevolnický fakt*, založený na myšlence na sedláka, jako na soukromé vlastnictví statkářovo. K polovici XVIII. st. dosáhlo toto právo plného rozvoje. V instrukci jedné z vládních institucí poslanci, vyslanému do komise r. 1767, vyjádřeno bylo přání, aby bylo zákonem určeno, jak nakládati se statkářem, po jehož ranách zemře nevolník.

Jak mohla vláda zapomenout, že na to byl před Petrem přesný zákon? Statkář, po jehož ranách sedlák umíral, byl trestán smrtí, a opuštěná rodina bývala zabezpečována z vrahova jmění. Dále jeden ze šlechtických poslanců do komise r. 1767, Korobjin, vysvětluje příčiny selských útěků, pravil, že mají původ v krutosti statkářů, v nepoměrných ranách a pracích, jimiž zatěžují sedláky, v tom, že si statkáři přisvojují jmění získané sedláky. Ale jaký zákon dával statkářům na to všechno právo? Sama Kateřina už uznala následky takového rychlého vývoje nevolnického práva. V Nakaze jejím čteme, že zákony mohou ‚zříditi něco užitečného pro vlastní jmění otroků'. A což některý zákon přiznával nevolnické sedláky za otroky? Platili státní daně, kdežto otroci daně neplatili! Takovým způsobem už Kateřina přiznala jako hotový fakt ten názor, podle něhož selské jmění bylo pokládáno za vlastnictví statkářovo.

HLAVA OSMDESÁTÁ TŘETÍ.

Nevolnické právo za Kateřiny II.

Kateřininy úkoly vzhledem k nevolnickému právu. Jak je Kateřina rozřešila? — Rozšíření nevolnického práva propůjčeními a zrušením volného přecházení sedláků do Maloruska. — Rozšíření statkářské moci dle Kateřininých ukazů. — Možnost trojího řešení otázky osvobození sedláků. — Kateřinin význam v dějinách nevolnického práva; zesílení a dovršení tohoto práva.

Je na bíle dni, jaké úkoly nastávaly Kateřině zákonodárství v oblasti pozemkových vztahů sedláků k statkářům. Mělo vyplňovati mezery v platném zákonodárství, prohlásiti všeobecné zásady, které by mohly býti základem těchto vztahů a po přísném oddělení zákonného práva od faktu, s ním se neshodujícího, přesně vyznačiti, kde se končí statkářova moc nad nevolníky a kde se počíná moc státu. Možná, že bylo ještě záhy, ne podle sil vlády přistoupiti k úplnému osvobození nevolných sedláků; ale za každých okolností bylo nutno lépe uspořádati jejich vztahy. Kateřina zprvu byla za jedno s myšlenkou o nutnosti zlepšiti osud sedláků. V komisi r. 1767 bylo slyšeti široké nároky na nevolnickou selskou práci: někteří žádali, aby nevolnické právo bylo ještě rozšířeno, aby právo míti nevolníky bylo ponecháno obchodnictvu, kozákům, dokonce duchovenstvu. Všechny tyto projevy dráždily Kateřinu, tak je aspoň možno smýšleti podle jedné její poznámky, vztahující se k době komise, v níž čteme tuto odpověď na otrokářské nároky poslanců: ‚nelze-li nevolníka uznati za osobnost, není to tedy člověk; tak ho račte uznati za dobytek, což k nemalé slávě a lidumilnosti od celého světa nám bude připsá-

no.' Ale tato poznámka zůstala přechodnou chvílí v Kateřinině životě. Blízcí lidé naléhali na nutnost přesného určení vztahů sedláků k statkářům. Hrabě Petr (ne Nikita) Panin v memorandu, podaném Kateřině r. 1763, psal, že se sluší obmeziti ‚nesmírnou' moc statkářů nad sedláky, že statkáři zatěžují nevolníky nesnesitelnými dávkami a pracemi; Panin naléhal na nutnost přesně určiti zákonem rozsah selských prací a dávek ve prospěch statkářův, zejména navrhoval pro robotu ne více než čtyři dny v týdnu, pro dávky — ne více než dva ruble za duši (14—16 rublů v penězích z r. 1880). Novgorodský gubernátor Sivers, vzorný administrátor, člověk vážný, nestrhovaný liberalismem a znající položení věcí, v memorandu, podaném císařovně, pokládal tehdejší selské platy a práce za ‚převyšující každou pravděpodobnost'; naléhal také na nutnost zákonem ustanoviti normy selské práce na statkáře a částky, za niž by se mohl nevolný sedlák vykoupit na svobodu. V komisi r. 1767 ozývaly se také hlasy ve prospěch ulehčení osudu sedláků. To znamená, že Kateřina mohla najíti podporu pro své humánní plány jak u dvora, tak i v samé společnosti. Ukaz o volnosti šlechty skýtal vládě nový podnět k rozřešení této otázky. Povinná služba šlechty byla jednou z hlavních podmínek statkářské moci nad sedláky; jakmile byli této služby zbaveni, pozbylo nevolnické právo svého dřívějšího smyslu — rozdávání půdy se sedláky za službu stalo se prostředkem bez cíle, následkem bez příčiny. Přes všecko to Kateřina nejen nezlepšila osud sedláků, nejen nezmenšila množství nevolníků a neoslabila statkářovu moc nad nimi, ale uvrhla sedláky v položení ještě horší, než v jakém byli

dříve, a vůbec zanechala Rusko nevolnější, než jaké je zastihla.

Poukázal jsem na úkol, který nastávalo rozřešiti Kateřině v otázce o vztazích nevolných sedláků k statkářovi. Nevolnické selské práci společně vládli stát a statkář; zákonodárství nastávalo přesně označit, kde se končí práva statkářova a kde se počíná moc státu. Podíváme se, jak byl Kateřinou tento úkol rozřešen. Především měla Kateřina zameziti rozdávání obydlených státních i šlechtických pozemků v soukromé držení; toto rozdávání bylo těsně spojeno s povinnou šlechtickou službou, mělo tedy přestati se zrušením šlechtické služby. Ale Kateřina rozdávala obydlené pozemky v soukromé držení ještě štědřejší rukou než její předchůdci a předchůdkyně. Její vstup na trůn byl provázen rozdáním více než 17.000 duší jejím šestadvaceti pomocníkům. Po celou dobu své vlády odměňovala nadále státní a dvorní zásluhy a dokonce služby nevolnickými dušemi. Nevypočítávaje zplna tato darování, spokojím se poznámkou, že množství známých nám smluv o nevolnících, rozdaných za této vlády v soukromé držení, dosahovalo 400.000 revisních duší, t. j. téměř milionu skutečných duší. Nevolnické právo bylo rozšířeno na ty oblasti říše, kde dříve nebylo. V maloruských guberniích přecházeli nadále pospolití, t. j. státní sedláci od jednoho majetníka k druhému; maloruská kozácká staršina naopak se snažila připoutati k sobě státní sedláky i prosté kozáky podle nevolnického práva. Hejtman Kirill Razumovskij, který vládl Malorusku od r. 1750 do r. 1764, mnoho pomohl této snaze maloruské kozácké staršiny, první začal rozdávati státní osídlené pozemky ve věčné a dědičné

držení místo dřívějšího dočasného, podobajícího se našemu starému poměstnému právu. Brzo poté, kdy odešel Razumovskij do výslužby, bylo v Malorusku napočítáno méně než dva tisíce zachovavších se selských dvorů, které nebyly rozdány v soukromé držení. Kateřina hned na počátku své vlády počala činit opatření proti selskému přecházení do Maloruska; podle ukazu z r. 1763 mohl sedlák opustit svého majetníka jen s propustkou od něho. Je pochopitelno, statkáři se snažili stížiti vydání takových propouštěcích listů, aby u sebe sedláky déle podrželi; konečně ukazem r. 1783 byl v Malorusku vůbec zakázán přechod sedláků od jednoho majetníka k druhému. Od té doby zavládlo v Malorusku nevolnické právo, kterému pomohla ta okolnost, že na maloruskou kozáckou staršinu byla rozšířena práva ruské šlechty: v kijevské a černigovské gubernii byl asi milion sedláků — ne-li všichni sedláci, tak většina jich byla proměněna v nevolnický stav ukazem z r. 1783.

Takovým způsobem dvěma cestami se rozmnožoval nevolnický stav za vlády Kateřininy: cestou propůjčení a cestou zrušení svobodného přechodu, kde ještě byl. Na druhé straně zákonodárství, určující vztahy nevolnických sedláků k statkářovi, vyznamenávalo se i za Kateřiny neúplností a nedůsledností. Avšak jeho výsledky byly za každých okolností ve prospěch statkářů. Víme, že v zájmu osídlení Sibiře bylo za Alžběty povoleno statkářům vypovídati sedláky na Sibiř za určitých podmínek; ukazem z r. 1765 proměnila Kateřina toto právo vyhnanství sedláků *na osídlení* s určitými obmezeními v právo statkářů vypovídati bez jakýchkoliv omezení *na nucenou práci*, a ještě s dovolením

navraceti vypovědéné, čehož nebylo v ukaze z r. 1760. V staré Rusi přijímala vláda žaloby od selských společností na statkáře pro kruté zacházení s nimi, konala šetření podle těchto žalob a pokutovala vinníky; ale 13. článek 2. hlavy Uložení zakazuje ‚izvety', t. j. prostá, právnicky neodůvodněná udání, na statkáře od jednotlivých sedláků; od vlády Petrovy se táhne dlouhá řada ukazů, které poddaným bez rozdílu stavu zakazují obraceti se přímo k panovníkovi mimo náležité instituce. Všechny tyto zákony byly také potvrzeny na počátku vlády Kateřininy; před Kateřinou však byly přijímány žaloby sedláků na statkáře, podané jak příslušnému úřadu, tak i přímo na nejvyšší jméno. Senát navrhl Kateřině opatření, která měla zameziti žaloby sedláků na statkáře; opatření tato byla císařovnou potvrzena, a 22. srpna 1767, t. j. v době, kdy byly v Komisi čteny články Nakazu o svobodě a rovnosti, vydáno bylo Senátem nařízení, v němž čteme, že, jestliže se někdo nedovoleně na statkáře své stížnosti a tím spíše jejímu veličenstvu do vlastních rukou podati odváží,' tu i stěžovatelé i sestavitelé stížností budou potrestáni knutem a vypovědění do Něrčinska na nucené práce doživotně a budou statkářem zařaděni mezi rekruty. Bylo nařízeno čísti tento ukaz po celý měsíc po všech venkovských kostelích o nedělích a svátcích. Ukaz byl formulován tak, že sedláci byli zbaveni jakékoliv možnosti podávati stížnosti na statkáře, nejen na nejvyšší jméno, ale i na příslušné úřady. R. 1771 bylo vydáno nařízení, zakazující prodávati sedláky bez půdy veřejným trhem, v dražbě, na statkářovy dluhy; ukaz nebyl prováděn. R. 1792 bylo potvrzeno právo prodávati sedláky veřejným trhem — jen

bez použití dražby. V Nakaze Kateřina připomněla, že za Petra byl vydán zákon, podle něhož sedláci zšílevšího nebo krutého statkáře byli odevzdáváni do správy jejich příbuzným (‚pod dohled opatrovníků'). Kateřina praví, že první část ukazu byla plněna do její doby, t. j. pokud se týkal zšílevších statkářů; druhá pak, připojuje Kateřina, proč ‚zůstala nevykonávána'? Neobnovila však plně tohoto Petrova ukazu. Konečně v darovací listině r. 1785, uvádějíc osobní a majetková práva šlechty, neoddělila Kateřina nevolnické díly z celku šlechtického jmění, t. j. jako by je mlčelivě uznala za prosté součásti hospodářského inventáře statkářova.

To byla všechna nejdůležitější nařízení, která určovala vztahy sedláků k statkářům za Kateřiny II. Její zákony způsobily, že odedávna upevněný názor statkářů na sedláky připoutané k jejich půdě nabyl nové opory. Jak jsme viděli, zvykl si statkář XVIII. st. dívati se na nevolnického člověka jako na své soukromé vlastnictví, jako na část svého statkářského inventáře. Tento názor nebyl podporován přímým smyslem zákonodárství o nevolnických sedlácích; Kateřinino zákonodárství upevnilo tento názor ne tím, o čem přímo mluvilo, ale tím, o čem pomlčelo, t. j. co mlčky uznávalo. Bylo možno trojí řešení selské otázky. Bylo možno rozřešiti selskou otázku buď odtržením sedláka od osoby statkářovy, aniž však byl připoután k půdě, nebo odtržením od statkáře a připoutáním k půdě, nebo připoutati ho k půdě, ale neodtrhovati ho od statkáře. V prvním případě by bylo vykonáno osvobození sedláků bez půdy, o čemž snili někteří liberálové na počátku Kateřininy vlády; nutno pomyslit, že takové rozřešení otázky by

vedlo nejen k hospodářské, ale i k politické katastrofě. Druhé rozřešení otázky by ustanovilo pořádek, blízký tomu, jaký byl zaveden Položením z 19. února 1861: sedláci by se proměnili z osobně nevolných v připoutané k půdě, ale nezávislé na statkáři. Třetí rozřešení otázky bylo ze všech nejvhodnější: sedláci by byli připoutáni k půdě, ale zůstali by pod mocí statkářovou, přesně určenou zákonem. Ovšem, tento poslední způsob vyžadoval nejpřesnějšího zákonodárství, určujícího vztahy statkářovy k sedlákům. Na takové řešení otázky naléhali také administrátoři, kteří věc nejlépe znali.

Kateřina nezvolila ani jeden z těchto způsobů; prostě upevnila a rozšířila moc statkářů nad sedláky a upevnila názor na tyto jako na soukromé vlastnictví oněch. A tak možno Kateřinu nazvati vinnicí nevolnického práva ne v tom smyslu, že je vytvořila, ale v tom, že nevolnické právo za ní z kolísajícího fakta, ospravedlňovaného dočasnými potřebami státu, stalo se uznaným právem málo čím ospravedlňovaným, z otázky státního pořádku se proměnilo v prostý článek venkovského statkářského hospodářství.

HLAVA OSMDESÁTÁ ČTVRTÁ.

Následky nevolnického práva.

1. Následky zemědělsko-hospodářské: systém obroční a robotní do polovice XVIII. st. — Převládání obročného hospodářství za Kateřiny. — Břímě obroku. — Robota a zbavení sedláků půdy. — Statkářská správa. — Obchod nevolníky. — Vliv nevolnického práva na šlechtické držení půdy, na statkářské hospodářství a na selské zemědělství.

Nyní přejděme k zkoumání následků nevolnického práva v jeho nové formaci. Tyto následky byly neobyčejně rozmanité. Nevolnické právo bylo vzpruhou, která dávala směr všem sférám národního života. Je možno říci, že od dob Kateřiny celé vnitřní dějiny Ruska se proměnily v dějiny nevolnického práva, protože život politický, hospodářský a dokonce mravní byl ve více méně těsné spojitosti s tímto zjevem. Zběžně vypočítám následky nevolnického práva hospodářské, politické i mravní.

Začněme tím působením, které mělo nevolnické právo na venkovské statkářské hospodářství. Pod ochranou nevolnického práva se utvořily neobyčejně svérázné zemědělsko-hospodářské vztahy. Do poloviny XVIII. st. konala šlechta závaznou službu, která nedovolila, aby se stala třídou bezprostředních vesnických pánů. Proto se ve vesnickém statkářském hospodářství do poloviny XVIII. st. ustálil dvojí systém vykořisťování panství: systém obroční a robotní. Kde to bylo výhodné, tam statkář bezprostředně vykořisťoval značnou část své půdy pomocí roboty, t. j. rukama nevolnických sedláků; kde to nemohl s výhodou činit, odevzdával téměř všechnu svou půdu sedlákům, ukládaje jim obrok. Do polovice XVIII. st. obroční systém, nepřevládal-li nad robotou, tak byl ne méně rozšířen než

tato. V druhé polovici století se šlechta osvobodila od závazné služby; bylo možno očekávat, že využije svých volných chvil a bude se bezprostředně zabývat zemědělským hospodářstvím.

Zkoumáme-li zemědělsko-hospodářské zjevy druhé poloviny XVIII. st., shledáváme, že se to stalo právě naopak: šlechta nejen neopustila obroční systém hospodaření, ale ponenáhlu jej rozšiřovala, straníc se bezprostředního vedení zemědělsko-hospodářských věcí. Na to ukazují jak statistická badání, tak i svědectví vrstevníků. Kateřina v Nakaze píše: ‚všechny vsi téměř jsou na obroku'. Na konci její vlády statistik Štorch a agronom Ryčkov trpce si stěžovali na škodlivé následky, které vyplývaly z vlády obročného systému na statkářských panstvích. Jako příčinu tohoto neočekávaného zjevu uváděli vrstevníci (na příklad kníže Ščerbatov) to, že šlechtic je zaneprázdněn službou v městě, a správci není vždy možno svěřiti vedení robotného hospodářství. Kateřina pravila na konci vlády Ségurovi, že šlechticů ve službě je více než 10.000; většina jich měla tedy nejúplnější volnost, aby se zabývali venkovským hospodářstvím. Avšak podle seznamů z r. 1777 naprostá většina šlechticů nežila na vsích, ale po městech; to znamená, že stav po odchodu do výslužby neodcházel ihned ze sídelního města na ves, ale zůstával na čas v újezdním nebo gubernském městě. Snadno lze pochopiti dvě příčiny této šlechtické absence — politickou a hospodářskou: Kateřinina vláda se začala místními povstáními sedláků, která později splynula v jednu ohromnou Pugačevovu vzpouru. Šlechta, polekána těmito vzpourami, neodvažovala se opouštět mě-

sta, tiskla se k svým mocným lidem — ke gubernátorovi a hejtmanovi. Tím se vysvětluje tato náklonnost šlechty míti sedláky v obroku. V Kateřinině Nakaze nacházíme druhou příčinu — čistě hospodářskou, a ne politickou; páni, praví, ‚nejsouce vůbec nebo málo v svých vsích, ukládají každé duši po rubli po dvou a dokonce po pěti rublech, nehledíce k tomu, jakým způsobem si sedláci tyto peníze opatří'. A tak byla obročnému hospodářství dávána přednost jako nejvhodnějšímu a zároveň nejdůchodnějšímu; zbavovalo statkáře všech drobných hospodářských starostí i nutnosti tráviti bezesné noci na vsi v očekávání selské vzpoury. Zároveň s tím za neobmezeného práva statkářova zvyšovati obrok, skýtal obročný systém takový důchod, jakého při nedostatku obyvatelstva a špatné jakosti půdy nebyl by mohl statkář dosáhnouti od roboty. Za Kateřininy vlády se setkáváme s různými rozvrhy obroku, určovanými různými místními podmínkami. V některých krajích platila duše 1 rubl obroku, jinde 20 rublů, 100, dokonce 1000; vysoké obroky ukládány byly bohatým obchodujícím sedlákům, jako byli na příklad někteří nevolníci u Šeremetěvových.

Lze pozorovati nejnormálnější nebo nejčastěji se vyskytující dávky: v šedesátých letech byly takovou dávkou 2 ruble, v sedmdesátých letech — 3 ruble, v osmdesátých — 4 ruble, na konci vlády — 5 rublů z duše. Abychom určili hospodářský význam všech těchto dávek, musíme vzíti v úvahu ceny té doby. Na počátku Kateřininy vlády se stříbrný rubl rovnal 7 nebo 8 nynějším (r. 1880), na konci vlády od 5 do 6. Jak veliké bylo břímě obroku? Všeobecně připadalo za Kateřiny na taglo od 5 do 6 děsjatin

orné půdy a luk v třech polích, při čemž v méně obydlených guberniích s černou půdou byly selské úděly značnější, než jakých užívali sedláci v guberniích, kde nebyla černá půda. Jestliže na taglo v gubernii bez černé půdy připadalo 6 děsjatin, tu podle všeho připadaly na duši asi dvě děsjatiny; taglo — to je dospělý sedlák s ženou a s nezletilými dětmi, a lidé té doby počítali na taglo po 2½ revizních duší. Jestliže revizní duše platila na konci Kateřininy vlády 5 rublů obroku, tu podle cen obilí se těchto 5 rublů rovnalo nynějším 20 rublům a několika kopejkám; to znamená, že taglo platilo asi 65 rublů obroku. Rozloživše obrok na 6 děsjatin, shledáme, že statkář měl za obročného systému asi 11 rublů důchodu z děsjatiny, t. j. několikrát více než nynější nájemný plat z děsjatiny v guberniích bez černé půdy. V guberniích s černou půdou byl ovšem nepoměr mezi důchodností půdy a tíží obroku méně citlivý.

Na mnohých panstvích i za Kateřiny bylo robotné hospodářství. Na počátku vlády několik vysoko postavených hodnostářů založilo vlasteneckou společnost, jejímž cílem bylo zkoumání a rozvoj zemědělství; tato společnost byla potvrzena r. 1765 Kateřinou a dostalo se jí názvu ‚Volně-hospodářská společnost'. Aby se společnost seznámila se stavem zemědělství, rozeslala po guberniích několik otázek. Odpovědi na tyto otázky jsou velmi zajímavé. Tak z některých gubernií psali, že obyčejně polovice pracovní doby sedlákovy věnována je statkáři, ale za pěkného počasí pracují sedláci celý týden pro něho, dokud neukončí panské žně; teprve potom se jim naskýtá možnost zabývati se svými pracemi. Mnozí požadovali čtyřdenní až pětidenní

robotu od svých nevolníků. Některé odpovědi praví, že zemědělství proti dřívějšku upadlo pro veliké dávky a neustálé panské práce. P. Panin, člověk praktický a liberál nejmírnějšího stupně, psal, že panské dávky a roboty nejen předčí příklady blízkých zahraničních obyvatel, ale často vystupují nad snesitelnost lidskou. Neurčité vztahy statkářů k sedlákům už na sklonku Kateřininy vlády vzbudily zjevy snad nejvíce charakterisující nevolnické právo té doby. Ryčkov ve svých pamětech píše, že jsou i takoví statkáři, kteří denně zapřahají sedláky do své práce, a dávají jim na obživu měsíční chléb. Zákonodárství zřejmě, neurčujíc normy selských povinností k statkářům, poskytlo možnost některým statkářům docela zbaviti sedláky půdy, změniti své nevolnické vsi v otrokářské plantáže, docela se podobající severoamerickým plantážím před osvobozením černochů.

Nevolnické právo vneslo i jiné zvláštnosti do statkářského hospodářství. Pokud šlechta konala povinnou službu, potřebovala určitého počtu dvorských lidí, s nimiž zámožný šlechtic táhl do pole, nebo skrze něž vedl své hospodářství, sám zřídka obývaje na svém panství. Po zrušení služby bylo možno očekávat, že se tento počet zmenší; zatím množství dvorských lidí v statkářských domech od poloviny XVIII. st. znatelně roste. Pozorovatelé nacházeli v statkářských domech trojnásobné, dokonce paternásobné množství sluhů než v německých panských domech stejně zámožných. O domech velmožů, poznamenává Štorch, i mluviti je zbytečno: v jiných zemích takového počtu čeledi si ani představit nemohou. Část této čeledi byla statkářovi nástrojem selské administrace. Statkář byl na-

prostým vládcem selské obce, obývající votčinu, dohlížel na dobré chování a pořádek prostřed ní, jevil se tu mocí zákonodárnou i soudní, užíval široké pravomoci a určoval společenské i hospodářské vztahy sedláků. Jak už víme, měl právo vypovídati sedláky ‚za drzé skutky' na Sibiř za Alžběty — do osad, za Kateřiny — dokonce na nucené práce. Statkáři druhé polovice století široce užívali tohoto práva pro rekrutské kvitance, které dostávali za vypovědděné duše. Statkáři, aby si uchovali dobré pracovníky, vypovídali před odvody nováčků slabé nebo nehodné sedláky na Sibiř a dostávali za ně rekrutské kvitance; takovým způsobem si ulehčovali břímě rekrutské povinnosti, zachraňujíce od ní zdravé a dokonalé pracovníky, ovšem, na škodu ruské armády. R. 1773 psal Sievers Kateřině, že při posledním odvodu nováčků (r. 1771) pro právo statkářů vypovídati nevolníky na Sibiř na účet nováčků ztratila ruská armáda sedm až osm tisíc dobrých vojáků; při tom administrátor vyslovil pochybnost, došla-li na místo určení aspoň čtvrtina tohoto ohromného počtu vypovědděných. Akademik Pallas, cestuje po Sibiři, viděl tu vypovědděné sedláky; mnozí z nich žili bez žen a bez dětí, které zůstaly ve vlasti, ačkoliv Alžbětin zákon zakazoval rozlučovati při vypovídání ženy s muži. Osadníci slzíce vyprávěli Pallasovi, jak se jim stýská po opuštěných dětech připojujíce, že kdyby byli vypovědděni s rodinami, tu by se i ve vyhnanství pokládali za šťastnější než ve vlasti pod rukou statkářů. R. 1772 jen v tobolské a v části jenisejské provincie bylo 20 a půl tisíce takových vypovědděných nevolníků obého pohlaví.

Zachovalo se nám několik příznačných pamá-

tek statkářského zákonodárství a soudu. Zajímavé je v tomto vztahu nařízení, vydané hrabětem P. A. Rumjancevem jeho správci r. 1751, kdy tento statkář, stav se později vojensky proslulý, byl ještě mladým důstojníkem. Rumjancev, uvyknuv vojenské disciplině, měl ve všem rád přísný pořádek a ustanovil těžké tresty na přestupky a přečiny nevolníků. Byly to peněžní pokuty od 2 kopejek do 5 rublů, okovy, karabáč, hole: metly neměl Rumjancev rád, dávaje přednost holím, které působily silnějším dojmem. Za sebe menší krádež brali vinníkovi celé jmění a samému nasekali karabáčem a potom jej posílali na vojnu bez oznámení pánovi. Za dob ‚Ruské pravdy' mohl být takový trest nazván ‚pleněním a zničením'; ale ‚Ruská pravda' ukládala takový trest jen za nejtěžší zločiny, za lupičství, krádež koní a žhářství. Jestliže sedlák bez zákonné příčiny nechodil do kostela, zaplatil 10 kopejek ve prospěch chrámu; za urážku šlechtice byl vinník podrobován na přání uraženého ranám holí, ‚pokud ten spokojen bude', mimo to platil 2 ruble ve prospěch svého majetníka. Ale přísné tresty, předepsané Rumjancevem, jeví se naprostým hýčkáním proti jiným památkám nevolnického práva: je to ‚Žurnal domovago upravlenija', do kterého byla zapsána nařízení na panství jednoho statkáře, vydaná v letech 1763—1765. Tu za každou vinu se sypaly na nevolníky karabáče po stech, a metly po tisících, při čemž bylo přesně vypočítáno, že rána karabáčem se rovná 170 ranám metlou. U statkáře žilo několik dvorských lidí v Moskvě, kde se živili na obroku, nebo se učili řemeslu. V Moskvě žil také sám statkář, k němuž dvorští lidé musili o svátcích přicházet, aby se mu poklonili. Nedo-

stavil-li se vinník do panského domu v Moskvě, byl podroben 1000 ranám metlou; nepřijal-li dvorský člověk bez závažné příčiny svátosti, třebas se i postil, — 5000 ran metlou. Nevolník, kterému nasekali, byl umístěn v nemocnici; ale bylo přesně určeno, jak dlouho tam mohl potrestaný ležet: lhůta závisela na množství ran, které dostal. Kdo dostal 100 ran karabáčem, nebo 17.000 ran metlou, mohl ležeti v nemocnici na vyléčení jen půl týdne; kdo ležel déle, tomu nedávali chléb a odpočítali mu příslušnou částku z měsíčného platu.

Statkáři, využívajíce prostoru, který skýtalo zákonodárství v nakládání osobností a prací sedlákovou, rozvinuli široce rozvětvený obchod nevolnickými dušemi s půdou i bez půdy. Na tehdejším trhu sedláky byly zákonné (státní) ceny vedle volných, trhových: na počátku Kateřininy vlády celé vsi se prodávaly po 30 rub. za revizní duši s půdou (asi 225 rublů na našich penězích). Zřízením Úvěrní banky r. 1786 byla zvýšena cena duše. Sievers praví, že selská duše, která dříve stála okrouhle 30 rublů, podražila k r. 1774 už na 50 rublů; sama banka, přijímajíc panství jako zástavu, oceňovala revizní duši s půdou za 40 rublů. Na konci Kateřininy vlády bylo už těžko koupit panství levněji než za 100 rublů za každou duši. V drobném prodeji bez půdy stál nevolník, hodící se za rekruta, 120 rublů na počátku vlády a až 400 rublů na konci.

Tak se uspořádalo zemědělské statkářské hospodářství pod vlivem nevolnického práva. Je na bíle dni, jak působilo toto právo na šlechtické statkářství a na statkářské položení stavu. Nyní stav, osvobozený od služby, měl, zdálo se, státi se třídou zemědělských hospodářů; a protože

se v jeho rukou soustředilo největší množství nejproduktivnější síly — půdy, s připoutanou k ní statkářskou prací, tu se musila šlechta státi hlavní pákou národního hospodářství. Ale šlechta zbavená služby se nestala ani takovou třídou, ani takovým vůdcem: téměř po celou dobu Kateřininy vlády většina šlechty se nezabývala zemědělským hospodářstvím, ponechávajíc tuto práci správcům nebo usazujíc sedláky na obrok. Z uvedených památek statkářské správy je viděti, že statkář byl zaměstnán ne tak operacemi spojenými se vzděláním půdy, jako opatřeními spojenými se správou sedláků. Starosti o rozvoj zemědělské kultury, o přizpůsobení zdokonalených nástrojů a metod k zemědělství ponenáhlu ustoupily do pozadí; úkolem zemědělského statkářského hospodářství se stala správa sedláků, a ne kultura půdy. Tak zejména začínali hleděti na sebe a na své povinnosti nejlepší statkáři konce století, nazývajíce se ‚dědičnými úředníky, kterým vláda, davši půdu pro osídlení, svěřila tím péči o lidi, kteří na půdě měli žíti, a odpovědnost za ně ve všech případech.' To znamená, že statkář pro nevolnické právo nevykořisťoval půdu s pomocí sedláků, na ní žijících, ale sedláky s pomocí půdy, na které žili. Ruské šlechtické držení půdy se nevolnickým právem proměnilo v držení duší, sám statkář z agronoma se proměnil v policejního správce sedláků. A na druhé straně nevolnické právo, davši nesprávný směr zemědělskému hospodářství na šlechtických panstvích, projevilo nevýhodné působení na hospodářské položení třídy. Lacina selská práce způsobila, že každá nová potřeba statkářského hospodářství ukojována byla prostým uložením nové práce sedlákům. Pro levnou práci nebyl stat-

kář podněcován střádati obratový kapitál; takovým způsobem se v statkářském hospodářství utvořilo zajímavé národohospodářské sofisma: statkářský obratový kapitál byl nahrazen zemědělskou prací. Lidé, kteří dobře znali statkářská hospodářství za nevolnického práva, jediné v něm vidí pramen hlavních nedostatků statkářského hospodářství, které trvaly až do zrušení nevolnického práva: tím vysvětlují u statkářů nedostatek spořivosti, podnikavosti, prozíravosti a lhostejnost k zdokonaleným methodám zemědělství, k technickým vynálezům, učiněným v zemědělských hospodářstvích jiných zemí. Dále, nevolnické právo ponechalo i sedláky bez náležitého technického vedení. Statkář, uloživ sedlákům obrok, ponechal kulturu půdy zkušenosti samého sedláka; nepřicházel mu na pomoc ani s technickou znalostí, které sám neměl, ani ve většině případů s dostatečným obratovým kapitálem, kterého neušetřil. Sedláci, obtížení těžkým obrokem, musili se obraceti k vedlejším pracím, odcházeti za prací z místa pobytu na delší dobu, aby doplnili nedostatky svého hospodářského rozpočtu. Tyto práce odtrhávali sedláky od rodin. V tom je třeba viděti pramen nedostatků, jimiž dosud trpí zemědělské hospodářství sedláků: z toho vyplývá jejich nedovednost přecházeti od zastaralých způsobů zemědělství k zdokonaleným, jejich náklonnost orati více a nedovednost nebo neochota orati lépe, jejich nezvyk hospodařiti intensivně atd.

HLAVA OSMDESÁTÁ PÁTÁ.

Následky nevolnického práva.

2. Následky pro národní hospodářství: zeměpisné rozmístění zemědělské práce a statkářského kapitálu v Rusku. Vliv nevolnického práva na vzrůst městské třídy a na úspěchy městského řemesla a průmyslu. Data 1. a 5. revise. 3. Vliv nevolnického práva na státní hospodářství: daň z duše a státní obrok po Petru I. — Vzrůst nápojového důchodu za Kateřiny II. — Státní úvěr; vzrůst vnitřních i zahraničních dluhů.

Následky nevolnického práva se neomezily na zemědělské hospodářství: těžce se projevily na celém národním hospodářství. Především — zdrželo přirozené zeměpisné rozdělení zemědělské práce a statkářského kapitálu v Rusku. Známe příčiny, které zhustily obyvatelstvo v ústředních oblastech naší roviny, zahnavše je s úrodné jihoruské černé půdy; těmito příčinami byly vnější okolnosti našich dějin. Od těch dob, kdy se otevřela zemědělské práci jihoruská černá půda, stačila dvě nebo tři pokolení, aby byla obnovena porušená rovnováha mezi hustotou zemědělského obyvatelstva a jakostí půdy; proto bylo jen třeba ponechati zemědělské práci svobodu pohybu. Ale nevolnické právo zdrželo průběh tohoto procesu. Nejhustší nevolnické obyvatelstvo se soustředilo v ústředních oblastech na hornovolžské písečnato-hlinité půdě. Dřívější moskevská gubernie, odpovídající nynější se všemi přiléhajícími k ní kromě smolenské a tverské, ale s jaroslavskou a kostromskou, obsahovala asi v polovině XVIII. st. více než jednu třetinu všeho nevolnického obyvatelstva říše. Za vlády Kateřininy dál se odliv zemědělského obyvatelstva z ústředních gubernií na jižní černou půdu v menších rozměrech, než bylo možno oče-

kávat. Dokonce v polovici XIX. st. lze pozorovati stopy tohoto dějinami stvořeného nepoměru mezi hustotou obyvatelstva a jakostí půdy. Podle poslední 10. revise r. 1858 bylo ve voroněžské gubernii nevolníků 27% všeho obyvatelstva, kdežto v kalužské, ne s černou půdou, — 62%, v smolenské, ještě méně úrodně, — 69%, v úrodné charkovské — 30%. Tak nerovnoměrně byla rozdělena zemědělská práce zdržením, s nímž se setkala v nevolnickém právu.

Dále, nevolnické právo zdrželo vzrůst městské třídy, rovněž jako úspěchy městských řemesel a továrního průmyslu. Městské obyvatelstvo se rozvíjelo po Petrově smrti neobyčejně ztuha: podle 1. revise ho bylo o něco méně než 3% všeho zdaněného obyvatelstva, na počátku vlády Kateřininy ho bylo všeho všudy 3%; tak za půl století není růstu této třídy téměř ani pozorovati. Kateřina od počátku své vlády se mnoho starala o rozvoj toho, čemu tehdy říkali ‚prostřední druh lidí', t. j. střední, obchodní a řemeslné vrstvy. Tato třída byla v jejích národohospodářských učebnicích hlavní pákou národního blahobytu a národní osvěty. Její cíle a úmysly odhalovány jsou v korespondenci s pařížskou známou m-m Geoffrinovou. Tato neústupně žádala, aby Kateřina utvořila v Rusku třetí stav, a Kateřina slíbila vykonati její přání: ‚Ještě jednou, m-m, vám slibuji střední stav (psala r. 1766), ale přece zříditi jej bude velmi obtížné.'

Třetí stav se zvolna rozvíjel za Kateřiny; zahraniční i vnitřní obchod zůstal za ní v rukou zahraničních kapitalistů, kteří založili své firmy v Petrohradě; tyto firmy určovaly dokonce kurs ruského asignačního ruble. Do konce XVIII. st. ruský vývoz naprosto převládal nad dovozem;

avšak všechny výhody této příznivé hospodářské okolnosti šly mimo ruské kupce ve prospěch cizích kapitalistů. Mezi příčinami, které zdržely úspěchy ruského průmyslu, div ne první místo náleží nevolnickému právu; působilo na průmysl se dvou stran: především se pro nevolnické právo široce rozvíjela řemesla na dvorech. Každý zámožný statkář se snažil vytvořiti si své mistry z čeledi, počínaje kovářem a konče malířem, hudebníkem, dokonce hercem. Statkář buď sám svými prostředky upokojoval potřeby svého hospodářství, nebo se obracel pro to, čeho mu toto nemohlo poskytnut, do zahraničního obchodu. Takovým způsobem nevolnická statkářská ves s dvorským řemeslem vystoupila jako nebezpečný sok svobodného řemeslného města; městská práce a kapitál ztratily v osobě statkářově své nejdražší kupce a zákazníky. Na druhé straně tou měrou, jakou se vyvíjela statkářova moc nad osobností a jměním sedlákovým, mohl sedlák méně nakládati svými výdělky; tím bylo připraveno město i o laciné, ale četné kupce a zákazníky. Lidé té doby jasně viděli veškeru zhoubu nevolnického práva pro národní hospodářství. Jeden z nich, náš vyslanec v Paříži, kníže Dim. Golicyn, psal r. 1766 kancléři, že ruský obchod nikdy nedosáhne rozkvětu, ‚nebude-li u nás zavedeno právo vlastnictví sedláků na jejich movité jmění'. Na konci Kateřininy vlády podle 5. revise bylo napočítáno obchodně průmyslové třídy 745 tisíc revisních duší na 18 milionů všeho zdaněného obyvatelstva; to není více než 3½ nebo 4% všeho zdaněného obyvatelstva. To je celý úspěch, dosažený městskou třídou kupců a měšťanů po dobu XVIII. st.

Nevolnické právo projevilo potlačující půso-

bení i na státní hospodářství. Nyní byly uveřejněny zprávy o státních důchodech za celou vládu Kateřiny II.; tyto zprávy, při všem nepohodlí užívati jich, odhalují neobyčejně zajímavá fakta. Sedláci byli zatíženi daní z duše; do r. 1794 nepřevyšovala tato daň 70 kop. a teprve tohoto roku byla zvýšena na rubl. Obrok, připadající na státní a korunní sedláky mimo daň z duše, rostl mnohem rychleji: podle 1. revise se rovnal 40 kop., r. 1760 byl zvýšen na rubl, r. 1768 na 2 ruble, r. 1783 na 3 ruble. Takovým způsobem shledala vláda možným zvýšiti obrok sedmeronásob, kdežto daň z duše méně než 1½krát. Takový rozdíl měl původ v tom, že daň z duše ulehala i na nevolnické sedláky. Státní daně, na ně připadající, nebylo lze zvyšovati stejnou měrou s obrokem státních a korunních sedláků proto, že výdělky a úspory nevolnických zadržoval státu statkář. Abychom pochopili, kolik tím ztrácel státní rozpočet, musíme si připomenout, že nevolničtí sedláci tvořili tehdy téměř polovici všeho obyvatelstva říše. Zatím státní potřeby za Kateřininy vlády rychle rostly. Naskýtá se otázka, kde vláda nacházela prostředky pro jejich ukojení? Nemajíc možnosti zesilovati podle svých potřeb přímé zdanění veliké poloviny zdaněného obyvatelstva říše, musila vláda užíti neobyčejně zajímavých nepřímých prostředků, aby odkryla nové prameny příjmů.

Tyto prameny se odhalují při studiu zmíněných finančních zpráv. Z nich vidíme, že přímé daně, t. j. daň z duše i obrok v průměru, zvětšeny byly za Kateřiny 2·7krát. Důchod z nápojů roste v téže době mnohem rychleji — zvýšením nájemných částek. Porovnáme-li důchody, plynoucí z nájmů v letech 1764 a 1765, uvidíme, že

STÁTNÍ A UNIVERZITNÍ KNIHOVNA

jejich zvýšení je téměř šesteronásobné. Nyní podle týchž zpráv a podle číslic obyvatelstva Ruska na počátku a na konci Kateřininy vlády vypočítáme, kolik platila revisní duše státní pokladně a kolik pila každá skutečná revisní duše ve prospěch státní pokladny v této i oné době. R. 1764 pracovala revisní duše ve prospěch státní pokladny průměrně za 1 rubl 23 kop., na konci Kateřininy vlády platila státní pokladně 1 rubl 59 kop., t. j. 1·3krát více než na počátku; r. 1764 každá živá duše pila okrouhle ve prospěch státní pokladny za 19 kop., na konci vlády pila více, t. j. byla méně schopná pracovat a platit, více než třikrát — za 61 kop.

Druhý prostředek, k němuž se vláda obracela, byl *úvěr*. Tento prostředek byl neznámý nebo téměř neznámý Kateřininým předchůdcům. R. 1768 byla založena *asignační banka* se směnným fondem 1,000.000 rublů, při čemž bylo vydáno stejné množství papírových peněz, které měly nahradit měděné peníze. R. 1774 bylo pro uhrazení běžných výdajů zvětšeno množství papírových peněz na 20,000.000; ale směna nebyla obtížná, protože asignace měly svou cenu a dokonce dávaly jakési ažio při výměně za měděné peníze. Druhá turecká válka vyžadovala neobyčejných výdajů; proto r. 1786 částka obíhajících asignací vzrostla na 100,000.000 rublů. Ostatně císařovnin manifest sliboval za žádných okolností nezvětšovati toto množství asignací; stalo se jaksi, že po ukončení války vyšlo najevo, že jich je více než 150,000.000; na sklonku vlády jich bylo v oběhu ještě více. Proto kurs ruského asignačního rublе klesal: s počátku klesl na 70 kop., a na konci vlády na 50 kop. Zároveň s vnitřním dluhem rostl také dluh zahranič-

ní, jehož částku na konci vlády určují na 44 milionů. Podle vydaných zpráv odpočítávala státní pokladna v posledních letech vlády každoročně až 5,000.000 rublů na splácení zahraničních dluhů. Jestliže k množství asignací, obíhajících ke konci vlády Kateřininy, připojíme částku zahraničního dluhu, tu shledáme, že si Kateřina vypůjčila od potomstva při rozpočtu 68,000.000 rublů aspoň tři roční rozpočty. Takovým způsobem nevolnické právo, vysušivši prameny důchodu, jaký skýtaly státní pokladně přímé daně, donutilo vládu horlivě užívati takových nepřímých prostředků, které buď hlodaly nejproduktivnější síly země, nebo ulehaly břemenem na budoucí pokolení.

HLAVA OSMDESÁTÁ ŠESTÁ.

Následky nevolnického práva.

4. Vliv nevolnického práva na rozumový a mravní život ruské společnosti: jeho vliv na vztah národa k platnému státnímu pořádku. — Změny v rozumovém a mravním životě vyšší ruské společnosti. — Rozvoj umělého soužití pod vlivem nevolnického práva. — První moment tohoto rozvoje — poptávka po vybraných ozdobách života; úpadek technického vzdělání po Petru I.; módní výchova a úspěchy francouzského jazyka; povaha vyučování v státních i soukromých školách; vychovatelé; literární zábavy; rozvoj vášně ke krásnému čtení; mravy šlechtické společnosti za Alžběty a na počátku vlády Kateřininy.

Prozkoumali jsme národohospodářské a finanční následky nevolnického práva. Zbývá nám přehlédnouti jeho následky, které se projevily v rozumovém a mravním životě ruské společnosti. Tón tohoto života po celé XVIII. st. udávala šlechta. Především dávalo nevolnické právo pocítit svůj význam vědomí lidových mas. Připomeňme si společnost staré moskevské Rusi. V jejím čele stála výsadní třída — sloužící stav. Těšil se důležitým hospodářským i politickým výsadám; ale za ně platil také těžkými povinnostmi: hájil země a byl nástrojem administrace; od počátku XVIII. st. byl ještě vůdcem národního vzdělání. Připomínajíce si, co konala šlechta pro společnost, jsme hotovi zapomenouti na výsady, jichž užívala. Od polovice XVIII. st. byla rovnováha mezi právy a povinnostmi společenských tříd, na níž byla založena staroruská politická organisace, porušena: jedna třída byla postupně zbavována státních povinností v době, kdy rostly výhody a výsady, jichž užívala.

Toto porušení rovnováhy mezi právy a povinnostmi bylo cítiti i v národní mase: sem pro-

nikla nejasná myšlenka, že politický pořádek na Rusi spočívá na nespravedlnosti. Tento cit se vyjádřil ve formě velmi zajímavé. Poplatná masa se bouřila často jak v XVII., tak i v XVIII. st., ale různé byly pohnutky, které podnítily tyto bouře. V XVII. st. byly namířeny hlavně proti nástrojům správy, proti vévodům a prikazným lidem: takové povahy bylo i Razinovo povstání. Je velmi těžké zachytiti v těchto bouřích sociální pramen: byla to povstání spravovaných proti spravujícím, a ne povstání nižších tříd proti vyšším. Celá vláda Kateřinina, obzvláště její první polovina, byla bohatá selskými vzpourami; ale národní rozhorlení nabylo sociální povahy, bylo namířeno ne proti orgánům státní správy, gubernátorům a prikazným lidem, ale proti privilegované třídě. V této změně povahy národních bouří se projevily následky nevolnického práva, které vneslo důležitou změnu do státní organisace, založivši ji na politické nespravedlnosti.

Nevolnické právo bylo pramenem vážných zjevů v rozumovém a mravním životě nejvyšší společnosti. Tyto zjevy vyplývaly z toho podivného položení, které bylo šlechtě vytvořeno nevolnickým právem. Byl to nejprivilegovanější stav: vedl místní správu; v jeho rukou bylo ohromné množství základního kapitálu země a národní práce. Ale takový význam jen roztrhal poslední svazky šlechty s ostatní společností; stavovské výsady zároveň s korporativní organisací jej osamotnily, odtrhly více než dříve nejen od zemědělského nevolnického prostředí, ale i od ostatních svobodných tříd. Účast v místní správě neukládala šlechtě vážného společenského díla; šlechtická samospráva už za Kateřininy vlády pozbyla vážného významu, stala se kari-

katurou, kterou se bavily ostatní třídy společnosti, jakož i tehdejší literatura. Šlechtické volby se staly arénou příbuzenských nebo přátelských intrik, šlechtické sjezdy — školou pro vypracování nicotné výmluvnosti nebo výstavou šlechtických nevěst. Téměř právě tak ani zemědělské hospodářství vážně nezajímalo šlechtice: šlechtici, užívajíce laciné práce, nezaváděli skutečných zlepšení do zemědělského hospodářství, nesnažili se produktivně se zúčastniti národní práce. Šlechta klidně a bezstarostně užívala cizí práce od těch dob, kdy hejtman a maršálek zároveň s gubernátorem zabezpečili její spánek od příznaků pugačevščiny. Tak se stalo, že se šlechta cítila bez vážné práce: to je vážný fakt, jehož příznaky jsou znatelny od poloviny XVIII. století.

Tato šlechtická nečinnost, politická i hospodářská, stala se také základem, na němž se v druhé polovině století utvořilo zajímavé soužití se svérázными mravy, vztahy a vkusy. Když se lidé odtrhávají od skutečnosti, od života, jakým žije obklopující je masa, utvoří se umělé soužití, které naplňují přízračnými zájmy, zvykajíce ignorovat skutečné zjevy jako cizí sny, ale vlastní snění přijímají za skutečnost. Takové soužití vzniká prostřed ruské šlechty od těch dob, kdy se stav začal cítiti v prázdné chvíli. Úspěchy tohoto soužití stávají se znatelnými už za vlády Alžbětiny. Ukáži hlavní momenty jeho rozvoje do počátku XIX. st.

První moment se projevil v polovině XVIII. st. Tou měrou, jak šlechta, osvobozujíc se od břemen povinné služby, počala pociťovat blízkost svobody, rozvíjela se v ní potřeba naplniti volné chvíle, zaujmouti nudící se lenost ovocem

cizích rozumových a mravních úsilí, květy vypůjčené kultury, protože vlastního materiálu, vhodného pro ukojení této potřeby, nebyl dostatek. Tehdy se zesílila poptávka po vybraných ozdobách života, po estetických zábavách. Stalo se tak, že Alžbětin vstup na trůn byl pádem německého panství u ruského dvora; ale jedno padlé cizozemské — německé — panství nahrazeno bylo jiným, také cizozemským — francouzským — vlivem. Francouzské módy, úbory, způsoby, jazyk začaly pronikati do šlechtického prostředí, ozdobujíce jeho soužití. Tehdy i divadlo se stalo důležitým životním zájmem; chuť k představením se zesílila u dvora i ve vyšší společnosti. Připomeňme si, že to byla doba, kdy v Petrohradě po prvé bylo založeno ruské divadlo a počala vznikati divadla venkovská. Vypůjčování těchto vybraných ozdob života způsobilo, že ihned bylo cítiti nutnost vzdělání, které by lidi připravovalo k užívání vypůjčených blah.

Tato potřeba dodala nového směru šlechtickému školskému vzdělání. Za Petra se šlechtic učil povinně a podle nařízení programu: musil získati určité matematické, dělostřelecké a navigační poznatky, nevyhnutelné pro vojenskou službu, musil získati poznatky národohospodářské a právní, nevyhnutelné pro službu občanskou. Po Petrovi tato učební povinnost, dolehající na šlechtu, oslábla. Technické vzdělání, uložené Petrem šlechtě, postupně bylo nahrazeno jiným. Jeden dokument nám ukazuje na úpadek dřívějšího vzdělání: je to hlášení admirálského kolegia Senátu r. 1750. Ve správě admirálského kolegia byly dvě námořní akademie, prostěji řečeno, dvě navigační školy — jedna v Petrohradě, druhá v Moskvě v Sucharevské věži. R. 1731

byl ustanoven stav obou akademií: 150 žáků pro petrohradskou a 100 pro moskevskou; ale ani toto číslo nebylo úplné. Za Petra do obou akademií posílali šlechtické výrostky urozených a zámožných rodů; po Petrovi vstupovaly do nich děti šlechticů s malými poměstími i bez poměstí. Tito chudí šlechtici, dostávajíce málo peněz, nemohli ‚pro bosotu' ani chodit do akademie, musili hledati vedlejší zaměstnání pro výživu. Tak upadl Petrův mazlíček, věda navigační.

Dělostřelecká nebo navigační škola pro šlechtice byla nyní nahrazena školou společenských způsobů, — studiem toho, čemu na počátku století říkali ‚chůze francouzských a německých zdvořilostí'. Už za Petra byla do ruštiny přeložena rukověť společenského chování, svého druhu učebnice společenských slušností: bylo to ‚Mládí čestné zrcadlo'; tu byla podle abecedy vykládána číslovaná pravidla o tom, jak se chovati ve společnosti, jak seděti u stolu a zacházeti s nožem a vidličkou, s nosem a kapesníkem, na jakou vzdálenost smekati klobouk při setkání se známým a jakou posici zaujímati při pokloně a p. Učebnice měla vypěstovati mladého, dobře se chovajícího šlechtice, nepodobajícího se ‚vesnickému mužíkovi' nebo ‚neznajícímu hlupákovi'. Tato kniha byla vytištěna v druhém vydání r. 1740 z rozkazu jejího císařského veličenstva. Potom byla znovu vydána ještě několikrát: to znamená, že byla cítěna její potřeba.

Tento nový program šlechtické výchovy se velmi nevýhodně projevil na všeobecně vzdělávajících ústavech, jakými byly na počátku vlády Kateřiny II. dvě university, jedna při Akademii věd v Petrohradě a druhá v Moskvě, se dvěma gymnasii při nich. Tyto všeobecné vzdělávací

ústavy byly v nejubožším stavu: Lomonosov psal o akademické universitě, že v ní ‚ani obrazu, ani podobenství universitního není viděti'. Akademici, povinní přednášeti, obyčejně nepřednášeli. Studenti přicházeli hlavně z moskevských duchovních učilišť; šlechtici sem chodívali neochotně. Třebaže studenty neučili, přece je bili metlami. R. 1736 obrátilo se několik studentů k Senátu se stížností, že je profesoři ničemu neučí. Senát nařídil profesorům konati přednášky; akademici nějakou dobu přednášeli, dokonce studenty vyzkoušeli, vydali jim ‚dobrá vysvědčení', a tím se věc také skončila. Moskevská universita měla při otevření r. 1755 100 studentů; po třiceti letech jich bylo jen 82; r. 1765 byl na právnické fakultě jen jeden student. Přednášky byly konány francouzským nebo latinským jazykem. Lidé vyšší šlechtické společnosti mínili, že na této universitě nejen se nelze ničemu naučiti, ale lze ztratiti i dobré způsoby. V stejném stavu byla i universitní gymnasia při petrohradské akademii a při moskevské universitě. Tak se nepodařila Petrova myšlenka naočkovati šlechtě to, čemu říkal naučení ‚ekonomii a občanství'. Ale všeobecné vzdělání, jak je u nás tehdy chápali, uvilo si hnízdo tam, kde nebylo lze je očekávati, v odborných vojenských učilištích. Byly to kadetky: pěší šlechtická, založená podle Minichova plánu r. 1731, a námořní, která vznikla později. Byly to výhradně šlechtické útulky; nemyslete si, že se tu žáci mnoho zabývali vojenskými cvičeními podle programu pěší šlechtické kadetky; vojenskými cvičeními se zabývali jeden den v týdnu proto, aby ‚v učení jiným vědám překážky nebylo'. Program vyučování byl podivuhodně široký: kadeti se kromě základní

matematice učili gramatice a jiným elementárním vědám, geometrii, retorice, filosofii, právnictví, státnímu hospodářství, dějinám, heraldice, opevňování, dělostřelectví, astronomii, nautice, rytectví, malbě, dokonce ‚dělání soch', a od dob Sumarokova ještě scénickému umění. Nadarmo později nevtipkovali, že z těchto kadetek vycházeli důstojníci, kteří znali všechno, nač si kdo vzpomněl, kromě toho, čeho potřebovali; ostatně i všechno, nač si kdo vzpomněl, znali dosti povrchně. V šlechtické kadetce se učily děti od 5 do 21 let; byly rozděleny na pět věků, po třech letech, se zvláštními programy pro každý. V mladším věku bylo pro ruský jazyk určeno 6 hodin týdně, na tance právě tolik, pro dějepravu ani jedna, pro francouzský jazyk 14 hodin. V třetím věku (12—15 let) musily studovati mezi jiným chronologii a dějiny; ale chronologii se neučily proto, že je částí dějin, a dějinám se neučily proto, že neznaly zeměpisu, který se vyskytoval v předcházejícím věku, kdežto v předcházejícím věku se nevěnovaly zeměpisu ‚pro slabé chápání žáků a pro upotřebení mnoha času na studium jazyků'. Tak státní škola, ustupujíc vkusům společnosti, osvojila si velmi široký a důkladný program, směřující k poznání toho, co bylo požadováno ne ve službě, ale v saloně, v společenském soužití. Právě takovou povahou se vyznačovaly i soukromé pensionáty, které počaly vznikat za vlády Alžbětiny. Smolenský šlechtic Engelgardt líčí nám jeden takový pensionát, v němž se učil v sedmdesátých letech XVIII. st.: byl to Ellertův pensionát v Smolensku. Sám Ellert byl člověk nevědomý ve vědách; jeho učební program záležel v povrchním přednášení všelikých věd: matematiky, děje-

pravy, gramatiky, dějin, dokonce mytologie. Ale nejhorlivěji byl studován francouzský jazyk, protože chovancům bylo pod hrozbou krutého trestu zakázáno mluviti nějakým jiným jazykem. Ellert byl krutý pedagog, učiněný tyran, jak se vyjadřoval Engelgardt: za jediné ruské slovo trestali po rukách pravítkem z podrážkové kůže. V pensionátě bylo mnoho zmrzačených žáků, ale ústav byl stále plný, třebaže se za učení platilo hodně mnoho (100 rublů, t. j. asi 700 rublů na našich penězích). Dvakrát týdně bývala v pensionátě taneční hodina, na kterou se z města i okolních vsí sjížděly šlechtické dívky, aby se naučily menuetu a čtverylce. Za naučení tancům žádal Ellert 30 rublů. Nečinil okolků ani s krásným pohlavím: jednou přede všemi otloukal ruce dospělé dívce o opěradlo židle pro nechápavost.

Vyšší vrstva šlechty vychovávala děti doma; vychovatelem byl zprvu cizinec Němec, a od vlády Alžbětiny převážnou měrou Francouz: byli to tak památní v dějinách naší vzdělanosti francouzští gouverneurové. K době císařovny Alžběty se vztahuje první zesílený přívoz těchto vychovatelů. Tito prvně přivezení vychovatelé byli obmezení pedagogové-řemeslníci a na jejich nevědomost si stěžoval ukaz z 12. ledna 1755 o založení moskevské university. V Moskvě, čteme tu, je u statkářů draze vydržován veliký počet učitelů, z nichž většina nejen vědám nemůže učit, ale ani sami k tomu nemají žádných základů; někteří, nenašedše lepších učitelů, přijímají takové, kteří jako lokajové, vlásenkáři a jako jiní podobní řemeslníci celý život trávili. Ukaz uznává za nevyhnutelné nahraditi tyto nehodící se přivážené vychovatele důstojnými a ve vě-

dách sběhlými ‚národními lidmi'. Ale národních lidí bylo velmi málo, jak bylo lze souditi podle stavu obou universit. Proto se šlechtici dlouho musili spokojovati dováženými gouverneury; tito gouverneurové šířili aspoň ve vyšším šlechtickém kruhu znalost francouzského jazyka, hlavního prostředku vzdělání. Takového směru nabyla šlechtická výchova v polovině století. Na půdě, připravené takovou výchovou, vyrostli dva typičtí zástupci šlechtického soužití, blýskající se asi v polovině století: ‚petit-maître' a ‚kokotka'. Petit-maître byl elegán, vychovaný podle ‚Mladosti čestného zrcadla'; pro něho nebylo nic ruského nebo bylo jen jako předmět opovržení; ruským jazykem opovrhoval právě tak jako německým; o Rusku si nic nepřál ani vědět. Neobyčejně jasně líčí tento typ komedie a satiry XVIII. st. V Sumarokovově komedii »Nestvůra« — petit-maître, zaslechnuv o Uložení, volá: ‚Uložení! jaké to je zvíře? Nejen nechci znáti ruská práva, ani ruský jazyk bych nechtěl znát. Šerednýjazyk! Proč jsem se narodil jako Rus? Naučit se, jak se obléknout, jak si nasadit klobouk, jak otevřít tabatěrku, jak šňupat tabák, to stojí za celý věk, a tomu jsem se formálně učil, abych tím mohl prokazovati své vlasti služby'. Koketa byla světská dáma; nazvali bychom ji rodnou sestrou šviháka, kdyby mezi nimi příliš často nedocházelo k stykům, které naprosto nebyly bratrské. Tato světská dáma se všude cítila doma kromě vlastního domu; celý její životní katechismus záležel v tom, aby se vkusně oblékla, půvabně vyšla, příjemně se poklonila, elegantně se usmála. Cizinci dosvědčují, že nikdo kromě Francouzů nedovede tak zvýšiti své přiroze-

né vlastnosti, tak okrášliti své chování ve společnosti jako ruská světská dáma.

V těžké prázdnotě tohoto soužití bylo mnoho tragikomického; ale postupně se tato prázdnota počala naplňovati zvětšením chuti ke čtení. S počátku bylo toto zaměstnání jen prostředkem naplniti volné chvíle, zaujmouti nudící se lenost, ale jak vždy bývá, změnilo se později v módu, v požadavek společenské slušnosti, v podmínku dobré výchovy. Čítali všechno, co se jim dostalo do ruky: i dějiny Aleksandra Makedonského podle Quinta Curtia, i Kámen víry Stěfana Javorského, i Životy svatých od Dimitrije Rostovského, Gil Blase i těžké tragedie Sumarokovovy. Ale později nabylo toto čtení určitého směru; přizváno k zápasu s volnou chvílí, před níž nevěděli kam se podíti, naklonilo vkus společnosti na stranu krásné literatury, citlivé poesie. Dobromyslný pozorovatel současné společnosti Bolotov ukazuje v svých pamětech na počátek druhé poloviny století jako na dobu, kdy ‚nynější společenský život nabyl svého základu'. Byla to doba prvních tragedií: Sumarokovovy ‚Aristony', ‚Choreva' a j.; světská společnost se vrhla na tato díla ruské múzy, přes těžký verš, začala se učiti nazpaměť Sumarokovovým monologům a dialogům. Za komediemi a tragediemi následovala řada cituplných ruských romancí; romancím se také učili nazpaměť a módní paní a slečny je neustále odříkávaly.

Pozorovatelé nám líčí rysy života šlechtické společnosti, vychované pod takovým vlivem. V hlubině této společnosti ležela vrstva, málo dotčená těmito vlivy, drobná venkovská šlechta; tu vládly ještě staré vkusy. Povahu této vrstvy nám líčí člověk druhé polovice XVIII. st., major

Danilov. Vypráví o své příbuzné, tulské statkářce-vdově: číst a psát se neučila, ale denně, otevřevši knihu, všem nahlas čtla zpaměti chvalozpěv na Bohorodičku; měla velmi ráda šči se skopovým masem a zatím co je jedla, mrskali před ní kuchařku, která šči vařila, ne proto, že špatně vařila, ale tak, pro chuť. Na tomto kulturním spodku půdy ležel módní svět sídelních a gubernských měst. Byla to šlechtická společnost francouzského jazyka a lehkého románu, vytvořená dobou Alžbětinou; skládala se, řečeno názvoslovím oné doby, ze ‚světských šviháků a módních větroplašek'. Tito lidé, řečeno jejich salonním žargonem, listovali v módních knihách bez všelikého vyražení a odnášeli si odtud řeč slátanou a myšlenky poskakující. Módní písně, plné milostné cituplnosti, vládly v této společnosti. Ségur ji zastihl ještě v druhé polovině vlády Kateřininy: pozoruje tuto společnost, rozeznal pod jejím evropským leskem mnoho stop staré doby, starých vkusů a obyčejů; ale, připojuje pozorovatel, už déle než půl století vyšší společnost Petrohradu žije, napodobuje cizince; všechno, co se týká jemnosti zacházení, světských slušností, osvojila si dokonale; dámy obzvláště pokročily ve věci tohoto osvojení: v Petrohradě bylo lze potkati módní dámy, které mluvily čtyřmi až pěti jazyky, hrály na různé hudební nástroje, a znamenitě znaly díla nejznámějších romanopisců anglických, francouzských, ba i italských. Tyto literárně estetické zábavy působily na nervy vzdělané společnosti. Tato společnost byla proniknuta neobyčejnou citlivostí, estetickou vnímavostí; zdá se, že ruský vzdělaný člověk nikdy neměl takové zeslabené nervy jako v této době. Vážní hodnostáři pláčí při

každé příležitosti, která je silně dojímá; poslanci v Komisi r. 1767 pláčí, poslouchajíce Nakaz; Černyšev pláče při obědě v Kostromě, pohnut zdvořilostí, s jakou tu uvítali císařovnu; nemůže také bez slz mluviti o Petrovi, nazývaje ho ‚opravdu Bohem' Ruska. Takový byl první — alžbětinský — moment v rozvoji šlechtického soužití. Zanechal po sobě ssedlinu v ruských pojmech a mravech; tato ssedlina záleží v světském chování, v převládání estetických zábav a v rozvoji citlivosti slabých nervů.

HLAVA OSMDESÁTÁ SEDMÁ.

Následky nevolnického práva.

Vliv nevolnického práva na rozumový a mravní život ruské společnosti. Rozvoj umělého šlechtického soužití — druhý moment. Příprava a vůdci vlivu francouzské osvícenské literatury na vzdělanou šlechtickou společnost. — Příliv nových ideí z ciziny. — Jejich vliv na politický způsob myšlenek vzdělané společnosti a její vztah k ruské skutečnosti. — Typičtí zástupci vzdělané společnosti doby Kateřininy.

Druhý moment v rozvoji šlechtického soužití vnesl do něho nový rys: k okrášlení života připojil okrášlení rozumu. Příprava tohoto momentu se vztahuje už k Alžbětině době: takovou přípravou byla znalost francouzského jazyka a vyvinuvší se tehdy vkus ke krásné literatuře. Tato znalost a tento vkus proklestily cestu vlivu francouzské literatury na ruskou společnost. Stalo se tak, že právě tehdy, kdy se Francie stala vyšší ruské společnosti vzorem vkusu a světského chování, nabyla francouzská literatura zvláštního směru a vlivu v Evropě. K polovině století se vztahují největší díla osvícenské francouzské literatury, která nejmocněji působila na vzdělaný evropský svět. Tato shoda také ulehčila vliv nových francouzských ideí na mysli vzdělané ruské společnosti. Tyto ideje došly podpory a podnícení především nahoře, při ruském dvoře: tu byly navazovány přímé a těsné vztahy s koryfeji francouzského literárního světa. Už za Alžbětiny vlády dosáhl Voltaire zvolení za čestného člena ruské Akademie věd, a bylo mu ruskou vládou svěřeno napsati dějiny Petra Velikého; tomu velmi napomáhal ctitel nové francouzské literatury Iv. Iv. Šuvalov, velmi vlivný člověk při dvoře Alžbětině, který si s Voltairem

dopisoval. Kateřina už v mládí byla vřelou ctitelkou osvícenské literatury; vstoupivši na trůn spěchala udržovati styky s vůdci nového literárního hnutí. Ustupujíc dílem všeobecnému nadšení, řídila se Kateřina při tom i svými zvláštními diplomatickými úvahami: velmi si ceníc mínění pařížského literárního světa o ruských věcech i o ní samé, snažila se získati jeho náklonnost. Známa je její korespondence s Voltairem, trvající od r. 1763 do r. 1778, kdy proslulý spisovatel zemřel. Tu oba dopisující si nelitovali vzájemných poklon. Voltaire načrtával Kateřině široké plány její zahraniční politiky: snad první jí ukázal na možnost vyhnati Turky z Evropy a obnoviti vlast Sofoklovu a Euripidovu. Kateřina navrhovala Diderotovu spolupracovníku o Encyklopedii, d'Alambertovi, aby se ujal výchovy následníka ruského trůnu a velmi ho kárala za odmítnutí. Ani sám Diderot nebyl Kateřinou pominut. Dověděvši se, že potřebuje peněz, koupila od něho knihovnu za 15.000 franků, ale ponechala ji jemu, učinivši ho knihovníkem s doživotním služným 1.000 franků ročně. Celá Evropa tleskala tomuto velikomyslnému a osvícenému skutku Kateřininu.

Mnohem důležitější bylo to, že nové ideje se dostaly za Kateřiny do pedagogického oběhu, uvedeny byly do programu školní i domácí výchovy. Pensionáty se obzvláště staly školkami těchto idei. Profesor pěší kadetky Le Clerc, zahajuje přednášky o přírodních dějinách a fysice, měl ke kadetům řeč (francouzskou ovšem) o výchově, v níž mluvil o filosofickém směru věku, který nastal v dějinách Evropy, o mohutnosti rozumu. Tytéž ideje jako ve vládních školách, pěstovány byly i v učebních komnatách vyšších

šlechtických domů. Francouz-gouverneur i v druhé polovině věku si udržel pedagogický monopol; jenže to byl jiný gouverneur, nepodobající se alžbětinskému, s jinými pojmy a metodami vyučování. Byl to, abych tak řekl, gouverneur druhého přivezení; k němu se nyní počala obraceti vyběravá společnost sídelního města. Mnozí z těchto učitelů byli na výši svého povolání; byli obeznámeni s posledními výtvory francouzské literatury; někteří dokonce přimykali ke krajním směrům tehdejšího politického hnutí. Sám dvůr v tomto vztahu podporoval společnost smělým příkladem. Právě jsme viděli, že d'Alambert se div nestal vychovatelem Kateřinina syna, následníka ruského trůnu. Přejíc si vychovati aspoň vnuky podle pravidel soudobé pedagogiky, pozvala Kateřina Švýcara Laharpa, který zjevně vyznával své republikánské přesvědčení. Dvořané napodobovali dvůr: Francouzi, kteří přijeli do Petrohradu na sklonku vlády Kateřiny II., s údivem pozorovali, že většina vychovatelů ve velmožných domech byla vesměs demokraty. Hrabě Stroganov, vynikající pracovník na počátku vlády Aleksandra I., byl vychován Francouzem Rommem, který se později stal vynikajícím členem konventu ze strany Hory. Saltykovovy děti vychovával rodný bratr Maratův; neshodoval se s krajnostmi tohoto demagoga, ale neskrýval svých republikánských přesvědčení a nezřídka přicházíval ke dvoru se svými chovanci. Teprve po králově popravě se obrátil ke Kateřině s prosbou, aby mu dovolila změniti jméno, nahradiv je jménem svého rodného města Baudry. Velmoži štědře platili za výchovu dětí: Brückner dostal za 14 let pedagogické práce v domě knížete Kurakina 35.000 rublů (10

tisíc rublů na našich penězích ročně). Tito průvodci způsobili, že ideje francouzské politické literatury značně se počaly šířiti ve vyšší vzdělané ruské společnosti. Důležité bylo také to, že francouzská díla byla přístupna mase ruských čtenářů. Kateřina slavnostně uznala nejen neškodnost, ale i užitek těchto děl, ujavši se v Nakaze práce propagovat uváděné v nich ideje prostřed svých poddaných. V tomto vztahu kráčela Kateřina před všemi vládami evropskými: Nakaz dokonce v zmírněné redakci se zdál francouzské vládě tak radikálním, že jeho překlad byl ve Francii zakázán. Kateřina pozvala Diderota, aby vydával v Rize svou Encyklopedii, navrhla Beaumarchaisovi, aby vydal v Petrohradě zakázané spisy Voltairovy a uvedl také tam na scénu svou vlastní hru ‚Figarovu svatbu'. Tento protektorát shora značně rozšířil zásobu příjemného a zajímavého čtení, který měli po ruce ruští zvídaví čtenáři: francouzská díla bez překážky byla pouštěna do Ruska, byla překládána, kompilována. Nemůžeme si představit, jak mnoho takových děl v překladě se dostalo tehdy na ruský knižní trh. U vrstevníků najdeme mnoho údajů, s jakým nadšením bývala u nás tehdy čtena tato díla. Kněžna Daškovová na konci vlády Alžbětiny, když jí bylo 15—16 let, noci prosedávala nad Baylem, Boileauem, Helvetiem, Rousseauem atd., až dostala z čtení nervovou poruchu. Maloruský šlechtic Vinskij, který sloužil v gardě v sedmdesátých letech XVIII. st., našel v knihovně svých známých z vojenské i civilní mládeže sídelního města hojný materiál pro četbu, seznámil se se spisy Rollinovými, Lesageovými, Voltairovými. Dostav se pro nepořádný život před soud a vypovědĕn do orenburské

gubernie, našel Vinskij v Ufě, v gubernátorově knihovně, Rousseaua, Montesquieua i Voltaira. Nadšen jimi, začal je překládat a přeložené úryvky psal známým. Tyto překlady získaly překladateli pochvalu čtenářů, rychle se šířily v rukopisných sešitech, a po několika letech samému Vinskému navrhli, aby předčítal své překlady jako novinku, přivezenou z hloubi Sibiře: ‚v Kazani a Simbirsku, poznamenává Vinskij, je velmi mnozí znali'. Za obratu vkusů i zahraniční cesty ruské šlechtické mládeže nabyly jiného cíle. Dříve posílali šlechtice za hranice, aby se učili dělostřelectví a navigaci; potom tam jezdili, aby si osvojili dobré způsoby; nyní začali cestovat, aby se pokloníli filosofům. V zájezdním hostinci Evropy, jak Voltaire říkal svému ferneyskému obydlí, počali se objevovati i ruští poutníci. Byla to ruská vojenská mládež, vyplynuvší nebo prodravší se na povrch po červnovém převratu. Kateřina píše v jednom psaní Voltairovi: ‚mnozí důstojníci naši, které jste ve své shovívavosti přijal ve Ferney, vrátili se nadšeni vámi a vaším přijetím; naši mladí lidé touží viděti vás a poslouchati vaše rozhovory'. Po zahraničních universitách, stejně jako po pařížských hotelech rozptýleno bylo množství ruských jinochů. Když Pavel nařídil, aby se z ciziny vrátili všichni Rusové, bylo na lipské universitě 36 ruských studentů, na jenské 65. Ruský mladý šlechtic se stal obvyklým a příjemným hostem v módních literárních salonech pařížských. Takové byly cesty, jimiž pronikaly francouzské filosofické ideje do vyšší ruské šlechtické společnosti, a tyto ideje se tu ujímaly s velikým úspěchem. Někteří dosahovali ohromně neužitečné virtuosity v poznání francouzské-

ho způsobu života, stejně jako francouzských literárních výtvorů. Mládež vznešené společnosti petrohradské neznala Paříž hůře než pařížští starousedlíci. Jeden Pařížan, rozmlouvaje s hrabětem Buturlinem o Paříži, byl překvapen jeho podrobnými a správnými znalostmi o pařížských ulicích, divadlech, hostincích a památkách; údiv se změnil v úžas, když se Buturlin přiznal, že nikdy nebyl v Paříži, a poznal všechno na Basmanné z knih. Literární vznešená společnost Paříže i Petrohradu dlouho byla nadšena ‚Poslán ím Ninoně', anonymní hrou, napsanou takovými znamenitými verši, že ji připisovali peru Voltairovu, ale autorem jejím byl ruský skutečný tajný rada hrabě A. P. Šuvalov, syn známého ruského státníka z dob Alžbětiných. Pozorovatelé, Francouzi, kteří blízko znali petrohradskou vznešenou společnost, shledávali, že ruská velkosvětská mládež, jíž se dostalo domácí výchovy, je v Evropě nejvzdělanější a nejfilosofičtější a že znalostmi vyniká nad mladé muže, jimž se dostalo vzdělání na německých universitách.

Vliv osvícenských franzouských idei na ruskou společnost byl posledním momentem v průběhu tohoto procesu, který se dál v rozumovém a mravním životě šlechtické společnosti té doby. Význam tohoto francouzského literárního vlivu je určován významem samé francouzské literatury osvícenství. Jak známo byla prvním, neopatrným a bezstarostným hnutím ve jménu rozumu proti obyčeji, tradici, na níž spočíval politický pořádek a mravní světový názor tehdejší Francie. Kořeny tohoto pořádku byly skryty ve feudalismu; základem tohoto světového názoru bylo katolictví. Francouzská osvícenská literatura byla také povstáním proti feudálnímu po-

řádku a proti katolickému světovému názoru. To znamená, že měla dosti místní charakter jak svými cíli, tak i svým původem, byla vzdálena zájmů evropského východu, kde nebylo ani feudálního pořádku, ani katolického světového názoru. Ale v této literatuře údery, namířené proti živým a mohutným ještě zbytkům feudální a katolické stařiny, provázeny byly hojným proudem všeobecných ideí, všeobecně známých myšlenek. Tyto všeobecné ideje nebo všeobecně známé myšlenky měly tam, ve svém rodišti, pochopitelný podmíněný smysl: tam nikdo nezapomínal na skutečný praktický význam svobody, rovnosti a jiných odtažitých názvů, které byly stavěny proti existujícím vztahům. Těmito všeobecně známými myšlenkami, povýšenými odtažitými názvy se zakrývaly velmi reálné a často dosti nízké zájmy uražených společenských tříd. Vzdělaná šlechtická společnost ruská byla cizí těmto zájmům. Tu nebylo co bourati, nutno bylo naopak stále budovati, aby odstraněny byly příliš nové, včerejší přehmaty, které se vplížily do ruského života, a tyto přehmaty vycházely ponejvíce od téhož stavu, jehož vrcholky tak překotně byly unášeny módními liberálními díly francouzské literatury. V takovém položení z celého obsahu této literatury jen všeobecně známé myšlenky, odtažité termíny mohly býti osvojeny ruskými šlechtickými myslemi. Ale tyto podmíněné všeobecně známé myšlenky a odtažité termíny, srozumitelné ve spojitosti s živými místními zájmy, odtrženy od své půdy, proměňovaly se v bezpodmínečná politická i morální dogmata, která si bez rozmyšlení zapamatovávali a která ještě více vzdalovala prosycené jimi mysli od života je obklopujícího, s nímž neměla nic

společného. Proto příliv těchto ideí z ciziny byl u nás provázen neobyčejně vážnými následky, úpadkem ochoty k přemýšlení i ztrátou chápání živé ruské skutečnosti. Oba tyto rysy charakterisují i ruskou vzdělanou společnost i ruskou literaturu doby Kateřininy. Nikdy naše literatura nepojednávala o takových povýšených a odtažitých předmětech, a nikdy se nevyznamenávala chudším obsahem. Literatura byla zaplavena všeobecnými myšlenkami, potoky hlučných slov, masou všeobecných odtažitých ideí. Cizí slova a ideje zbavovaly vzdělanou ruskou společnost nutnosti uvažovat, jako laciná nevolnická práce ji zbavovala nutnosti pracovat. Literatura se rozdělila na dva proudy: proměnila se v idylu a satiru, buď byla nadšena soudobými pořádky a ideami, nebo bičovala nestvůrné projevy těchto i oněch: satira odhalovala, idyla byla nadšena, obě deklamovaly, ani tato, ani ona neuvažovala.

Tento nedostatek se projevil v nejlepších představitelích tehdejší literatury. Nejrozumnější a nejnadanější z nich byl nepochybně fon Vizin; měl také nejvíce úspěchu. Ale jeho komedie byly buď traktáty o ctnosti, zahalené do nebývalých obrazů Pravdinů a Starodumů, vzatých neznámo z jaké půdy, nebo karikatury: Nědorosl a Brigadir jsou právě tak málo živé osoby jako Starodum nebo Pravdin; jsou to spíše komické anekdoty než typy skutečného života. — Takové byly nejbližší následky francouzského vlivu. Usazeninou tohoto vlivu zůstal v ruské společnosti politický a mravní liberalismus, nepromyšlený a nepřizpůsobený k žádné půdě. Tento liberalismus se často projevoval v nejdětštějších formách. Ve francouzském životopise ruské dámy, která později byla známa v paříž-

ském vzdělaném světě, generálové Svěčinové, životopisec, člen francouzské akademie hrabě de Falloux, podává takový zajímavý případ. Svěčinová, rozená Sojmonovová, byla dcerou vlivného soukromého tajemníka Kateřinina, který měl ve své hodnosti byt v paláci. Jednou v létě, r. 1789, Sojmonov, vrátiv se večer, našel v svém bytě iluminaci i otázal se sedmileté dcery, co to znamená. „Jakpak, tatínku, neoslavit pád Bastilly a osvobození ubohých francouzských vězňů!" byla odpověď. Lze pochopiti, o čem hovořívali dospělí, mezi nimiž se děvčátko pohybovalo. Ale panství tohoto liberalismu k ničemu nezavazovalo a ničemu neučilo: pod novými slovy, novými vkusy a pojmy se skrývala dřívější drsnost a hrubost občanského i mravního citu, a tato drsnost se někdy projevovala v nejodpornějších formách. Kněžna Daškovová, která v mládí byla tak nadšena francouzskou literaturou, která se blýskala na ředitelském křesle v Akademii věd, v stáří, usídlivši se v Moskvě, ztvrdla do té míry, že všechny své city soustředila na krysy, které dovedla ochočit: téměř nikoho nepřijímala, byla lhostejná k osudu svých dětí, rvala se se služkou, ale neštěstí s krysou ji jímalo do hloubi duše. Začíti s Voltairem a skončiti ochočenou krysou dovedli jen lidé doby Kateřininy. V penzenské gubernii žil bohatý statkář N. Er. Strujskij. Kdysi sloužil jako gubernátor ve Vladimiru, potom, vstoupiv do výslužby, usídlil se ve své vsi, obklopiv se nádherným zařízením. Strujskij byl literát-básník; své verše tiskl ve vlastní knihtiskárně, která možná byla nejlepší z tehdejších soukromých knihtiskáren, na kterou vydával největší část svých důchodů. Svá díla rád předčítával známým: byly to napo-

dobeniny děl Voltairových a jiných francouzských básníků. Předčítaje svá díla, začínal, sám toho nepozoruje, štípati posluchače tak, že až dostal modřiny. Tyto výtvory, které jsou nyní bibliografickou vzácností, jsou pozoruhodny tím, že nedostatkem talentu předčí dokonce výtvory Treďjakovského. Ale Strujskij, veliký ctitel a mistr poesie, byl také zároveň vášnivý právník: sám soudil své sedláky a soudil je podle všech pravidel evropského právnictví, sám četl obžalovací akta a pronášel obhajovací řeči; špatné bylo jen to, že tato civilisovaná soudní procedura byla provázena čistě ruským a při tom barbarským cvičením — mučením. Proto měl ve sklepích svého domu připraven celý arsenál nevyhnutelných nástrojů. Strujskij byl plně dítětem Kateřininy doby; do té míry, že jí nemohl přežíti: když se dověděl o Kateřinině smrti, ranila ho mrtvice, pozbyl řeči a brzo zemřel. — Zkrátka, nikdy u nás nebylo takové civilisované barbarství, jaké vládlo v druhé polovici XVIII. st. Lhostejnost k okolí a ztráta citu rodné skutečnosti byly posledním výsledkem rozumového a mravního hnutí v šlechtické společnosti. Tato lhostejnost rozvíjejíc se vystřídána byla u některých opovržením k rodné skutečnosti a kosmopolitickým zármutkem, který přivedl některé k smutnému rozuzlení. Obětí takové nálady lze nazvati jaroslavského statkáře Opočinina. Byl to volnomyšlenkář jako mnozí jiní, jenže přímější a upřímnější než jiní. Jeho ideály byly příčinou jeho nesmiřitelného nepřátelství k ruské skutečnosti; nedovedl se s ní smířit a r. 1793 skončil sebevraždou. V předsmrtné závěti píše: ‚odpor k našemu ruskému životu je právě pohnutka, která mě přinutila rozhodnouti svévolně svůj

osud'. V závěti napsal, aby dvě rodiny dvorských lidí byly propuštěny na svobodu, a aby panské obilí bylo rozdáno sedlákům. Nejzajímavější je, co praví v závěti o své knihovně: ‚Knihy, mé milé knihy! nevím, komu je odkázat: jsem přesvědčen, že v této zemi jich nikdo nepotřebuje: prosím pěkně své dědice, aby je odevzdali ohni; knihy byly mým prvním pokladem; jen ty mě živily v mém životě; kdyby nebylo jich, tu by můj život plynul v nepřetržitém roztrpčení, a dávno bych byl s opovržením opustil tento svět.' Několik minut před smrtí stačila mu ještě odvaha začíti překlad jedné Voltairovy básně: ‚Ó, Bože, kterého neznáme' . . .

HLAVA OSMDESÁTÁ OSMÁ.

Význam vlády Kateřiny II.

Význam historické chvíle, v níž Kateřina vstoupila na trůn. — Státní pořádek na konci vlády Petra I. — Úkoly nové vlády. Otázka uvolnění stavů a osvobození sedláků. — Směr, daný ruskému životu činností Kateřiny II. a rozpory, z toho vyplývající.

Zbývá nám shrnouti výsledky vlády a jimi ocenit její význam v našich dějinách. Tu musíme opakovati některé prozkoumané fakty a připojiti k nim některé úvahy. Kateřina vstoupila na trůn ve vzácném, dokonce jedinečném okamžiku v našich dějinách. Tato chvíle byla přímým následkem Petrovy reformy. Tato reforma rozřešila jednu otázku našeho státního života, danou v XVII. st., otázku vlastně hospodářskou. Záležela v organisaci národní práce a spojeného s ním státního hospodářství, přesněji řečeno, ve zvýšení prostředků oné na úroveň potřeb tohoto. Ale tato úloha byla Petrem rozřešena tak, že její rozřešení posunulo do popředí druhý úkol jiné povahy. Otázka, rozřešená Petrem, byla otázka národní práce; otázka, která nyní byla na řadě, ale Petrem nerozřešená, byla otázka státního práva. Právo vůbec bylo slabou stránkou reformní činnosti Petrovy. V tomto vztahu Petr jen dovršil budovu moskevské říše, založenou na stavovské robotě. Připomenuvše si, co bylo řečeno o významu Petrovy činnosti, pochopíte historický význam tohoto názvu. Stavovskou robotou míním to nucené rozvrstvení státních povinností mezi společenské třídy, s pomocí něhož stará moskevská říše vyplňovala nedostatek vládních nástrojů a finančních prostředků.

Státní pořádek, jak se utvářil na sklonku Petrovy vlády, lze vylíčiti těmito rysy. Běh státního života byl určován položením dvou hlavních státních stavů, statkářského a zemědělského: ostatní třídy společnosti projevovaly velmi nepatrný vliv na průběh věcí. Položení jmenovaných dvou tříd bylo určováno tím, že obě kromě všeobecných státních povinností, ukládaných všemu obyvatelstvu, nesly ještě zvláštní stavovská břemena ve prospěch státu. Šlechtic-statkář byl službou věčně zavázaný úředník ve vládní kanceláři, věčně zavázaný policejně-finanční agent vlády v nevolnické vsi, konečně povinný nositel a průkopník vládě nutných technických znalostí ve společnosti. Sedlák-zemědělec byl věčně zavázaný robotný dělník na státní nebo soukromé půdě, na této mimo to závazně odevzdávající část své nevolnické práce ve prospěch statkářův. Ale státní pořádek za Petra, založený na takovém stavovském rozvrstvení, nebyl dosti zabezpečen jasným a pevným zákonem. Nedostatek takového zákona byl před Petrem doplněn pevným odvěkým obyčejem. Petr učinil svou reformní činností obyčej vrátkým a nejen nevyplnil starých mezer zákonodárství, ale připojil k nim ještě nové. Nejvážnější z těchto mezer se týkala následnictví trůnu. Pro své vztahy k synovi zanechal trůn bez obvyklého následníka, ale známým zákonem z r. 1721 porušil dřívější obvyklý pořádek následnictví trůnu, ponechav jmenování následníka nositeli svrchované moci, osobnímu náhledu panujícího vladaře, t. j. ponechav trůn vůli náhody. V tom také záležel zásadní omyl Petrův, který zbavil jeho reformní činnost jejích nejlepších plodů, t. j. její historické ceny. Tehdy všechno ve státě bylo otázkou,

všechno se podrobovalo libovůli osob, vrtochu náhody; osoba a náhoda, správněji řečeno, náhodné osoby vládly po Petrovi v Rusku samovládně. Prostřed této hry libovůle a náhody počala se rozvraceti stará státní organisace Petrem dovršená. Zejména jeden stav, který měl největší materiální prostředky a největší politickou přípravu, mimo to ozbrojený, několikrát rozhodoval o osudu trůnu a začal se pozměňovat z vládního orgánu ve vládnoucí třídu, shazuje se sebe jednu státní povinnost po druhé, ale udržuje své staré výsady a uchvacuje dokonce nové.

Takový je historický moment, v němž Kateřina zastihla ruskou společnost, vstupujíc na trůn. Nazval jsem tento moment vzácným, dokonce jedinečným v našich dějinách, protože ruský státní život zahýbal se své obvyklé koleje, ruský státní pořádek se posunoval ze svých odvěkých základů. Starý státní pořádek se udržoval nucenou — svého druhu nevolnickou — prací stavů ve prospěch státu. Nyní jeden stav se uvolňoval, dostával se na svobodu, začínal žít pro sebe, a ne pro stát, působiti ve jménu stavovských nebo osobních zájmů, které dříve byly pohlcovány státními. Je na bíle dni, jaké úkoly nastávalo rozřešiti ruské společnosti na její další historické cestě. Starý moskevský pořádek byl těžkopádný, ale spravedlivý; zbývalo odstraniti jeho těžkopádnost, ale zachovati jeho spravedlivé základy. Uvolňování jednoho stavu mělo býti také provázeno uvolňováním ostatních; ale toto osvobození druhých stavů mělo se státi jinak, ne tak, jak se osvobodila šlechta. Její volnost byla postupně rozšiřována zákonodárstvím, které bylo dovršeno zákonem z 18. února 1762; tato volnost však byla připravována

revolučními, t. j. ne docela zákonnými prostředky: stav by jí nedosáhl tak lehce a brzo, kdyby po Petrovi a díky jemu se neudála řada palácových převratů, jichž se šlechta tak činně zúčastnila. Právě takovou cestou zamýšlela dosáhnouti svobody i druhá třída — nevolnické obyvatelstvo: takový byl smysl četných selských vzpour na počátku Kateřininy vlády, dovršených pugačevščinou. V zájmu veřejného blaha a pořádku mělo se osvobození tohoto stavu státi ne cestou násilí, ale cestou zákona. Tak na místo libovůle a náhody, vládnoucích dříve, měl se postaviti zákon a poměrný pořádek; v tom záležel druhý úkol státního práva, který posunula na řadu Petrova reforma. Otázka měla býti rozřešena zákonným, poměrným určením vztahů mezi týmiž dvěma třídami ruské společnosti, šlechtou a nevolnickými sedláky. Jak se mohly ustanoviti tyto vztahy? Odpověď na tuto otázku napovídaly dějiny státního práva s vytrvalostí logického sylogismu nebo matematického výpočtu. Statkářova moc nad nevolníky se tvořila ze dvou prvků: z vládní plné moci nebo policejně-finančního poručení a potom ze soukromého občanského práva vlastnictví půdy, které užívali nevolničtí sedláci. První prvek byl součástí povinné šlechtické služby a musil padnouti se zrušením této. Ale i právo vlastnictví půdy bylo těsně spojeno s touž povinnou službou: šlechtické pozemkové vlastnictví XVIII. st. se vyvinulo z dřívějšího poměstného a votčinného držení. Votčinné držení bylo dříve podmíněno službou, kdežto poměstného se mimo to i nabývalo službou. Zákon z r. 1714 smísil poměstí i votčiny v jeden právní způsob statkářství, a zákon z r. 1731 stejně uznal tyto i ony za úplné a svobodné šlech-

tické vlastnictví, spojené jen se závaznou službou, která ještě nebyla zrušena. Avšak ani po zrušení této služby nestalo se šlechtické pozemkové vlastnictví čistým, bezpodmínečným: bylo podmíněno nebo omezeno selským právem užívati statkářské půdy. Toto právo také spočívalo na zákonném podkladě, a to na zákoně o pozemkovém připoutání, ne zrušeném, ale jen špatně provedeném v Uložení a ještě hůře vykládaném vládní praksí po Uložení. Šlechtic mohl prodati šlechtici své sedláky bez půdy, mohl propustit na svobodu jednotlivé duše bez půdy, ale nemohl vyhnati se své půdy všechny nevolnické sedláky: to se rozumělo samo sebou, třebaže to nebylo v zákoně vysloveno; to nebylo v XVIII. st. vůbec sporné, protože sedláci, zůstávajíce připoutáni k svým majetníkům, byli nadále státními poplatníky. Takovým způsobem, když šlechtické právo pozemkového vlastnictví, těsně spojené se závaznou službou, nebylo zrušeno se zrušením této, tu ani selské právo užívati statkářské půdy, spojené se státní daní nevolníků, nesmělo být zrušeno s faktickým oslabením jejich pozemkového připoutání. To znamená, že dějiny ruského státního práva nikterak neospravedlňovala myšlenka na osvobození sedláků bez půdy, která se počala objevovati v některých liberálních myslích za Kateřininy vlády. Ale možná, že stát neměl ani dostatečných prostředků, ani dostatečné přípravy, aby osvobodil sedláky s půdou, vykoupiv tuto od sedláků, o čemž snil jeden liberální člověk XVII. st., kníže V. V. Golicyn. A tak zbývalo přesným a jasným zákonem určiti hospodářské, pozemkové vztahy sedláků k statkářům, po zrušení vládní, policejně-finanční služby těchto a po obnovení

pozemkového připoutání oněch. Tak zamýšleli rozhodnouti věc Posoškov za Petra a podle pověstí sám Petr; tak zamýšleli rozluštiti ji i nejlepší lidé doby Kateřininy, praktičtí pracovníci a nejnadanější spolupracovníci císařovniny. Snadno si lze představiti složení ruského života, kdyby se zákonodárství podařilo obnoviti pozemkovou závislost nevolníků na statkářích bez osobní i majetkové smlouvy, t. j. ustanoviti státní pořádek na zákoně pro všechny stejném. Šlechta, využívajíc práce sedláků podle přenechaného jim pozemkového kapitálu, měla by vlastním úsilím pořádati svůj hospodářský život; to by ji vtáhlo do zemědělsko-hospodářských starostí a učinilo by ji vůdcem národního hospodářství. Šlechta, stavší se vůdcem národní práce a majíc největší politickou přípravu, řídila by běh místního života, měla by činnou a vedoucí účast v místní správě. Vážné zemědělsko-hospodářské a administrativní starosti by v ní vzbudily potřebu vzdělání přizpůsobeného naléhavým potřebám, načrtaly by program zdravé praktické výchovy. Na půdě takové činnosti a takového vzdělání by se utvářilo pravidelné soužití. Charakter soužití vždy je určován vlastností kombinace prvků, které je tvoří, tyto prvky jsou: společenské vztahy, společenské zájmy, společenské mravy a pojmy. Zákon pro všechny stejně spravedlivý by určil společenské vztahy, odpovídající historickému směru života, ale očištěné od náhodných úchvatů. Za takových vztahů by se smířily zájmy různých tříd společnosti; jednota zájmů by pomohla ustanoviti se družné společné činnosti stavů v jednom směru, v zájmu všeobecného blaha. Taková družná činnost stavů, založená na rovné účasti každého z nich

v národní práci, podnítila by činné mravy, a činné mravy by způsobily, že vlastní ryzí pojmy organicky spojené s životem samy sebou by odpadly. Svobodná práce, jako vždy, by rodila samostatnou mysl.

Nyní se podíváme, jakého směru nabyl ruský život vlivem Kateřinina zákonodárství. Úkol záležel v odstranění těžkých navrstvení na ruské státní organisaci se zachováním jejích spravedlivých základů. Kateřina v manifestu při vstupu na trůn nejasně načrtala takový program činnosti, slíbivši položiti zákon do základu státního pořádku. Ale vstoupila na trůn cestou revoluce; úchvat moci těsně ji spoutal se zájmy jednoho stavu; nutnost působiti v tomto jednostranném zájmu způsobila, že tento činný a v politickém vztahu znamenitě vychovaný stav se stával zkřivený a pozbyl svých politických podání. Laciná práce zbavila šlechtu nutnosti státi se činnou pákou národního hospodářství; vládou zabezpečené postavení stavu ve společnosti zničilo v něm potřebu dobývati si autority a úcty v místním obyvatelstvu užitečnou zemskou činností; tím vším způsobené volné chvíle vedly stav k tomu, že v něm postupně upadala od nečinnosti samočinnost ducha. Nedostatek zákona ke všem stejně spravedlivého řídil společenské vztahy jedním směrem, ve prospěch jednoho nejsilnějšího stavu. Tento jejich jednostranný směr rozloučil veřejné zájmy, vyzbrojiv jedny z nich proti druhým. Odloučenost zájmů učinila nemožnou družnou společnou činnost stavů. Nedostatek takové činnosti způsobil zahálku, oslabení mravů, a za takových mravů byla rozumová volná chvíle naplněna cizími hotovými myšlenkami: možnost žíti cizí prací přivedla k nezvyku mysliti svým

rozumem. Taková je logika dějin. Řečené je odhalení té formule, kterou jsem charakterisoval Kateřininu vládu, přistupuje k jejímu zkoumání. Řekl jsem, že podstata této vlády záleží v nepravidelném, jednostranném rozvoji tuzemských faktů a v zbytečné propagandě cizích idejí, které neměly nic společného s těmito fakty. Z takového směru Kateřininy činnosti vznikly dva rozpory, které tvoří její poslední výsledky. Jeden rozpor záležel v tom, že stát dosáhl vnějšího politického sjednocení a osvobození od cizozemského jha jihozápadní větve ruského národa ve chvíli, kdy základní massa ruského národa byla podrobena vnitřnímu podmanění. Druhý rozpor záležel v tom, že vésti ruskou společnost po cestě dalšího rozvoje nastávalo třídě, která ze všech nejméně tomu byla nakloněna a schopna toho. Touto třídou byla vzdělaná vrstva ruské šlechty.

Abychom pochopili zásobu politických prostředků a mravních sil vedoucí vrstvy, připomeňme si ještě jednou důležitější momenty procesu, který se v ní dál po dobu XVIII. st. Politický a mravní rozvoj této třídy byl těsně spojen s dějinami šlechtické služby. Za Petra vyžadovala šlechtická služba vojenského řemeslného výcviku, kterého často nebylo využito. Za Petrových nástupkyň vyžadovala tato služba společenského výcviku, právě tak nepotřebného pro samu službu, ale často nevyhnutelného pro úspěšný postup ve službě. Vnitřní podoba navigačního výcviku gardového vojáka za Petra se společným cepováním petit-maître za Alžběty se projevila v praktické zbytečnosti obou — i tohoto cepování, i tohoto výcviku. Za Kateřiny II. nebylo požadováno ani tohoto, ani onoho, protože

nebyla požadována sama závazná služba; ale v stavu utkvělo ne-li vědomí potřeby vzdělání, tu jakýsi zvyk učiti se nebo vzpomínka na to. S touto vzpomínkou dostal se stav v položení, utvořené mu zákonem z r. 1762, gubernskými institucemi z r. 1775 a nevolnickým hospodářstvím. Účast v místní správě neponoukala šlechtu získati nějaké vážné administrativní vzdělání; nevolnické hospodářství zbavovalo šlechtu pohnutky opatřovati si nějaké národohospodářské nebo agronomické vědomosti. Ale toto položení skýtalo značné části šlechty mnoho volného času, který bylo třeba něčím naplnit. Pocit šlechtické cti vychovaný závaznou službou, obyčej, posloužiti v mladých letech a jíti na odpočinek v zralém věku, pojmy a zvyky, získané na krátkém služebním kolbišti, spojujíce s mocí nečinnost na vsi — všechno to způsobilo některé změny ve vkusech a zájmech stavu a učinilo program šlechtického vzdělání složitým. Za Kateřiny připojila se k požadavku salonní galantnosti potřeba literární politury, vyvinul se zájem o čtení. S počátku nebyl tento zájem spojen s myšlenkou prakticky užíti čteného, později byl vážnější, směřoval k tomu, aby oživoval rozum vadnoucí nečinností, aby lehtal nečinností dřímající mysl novými smělými ideami. Tak Petrův šlechtic, dělostřelec a navigator, proměnil se v alžbětinského šviháka, a tento švihák se za Kateřiny přerodil v homme de lettres'a, z něhož se na sklonku století vypracoval šlechtic-filosof, zednář a voltairovec. Tento šlechtic-filosof byl také typickým zástupcem té společenské vrstvy, které nastávalo vésti ruskou společnost po cestě pokroku. Proto je nevyhnutelno označiti jeho hlavní rysy. Jeho společenské postavení spočí-

valo na politické nespravedlnosti a korunováno bylo životní nečinností. Z rukou venkovského chrámového zpěváka-učitele přecházel do rukou Francouze-vychovatele, dovršil vzdělání v italském divadle nebo ve francouzské restauraci, užíval získaných vědomostí v petrohradském saloně a dožíval své dni v moskevském nebo vesnickém kabinetě s Voltairovou knihou v rukou. S touto knihou Voltairovou v rukou někde na Povarské nebo v tulské gubernii představoval podivný zjev. Všechny způsoby, které si osvojil, zvyky, vkusy, sympatie, sám jazyk — všechno bylo cizí, přivážené, a doma neměl žádných živých organických spojitostí s tím, co ho obklopovalo, žádného vážného životního díla. Cizí mezi svými, snažil se státi svým mezi cizími, byl v evropské společnosti jakýmsi schovancem. V Evropě se na něho dívali jako na převlečeného Tatara, a doma v něm viděli Francouze, který se narodil v Rusku. V tomto položení člověka trochu obmezeného rozumu, historické zbytečnosti bylo mnoho tragického, a jsme hotovi litovati ho předpokládajíce, že i jemu samému bývalo někdy nevýslovně smutno od takového položení. Ale v kateřinském volnomyšlenkáři není pozorovati smutku, ani nudy; smutný začíná býti za Aleksandra I., nudný za Mikuláše I., až unaven neklidem emancipace začne dřímat za Aleksandra II. Za Kateřiny je jen nečinný, ale bodře, vesele nečinný: oslavuje svůj odchod na odpočinek, vykoupení od odvěké povinné služby, a jako kadet právě vychodivší kadetku, nemůže se dosti pokochati svou šlechtickou uniformou, kterou mu dali při odchodu. Vážné životní starosti se mu ještě nepředstavovaly ve vší své prostotě, nevmyslil se ještě v své položení, opojen

líbánkami svobody. Avšak jeho oblíbené ideje, knihy, které čítal s takovým nadšením, musily ho stavěti v nepřátelství s okolím, v rozpor se samým sebou. Nikoliv, kateřinský volnomyšlenkář se s ničím neutkával, necítil žádného rozporu; jeho oblíbené ideje a knihy mu naplňovaly hlavu, dodávaly lesku jeho mysli, rozechvívaly dokonce jeho nervy: nikdy ruský vzdělaný člověk neplakal tak ochotně pro pouhá pěkná slova, ale nic více. Slzy, nadšenost byly patologickou zábavou, nervovým pohybem, a neprojevovaly se na vůli, ideje nepřecházely ve skutek, slova se nestávala fakty. Volnomyšlenkář klidně četl knihu o lidských právech vedle světnice pro nevolnické služky a zůstávaje upřímným humanistou, šel do konírny potrestati provinivšího se nevolnického pacholka. Ideje a slova zrazovaly city, nepůsobíce na pořádek, zmírňovaly pocity, nezlepšujíce společenských mravů a vztahů. V tomto rozdělení mysli a díla je nejhlubší rys charakteru vzdělaných ruských lidí kateřinské doby. Nemyslete si však, že to bylo neplodné položení, že způsob myšlenek šlechtice-volnomyšlenkáře byl právě takovou historickou zbytečností jako jeho šlechtická uniforma, daná stavu, když přestal závazně sloužit: psychologická zvláštnost, čeká na ruku umělcovu, ale jako zprostředkovatel myšlenkového vlivu, jako přestupní bod ideí a snah, má místo v dějinách naší společnosti. Toto pokolení nevyužilo svých ideí; ale uchovalo tyto ideje do určité doby a pomohlo výchově příštího pokolení, které vážněji se začalo dívati na své úkoly. — Takový je charakter a výsledky Kateřininy vlády.

HLAVA OSMDESÁTÁ DEVÁTÁ.

Přehled zjevů ruských dějin od konce XVIII. do polovice XIX. st.

Hlavní fakty. — Vláda císaře Pavla I. — Výchova a povaha Pavlova. — Zákon o následnictví trůnu a vládní činnost. — Zahraniční politika Ruska v XIX. st.

Obracím se k studiu zjevů našich dějin od smrti Kateřiny II. do vstupu Aleksandra II. na trůn. Tato doba, tvořící poslední období doby námi zkoumané, vyznamenává se některými zvláštnostmi. Základní fakty státního i veřejného života zůstávají dřívější; ale zároveň s nimi se prodírají ne nové fakty, ale nové snahy, konají se pokusy položiti základ novému státnímu a veřejnému pořádku. Takové snahy a pokusy se projevují jak v zahraniční politice Ruska, tak i v jeho vnitřním státním životě. V zahraniční politice pokračuje proces, který jsme viděli po dobu XVIII. st. Tento proces se nyní dovršuje nebo téměř dovršuje: ruský stát je v svých přirozených zeměpisných a etnografických hranicích. Jakmile dosahuje těchto hranic, tvořících drahý, odvěký cíl jeho zahraniční politiky, osvojuje si tato nový směr. Dokončiv nebo téměř dokončiv politické sjednocení ruské národnosti, ujímá se nyní politického osvobození jiných národností, stojících v náboženském nebo plemenném nebo nábožensko-plemenném příbuzenství s národem ruským. Tato snaha byla už projevena za vlády Kateřininy, třebaže poněkud předčasně a proto nezdařile. Ve vnitřní politice také se dovršují nebo vyžívají svůj věk staré politické a sociální fakty; ale vedle nich se prodírají nové snahy, které kladou základ novému pořádku. Práce v tomto směru se naprosto ne-

dokončuje, lze říci, že je sotva začata; lze však označiti její hlavní rysy. Tato práce je těsně spojena se státní organisací, utvořenou v staré moskevské Rusi, a se změnami, které do této organisace vneslo XVIII. st.

Viděli jsme, že v starém moskevském státě se udržoval řád na určitém rozvrstvení státních povinností mezi tři hlavnější státní stavy; byly to třídy vojenská sloužící, průmyslová venkovských měst a selsko-zemědělská. Přes to, že už v XVIII. st. vneslo zákonodárství znatelné rozloučení do prostředí těchto stavů, nebyly ani tehdy docela zbaveny společné státní činnosti. Do druhé poloviny XVII. st. setkávaly se jejich zástupci na společném zemském sněmu v sídelním městě; na venkově tytéž třídy společně volily hlavní ochránce veřejného pořádku a bezpečnosti, gubné starosty atd. Ale už v druhé polovici XVII. st., ještě znatelněji za vlády Petrovy, tato společná činnost státních stavů víc a více upadá, jejich zájmy se víc a více rozcházejí; do gubernských institucí Kateřininých není pozorovati ani stop takové činnosti. Účast stavovských přísedících v některých z uvedených institucí, na příklad v soudech svědomí nebo v soudech újezdních, v prikazech veřejné péče, byla slabou náhražkou dřívější společné státní činnosti stavů. Tou měrou, jakou upadá tato činnost, jeden stav rozhodněji a rozhodněji se staví v čelo společnosti, nejen slouží jako vládní orgán, ale i sám dělá vlády. — Takový je osud ruské společnosti do konce XVIII. st.

V těsné spojitosti s takovým průběhem ruského státního a veřejného života jsou i ty nové snahy, které se projevují od počátku XIX. st. Tyto snahy uvedeme dvě: 1. zákonodárství, po-

stupně oslabujíc a ničíc vládní význam šlechty, postupně sbližovalo mezi sebou i rozličné třídy společnosti, srovnávajíc je před zákonem, omezujíc výsady jedněch, přesněji určujíc a rozšiřujíc práva druhých; 2. vláda, sbližujíc navzájem třídy společnosti, postupně se připravovala na společnou státní činnost. Tu jsou dva fakty, které nám nastává prostudovat v přehledu zjevů našich dějin od konce XVIII. st.

Zřejmě se projevil také charakter našeho státního života v tomto období. Tou měrou, jak upadal vládní význam šlechty, víc a více zesilovala ve správě vláda byrokracie jako přímého, bezprostředního orgánu svrchované moci: dobu od r. 1796 do r. 1855 lze nazvati nejbyrokratičtějším obdobím našich dějin. Napřed v povšechných rysech naznačím také průběh událostí této doby.

Studujíce zjevy, které nám jsou tak blízké a které nás tak silně vzrušovaly a vzrušují, snadno zpozorujeme, že v této době se projevily tři momenty, představující, abych tak řekl, tři stupně k rozřešení uvedených úkolů vnitřní politiky; v každém z těchto momentů utvořené zjevy následovaly jeden po druhém v stejném nebo podobném pořádku. Za určité vlády ozývaly se se strany společnosti slabé nebo silné hlasy proti ustáleným vztahům, následující vláda si osvojovala snahu společností prohlášenou a začínala nesměle nebo rozhodně zrazovat, přebudovávat platný řád. Ale obyčejně se stávalo tak, že nějaké zahraniční nebo vnitřní obtíže zastavovaly vládu na poloviční cestě v její reformní práci. Tehdy počaté hnutí vcházelo do hloubi společnosti, vyjadřujíc se v různých formách podle okolností doby a podle vlastnosti společenského prostředí, které si osvojilo snahy na-

hoře opuštěné. V témž pořádku následovaly i další zjevy. Už za vlády Kateřininy se ozývaly jednotlivé hlasy, protestující proti platnému pořádku, hlavně proti vztahům, jaké se ustanovily mezi hlavními společenskými třídami, šlechtou a nevolnickými sedláky. Vlády Pavla a Aleksandra I. vycházely vstříc těmto hlasům a pokoušely se přebudovati jsoucí pořádek po částech nebo v celém jeho složení. Ale dílem osobní vlastnosti obou panovníků, dílem zahraniční věci, hlavně války, které začaly od konce XVIII. st., předčasně zastavovaly obě vlády na jejich reformní cestě. Tehdy si osvojila opuštěné hnutí jedna část ruské společnosti, a to vedlo ke katastrofě 14. prosince 1825. Mikulášova vláda, potlačivši toto hnutí, pokoušela se po svém dáti a rozřešiti otázky, které byly na řadě. Nezdar těchto pokusů probudil v letech čtyřicátých nejasné hnutí ve společnosti proti platnému pořádku. Minulá vláda (Aleksandra II.) vyšla vstříc projevům nebo jen pocítěným potřebám, uchopila do svých rukou rozřešení mimořádných otázek a některé z nich rozřešila ne bez odvahy a ne bez úspěchu, ale tento moment už leží za hranicemi období námi zkoumaného. — Takový byl průběh zjevů, jimiž se dovršilo poslední období našich dějin námi studované.

První krok k formulaci a rozřešení mimořádných otázek byl učiněn za vlády Pavlovy. Státní a společenský pořádek, ustanovivší se v XVIII. st., udržoval se na potlačujícím a nespravedlivém převládání jedné třídy — šlechty — nad druhými. Císař Pavel byl také protišlechtický car období námi studovaného. Cit pořádku, disciplíny a rovnosti byl vedoucí pohnutkou jeho činnosti, zápas se stavovskými výsadami — jeho

hlavním úkolem. Obzvláště příkře vyjádřil císař tuto zásadu v rozhovoru se švédským zplnomocněncem Stedingem. Když prý se vyslanec zmínil o ruských magnátech, Pavel řekl: ‚v Rusku je veliký jen ten, s kým já mluvím a jen pokud s ním mluvím'. Protože převládání šlechty se utvořilo a udržovalo hlavně pro nedostatek základních zákonů, ze všech nejvíce zákona o následnictví trůnu, což umožnilo palácové převraty, které pomohly šlechtě zaujmouti takové vlivné položení ve státě, tu Pavel zahájil vážnou věc zpracování takových zákonů, ustanoviv pořádek následnictví trůnu aktem z 5. dubna 1797. Stavovská samospráva, ustanovená gubernskými institucemi a darovacími listinami Kateřiny šlechtě a městům, skýtala dvěma stavům, obzvláště prvnímu, výsadné položení proti druhým, jimž se takových listin nedostalo: Pavel zahubil stavovskou samosprávu, zrušiv oba akty v jejich podstatných částech a pokusiv se vytlačiti šlechtu z gubernské správy korunním úřednictvem, zrušiv i některá osobní práva šlechty i vyššího obchodnictva (předních měšťanů a kupců prvního a druhého řádu), na příklad jejich osvobození od tělesných trestů za trestní zločiny. Moc statkářů nad sedláky se bez míry vyvinula pro nedostatek přesného zákonodárství, které by určovalo vzájemné vztahy obou stran: Pavel učinil první pokus takového určení ukazem z 5. dubna 1797 o třídenní robotě jako nejvyšší normě selské práce ve prospěch statkářův (tři dni v týdnu). Ale Pavlova činnost byla v takovém srovnávacím směru zbavena důslednosti a pevnosti. Způsobily to nedostatky jeho charakteru, vyvinuvší se vlivem výchovy a nepřirozených vztahů k matce.

Za Paninova vedení se dostalo Pavlovi nepořádné výchovy, a pro napjaté vztahy k matce musil se vzdáliti od věcí a uzavříti se v Gatčině, v kruhu poskytnuté mu miniaturní gardy a nicotných zájmů. Neviditelný, ale stále cítěný urážlivý dozor, zavedený nad velikým knížetem v Gatčině, nedůvěra se strany matky, opovrhování se strany milců, neúčast ve vládních věcech záhy v něm vypěstovaly podrážděnost, náklonnost haněti způsob matčiny činnosti, představovati v mračné podobě položení věcí. Tato podrážděnost se zesilovala netrpělivým očekáváním trůnu, dlouho neuspokojovanou touhou po moci a činnosti. Myšlenka, že nejlepší léta uplynou v nečinnosti, a až nastane doba práce, zbude příliš málo života, aby bylo napraveno všechno zlo, spáchané vládou matčinou, tato myšlenka po mnohá léta držela Pavla v náladě, kterou možno nazvati mravní horečkou. Proto si Pavel přinesl s sebou na trůn ne promyšlený program, ne znalost věcí a lidí, ale jen hojnou zásobu nakypěvších hořkých pocitů. Jeho politika vyplývala ne tak z uvědomění nespravedlnosti a nehodnosti platného pořádku, jako z antipatie k matce a z podráždění proti jejím spolupracovníkům; reformní plány nabývaly reakčního podkladu, užitečná opatření byla znetvořována položenou na ně pečetí osobního nepřátelství.

Takový směr Pavlovy činnosti ve vztahu k věcem matčiným nejlépe vyplývá z nejdůležitějšího zákona, vydaného Pavlem, zákona o následnictví trůnu. V posledních letech Kateřininy vlády se proslýchalo, že císařovna zamýšlí odstraniti syna od trůnu a nahraditi ho starším vnukem Aleksandrem. Pavel se toho dávno mohl obávati, a tato obava v něm zesilovala mravní

agitaci. Francouzský vyslanec Ségur, opouštěje r. 1789 Petrohrad, dostavil se do Gatčiny poroučeti se velikému knížeti. Pavel ovšem zahovořil o svých vztazích k matce, haně její způsob jednání. Vyslanec mu odporoval. ‚Vyložte mi konečně, pravil mezi jiným Pavel, proč v jiných evropských monarchiích panovníci klidně vstupují na trůn jeden po druhém, ale v Rusku jinak.' Vyslanec ukázal na příčinu toho, na to, že v Rusku není zákona o následnictví trůnu v mužském pokolení, na to, že panovník si určuje nástupce podle své vůle, a to je pramenem plánů ctižádosti, pletek a spiknutí. Pavel poznamenal, že takový je obyčej, že měniti jej není bezpečné, že Rusové raději vidí sukně na trůně než uniformu. Vyslanec namítl, že změnu by bylo lze zavésti v nějaké slavnostní chvíli nové vlády, na příklad při příležitosti korunovace, kdy je celý národ nakloněn důvěře. ‚Ano, odpověděl Pavel, o tom třeba uvažovat.' Po vstupu na trůn z této myšlenky, vedené čistě osobními pohnutkami, vznikl zákon z 5. dubna 1797, vydaný v den korunovace.

Časem se Pavlova činnost obrátila k zničení stop Kateřininy vlády bez rozdílu, byla-li její opatření užitečná nebo škodlivá. Kateřinini spolupracovníci náleželi liberální šlechtě, která až nudně byla prosycena francouzskými ideami; proto Pavel, podniknuv zrušení šlechtických výsad, uvrhl v nemilost i šlechtické liberální ideje. Tato účast citu, nervů v činnosti císařově dodala této ne tak politické, jako patologické povahy: je v ní více chvilkových instinktivních záchvatů, než vědomých ideí a promyšlených snah. Široký reformní program, s jakým císař vstoupil na trůn, postupně se rozbil o vnější málo význam-

né drobnosti, zápas s platnými pořádky se proměnil v pronásledování osob, nepřátelství k stavovským výsadám přivedlo k obmezení nejelementárnějších lidských práv, ideje rovnosti a pořádku se přerodily v záchvaty krutého nebo velikomyslného rozmaru, v politické anekdoty, a anekdoty tvoří veškerý obsah této vlády. Zde je pramen těch váhání a rozporů, kterými se vyznamenávala činnost Pavlova. Pavel, snaže se vyhubiti škodlivé následky politiky předcházející vlády, zničil i její nemnohé užitečné novoty. Mezi ně náleží i rozšíření gubernských institucí r. 1775 na nedávno připojené oblasti, na pobaltické provincie, gubernie, odebrané Polsku. Toto rozšíření stejné oblastní organisace na celé prostranství říše mělo ulehčiti a uspíšiti politické i mravní splynutí příslušníků cizích plemen, obývajících ruská pohraniční území, s odvěkým obyvatelstvem státu. Pavel, neřídě se žádnými politickými úvahami, kromě nepřátelství k předcházející vládě, zrušil gubernské instituce v bývalých švédských a polských oblastech, obnovil v nich dřívější správu z dřívějších dob.

Pavel první projevil snahu vnésti zákon mezi chaotické libovolné vztahy mezi statkáři a sedláky, ale zároveň s tím ne méně než matka zvětšil množství nevolnického obyvatelstva, s nemenší štědrostí rozdávaje sedláky za každou úsluhu a výsluhu. Jeho vstoupení na trůn stálo stát statisíce duší a téměř milion děsjatin státní půdy, darované při této příležitosti v soukromé držení; dokonce za obratnou odpověď při přehlídce odměňovali nevolnickými dušemi. Jednou, o přehlídce, bývalý gatčinský důstojník Kannabich, dostav od císaře jakýsi příkaz, střemhlav se vrhl vykonati jej. V běhu mu slétl

klobouk: ‚Kannabichu, Kannabichu, zavolal císař za ním, ztratil jsi klobouk!' — ‚Ale hlava je tady, vaše veličenstvo,' odpověděl Kannabich nezastavuje se. — ‚Dát mu 1.000 duší,' pravil císař směje se, spokojen touto odpovědí. Na počátku vlády Aleksandrovy byl tento Kannabich znám pravdě nepodobně krutým zacházením s nevolníky. Vůbec pokusy uvésti zákon ve vztahy, v nichž působily libovůle a náhoda, tak málo byly promyšleny a prováděny byly takovými prostředky, že jejich následkem bylo ne oslabení libovůle, ale jen zesílení strachu a zmatku v myslích, a proto se společnosti zmocnil pocit tíže a rozmrzelosti, jakého ještě nezakusila ani v XVIII. st. Tato nálada se nejlépe vyjadřovala v tom, že důstojníci, vypravujíce se na parádu, odkud nevěděli, kam se dostanou: na Sibiř nebo budou povýšeni, měli zvyk bráti s sebou pro všechen případ trochu peněz, nevyhnutelných pro dalekou cestu, a jejich ženy, poděšeny nočními zatýkáními, neulehaly ke spánku jinak, než přivázavše ruce k rukám mužů, aby tito nemohli zmizeti z pokoje, aniž to zpozorovaly.

Nástupce císaře Pavla vážněji a důsledněji prováděl nové zásady v zahraniční i vnitřní politice.

Předběžně letmo načrtnu zahraniční politiku Ruska v XIX. st.

Viděli jsme, že v ní byl dán nový úkol — povolati k politické jsoucnosti pravoslavné a slovanské národnosti východu; tento úkol však byl dán ne najednou, ale osvojován byl postupně. V prvních dobách pokračovala zahraniční politika ruská v dřívějším díle územního rozšíření státu do přirozených hranic. Za Kateřininy vlády ještě nerozuměli novému náboženstvo-plemen-

němu úkolu: to je viděti z proslulého řeckého projektu r. 1782. Rusko, chystajíc se k druhé turecké válce, dohodlo se r. 1782 s Rakouskem na těchto podmínkách: z Moldavie a Valachie s Bessarabií se utvoří nezávislý stát pod jménem Dacie, Rakousko si bere sousední turecké provincie, t. j. Srbsko s Bosnou, a državy benátské republiky na pevnině; za to dostane republika Moreu, Cypr a Krétu. Je těžko představiti si veliký chaos v politických kombinacích: slovanské provincie Turecka se připojují k Rakousku, pravoslavně-řecké — k Benátkám. Kdyby se byl takový projekt uskutečnil, k politické chybě, jakou bylo rozdělení Polska, byl by připojen nábožensko-národní zločin. Nový nábožensko-národní úkol zahraniční politiky našlo Rusko, abych tak řekl, cestou nečekaně; tento úkol byl vštípen se strany, podmínkami, které vznikly dílem v samém pravoslavném prostředí, dílem byly vštípeny se strany. Některé pravoslavno-slovanské oblasti Turecka byly kdysi samostatnými státy a žila mezi nimi ještě podání o politické minulosti: taková byla dunajská knížetství Bulharsko, Srbsko, Řecko. Francouzská revoluce zároveň s dobyvačnou politikou, kterou si říše osvojila, pomohla ještě většímu oživení těchto politických vzpomínek.

Francouzská revoluce s doprovázejícím ji Napoleonovým dobýváním nestejně působila na různé evropské národnosti, což se vysvětluje politickým položením těchto národností. V tomto vztahu je lze rozděliti na tři oddíly. Jedny z nich, tvořící ucelená politická tělesa, užívaly zahraniční nezávislosti, ale zbaveny byly vnitřní svobody: takové byly Španělsko a Portugalsko. Druhé, užívajíce zahraniční nezávislosti,

také byly zbaveny vnitřní svobody, ale mimo to neměly politické ucelenosti: takové byly Italie a Německo. Konečně třetí byly zbaveny i zahraniční nezávislosti i vnitřní svobody: byla to pravoslavná slovanská plemena východní Evropy. Francouzská revoluce a dobývačná politika říše probudily v národnostech první kategorie snahu po vnitřní svobodě, v národnostech druhého oddílu — snahu po národním sjednocení zároveň s vnitřní svobodou, v národnostech třetího oddílu — snahu po národním osvobození.

Tato národnostní otázka, charakteristický zjev mezinárodního evropského života XIX. st., stala se ponenáhlu také vedoucí zásadou ruské politiky. Řada válek za vlády Aleksandrovy byla vedena s tím cílem, uvedu jen řadu smluv, kterými byly provázeny tyto války, a řadu výsledků, kterých bylo dosaženo. Rusko několikrát válčilo s dvěma východními státy, s Persií a Tureckem, uzavřevši s nimi řadu smluv: s Persií v Gjulistanu r. 1813 a v Turkmančaji r. 1828, s Tureckem v Bukurešti r. 1812, v Akkermanu r. 1826, v Drinopoli r. 1829, v Unkijar-Skelessi r. 1833, v San-Stefanu r. 1878. Těmito smlouvami především byly hranice Ruska rozšířeny na jih: získány byly se strany Persie chánství Erivaň a Nachičevaň, se strany Turecka Gruzínsko, Imeretie, značná část Armenie, Bessarabie. Ale zároveň s tím vstoupilo do rodiny evropských států několik nových členů, pravoslavných nebo slovanských, t. j. pravoslavně-slovanských. Bukurešťskou a akkermanskou smlouvou byla utvořena vnitřní nezávislost dunajských knížetství, smlouvami bukurešťskou a drinopolskou — srbské knížetství, londýnskou konferencí Ruska,

Anglie a Francie r. 1830 — řecké království, svatoštěpánskou smlouvou — bulharské knížectví.

Tak v průběhu zahraniční politiky Ruska třeba rozeznávati motivy a programy. Motivy byly odkázány politikou dřívější doby a vedly k dalšímu rozšíření státního území; ale tyto motivy zastřeny byly novým programem, který záležel v povolání pravoslavně-slovanských národů na východě k politickému bytí. Ve shodě s touto dvojakostí motivů a programů bylo také dosaženo dvojakých výsledků: jedna řada výsledků utvořila nové hranice říše, druhá utvořila novou řadu politických těles v Evropě. Tato politika vnesla do evropského mezinárodního života nový moment, ne-li nový základ: XIX. století v dějinách Evropy vytyčilo v mezinárodní politice snahu utvářeti veliká politická tělesa pomocí politického sjednocení částí jedné národnosti dříve odloučených; Evropa se postupně stahuje, krystalisuje se, skládá se v rodinu nemnohých, ale velikých národních mocí. Rusko, povolávajíc k politickému bytí drobné slovanské národy východu, tvoří protiváhu této národně-politické krystalisaci Evropy.

Nyní ještě nelze říci rozhodně, zda je to opravdu nový program, nový mezinárodní základ, nebo první moment téhož procesu, který se děje na západě; nelze tušiti, zda drobní pravoslavní a slovanští národové na východě, povolaní k politickému bytí, položí základ politického rozdrobení Evropy na drobné politické světy nebo se sami spojí v ohromný pravoslavně-slovanský stát.

HLAVA DEVADESÁTÁ.

Přehled vnitřní politiky Ruska od vstupu císaře Aleksandra I. na trůn.

Výchova a povaha Aleksandra I. — Reformní pokusy prvních let.

Obracím se k přehledu vnitřní politiky Ruska od vstupu císaře Aleksandra I. na trůn.

Označil jsem dva převládající fakty, které dosud se vyvíjejí v naší vnitřní politice: je to srovnání stavů před zákonem a jejich povolání k společné politické činnosti. Ale k těmto dvěma základním úkolům se připojují i jiné buď jako jejich nevyhnutelná příprava, nebo jako jejich nevyhnutelný následek. Aby byla společnost přebudována na zásadách rovnosti a společné činnosti stavů, bylo třeba jiné ústřední správy, jejíž části by byly vedeny souladným a pevným zákonem; bylo tedy třeba vypracovati takový souladný a pevný zákon. Sociální reformy podněcovaly dvoustrannou nespokojenost v myslích: jedni byli nespokojeni změnami v platném pořádku, druzí — příliš zdlouhavým a přerušovaným průběhem těchto reforem. Z toho vznikal pro vládu nový úkol — vésti mysli, zdržovati je a říditi, vychovávat: nikdy censura a národní vzdělání nevcházely tak těsně v reformní plány vlády, jako v nynějším století. Konečně zahraniční války a vnitřní reformy rozrušily státní hospodářství. Tu je řada otázek, které nám bude studovati s nestejnou pozorností: otázka stavovská, t. j. zničení nevolnického stavu, otázka administrativní — utvoření nové ústřední správy, a kodifikační — uspořádání zákonodárství, otázka politické výchovy a usměrnění myslí,

a konečně otázka finanční — organisace státního hospodářství.

Aleksandr I. vstoupil na trůn s širším programem, který také prováděl promyšleněji a důsledněji než jeho předchůdce. Tento program byl vypracován pod dvěma vlivy: 1. pod vlivem politických ideí, osvojených novým císařem, a 2. pod vlivem jeho názorů na položení Ruska, utvářivších se z jeho osobních pozorování. Směr těchto i oněch, i politických ideí i politických pozorování, jest těsně spojen s výchovou, jaké se dostalo Aleksandrovi. Proto jeho výchova je důležitým faktem v našich státních dějinách.

Nejsem za jedno s dosti rozšířeným míněním, jako by se Aleksandrovi dostalo Kateřininým úsilím dobré výchovy: byl vychován starostlivě, ale ne dobře a možná proto ne dobře, že starostlivě. Narodil se 18. prosince 1777 z druhého manželství Pavlova s Marií Fedorovnou, princeznou Wirtemberskou. Kateřina ho záhy odtrhla od matky, aby ho vychovávala v duchu tehdejší pedagogiky, t. j. ve shodě s rozumem a přírodou, a v zásadách rozumné a přirozené ctnosti. Rousseauův ‚Emil' byl tehdy výsadní učebnicí takové výchovy. Tato učebnice vyžadovala, aby výchova skýtala člověku pevné zakalení proti fysickým a životním trampotám. Ve shodě s tím umístila Kateřina vnuka v pokoji Zimního paláce, jehož okna byla obrácena k Admirálství, aby jeho sluch navykal dělovým výstřelům. Ale sluchový nerv dítěte nesnesl předčasného zakalení, a Aleksandr po celý život nedoslýchal na jedno ucho. Když oba vnuci, Aleksandr a Konstantin, počali dorůstat, sestavila Kateřina filosofickou rukověť pro jejich výchovu a shromáždila sbor vychovatelů. Vésti rozumový

rozvoj velikých knížat byl povolán plukovník Laharpe, švýcarský republikán, vášnivý a zároveň nadšený ctitel nejvznešenějších politických ideí, velmi liberální a hovorná francouzská kniha. Učiti veliká knížata ruskému jazyku a dějinám, také mravní filosofii, byl pozván Michajil Nikitič Muravjev, velmi úctyhodný a vzdělaný člověk a docela ne špatný spisovatel liberálně-politického a sentimentálně-didaktického směru. Konečně dohled na chování a zdraví velikých knížat byl svěřen generálu en chef N. I. Saltykovovi, který pevně znal jedno — jak třeba žíti u dvora, dělal všechno, co poroučela žena, podpisoval všechno, co mu předkládal tajemník. Ostatně jeho partiturou v tomto vychovatelském orchestru bylo chrániti velikých knížat od průvanu a od pokažení žaludku. Laharpe, podle svého vlastního přiznání, uchopil se díla velmi vážně jako pedagog, který chápe své povinnosti v daném případě vzhledem k velikému národu. Začal čísti s žáky důležitější klasiky starověku, — Demosthena, Plutarcha, Tacita atd., anglické a francouzské filosofy a publicisty — Locka, Gibbona, Rousseaua, Mablyho atd. Ve všem, co četl a říkal velikým knížatům, mluvilo se o mohutnosti rozumu, o blahu lidstva, o smluvním původu státu, o spravedlnosti, o rovnosti, nejvíce a nejdůrazněji ze všeho o svobodě, o nechutnosti a škodlivosti despotismu, o hnusnosti otroctví a pod. Dobrý a rozumný Muravjev přiléval jen oleje do ohně, předčítaje žákům své idyly jako vzory slohu, — o lásce k lidstvu, o svobodě myšlenky, o zákoně, a nutě je překládati téhož Gibbona, Rousseaua, Montesquieua. Povšimněte si, všechno to se čtlo a říkalo staršímu velikému knížeti ve věku od 10 do 14 let, t. j. trochu záhy.

V těchto letech, kdy lidé žijí bezprostřednějšími dojmy a instinkty, odtažité ideje se u nich proměňují v poetické obrazy, a morální a politické zásady v prosté city.

Laharpeovo a Muravjevovo vyučování neskýtalo ani reálných vědomostí, ani logického výcviku rozumu, neuvádělo ve skutečnost a nemohlo ještě dávati směr mysli; vznešené ideje se odrážely v mysli dvanáctiletého politika a filosofa jako politické a morální pohádky, naplňujíce dětskou představu nedětskými obrazy a rozčilujíce jeho nezralé srdce dosti dospělými city. Připojíme-li k tomu hraběte Saltykova s jeho doma vypěstěným vyučováním dvorních způsobů a dvorní hygieny, snadno pochopíme mezeru, která byla připuštěna ve výchově velikého knížete. Učili ho, jak má cítiti a jak se chovat, ale neučili ho, jak myslit a jednat; — nedávali mu ani vědeckých, ani životních otázek, které by sám řešil, mýle se a opravuje se; na všechno mu dávali hotové odpovědi, politická i morální dogmata, kterých nebylo třeba zkoumat a promýšlet, ale zbývalo jen pevně si je zapamatovat a procitovat; nenutili ho, aby si lámal hlavu, napínal se, nevychovávali ho, ale jako suchou hubku nasycovali destilovanou politickou a všelidskou morálkou, krmili ho jen pamlsky evropské myšlenky. Veliký kníže se neseznámil se školní prací, s jejími miniaturními hoři a radostmi, které možná jen skýtají škole výchovný význam. Když veliký kníže počal dorůstat, přilnul k ideám republikána Laharpea, s rozkoší poslouchal jeho přednášky, s rozkoší — ale to bylo vše. V pamětech jednoho z ruských vychovatelů velikých knížat setkáváme se nejednou s trpkými žalobami na ‚nečinnost,

zdlouhavost a lenost' Aleksandrovu, na jeho neochotu k cvičením, k tomu, co vychovatel nazývá ‚pevným rozumováním'. Poslouchati Laharpeovy výklady bylo pro velikého knížete uměleckým pohybem, a ne rozumovou prací. Je to veliké neštěstí, když vychovatelovy výklady se stávají chovancům zábavou, třebaže estetickou. Taková hojná dávka politické a morální idyly způsobila, že veliký kníže záhy počal blouznit o venkovském osamocení, nemohl bez nadšení jíti mimo polní kvítek nebo selskou chalupu, záhy uvykl klouzati po životních zjevech tím lehkým pohledem, pro který je příroda sadem, a svět rozsáhlou pracovnou pro konání estetických pokusů a cvičení.

Všechno to by se lety ovšem změnilo: sny by byly nahrazeny střízlivými pozorováními, city ochladnuvše proměnily by se v přesvědčení. Ale stalo se tak, že tento užitečný proces byl předčasně přerván. Kateřina, znajíc ze zkušenosti, jak ctnost, ochlazovaná dokonce filosofií, snadno taje působením palčivých vášní, záhy spěchala pojistiti proti nim srdce velikého knížete a oženila ho v šestnácti letech (r. 1793), t. j. dosti záhy. Nic nelze namítati proti manželství, ale pravdu má fonvizinský ‚Výrostek': nejčastěji provdání a ženitba znamenají konec učení; potom vznikají jiné city a zájmy, začne se jiný, dospělý rozvoj, nepodobající se dřívějšímu, jinošskému, a bude-li dřívější předčasně přerváno, zůstane to na celý život nenahraditelnou ztrátou, bolestným přelomem.

Řecko a Řím, republika, svoboda, rovnost — jaképak místo, otážete se, zaujímalo v tomto kaleidoskopu heroických obrazů a politických ideálů Rusko se svou nevzhlednou minulostí? Jak se

v mysli velikého knížete ukládaly lekce Laharpeovy s ruskou skutečností? Ale velmi prostě: ji, tuto skutečnost, přiznávali jako fakt vyššího pořádku, přiznávali a ignorovali, t. j. nechtěli o ní nic vědět. Laharpe si v tomto směru počínal jako staré dívky vychovatelky, které vychovávaly naše slečny v minulých dobách. Vychovatelka načrtá žákyni svět nejlepších lidských vztahů, založených na pravidlech nejpřísnější skromnosti a neúprosné slušnosti, kde dokonce vysunouti koneček střevíce zpod šatů se pokládá div ne za smrtelný hřích — a pojednou obě dívky zde v domě nenadále narazí na nějakou nejnaturálnější ruskou scénu, která jim názorně ukáže, jak muži a ženy hlučí a strkají se, spílají a líbají se: mladá dívka upře na starou polekaně tázavý pohled, a ta zmateně ji začne uklidňovat: ‚to je tak... to nic není... to se tebe netýká... pojďme do svého pokoje a zapomeň na to.'

S hojnou zásobou vznešených antických obrazů a zbrusu nejnovějších politických ideí vstoupil veliký kníže do skutečného života. Tento život ho uvítal ne snad tuze drsně, ale jaksi dvojsmyslně. Dostal se především v těžké položení mezi otcem a babičkou. To byly dva dvory, dva zvláštní světy. Každý pátek musil jeti do Gatčiny, aby se v sobotu účastnil parády, kde velel jednomu z gatčinských oddílů. V Gatčině viděl veliký kníže bezobřadné, kruté, kasárnické chování, a po návratu do Petrohradu zapadal do těch salonů Zimního paláce, které se nazývaly Ermitáží, a kde Kateřina trávívala své večery ve vybrané společnosti. Mluvili tu o nejvážnějších politických věcech, vedli nejduchaplnější rozhovory, velmi uhlazeně vtipkovali, dívali se

na vybrané francouzské hry, hříšné skutky i city halili do nejčistotnějších roušek. Veliký kníže, pohybuje se mezi těmito dvěma tak různými světy, musil žíti dvěma myslemi, míti dvě parádní tvářnosti, kromě třetí — domácí, všední, musil míti dva soubory způsobů, pojmů a citů, — a jak se tato škola nepodobala posluchárně Laharpeově a Muravjevově!

Po vstupu otcově na trůn byla tato dvojsmyslnost nahrazena jednotvárnými každodenními nepokoji. Veliký kníže byl jmenován vojenským generálem-gubernátorem sídelního města a velitelem gardového sboru. Ničím se neproviniv, záhy vnukl v otci k sobě nedůvěru, musil zároveň s ostatními chvěti se před vznětlivým panovníkem. Léta této vlády položila stín na Aleksandrovu náladu, který nikdy nescházel s jeho povahy. Je třeba se přiznat, že Aleksandr šel k trůnu cestou ne tuze hladkou a přímou. Od plenek na něm vyzkoušeli nejpodivnější vychovatelské pokusy. Záhy ho odebrali matce pro pokus ve vkusu naturálně-racionální výchovy, z nedokončeného Emila udělali předčasného politika a filosofa, studenta, který sotva začal uvažovati, proměnili v nezralého otce rodiny, a tichý proud rodinného života a nedokončená zaměstnání přerušili zprvu lehkými zábavami společnosti v Ermitáži, a potom drsnými požadavky kasárnické discipliny. Všechno to bylo ne včas, nebo ne to, čeho bylo třeba. Veliký kníže především potřeboval zvyku vážné, trpělivé a vytrvalé práce, ze všeho nejvíce známosti toho světa, který spravovati byl své doby povolán. Ani tímto, ani oním nebylo lze se zásobiti ani v Emilově dětském pokoji, ani v Laharpeově posluchárně, ani v babiččině saloně, ani na otcově přehlídce

stráží. Velikého knížete nenaučili ani jak se patří rodnému jazyku: vrstevníci říkají, že Alexandr nemohl do konce života rusky obstojně hovořit o jakékoliv složité věci. Tak bylo všechno učiněno, aby velikému knížeti ztížena byla znalost skutečnosti ho obklopující.

Veliký kníže si odnesl z dětství kruh politických ideí, které mu musily stvořiti mnoho starostí: v posledních letech Kateřininy vlády se přiznával Čartoryjskému, že nenávidí despotismu v každém jeho projevu, sympatisuje se svobodou, která musí náležet všem, a živě se účastní francouzské revoluce, že dědičnost moci je nespravedlivé a nechutné ustanovení, že svrchovaná moc má býti svěřována ne podle náhodnosti rození, ale podle hlasu národa, který si dovede zvoliti nejdůstojnějšího, kdo by jej spravoval. Těžko bylo pohybovati se v ruské skutečnosti se zásobou takových ideí. Při tom ve velikém knížeti nevychovali cítění skutečnosti, praktické oční míry. Toto cítění a oční míra jsou získávány úpornou prací prostřed té špíny, z níž se skládá život, a veliký kníže nebyl naučen a nerad se namáhal tvrdošíjně a samostatně a nerad se pohyboval v této špíně. Znal nastrojenou, uhlazenou špínu babiččina salonu stejně jako nevzhlednou špínu otcových kasáren; neznal se však s tou zdravou životní špínou, v níž se mazati sám Bůh požehnal člověku, praviv mu: ‚v potu tváře své chléb jísti budeš'. Veliký kníže vstoupil na trůn s velikou zásobou laskavých a povýšených snah, které měly zavésti svobodu a blahobyt v spravovaném národě; byl však přesvědčen, že tato svoboda a blahobyt se zavedou rázem, samy sebou, bez práce a bez překážek, jakýmsi zázračným ‚pojednou'. Přistoupiv k dílu

a setkav se s první překážkou, příliš brzo byl ostýchavý a zmaten; nezdar prvního pokusu vzbouzel v něm zlost na život i na lidi, rozmrzelost, a neochota potýkati se s překážkami vyvinula v něm zvyk rychle pouštěti ruce a snadno se unavovat. Nezačav ještě díla, už se jím mučil.

R. 1796, když mu bylo všeho všudy 18 let, cítil se už veliký kníže unaveným a snil o tom, jak by později, po zřeknutí trůnu, usídlil se s ženou na břehu Rýna a vedl život soukromníka ve společnosti přátel a v zkoumání přírody. Zklamání v snech a ve skutečnosti způsobilo ochlazení k úkolům vnitřní politiky; tehdy počaly jeho ideály odcházeti z Ruska, stěhovati se do Polska a dokonce dále, za hranice říše. V druhé polovici vlády se málo zajímal o vnitřní věci Ruska, jeho pozornost byla stále obrácena k organisaci politického řádu v západní Evropě. Dřívější ruská politická idyla nahrazena byla nyní všesvětovou náboženskou idylou Svaté aliance, založené na myšlence uspořádati politický život západní Evropy na pravidlech evangelia, t. j. na zásadách soukromé osobní morálky. Aleksandr po caru Aleksějovi nejvíce vzbuzuje k sobě sympatie svými osobními vlastnostmi. Byl to překrásný kvítek, ale skleníkový, který se nepřizpůsobil nebo nedovedl přizpůsobiti ruské půdě: rostl a kvetl nádherně, pokud bylo jasné počasí, ale jakmile zaduly severní bouře, jakmile nastal náš ruský podzimní nečas, uvadl a sklesl.

Vstup nového císaře na trůn 12. března 1801 kouzelně působil na společnost, hlavně na šlechtu, vzbudil celý roj radostných nadějí. Vrstevníci říkají, že pověst o vstupu na trůn byla pro společnost zprávou vykoupení: v domech i na

ulicích lidé plakali radostí, objímali se a blahopřáli si navzájem jako o Vzkříšení, a císař ospravedlnil očekávání. Po prvé spatřili panovníka na ulici, prostě se procházejícího, bez družiny, bez jakýchkoliv ozdob, dokonce bez hodinek, a přívětivě odpovídajícího na pozdravy potkávajících ho. Nová vláda spěchala oznámiti směr, v němž zamýšlela působiti: v manifestu z 12. března o svém vstupu na trůn císař oznámil, že se ujímá povinnosti vládnout národům podle zákonů a podle chuti své veliké babičky. Od těch dob nepřetržitým potokem po dobu tří až čtyř měsíců se lila řada ukazů a manifestů, z nichž každý odstraňoval nějakou smutnou stopu minulé vlády, zrušoval nějaké zbytečné obmezení. V těchto manifestech jako v soukromých rozhovorech a psaních vyjadřoval císař zřídka základní zásady, jimiž se zamýšlel říditi: na místo osobní libovůle měla nastoupiti přísná zákonnost. Jedna dáma z vysoké společnosti (kněžna Golicynová) prosila panovníka o něco, co se neshodovalo se zákonem, ukazujíc na to, že panovník stojí nad zákonem. Panovník jí odpověděl, že i kdyby mohl, nechtěl by porušiti zákon, protože neuznává za spravedlivou na zemi moc, která by nepramenila ze zákona. Císař vyjadřoval myšlenku o tom, že především třeba pro zavedení pevného pořádku ochrániti říši od osobní libovůle s pomocí základních zákonů, kterých se jí nedostává. Tyto základní zákony jsou nevyhnutelny proto, aby odstranily hlavní nedostatek ruského státního pořádku, záležející, podle výrazu Aleksandrova, ‚v libovůli naší vlády'.

Od prvních dnů nové vlády byli okolo panovníka noví lidé, povolaní, aby mu v práci pomá-

hali. Byli to lidé, vychovaní v pokrokových politických ideách XVIII. st. a dobře znající státní pořádky západní Evropy. Byli to zástupci pokolení, které následovalo po pracovnících a velmožích doby Kateřininy a které vyrostlo v druhé polovici její vlády; tehdy náleželi té velkosvětské mládeži, která zároveň se způsoby francouzských salonů si osvojila také ideje francouzské literatury osvícenské. Byli to: hrabě Kočubej, synovec knížete Bezborodka, Novosilcev, hrabě Stroganov, příbuzný Novosilcevův, a Polák, kníže Adam Czartoryski. Tito spolupracovníci utvořili intimní kroužek, neoficiální komitét, který se scházel po obědní kávě v útulném pokoji panovníkově a zároveň s ním vypracoval projekty zákonů, plány reforem. Práce tohoto neoficiálního komitétu jsou zajímavy jako výraz ohnivosti, s jakou nová vláda přistoupila k reformní činnosti. Tu bylo dotčeno nejrozmanitějších otázek: i administrativních, i kodifikačních, i sociálních. Důvěrní spolupracovníci, jak hlásí protokoly zasedání komitétu vedené jazykem francouzským, povoláni byli panovníkem pomáhati mu ‚v systematické práci o reformě ošklivé budovy správy říše'. Především byl určen pořádek prací: bylo ustanoveno prozkoumati přítomný stav říše, potom se zabývati ponenáhlým přetvořením různých částí administrace a konečně, ‚tyto jednotlivé instituce dovršiti zárukou, jakou může představit uložení (tak překládám slovo constitution), ustanovené na podkladě skutečného národního ducha.

Na řadě byla především reorganisace ústřední správy. Kateřina, jak víme, zanechala nedokončenou budovu správy: utvořivši složitý mechanismus oblastní správy, zanechala v dřívějším

chaosu správu ústřední, nedala vrcholku administrativní budovy institucí s pravidelným rozhraničením oborů, s pevnými rozsahy, jak slíbila už v červencovém manifestu r. 1762. Vnuk pokračoval v pracích babiččiných; ale vztyčený jím vrcholek administrativní budovy svým zřízením a duchem nepodobal se budově oblastní administrace, neodpovídal docela svému základu.

Říšská rada, scházejíc se podle náhledu císařovnina, byla za Aleksandra zaměněna stálou zákonodárnou institucí, jíž se dostalo názvu ‚Stálá rada'. Rada se původně skládala z 12 členů bez rozdělení na odbory. Potom byla přetvořena petrovská kolegia. Tato kolegia už dávno pozbyla svého původního charakteru, a za vlády Kateřiny II. byla potlačena dvěma všemocnými vůdci správy: ve věcech zahraničních a vojenských — předsedou vojenského kolegia knížetem Potěmkinem, v jiných oborech generálem návladním knížetem Vjazemským. Při kolegiálních formách nabyla ústřední správa osobní povahy. Kolegia byla podle zákona z 8. září 1802 nahrazena 8 ministerstvy. Byly to neobmezené instituce; ministři postavení v jejich čelo byli odpovědni Senátu. V systému ministerstev po prvé si našel místo obor národní osvěty. Ale tato ministerstva, nemající kolegiální povahy, nebyla dosti ve shodě s gubernskými institucemi, které si uchovaly dřívější kolegiální organisaci.

Takový byl první pokus přebudovati ústřední správu, podniknutý novým císařem. Ale jeho činnost se nespokojila přetvořením správy: hned v prvních chvílích se dotkla i společenských vztahů. Ukázán byl i směr, v jakém se bude díti přebudování společnosti: společenské vztahy budou ustanoveny na základě rovnosti stavů před

zákonem. Na schůzích neoficiálního komitétu císař ne jednou vyslovil odpor k stavovským výsadám. Mezi prvními opatřeními nové vlády byl ukaz o obnovení darovacích listin Kateřininých šlechtě a městům. Ale v neoficiálním komitétu Aleksandr vyslovoval nespokojenost s obnovením šlechtické listiny; při čemž se přiznával, že ji obnovil proti vlastní vůli a že výjimečnost darovaných jí práv vždy mu byla protivna. Když byl v komitétu posuzován projekt manifestu o korunovaci, vznikly debaty o právech šlechty. Projekt manifestu opakoval podstatné rysy darovací listiny šlechtě z r. 1785. Podle této listiny byla účast šlechticů v šlechtických shromážděních podmíněna vysloužením naddůstojnické hodnosti. Při posuzování manifestu navrhl Ncvosilcev zrušiti tuto podmínku, zbaviv práva zúčastniti se šlechtických shromáždění ty šlechtice, kteří neuměli číst ani psát a neměli pojmu o svých právech a povinnostech, rovněž zneuctivší se krutým zacházením se sedláky. Císař, povstávaje proti stavovským výsadám, naléhal na nutnost přísně rozlišovati v právech šlechtice sloužící a nesloužící pravě, že zvláštních výsad musí užívati ne celý stav, ale jen ti šlechtici, kteří získali na to právo osobními zásluhami. V manifestu o korunovaci byla zachována dřívější podmínka darovací listiny pro účast šlechty na stavovských shromážděních, t. j. získání určité hodnosti. Nesměle byl učiněn krok i k řešení nejchoulostivější otázky — nevolnického stavu. Hned na počátku vlády byla přijata řada opatření, která měla připraviti mysli k rozřešení této otázky. Tak bylo zakázáno přijímat v státní vydání publikace o prodeji sedláků bez půdy; přerušeno bylo rozdávání obydlených panství.

Když se jeden hodnostář obrátil k vládě s prosbou, aby mu byla věnována země se sedláky, císař odpověděl, že, znaje bídné položení statkářských sedláků, slíbil nezvětšovati počet těchto nešťastníků a přijal za pravidlo nedávati nikomu sedláky ve vlastnictví. Vláda počala obraceti přísnou pozornost k náhodnému zneužívání statkářské moci. 12. prosince 1801 byl vydán ještě důležitější zákon, který ponechával lidem všech svobodných stavů získávati nemovité jmění na své jméno. Tohoto práva mohli užívati obchodníci, měšťané i státní sedláci: tak po prvé padl odvěký statkářský monopol šlechticů. Někteří svobodomyslní statkáři se počali dohodovat se svými nevolníky a propouštěli je na svobodu s půdou za určitých podmínek. Tak voroněžský statkář Petrovo-Solovovo uzavřel smlouvu s 5000 svých nevolníků, propustiv je na svobodu s půdou, kterou vzdělávali, s podmínkou, že mu do 19 let vyplatí 1,500.000 rublů. Hrabě Sergěj Rumjancev, syn kateřinského polního maršálka, právě tak propustil na svobodu s půdou 199 duší svých sedláků, při čemž předložil vládě všeobecný projekt zákona o dobrovolných smlouvách statkářů se sedláky. Projekt byl přijat, a 20. února 1803 byl vydán zákon o svobodných zemědělcích: statkáři se dohodnou se svými nevolníky a propouštějí na svobodu s pozemkovými příděly celé osady nebo jednotlivé rodiny; osvobození sedláci nejsouce zapsáni do jiného stavu, tvoří zvláštní třídu ‚svobodných zemědělců'. Zákon z 20. února byl prvním rozhodným projevem vládní myšlenky o zrušení nevolnického práva.

Tak přistoupila nové vláda k přebudování správy a veřejného řádu. Bylo to první období

reformní činnosti Aleksandrovy, které trpělo svými nedostatky. Jedním z hlavních nedostatků bylo to, že nebyl vypracován všeobecný plán, jakási spěšnost opatření. Následovaly známé zahraniční události, které odpoutaly panovníka od vnitřní práce: byla to účast Ruska ve dvou koalicích proti Francii — r. 1805 ve spolku s Rakouskem a r. 1806 ve spolku s Pruskem. V té době se rozladil intimní kroužek prvních spolupracovníků císařových. Zkušenosti a pozorování, jež císař sebral na taženích, poněkud ochladily jeho původní náladu a vzbudily v něm nespokojenost s obklopujícím ho. Členové neoficiálního komitétu jeden po druhém se vzdálili. Jejich uprázdněná místa zaujal jeden člověk, který se stal jediným důvěrným spolupracovníkem panovníkovým v druhém období jeho reformní činnosti; ale tento člověk vnesl do této činnosti nový základ, dodal jí nového směru. Byl to Speranskij.

Tento odborník zaujímá vynikající místo v našich politických dějinách. Nebudu se zdržovati u jeho životopisu, poukazuje vás k známé knize barona Korfa. Podám vám jen hlavní rysy života Speranského do té doby, kdy byl blízek císaři. Speranskij vyšel z toho světa, jemuž nenáleželi vynikající odborníci dřívější doby. Narodil se r. 1772 ve vsi Čerkutině ve vladimirské gubernii. Jeho otec byl venkovským duchovním; základní výchovy se mu dostalo v místním suzdalském semináři, potom přestoupil do petrohradského hlavního semináře, který byl za Pavla přetvořen v duchovní akademii. Výborně vystudovav, stal se učitelem na akademii: zprvu vyučoval svému oblíbenému předmětu — matematice, potom výmluvnosti, dále fysice, filosofii

atd. Nejen vyučoval všem těmto různým předmětům, což nebylo tehdy v seminářích vzácné, ale vyučoval jim s velikým uměním, což je vždy a všude vzácné. Touha po vědě, podle slov Speranského, donutila ho přestoupiti z duchovní služby do občanské: chtěl jeti za hranice a dovršiti své vzdělání na německých universitách. Doporučen za domácího tajemníka knížeti Kurakinovi, přešel Speranskij s jeho pomocí r. 1797 do kanceláře generála-návladního, kterým se tehdy tento velmož stal. Tak pětadvacetiletý magister bohosloví byl přejmenován na titulárního radu. Tím se počala podivuhodně rychlá kariéra Speranského. Přinesl do kanceláře neobyčejně dobře vycvičený rozum, schopnost do nekonečna pracovat a umění mluviti a psát; ke všemu tomu byl vzácností v administrativním světě; Speranskij rychle povyšoval ve službě a byl už známý za Pavla; po vstupu Aleksandra na trůn byl přeložen do služby kanceláře právě zřízené Říšské stálé rady, kde mu byla svěřena v hodnosti státního tajemníka správa občanských a duchovních věcí. Když byla utvořena ministerstva, hrabě Kočubej, jmenovaný ministrem vnitra pozval ho do své kanceláře se zachováním hodnosti v Říšské radě. Spravuje oddělení ministerstva vnitra, vypracoval Speranskij všechny důležitější zákony prvních let nové vlády.

R. 1808, kdy první spolupracovníci už jeden po druhém opouštěli Aleksandra, byl Speranskij k němu jednou poslán s referátem. Aleksandr, který znal obratného a hbitého úředníka, byl překvapen uměním, s jakým byl sestaven a přečten referát. Od těch dob se sblížili. Odjížděje do Erfurtu na schůzku s Napoleonem, vzal Alek-

sandr s sebou Speranského pro referát o občanských věcech. Speranskij znamenitě dovedl mluvit francouzsky; podrobně si prohlédnuv zástupce francouzské administrace, mnohému se od nich naučil. Jednou na plese se Aleksandr otázal Speranského, jak se mu líbily cizí země proti Rusku. ‚Zdá se mi, panovníku, že tady jsou ustanovení, ale u nás lidé lepší,' odpověděl Speranskij. — ‚Až se vrátíme domů, budeme o tom spolu mnoho hovořit,' pravil na to Aleksandr. Po návratu domů byl Speranskij jmenován pomocníkem ministra spravedlnosti a podnikl s císařem horlivou práci o dalších reformách. Plán státních reforem, vyplynuvší z této práce, má jakousi cenu v dějinách našich institucí. Některé zvláštnosti tohoto plánu těsně souvisí s charakterem jeho sestavitele.

Speranskij byl květem starého duchovně-akademického vzdělání a květem dosti vzácným, protože ani v sklenících starých duchovních akademií nevyrůstaly každého roku podobné zvláštnosti. Speranskij byl ideolog, jak tehdy říkali, nebo teoretik, jak by řekli nyní. Jeho rozum vyrostl v práci o odtažitých pojmech a uvykl s opovržením se chovati k prostým životním zjevům nebo, filosofickým žargonem řečeno, ke konkretním empirickým faktům bytí. Filosofie XVIII. st. zrodila nemálo takových myslí; stará ruská duchovní akademie vždy jich dosti vyráběla. Ale Speranskij měl nejen filosofický, nýbrž i zdravý, pevný rozum, jakých vždy bývá málo, a v tomto filosofickém věku jich bývalo méně než kdykoliv. Dlouho trvající práce o odtažitostech dodala této mysli neobyčejné energie a pružnosti myšlení: nejobtížnější a nejpodivněj-

ší spojitosti ideí bral stejně lehce, jako prsty virtuosovy berou na klávesách nejtěžší fráze Lisztovy. Dlouho trvající a úpornou prací připravil si Speranskij rozsáhlou zásobu rozmanitých znalostí a ideí. V této zásobě bylo mnoho přepychu, ukojujícího vybrané požadavky rozumového pohodlí; bylo možná dokonce mnoho zbytečného a příliš málo toho, co bylo nutné pro nízké potřeby člověka, pro chápání skutečnosti; v tom se podobal Aleksandrovi a v tom se navzájem sešli. Speranskij se však odlišoval od panovníka tím, že u něho všechno bylo uklizeno a ladně rozestaveno po místech jako drahé cetky v toaletním pokoji čistotné ženy z vysoké společnosti. Od dob Ordina-Naščokina se u ruského trůnu vyskytuje druhý takový rozum; po Speranském, nevím, objevil-li se třetí. Byl to ztělesněný systém. Vtrhnuv se svými pevnými nevyčerpanými nervy do petrohradské velkosvětské společnosti, unavené vážnou nečinností, Speranskij ji vzrušil a znepokojil jako proud čerstvého vzduchu, který se vedral do zabedněného pokoje chorého člověka, prosyceného vonnými miasmy. Ale do ruského státního pořádku nevnesl takového hnutí jako do obklopujícího petrohradského vládního prostředí. Způsobilo to samo složení jeho rozumu. Byla to jedna z těch silných, ale zapracovavších se hlav, které bez ustání všechno abstrahujíce a analysujíce, končí tím, že přestávají chápati konkretní věci. Když přistoupil k přebudování ruského státního pořádku, podíval se na naši vlast jak na břidlicovou tabulku, na níž možno načrtávati jakékoliv matematicky pravidelné politické stavby. Proto plán jím vypracovaný se vyznamenává neoby-

čejnou krásou, přesností, důsledným provedením přijatých zásad. Vyšlo však najevo, že tento plán je tak vznešený, že ani panovník, ani autor nikterak ho nemohli přiblížiti úrovni skutečných potřeb a prostředků ruského života.

HLAVA DEVADESÁTÁ PRVNÍ.

Vláda Aleksandra I. Reformní pokusy prvních let.

Projekt Speranského. — Ústřední instituce. Vláda a společnost po válce r. 1812. — Selská otázka.

Nastává nám vyložit a prozkoumat projekt Speranského. Tento projekt, objímající všechny strany státního pořádku, byl zpracován s neobyčejnou rychlostí: byl začat na konci r. 1808 a ležel na panovníkově stole úplně hotový na počátku října 1809. Císař jej prohlížel a na mnohých místech doplňoval a opravoval. Podle autorových slov byly v tomto projektu jen uspořádány politické ideje samého panovníka. O tom však není pochyby, že logický rozvoj těchto ideí náleží sestavovateli. Především je třeba upozornit, že neznáme projektu v jeho původní a ucelené podobě: lze o něm souditi podle výtahů, které z něho byly učiněny jedním vrstevníkem. Tu je obsah plánu podle těchto úryvků. Později v psaní panovníkovi Speranskij psal, že „všechen smysl jeho plánu záležel v tom, aby skrze zákony byla upevněna moc vlády na základech trvalých a tím dodáno bylo působení této moci více důstojnosti, skutečné síly. S počátku byly v projektu vykládány všeobecné základy takového státního pořádku. Pramenem každé moci je stát, země, proto vláda, aby byla zákonná, musí býti založena na vůli země. Vláda působí za určitých podmínek a zákonně, jen když splňuje tyto podmínky. Tyto podmínky se vyjadřují v určitých pravidlech, nazývaných základními zákony; proto základní zákony státu mohou vyplývati jen z vůle celého národa. Ale národ, který stvořil zákony, nemůže ve všem celku

stříci působení těchto zákonů; k tomu je zapotřebí zvláštní vyšší třídy, dostatečně osvícené, dostatečně nezávislé a solidární v svých zájmech s národem. Tato vyšší třída, nebo monarchická aristokracie, působí podle pověření od národa; její politické položení se udržuje na majorátě. A tak tu jsou tři základy pravidelného státního pořádku: 1. konstituční monarcha, obmezený základními zákony; 2. monarchická aristokracie, dohlížející na působení zákonů a moci; 3. svobodný národ, spojený s aristokracií jednotou zájmů. Sestavitel projektu, ohlížeje se na současné položení Ruska, nacházel mnoho pohnutek zavésti nový státní pořádek a téměř nenacházel pohotových prvků, na nichž by bylo lze jej zbudovat. Tyto pohnutky jsou takové. Od dob cara Alekséje zřejmě kráčí Rusko k svobodě. Její nevyhnutelnost je podněcována všemi podmínkami současného položení věcí. V Rusku je systém občanských zákonů, není však ničím zabezpečen, neboť desky těchto zákonů se mohou každého dne rozbíti o kámen absolutní moci. Osvícení nemá cíle a je dokonce škodlivé, neboť proč osvěcovat otroka, když mu osvícení dá jen pocítit ještě větší břímě vlastního položení. Konečně všeobecná nespokojenost, náklonnost všechno kritisovat je jen výrazem nudy z nynějšího pořádku věcí; je zřejmo, platný státní pořádek neodpovídá už veřejnému mínění. Ale v platném pořádku není žádných prvků pořádku pravidelného: jsou zákony, instituce, listiny, určující práva a povinnosti stavů, ale všechno to nemá pevných základů; nejméně je v Rusku skutečného monarchického pořádku. Hlavní třídy ruské společnosti jsou šlechtici-držitelé půdy a sedláci-vzdělavatelé půdy; ale první jsou otro-

ci koruny, druzí — otroci prvních; v Rusku jsou svobodni jen žebráci a filosofové. Proto přetvoření platného pořádku musí býti zahájeno změněním platných stavovských vztahů, t. j. položení společenských tříd. Speranskij zřejmě začíná od základu, a ze všech ruských reformátorů, kteří ho předcházeli, první uhodl a vyjádřil se, v čem záleží tento základ. Jakpak se měly stvořiti prvky správného, zákonného pořádku? Aristokracii, ochránkyni zákonů, lze vytvořiti, připojí-li se k ní první tři nebo čtyři třídy šlechtické sloužící hierarchie, dostane se sem mnoho nicotných a neschopných lidí, ale ti zmizí v několika pokoleních vlivem vážného díla, uloženého této třídě. Společnost, vedoucí své věci, účastnící se přímo správy, musí se skládati ze svobodných členů: přetvoření společnosti musí býti tedy zahájeno osvobozením nevolnických sedláků. Nechť jakékoliv obtíže stojí na této cestě, třeba je přemoci, protože nevolnické právo je instituce tak se protivící zdravému smyslu, že je lze uznati jen za dočasné zlo, které musí zmizeti dříve nebo později. Osvobození sedláků se musí státi na dvakrát: zprvu je třeba zákonem přesně určiti povinnosti, které mohou zákonně požadovati statkáři od nevolnických sedláků; při tom se musí tříditi zvláštní soudy pro řešení srážek mezi oběma stranami. Takovým způsobem sedláci z osobně nevolných přejdou v stav připoutaných k půdě; poté musí býti obnoveno právo přechodu sedláků od jednoho statkáře k druhému, čímž také bylo osvobození sedláků dovršeno. A tak Speranskij zamýšlel osvoboditi je bez pozemkového přídělu. Ale zatím co budou utvářeny obě nové třídy, aristokracie a svobodní sedláci, bude ruská společnost

rozdělena na tři stavy: šlechtu, střední stav a pracující třídu. Všechny tyto stavy užívají všeobecných občanských práv; politických práv užívají jen první dvě třídy. Vládní pořádek, zbudovaný na takovém dělení společnosti, shora dolů, kromě ministerstev, záleží z institucí voleného, zemského charakteru. Tyto instituce představují tři souběžné řady: zákonodárnou, soudní a výkonnou. Zákonodárné instituce jsou dumy obecní, okružní, újezdní, gubernské a nejvyšší státní duma. — Obecní dumy jsou sestavovány z majetníků pozemků v obci a ze zástupců státních sedláků po jednom z 500 duší. Újezdní dumy jsou sestavovány ze zástupců obecních dum, gubernské ze zástupců újezdních, státní duma ze zástupců gubernských dum v počtu zákonem stanoveném. Místní dumy se scházejí jednou za tři léta, státní každoročně; tato má zákonodárný význam — posuzuje zákony a projekty, předkládané vládou, t. j. ministry nebo členy Státní rady. Ostatně, v některých věcech má i zákonodárnou iniciativu: takové byly představy o potřebách národa nebo o odpovědnosti ministrů. Výkonné instituce se skládají ze správ obecních, újezdních, gubernských, a z ministerstev, která stála v čele správ. Členové místních jsou voleni místními dumami, ministři jsou jmenováni panovníkem. Těmto institucím náleží výkonná moc. Soudní instituce záleží z obecních soudů povahy smírčí, ze soudů újezdních a gubernských, skládajících se z volených soudců a působících s porotci, a konečně ze Senátu, nejvyšší soudní instance, ochránce soudnictví; členové Senátu jsou voleni Státní dumou. Takovým způsobem v čele správy stojí tři instituce: zákonodárná — Státní duma, výkonná — minister-

stva, odpovědná Dumě, a soudní — Senát. Činnost těchto tří nejvyšších institucí je spojována Státní radou, která se skládá ze členů aristokracie. Státní rada je ochránkyní zákonů ve všech odvětvích státní správy.

Takový byl plán Speranského. Vyložil jsem jen jeho kostru podle zachovaných úryvků. Ale i v této porušené podobě působí na zkoumajícího silným dojmem. Lze říci, že všichni naši publicisté XVIII. a XIX. st. neřekli tolik rozumných a hlubokých myšlenek o platném pořádku, kolik bylo vysloveno v tomto jediném dokumentu. Plán Speranského je nejen politický projekt, je to i filosoficko-politický traktát: v něm byly nejen uvedeny základy, na nichž je budován pravidelný politický pořádek, ale i logicky vyvozeny samy ideje, které podnítily tyto základy; v něm je nejen smělou tužkou načrtán plán budoucího státního pořádku, ale ukázány nejskrytější nedostatky přítomného. Zda je tento plán politickým snem nebo historickou možností, t. j. takovým plánem, který by se mohl státi faktem? Především: jakou společnost předpokládal? Jako schéma politického pořádku se hodí pro všechny doby a národy; ale jako prakticky vypracovaný pořádek nelze ho užíti nikde. Je nasnadě pochopiti příčinu této nepoužitelnosti. Státní pořádek se skládá ze dvou prvků: z institucí a vztahů, jimi regulovaných a řízených. Zákonodárství tvoří instituce, jejichž cíl určitým způsobem ustanoví a usměrní společenské vztahy. Vztahy ve společnosti působící musí se shodovati se systémem institucí; v opačném případě se tyto nepodaří nebo se znetvoří. Nemožný je státní pořádek, v němž jsou instituce založeny na zásadách svobody, ale vztahy jsou pronik-

nuty instinkty otroctví. To znamená, že instituce se podaří a budou působiti jen ve shodě se vztahy, t. j. předpokládají nevyhnutelně odpovídající jim vztahy. Co si má počít zákonodárce při vzájemné neshodě těch i oněch? Dříve, než zavede instituce, musí připraviti shodné vztahy. Vztahy, které existují ve společnosti, jsou jen průvodci zájmů v ní působících; v každém vztahu se setkávají, spojujíce se nebo se srážejíce, ne vždy rozličné povahou, ale vždy různostranné zájmy. Zákonodárství nemůže tvořiti zájmů; nelze na příklad předepsati obchod v určité vsi, když obyvatelé nemají co měnit. Ale zákonodárství může a dokonce musí ustanovovati a regulovati vztahy; jeho určení také záleží v tom, aby uvádělo vztahy v určitou shodu, aby zdržovalo škodlivé zájmy, podporovalo užitečné a všechno usměrňovalo k cílům všeobecného blaha. Nelze předpisovat milovat svobodu; ale lze a dokonce je nutno zakázat formální prodej sebe do otroctví. Těchto prvků společenského řádu nechtěl si všímati sestavitel vyloženého projektu: vytvořil státní pořádek, nezamýšleje napřed uvésti s ním v souhlas působící vztahy; spěchá vykonati druhou část úkolu, nevykonav první, která záležela v ustanovení společenských vztahů. Tato poslední práce byla také zahájena od počátku vlády: nový pořádek společenských vztahů byl připravován zákonem, který dovoloval lidem všech svobodných stavů získávati nemovitý majetek, zákonem o volných zemědělcích a pod. Nejbližší úkol reformátorův záležel v pokračování tohoto díla, ve vypracování drobných, podrobných opatření, která měla přivésti v novou spojitost existující zájmy, dáti nový směr působícím vztahům. Ale tato titěrná a ob-

tížná práce se nelíbila oběma sestavovatelům projektu; možná, že při takové práci by nedošli k jejímu konci. Chtěli vytvořiti státní pořádek dříve než vztahy: v tom je jejich omyl, správněji řečeno, v tom byl vyjádřen směr, jakého nabyla ruská myšlenka v druhé polovici XVIII. st.; na otázky dávané běžným životem dávány byly hotové odpovědi, vzaté se strany. Vyložený plán Speranského je zbudován z prvků politického pořádku, který se vytvářel na západě. Takovým způsobem, vytknuvše si druhý cíl dříve než první, nedospěl sestavitel projektu ani k tomuto, ani k onomu: kdyby vypracoval plán společenských vztahů, sám sebou by z nich vyrostl nový politický pořádek; protože chtěl ustanoviti nový politický pořádek dříve než vztahy, tu nemáme ani tohoto pořádku, ani odpovídajících mu vztahů.

HLAVA DEVADESÁTÁ DRUHÁ.

Přehled zjevů ruských dějin od konce XVIII. do polovice XIX. st.

Vláda Aleksandra I. — Přetvoření ústředních institucí. — Obrat ve vnitřní činnosti vlády. — Selská otázka.

V projektu Speranského byl uveden i pořádek jeho uskutečnění, a dokonce lhůta, k níž měl vstoupiti v platnost: za tuto lhůtu byl určen podzim r. 1811. Jeho plán nebyl uskutečněn; splněny byly jen části projektu, které neměly přímé organické spojitosti s celkem. Tyto části byly přetvořené v letech 1810 a 1811 ústřední instituce, a to: nová Státní rada a nová ministerstva. Neuskutečněn zůstal také projekt nové organisace Senátu sestavený Speranským v letech 1810 a 1811.

Nová Státní rada byla zahájena 1. ledna 1810. Tu je plán této instituce, která si v základních rysech dosud zachovala totéž složení, jaké jí bylo dáno Speranským. Státní rada se skládá z členů podle panovníkova jmenování; členové podle hodnosti — to byli všichni ministři. Rada je kolegium, působící s poradní autoritou pod předsednictvím panovníka nebo osoby, každoročně jím jmenované. Rada uvažuje o všech částech správy vzhledem k zákonodárství, zkoumá projekty všech zákonů, a také důležitější administrativní opatření, hraničící se zákonodárnými, a některé soudní věci. Státní rada se skládá z všeobecných shromáždění a čtyř oddělení: 1. zákonů, 2. věcí občanských i duchovních, 3. věcí vojenských a 4. státního hospodářství. O každé otázce se předběžně uvažuje v příslušném oddělení, odtud se dostává do zasedání spojených oddělení, jichž se týká a konečně je po-

drobována konečnému posouzení ve všeobecném shromáždění, odkud zároveň s míněním Rady je předkládána nejvyššímu rozhodnutí, které strany některých věcí je vyjadřováno nejvyšším podpisem na mínění Rady, a strany jiných — ústním rozkazem, oznamovaným státním tajemníkem. Při Státní radě je činna Státní kancelář, rozpadající se na oddělení, jež řídí státní tajemníci; celou státní kancelář spravuje říšský tajemník, jehož povinnost záleží v ustanovení pořádku předkládání aktů k posouzení Státní radě a v opatřeních spojených s výkonem jejích mínění panovníkem potvrzených. Taková byla organisace, daná reformátorem Státní radě; právě takové vypracovanější uspořádání bylo dáno i ministerstvům.

Speranskij nacházel dvojí nedostatek v ministerstvech, zřízených zákonem z r. 1802. Byl to především nedostatečně určený pořádek odpovědnosti ministrů, za druhé, nesprávné rozdělení agendy mezi nimi. Ministerstva přetvořená zákony z let 1810—1811 dostala správnější organisaci: zrušeno bylo ministerstvo obchodu, místo něho vzniklo nové ministerstvo policie, které soustřeďovalo věci vnitřní bezpečnosti, spravované dříve v ministerstvu vnitra. Kromě toho byla utvořena řada ‚hlavních správ' s významem jednotlivých ministerstev; byly to: ‚hlavní správa revise státních účtů' nebo státní kontrola, ‚hlavní správa duchovních věcí cizozemských vyznání víry' a konečně ‚hlavní správa dopravy'. Takovým způsobem objevilo se jednotlivých vyšších oborů jedenáct místo osmi... Dříve pro posouzení věcí, dotýkajících se několika ministerstev, se skládal Komitét ministrů; nyní dostal tento Komitét novou organisaci.

Senát, který, jak známo, spojoval v sobě věci administrativní a soudní, zamýšleli rozdělitl podle projektu z r. 1811 na dvě zvláštní instituce: všechny administrativní funkce se podle tohoto plánu soustředily ve vládním Senátě, který byl složen z ministrů a jejich pomocníků a přednostů jednotlivých částí správy; tak vládní Senát nahradil Komitét ministrů. Všechny soudní funkce se spojily v soudním Senátě, který se dělil na čtyři místní oddělení, působící v čtyřech hlavních soudních obvodech, na něž bylo Rusko rozděleno: v Moskvě, v Petrohradě, Kijevě, Kazani. Složení tohoto Senátu bylo dvojí: jedni členové byli jmenováni korunou, druzí volbami šlechty. V tom se mihla jiskra těch idei, na nichž byl vybudován povšechný plán reforem. Ale projekt nové organisace Senátu se setkal se silnými námitkami. Nejvíce napadali senátory pro volby šlechty, spatřujíce v tom obmezení svrchované moci. A tak zůstal Senát s dřívějším neurčitým administrativně soudním významem, vnášeje jakýsi nesoulad do povšechného složení ústřední správy.

To je vše, co bylo uskutečněno z rozsáhlého projektu Speranského. Nové instituce dostaly pečeť jeho administrativního ducha: vyznamenávaly se přesně určenými vztahy, vypracovanými formami, vypuklostí obrysů; všechny byly zbudovány na myšlence, která byla vedoucí zásadou v činnosti Speranského. Tato myšlenka záležela v tom, že ne život dává formu a směr institucím, ale instituce usměrňuje a reguluje život. V tom se projevila sebevědomost byrokratismu, kterou vypracovala v Speranském jeho administrativní zkušenost. Speranskij znamenitě chápal mechanismus institucí, ale zároveň s pa-

novníkem špatně chápal fysiologii národního života; v tomto vztahu je Speranskij spravedlivě pokládán za zakladatele nového ruského byrokratismu a svým charakterem představuje nový typ v naší administraci: nebyl to šlechtic-gardista XVIII. st., ale úředník-nešlechtic. Z různých příčin, které mají čistě byrokratický zájem, Speranskij padl, sotva byly zavedeny uvedené ústřední instituce. Byl dán do výslužby na počátku r. 1812 a byl vypovědĕn do Nižného, doprovázen nelibostí dvorního kruhu a celého národa. Jednou z hlavních příčin, které proti němu podnítily společnost, byla projektovaná jím finanční reforma, která měla vyvésti Rusko před vlasteneckou válkou z úpadku, který mu hrozil. Tato reforma záležela ve zvýšení nepřímých i přímých daní a v tom, že bylo změněno a přerušeno vydávání asignací.

Dvanáctým rokem se počíná nové období ve vnitřní reformní činnosti vlády. Veliké události r. 1812 a následujících let odpoutaly pozornost vlády i společnosti od vnitřní práce. Když pominuly válečné bouře, nabyl průběh vnitřní politiky nového směru. Zahraniční události let 1812—1815 nestejně působily na ruskou společnost a vládu: v první vzbudily neobyčejné politické i mravní vzrušení. Zažité události poskytly ruské společnosti možnost pocítiti svůj význam v kritických chvílích, které byly údělem ruského národa.

Vzrušení toto se projevovalo dlouho po návratu ruské armády z ciziny. Nám je nyní dokonce těžko představiti si život citů a myšlenek ve vedoucích kruzích ruské společnosti r. 1815 a v letech následujících. Dokonce v oficiálním tisku se projevila tato živost: periodické vládní

publikacę tiskly články, kde byla dokazována nutnost svobody společnosti a tištěného slova, inspektoři školních okruhů v řečech na slavnostních zasedáních vedených jimi ústavů mluvili o politické svobodě jako o ‚posledním a nádherném daru Božím'. V soukromých časopisech tiskli články se záhlavím ‚O konstituci'; v těchto článcích byla dokazována ‚dobrota' zastupitelských institucí. Ve společnosti, v salonech vyšší společnosti požadovali od mladých lidí rozum; ve vojenských důstojnických kruzích čteny byly řeči, v nichž se mluvilo o nedostatku odborných vědomostí, o nutnosti čtení a všeobecného vzdělání.

Docela jinak působily zažité události na ruskou vládu. Vyšla ze zažitých úzkostí s pocitem únavy, s neochotou pokračovati v dřívější energické vnitřní činnosti, dokonce s jakýmsi zklamáním v dřívějších politických ideálech. Mimo to pak zahraniční politika začala projevovati přímé působení na průběh a směr politiky vnitřní. Zahraniční události postavily ruskou vládu v boj s následky revoluce, učinily ji zástupcem konservatismu v mezinárodních vztazích, ochráncem zákonného pořádku, zástupcem stařiny a odpůrcem novotářských snah teoretiků. Tento konservativní směr se přenáší z mezinárodních vztahů také na vztahy vnitřní: nebylo opravdu lze jednou rukou podporovati na západě ochranné snahy, a druhou prováděti doma reformní ‚revoluční' plány. Takovým způsobem působila ruská vláda od r. 1815 bez dřívější energie ve vnitřní činnosti, prováděla méně smělé zásady. Vláda a společnost se takovým způsobem navzájem rozcházely, jak se možná nikdy dříve nerozcházely.

Tento úpadek energie se projevil ve vnitřní politice panování. Za takového rozladění dokonce ta opatření, v nichž se ještě odrážel dřívější směr, která sloužila za pokračování začatých prací, podněcovala nespokojenost ve společnosti. Podle určení vídeňského kongresu dostalo Rusko jako odměnu za služby, prokázané jím v boji za osvobození národů, varšavské vévodství, sestavené Napoleonem z těch provincií bývalé Rzeczi Pospolité, které po třetím rozdělení Polska připadly Prusku. Varšavské vévodství bylo připojeno k ruské říši ve věčné držení bez jakýchkoliv podmínek; ale Aleksandr naléhal na vídeňském kongresu na nutnost, aby bývalým polským provinciím byla dána národní a konstituční správa: do aktu kongresu byl vložen článek, jímž Poláci nacházející se v Prusku, Rakousku a Rusku, dostali zastupitelské a národní instituce, jaké spravující nebo místní vlády shledávají užitečnými a slušnými dáti jim. Tím byla vypracována pro království polské konstituce, potvrzená císařem 12. prosince 1815. Touto konstitucí náležela zákonodárná moc v království sněmu, který se dělil na dvě sněmovny: na senát a na sněmovnu poslanců. Senát se skládal z biskupů a oblastních správců, jmenovaných doživotně císařem; sněmovna poslanců se skládala z určitého počtu zástupců šlechty a městského stavu s venkovskými obcemi. R. 1818 byl ve Varšavě zahájen první polský sněm, při čemž Aleksandr pronesl řeč, která bolestně zazněla v uších ruských občanů. V řeči bylo vysloveno, že panovník shledal vhodným užíti v království zásad těch liberálních institucí, které vždy byly předmětem jeho myšlenek. Tak se stalo, že dobytá část ruské říše dostala svobodnou správu, jaké

neměla sama říše. Ruskému samovládci se dostalo dvojího významu: byl konstituční monarcha na Visle a samovládný panovník na Něvě. To zesilovalo rozmrzelost ruské společnosti, probouzelo myšlenku, že panovník nedůvěřuje vlastnímu rodnému národu.

Podnícena byla i sociální otázka — o nevolnických sedlácích. Podnícení této otázky přicházelo také z jedné pohraniční části ruské říše. Už r. 1811 navrhli estonští šlechtici vládě, aby osvobodila své sedláky. Proto byla utvořena zvláštní komise, která měla vypracovati základní pravidla osvobození. Válečné události přerušily činnost této komise, ale byla obnovena r. 1814. Následkem prací této komise bylo osvobození estonských sedláků podle nařízení, potvrzeného 23. května 1816. Dále následovala nařízení o osvobození kuronských sedláků — 25. srpna 1817 a livonských — 26. března 1819. Pobaltičtí sedláci dostali osobní svobodu, ale za podmínek, které velmi obmezovaly výhody svobodného stavu: sedlák, třebaže osobně svobodný, byl zbaven práva přesídliti z pobaltického kraje do jiných gubernií nebo dát se zapsat do městské společnosti. Dříve, když tu platila švédská nařízení o sedlácích, byla statkářská půda v dědičném a nezcizitelném užívání sedlákově; nyní bylo ustanoveno, že určitá část statkářské půdy musí býti v stálém užívání sedláků, ale každý jednotlivý díl je odevzdáván statkářem na určitou dobu do nájmu sedlákům podle dobrovolné dohody s nimi. Tato dobrovolná dohoda ovšem neodstranila statkářské libovůle: statkář mohl vyhnati sedláka z přídělu s podmínkou, že ho nahradí jiným. Pro řešení selských věcí byl zřízen zvláštní soud,

ale ani tímto soudem nebyly chráněny zájmy sedláků, protože jeho předsedy byli statkáři.

Osvobození pobaltických sedláků bez pozemků neslibovalo dobrých následků. Proto ruští lidé, kteří rozuměli podstatě věci, neshledávali žádoucím užití zásad pobaltické emancipace na ruských nevolnických sedlácích. Otázka o nevolnících byla však zpracovávána ve vládních kruzích: vládě byla předložena řada projektů, ale odhalily jen nepřipravenost myslí. Většina naléhala na nutnost nebo možnost osvobození bez půdy; někteří navrhovali osvoboditi sedláky jen s usedlostí na statku; velmi nemnozí si přáli osvobození s pozemkovými příděly; ale naprostá většina byla proti jakémukoliv osvobození. Některé projekty jsou zajímavé, protože nám ukazují na stupeň přípravy myslí k řešení těžké otázky a na stupeň obeznámení se stavem věcí. Otázka nevolnických sedláků se skládala ze dvou prvků: politického, správněji řečeno — policejního, a hospodářského: bylo nutno ustanoviti osobní i společenskou svobodu selského stavu; na druhé straně bylo nutno zabezpečiti hospodářský život osvobozených sedláků. Lidé oné doby, překvapovaní smutnými zjevy v nevolnické vsi přílišnou osobní libovůlí, chápali jen policejní stránku věci, byli přesvědčeni, že především je třeba dáti nevolnickým sedlákům osobní svobodu, propustit je, kam je oči povedou; tehdejší vzdělaní a dobro přejícní abolicionisté nechápali důležitosti hospodářské stránky věci. Ale tuto stránku chápali sami sedláci. Ze všech rozmanitých projektů jsou zajímavé dva: jeden náležel velmi liberálnímu administrátorovi Mordvinovu, druhý — státníkú, nad něhož těžko je si představiti konservativnějšího, — Arakčeje-

vovi. Projekt Mordvinova, člověka rozumného a zkušeného, překvapuje svými nesrovnalostmi: sedláci mají býti osvobozeni bez půdy, osvobození se děje tím, že nevolníci podle ustanovené sazby si vykoupí osobní svobodu; tato sazba odpovídá věku nevolnického pracovníka: děti od 5 do 10 let platí za svobodu 100 rublů, dospělí pracovníci od 30 do 40 let 2000 rublů (7000 rublů na našich penězích), sedláci starší přiměřeně tomu, že jejich pracovní síla je menší, platí také méně. Výkup svobody je ponechávan přání, vůli a prostředkům sedláků; vykupuje se ten, kdo může, svoboda se tedy jeví odměnou za zámožnost. Je nasnadě si představiti, kdo mohl užíti tohoto práva: byli to selští skrblíci. V Mordvinovově projektu je mnoho buržoasního, idylického: jen práce a spořivost měly osvobozovat. Docela jinými vlastnostmi se vyznamenával projekt už tehdy nenáviděného Arakčejeva. Projekt byl sestaven z nařízení panovníkova a sotva samým Arakčejevem, ale nesl jeho jméno. Osvobození sedláků se mělo státi bez násilí se strany vlády a beze škody pro statkáře, naopak, s důležitou výhodou pro tyto. Sám erár postupně kupuje sedláky s půdou od statkářů podle dobrovolné dohody s těmito. Na tuto operaci se každoročně poukazuje 5,000.000 rublů z důchodů kořalečního nájmu nebo každoročním vydáváním pětiprocentních půjček státní pokladny. Pro vedení věcí se zřizuje stálá komise. Sedláci se vykupují s příděly dvou děsjatin na duši podle ceny půdy, platné v určitém kraji; odhad se provádí kapitalisací obroku získávaného od sedláků. Lesy a živnosti kupují sedláci od statkářů zvlášť jako jiné soukromé osoby. Tento pořádek osvobození sedláků sliboval podle mínění sesta-

vovatelova tyto výhody samému statkáři: statkář byl osvobozen od dluhů, zachoval si pro sebe polovici půdy nebo více, dostával obratový kapitál a nebyl zbaven pracovních sil pro vzdělání půdy, která mu zůstala. Sedláci, dostavše příliš nedostatečné dvouděsjatinové příděly, byli nuceni najímati půdu od svých bývalých pánů. Tak se vztahy obou stran rozvrstvily s oboustrannou výhodou: jedna strana dostala svobodu, neztrácejíc půdy, druhá — kapitál, nejsouc zbavena pracovních sil. Nechť se tento projekt vyznamenával jakoukoliv neurčitostí, nemůžeme mu odepříti sympatii, srovnávajíce ho s projekty tehdejších liberálů.

Většina šlechty byla rozhodně proti osvobození; mezi jeho odpůrce náležel také Karamzin, znamenitý politický sok Speranského. Ale ze všech nejostřeji se vyslovoval o následcích osvobození sedláků hrabě Rastopčin, druh Arakčejevův ve výchově v gatčinských kasárnách. Hrabě Rastopčin očekával od osvobození sedláků právě taková neštěstí pro Rusko, jaká prožívala Francie za revoluce, nebo dokonce takových, jež Rusko zažilo za útoků Batuových: ‚roztříštěna Rus, uhnětena cizím jařmem', jak obyčejně říkával svým úsečným stylem.

HLAVA DEVADESÁTÁ TŘETÍ.

Přehled zjevů ruských dějin od konce XVIII. do polovice XIX. st.

Panování Aleksandra I.: Reakce. — 14. prosince 1825.

Posledních deset let panování Aleksandra nazývají obyčejně dobou reakce; ukážeme její hlavní příčiny. Viděli jsme, jak slabě podporovala vláda po válce reformní záměry prvních let; její reformní plány se dokonce nedotýkaly v této době základních oblastí Ruska, a obmezovaly se na jeho západní pohraniční kraje, na království polské a pobaltické gubernie. Při tom i tyto reformní pokusy byly velmi nezdařilé: polští zástupci oplatili darovanou zemi konstituci tvrdošíjnou a podrážděnou opositi na sněmu, což donutilo císaře přerušiti zakrátko veřejné sněmovní schůze a vésti správu Polska v čistě ruském duchu mimo konstituční instituce. Podmínky, za nichž pobaltičtí sedláci dostali svobodu, nezlepšily, ale jen zhoršily jejich položení, a nejlepší počínání prvních let nebyla korunována úspěchem. Působení zákona o volných zemědělcích bylo znesnadněno takovými obmezujícími podmínkami, které braly humánním statkářům veškeru chuť dohodovati se se sedláky; po dobu 20 let od vydání zákona ne více než 30.000 duší selských dostalo jím svobodu s pozemkovým přídělem — to tvoří ne více než 0·3% všeho nevolnického obyvatelstva, kterého bylo tehdy v říši napočteno na 10½ milionu revisních duší. Dokonce nové vládní instituce, vytvořené v první polovici panování, nevnesly znatelné obnovy do ruského politického života, zato velmi znatelně zesílily nesmyslnost ruského

vládního mechanismu. Vyšší ústřední instituce, Státní rada, přetvořený Senát a Komitét ministrů byly zbudovány na témž kolegiálním základě, jaký byl proveden v gubernských institucích Kateřininých, kdežto části ústředních institucí — ministerstva a hlavní správy — byly zbudovány na základech osobní moci a osobní odpovědnosti. Kdyby postranný pozorovatel, který měl příležitost seznámiti se se státním pořádkem na konci panování Kateřinina, pohlédl na tento pořádek po r. 1815, nedomyslil by se, že uplynula první polovice panování Aleksandrova: tak nepozorovaně sklouzla po povrchu života všechna jeho původní úsilí reformních let. Příčinou této bezúspěšnosti Aleksandrových záměrů byla jejich vnitřní nedůslednost; v základ státních institucí, zamýšlených jím nebo dokonce uskutečněných, položena byla idea zákonnosti, t. j. idea pevného a pro všechny stejného zákona, který by obmezoval libovůli ve všech sférách státního a společenského života; ale celá polovina obyvatelstva říše, kterého bylo podle šesté revise počítáno více než 40 milionů, byla podle mlčelivého přiznání zákona, pokládána za závislou ne na zákoně, ale na osobní libovůli majetníků. Proto soukromé občanské vztahy se neshodovaly se základy všestátních institucí, které se tehdy ustanovily; podle požadavků historické logiky měly tyto nové instituce státi na hotové půdě nových občanských vztahů, uvedených s nimi v soulad, měly vyrůstati z těchto, jako vyrůstají následky ze svých příčin. Aleksandr zamýšlel zavésti nové státní instituce dříve, než byly vytvořeny odpovídající jim soukromé občanské vztahy, t. j. proti historické logice, usiloval o následky dříve než o příčiny, které je způsobují.

Rozmrzelost, podnícená pocitem bezúspěšnosti reformních podniků, a možná že i nejasné vědomí této vnitřní nedůslednosti, bylo také první příčinou reakce. Zahraniční politika byla druhou příčinou: politický pořádek, ustanovený v Evropě úsilím vídeňského kongresu, byl velmi umělou a napjatou restaurací zachovalých úlomků rozrušené stařiny, jejíž vetchost byla velmi špatně zahalena vrátkým příkrovem historické zákonnosti. Brzo tu němečtí studenti, tu španělské kortesy, tu italští karbonáři, tu turečtí Srbové a Řekové počali znepokojovati ospalý klid Svaté aliance. Původce a vůdce této aliance, závazný vůdce Evropy v boji s nepokojnými duchy, musil Aleksandr s obzvláštní péčí stříci klid myslí u sebe doma. Pokračovati nyní v reformních nepokojích bylo nevčasné, nyní byla doba neznepokojovat a nepovolávati mysli k činnosti, ale zdržovati je, disciplinovat, vychovávat.

Od této chvíle nabývá vážného významu v našich dějinách obor, který podle své povahy se měl odrážeti zde jen svým vzdáleným působením — ministerstvo národní osvěty. Za panování Aleksandrova po prvé nabylo ministerstvo národní osvěty politického významu — ostatně také po prvé vzniklo za tohoto panování. V XVIII. st. byly u nás jednotlivé odborné, řídčeji — všeobecně vzdělávající školy, ale ne navzájem v souhlas uvedené, nespojené v žádný celek; plán systému národního vzdělání byl vypracován na sklonku vlády Kateřininy: r. 1782 byl zřízen Komitét národních učilišť, který také projektoval celý systém národních škol. V újezdných městech bylo zamýšleno otevříti malá národní učiliště dvoutřídní, v gubernských městech — hlavní, čtyřtřídní, v některých městech byly

projektovány university jako vůdci těchto hlavních a malých národních učilišť. Universit zamýšleli otevříti více, než jich je nyní; ale pro nedostatek peněz zůstal plán kateřinského komitétu učilišť téměř celý na papíře. Ministerstvo národní osvěty, vzniklé r. 1802, přehlédnuvši a rozvinuvši tento plán, uskutečnilo jej: — malá národní učiliště byla proměněna v újezdní, a hlavní v gubernská gymnasia, tato i ona dostala řády, učební osnovy a byla vydržována státem; za peníze místních společností otvírána byla ještě nižší farní učiliště. Celé Rusko se v školním vztahu rozdělilo na několik okruhů, každý s projektovanou universitou v čele. Staré university — děrptská, vilenská a moskevská — byly přetvořeny; r. 1805 byla otevřena charkovská a kazanská universita; r. 1816 hlavní pedagogický ústav v Petrohradě, přetvořený později na universitu; r. 1817 byla otevřena universita ve Varšavě; zamýšleny byly university v Kijevě, v Tobolsku a dokonce ve Velikém Ustugu. Universities dostaly nový řád, který jim dával po prvé souladnou a stejnou organisaci; universitám se dostalo práva povyšovati na učené hodnosti; s učenými hodnostmi byla spojena práva státní služby, která byla dostupna každému, bez rozdílu stavu, kdo měl vysvědčení. Připojíme-li k tomu podle řádů z r. 1814 přetvořená duchovní učiliště, která dostávala dostatečně peněz na udržování z církevního monopolu — z prodeje voskových svěc — a také vojenská učiliště projektovaná v gubernských městech, tu dostaneme dosti souladný a složitý systém národně-učebních ústavů. Společnost uvítala úsilí ministerstva národní osvěty s vřelými sympatiemi; soukromé osoby a šlechtické korporace přicházely

na pomoc vládě v jejích finančních potřebách a obětovaly značné částky na tyto ústavy: charkovská universita byla otevřena za součinnosti charkovské a poltavské šlechty, která na to obětovala velikou částku; za peníze boháče Děmidova bylo otevřeno učiliště vyšších věd v Jaroslavli; za peníze hraběte Bezborodka bylo zřízeno gymnasium vyšších věd v Něžině; s peněžní pomocí francouzského emigranta, novorossijského gubernátora vévody Richelieu, otevřeno bylo v Oděsse Richelieuovo lyceum r. 1817.

Všechny tyto školy byly zavázány za své bytí upřímné snaze vlády rozšířiti vědy v ruské společnosti, postaviti na pevný základ věc osvícení myslí. Ale od r. 1815 počal se vztah vlády k věci měnit: světlo, — abychom užili výrazu inspektora petrohradského okruhu Norova, — obyčejně se rodí z ohně, a oheň má zvyk páliti; od r. 1815 si uložili za cíl najíti oheň, který by neměl tohoto zvyku, snažili se o rozšíření osvěty bez ohně, t. j. bez světla. Zákonem z 24. října 1817 bylo ministerstvo národní osvěty spojeno v jednu instituci s odborem Nejsvětějšího Synodu; nové instituci se dostalo názvu ministerstva duchovních věcí a národní osvěty. Ministerstvem se projevoval nový směr, který mělo dodati národnímu vzdělání, a to, aby křesťanská zbožnost vždy byla základem skutečného osvícení; to znamená, že ruské národní vzdělání mělo být postaveno na zásadách Svaté aliance. Prováděti tyto zásady bylo svěřeno Hlavní správě učilišť a přidělenému jí Učenému komitétu. Učený komitét dostal instrukci, která mu kladla za povinnost nejlepšími učebnicemi zjednati v ruské společnosti spasný souhlas mezi ‚věrou, věděním a mocí', t. j. mezi křesťanskou zbožností, osvíce-

ním myslí a státním pořádkem. Hlavním vůdcem spojeného úřadu byl jmenován císařův důvěrník, kníže Golicyn, dobrý, až do vytržení vřele náboženský člověk, ale bez určité víry. S počátku byl souhlas mezi věrou, věděním a mocí zaváděn řadou opatření v školách, vyšších i nižších. Nejjasnějším výrazem tohoto směru, který chtěli dodati národní osvětě, byla instrukce ze 17. ledna 1820 řediteli inspektorského oboru a rektoru kazanské university. Na nepříjemné zprávy o směru přednášek na kazanské universitě, které došly do Hlavní správy učilišť, byl tam poslán jakýsi Magnickij, který býval horlivým spolupracovníkem Speranského v jeho činnosti v Státní radě, a nyní se stal ne méně horlivým služebníkem knížete Golicyna. Magnickij, pobyv v Kazani všeho všudy šest dní, vrátil se do Petrohradu se zprávou, že kazanská universita podle vší spravedlnosti a přísnosti zákonů podléhá zničení a při tom v podobě veřejného zrušení. K této zprávě připojil císař resoluci: ‚Proč zrušit? raději napravit'. Napravovati byl určen též Magnickij jako inspektor university. Přivezl s sebou do Kazaně zmíněnou instrukci. Tato instrukce měla dáti přednášení na kazanské universitě směr, shodný se zásadami Svaté aliance. Instrukce mířila proti volnému myšlení a lžimudrování v přednášení. Instrukce ustanovovala směr přednášení každého předmětu a řád dobrého chování studentů: bylo nařízeno, aby se profesoři při přednášení věd historických, politických, filosofických a slovesných řídili svatým písmem a díly církevních otců; při přednášení věd fysických, matematických a lékařských musili se profesoři říditi ne-li biblí, tak biblickým světovým názorem. Studenti se musili podrobovati

pravidlům, která je spojovala v mnišskou obec, se vší přísností mnišského řádu, s plným kruhem bohoslužeb. Úpadek vědeckého vzdělání a neobyčejně rychlý růst pokrytectví musily se objeviti jako nevyhnutelný následek činnosti totohoto ďáblem posedlého konservátora. Na některých universitách profesoři, proti jejichž výkladům bylo pojato podezření, musili opustit své katedry; tak bylo v Charkově i v Petrohradě; své doby mnoho hluku nadělal proces čtyř profesorů petrohradské university — Galiče, Raupacha, Germana a Arseňjeva. Soudili je za nespolehlivý směr přednášení; soud byl veden tak, že Senát jej uznal za nespravedlivý a zrušil jeho rozsudek, ale profesoři byli propuštěni. Stejnému obmezení byla podrobena i gymnasia. Nařízením z r. 1822 bylo z gymnasijního studia vyloučeno přirozené právo a politicko-právní vědy a místo toho bylo rozšířeno vyučování jazyků — ruského a klasických; zkrácen byl počet hodin retoriky a poetiky.

V opatřeních týkajících se národního vzdělání nejostřeji se vyjádřil směr druhé polovice panování; tou měrou, jak rostla reakce, rostla i rozmrzelost ve společnosti — tato rozmrzelost, živena rozmanitými prameny, postupně se proměňovala v hlubokou nespokojenost. Především byly u vzdělané společnosti rozbity všechny politické naděje, vzbuzené prvními lety panování. Naděje společnosti nikdy nebyly rozbíjeny tak krutě jako tehdy; správa, jejíž přetvoření stálo tolik úsilí, nikdy nepracovala tak špatně jako tehdy, nikdy společnost neprojevovala takového úžasného rozvoje udavačství, nepravdy, lichvaření a zpronevěřování státních peněz; sám císař vyslovil údiv nad tak rychlou zkázou nových in-

stitucí. K tomu se připojilo rozrušení státního i národního hospodářství — kurs asignací prudce klesal, rubl ztrácel až 75% své ceny; z toho vzniklo břímě drahoty. K materiálním zkouškám se připojily mravní — ve společnosti se proslýchalo o lhostejnosti, s jakou se choval císař ke všemu ruskému, dosti hlasitě prohlašuje, že ‚Rus je buď taškář nebo hlupák'. Cit národní samolibosti byl urážen předností, kterou prokazoval panovník dobyté straně, t. j. Polsku, které zamýšlel obnoviti v dřívějších hranicích, se západoruskými oblastmi; a ještě více — těmi obětmi, které byly přinášeny politice Svaté aliance. Tyto prvky, postupně se soustřeďujíce a houstnouce, řídily společenské vzrušení, podnícené reformami prvních let a válečnými lety, do hloubi společnosti; tato nespokojenost, skrývajíc se zde, brzo se zahalila v tajné spolky. Tajné spolky rozvíjejíce se podnítily katastrofu 14. prosince 1825.

Musíme se obrátiti k dějinám této události. O tomto hnutí v naší literatuře jako ve společnosti dlouho převládaly — div nepřevládají nyní (na sklonku osmdesátých let XIX. st.) — nejpohádkovitější představy: jedněm se zdá býti politickým převratem, kdežto druhým — největším politickým neštěstím, na něž nelze vzpomenouti bez nejhlubšího zármutku. Máme nyní možnost prozkoumati toto hnutí krok za krokem podle vyprávění a přiznání samých jeho účastníků. Můžeme pozorovati i dějiny tohoto hnutí, jeho rozvoj a povahu, jakož i ocenit jeho následky, užívajíce nejen kancelářských dokumentů, ale i podrobných nestranných líčení dokonce cizích pozorovatelů. Pozdržme se trochu u historie to-

hoto hnutí, abychom ocenili jeho význam v našich dějinách XIX. st.

Historie tajných spolků, které podnítily katastrofu 14. prosince, lze vylíčiti nemnohými slovy. Slovo ‚tajný spolek' nemělo tehdy takového ostrého významu, jakého nabylo později: zednářské lóže dávno přiučily vzdělané ruské lidi takové formě společenské činnosti. Tajné spolky byly tehdy sestavovány právě tak lehce, jako nyní akciové společnosti. Schůze tajných spolků bývaly ‚tajné', ale skrývaly se před nezasvěceným obecenstvem, ne před vládou; členové těchto spolků byli všem známi, jako vyvolení, jako sektáři, ale ne jako spiklenci, a jejich schůze neznepokojovaly policii; do 1. srpna mlčky byla uznávána možnost náležeti tomu neb onomu spolku dokonce úředníkům. Teprve ukazem z 1. srpna 1822 bylo nařízeno vyslechnouti úředníky, nejsou-li členy zednářských a jiných tajných spolků, a dáti si od nich podepsat, že nebudou jejich členy, ani je tvořit. To znamená, že dosud pro ně byla mlčky uznávána možnost nejen náležeti tajnému spolku, ale i tvořiti jej. Mladí důstojníci za pochodů v letech 1812—1815, vzrušeni událostmi, jichž se účastnili, při táboření vedli rozhovory o položení Ruska, o povinnosti vojákově nejen hájiti vlasti, ale také sloužiti státu mírovými prostředky. Takový byl obsah obvyklých rozhovorů kolem táborových ohňů. Tyto rozhovory pokračovaly i po návratu domů. Po každé, když v kasárnách nebo v soukromých bytech se shromáždil kroužek důstojníků, přišla řeč na položení Ruska, na jízvy, jimiž trpělo, na zatvrzelost národa, na bídu nevolnických sedláků, na kruté zacházení s vojáky, na lichvářství,

na zpronevěry státních peněz úředníky a na neúctu k lidské osobnosti.

R. 1816 se utvořil v Petrohradě kroužek ponejvíce z důstojníků gardy nebo generálního štábu pod vedením plukovníka preobraženského pluku, knížete Trubeckého, a důstojníka generálního štábu, Nikity Muravjeva. Tento spolek si vytkl dosti neurčitý úkol napomáhati vládě v jejím dobrém podnikání. R. 1817 byl tento spolek pojmenován ‚Svazem spásy' nebo ‚Svazem skutečných a věrných synů vlasti'. Tento spolek rozšiřuje se vypracoval r. 1818 stanovy, jejichž vzorem byly stanovy známého patriotického německého spolku, Tugendbundu, který připravoval národní povstání proti Francouzům. Spolek přijal tehdy jiné jméno — ‚Svaz štěstí'. Úkol svazu byl určen poněkud přesněji: záležel v tom, aby nejen pomáhal vládě v jejím dobrém podnikání, ale také aby usiloval o zastupitelský způsob vlády, v přesvědčení, že panovník bude sympatisovati s tímto cílem; bylo dokonce usneseno prositi panovníka, aby tento spolek povolil. Spolek, rozšířiv se a přijav nové členy, rozpadl se r. 1821 pro projevivší se různost mínění. Od některých, příliš vzrušených osob, bylo slyšeti krajní mínění, kruté projekty; většina spolku před nimi s hrůzou ustoupila. Po rozpadnutí ze zachovalých živlů brzo vznikly dva nové svazy ‚severní' a ‚jižní'. První se soustředil v Petrohradě, zprvu pod vedením N. Muravjeva a státního rady Nikolaje Turgeněva; od r. 1823 nejvlivnějším členem ‚Severního svazu' se stává Kondratij Rylějev, bývalý dělostřelec, potom sloužící v petrohradském komorním úřadě pro šlechtické volby a zároveň spravující kancelář Ruské severoamerické obchodní společnosti.

Vůdcem ‚Jižního spolku', který se skládal z důstojníků druhé armády, rozložené v kijevské a podolské gubernii, s hlavním sídlem v Tulčíně, stál Pestěl, syn sibiřského generálního gubernátora proslaveného úplatkářstvím. V obou svazech nebylo určitých mínění; lze však zpozorovati rozdíl ve směru obou svazů: vlivem rozumného, vzdělaného a rozhodného Pestěla v Jižním spolku převládal republikánský způsob myšlenek; zdrželivým vlivem Nikolaje Turgeněva klonil se Severní spolek k programu konstitučně monarchickému. Existence těchto svazů nebyla pro vládu tajemstvím a obzvláště pro sama Alexandra: znal mnohé členy, byl obeznámen s jejich programem, četl některé jejich projekty. Jednou byla N. Turgeněvovi odevzdána od císaře rada, aby se vzdal poblouzení; Turgeněv poslechl, vystoupil ze spolku a odjel za hranice. Stal se později historikem hnutí. Nejednou činil císař i jiným členům narážky na to, že zná jejich činnost a plány; ale proti úmyslům spolku nebyla učiněna žádná opatření.

19. listopadu 1825 císař, doprovázeje nemocnou císařovnu na jih Ruska, zemřel v Taganrogu. Následoval známý zmatek týkající se otázky o následnictví trůnu. Tato otázka vznikla tím, že starší bratr zesnulého císaře, veliký kníže Konstantin, se zřekl trůnu, na který měl vstoupiti podle zákona z 5. dubna 1797. Zřeknutí Konstantina trůnu bylo vzbuzeno jeho rodinnými věcmi, které nemají historického zájmu. Podle zákona přecházel trůn na následujícího bratra, velikého knížete Nikolaje. Ve shodě s tím uskutečnila se r. 1822 rodinná dohoda, která byla vyjádřena v manifestu r. 1823, určujícím za následníka trůnu Nikolaje. Podle podivného náhledu

na věc, císař neohlásil manifest veřejně, ba ani přesně neřekl jeho obsah novému následníkovi. Tento manifest byl napsán ve třech exemplářích, které byly uloženy v Moskvě — v Uspenském chrámu a v Petrohradě — v Senátu a v Státní radě, s vlastnoručním nápisem Aleksandrovým: ‚otevřít po mé smrti'. Když přišla do Petrohradu zpráva o smrti císařově, nacházející se tu veliký kníže Nikolaj přisahal staršímu bratru, kdežto veliký kníže Konstantin ve Varšavě přisahal mladšímu bratru. Zatím co se dálo vyjednávání, které se skončilo formálním zřeknutím staršího bratra trůnu, vypukla v Petrohradě vojenská vzpoura.

Účastníci události říkají, že ‚14. prosince' by nebylo ani v tom případě, kdyby byla napřed učiněna opatření, ani v tom případě, kdyby nebylo zmatku v otázce následnictví. A tak byla katastrofa vyvolána neobyčejnou událostí, která porušila klidný přechod vlády od jedné osoby na druhou. Vůdci hnutí připravili několik vojáků lživým ujištěním, že Konstantin nezamýšlel zřeknouti se trůnu ve prospěch nepopulárního Nikolaje, že je zatčen, že Nikolaj si usmyslil násilně se zmocniti trůnu. Tyto pověsti strhly většinu moskevského gardového pluku, který v den přijetí přísahy Nikolajem, 14. prosince, vyšel na Senátské náměstí s rozvinutými prapory jen v kabátech a postavil se do čtyřhranu. Vojáci křičeli ‚hurá' Konstantinovi a připojovali slovo ‚konstituce', naivně přesvědčeni, že tak říkají Konstantinově manželce (bylo to velmi prosté, protože věděli, že veliký kníže je ženat s Polkou, a Polky mívají někdy velmi podivná jména). K moskevskému pluku se připojila na náměstí část granátnického pluku a celá gardová

námořní posádka; celkem se na náměstí shromáždilo ve jménu Konstantinově na 2000 lidí. Tento zástup, seřadiv se do čtverhranu, nečinně stál ve vlhkém a studeném petrohradském větru, zatím co nový císař shromažďoval ty části vojska, které mu zůstaly věrnými. Ale i protější strana se pokoušela obejíti se bez krveprolití. Byl vyslán Miloradovič, aby přemluvil vzbouřence. Pokus byl bezúspěšný. Když se Miloradovič obrátil zády, poručík Kachovskij na něho vystřelil a naráz ho zabil, čemuž nemohli zabrániti druzí důstojníci, druhové Kachovského, kteří s odporem se chovali k tomuto skutku. Duchovenstvo s petrohradským metropolitou v čele, církevně ustrojeno a s křížem v rukou, také nemělo úspěchu. Generál Tol, který právě přijel z Polska, přiběhl k novému panovníkovi a řekl: ‚Panovníku, nařiďte očistit náměstí kartáčovou střelbou nebo se zřekněte trůnu.'

Přivezli děla a nabili je, vystřelili na slepo; výstřel nepůsobil; vystřelili kartáči, — čtverhran se rozptýlil; druhá salva zvětšila počet mrtvol.

Tím se hnutí také skončilo. Z množství zatčených bylo odevzdáno soudu 121 lidí. Nejvyšší trestní soud vynesl rozsudek, jímž 5 lidí bylo potrestáno smrtí provazem, ostatní byli vypovědění na Sibiř. Pověšeni byli vůdcové obou spolků: tři z jižního — Peštěl, Bestužev-Rjumin, Sergěj Muravjev-Apoštol, a dva ze severního — Rylějev, Kachovskij. Vůdcové hnutí už v předvečer rozhodli, že hnutí bude míti nepodařený konec; ale Rylějev naléhal na akci praviv: ‚a přece je třeba začíť'.

Tu je v nemnohých rysech původ a rozvoj katastrofy 14. prosince. Svým zevnějškem připomíná toto hnutí palácové převraty XVIII. st.

Jako tehdy, tak i nyní se hnutí účastnila výhradně garda; jako tehdy, tak i nyní bylo hnutí podníceno otázkou o následnictví trůnu, a na jeho praporu bylo napsáno osobní jméno Konstantinovo. Víme, že všechny palácové převraty byly podnikány ve jménu té neb oné osoby. Vrstevníci, kteří blízko pozorovali událost 14. prosince, nemohli nevzpomenout na palácové převraty XVIII. st. — tak se podobala těmto. Ve velmi zajímavých pamětech příbuzného císařovny-matky, prince Eugena Wirtemberského, který přijel do Petrohradu, nacházíme toto vyprávění. Nedlouho před prosincovou katastrofou setkal se princ Eugen v paláci s generálním gubernátorem sídelního města, hrabětem Miloradovičem, který vyslovil pochybnost o úspěchu věci, t. j. o úspěchu přísahy Nikolajovy, protože garda je velmi nakloněna Konstantinovi. ‚O jakém úspěchu to mluvíte, hrabě?' otázal se princ svého společníka. ‚Očekávám přirozený přechod trůnu na velikého knížete Nikolaje v případě, bude-li Konstantin naléhat na zřeknutí. Co s tím má garda společného?' ‚Docela správně, odpověděl Miloradovič, garda by se v to neměla mísit; ale už od pradávna tomu uvykla a spřátelila se s takovým pojmem.' — Byl však hluboký rozdíl mezi hnutím 14. prosince a palácovými převraty XVIII. st.; prapor, na němž bylo 14. prosince napsáno osobní jméno Konstantinovo, byl jen praporem pro vojáky, které ujišťovali, že se bouří za utiskované velikého knížete Konstantina a za jeho manželku ‚Konstituci'; vůdcové hnutí byli stejně lhostejní k oběma jménům, jednali ve jménu pořádku, a ne osoby. Jejich plánem bylo prohlásiti trůn za uprázdněný a sestaviti zatímní vládu z 5 členů, mezi něž vedle Pestěla byl také

určen Speranskij. Ve jménu pořádku nevzniklo ani jedno palácové hnutí XVIII. st. Abychom si ujasnili původ tohoto rozdílu, musíme znáti charakter účastníků hnutí. Byli to vojáci, kteří náleželi základní staré ruské šlechtě; byli to však zároveň také lidé určitého věku a určitých názorů. Nebyl to stav, ale jedno pokolení stavu: ze 121 osob, vyšetřovaných ve věci 14. prosince, jen 12 lidí bylo starších 35 let a 4 starší než 40 let; ostatní byli vesměs mladí lidé, z nichž nejstarší se narodili v posledních letech panování Kateřiny, nejmladší na počátku panování Aleksandrova; bylo mezi nimi nemnoho lidí dospělejších, neobyčejně málo vrstevníků zesnulého císaře. A tak hnutí 14. prosince bylo podníceno jedním šlechtickým pokolením v našich dějinách, které se dostalo do položení, jehož nezakusilo ani jedno z dřívějších pokolení a jež se později neopakovalo. Toto pokolení se těsně stýkalo s voltairovci kateřinské doby; toto spojení bylo pro mnohé genealogické, velmi mnozí účastníci hnutí byli děti kateřinských volnomyšlenkářů. U jiných byla spojitost mravní: stejný způsob myšlenek. Známe už povahu kateřinských voltairovců: měli v dějinách našeho myšlenkového života význam přestupních stanic, prostředníků rozumového vlivu mezi dvěma obdobími; odevzdali dětem politické ideje, jichž sami nedovedli využíti. S těmito ideami odevzdali dětem i svou výchovu: děkabristé byli vychováni jako jejich otcové. Stačí podívati se v seznamech vyšetřovaných osob na rubriku s poznámkami o jejich výchově. Většina z nich studovala v námořní kadetce, která byla školkou liberálního vzdělání; mnozí byli vychováni doma pod vedením cizích vychovatelů. Tak bratří

Muravjevové, děti vyslancovy, studovali v Paříži, v tamním pensionátě Hicksově, jiným se dostalo vzdělání v četných francouzských pensionátech moskevských a petrohradských; nemnozí, jako Pestěl, studovali v Lipsku; ještě méně bylo těch, kteří dokončili studia na moskevské universitě. Tato výchova je právě tak vzdalovala od ruské skutečnosti, jako jejich otce. Ale děti vyrostly pod jinými dojmy proti svým otcům, a tyto dojmy jim daly jinou povahu. Velmi mnozí z nich pamatovali ještě onen veselý neklid, kterým doprovázeny byly první reformní kroky vlády Aleksandra I. Většina z těchto lidí se účastnila tažení v letech 1812—1815; mnozí se vrátili z ciziny raněni; cítili se účastníky světových událostí, které rozhodovaly o osudech národů, pozorně si prohlíželi to, co viděli za hranicemi, obzvláště položení sedláků. Všechno to bylo pro ně zajímavé vzhledem k Rusku: všechno, co viděli, přirovnávali k němu, srovnávali zahraniční pořádky s domácími, přičiňovali k Rusku teorie veřejných institucí, které buď působily v jiných státech, nebo byly vyloženy v knihách, které za hranicemi čtli. Po návratu domů zamýšleli se dále do položení vlasti. Řekl jsem už, že ani jeden důstojnický kroužek se nemohl obejíti bez vášnivých řečí o položení Ruska. To je postavilo ve zvláštní vztah k ruské skutečnosti. Podle soudu vrstevníků byli to ponejvíce dobří, rozumní, vzdělaní mladí lidé s vášnivou touhou prospěti vlasti, vedení čistými pohnutkami, ale nezkušení, neznající světa, lidí a vztahů, vášnivě se vzrušující nad každou nespravedlností, k níž jejich otcové zůstávali lhostejní. Jejich otcové neznali ruské skutečnosti a ignorovali ji; děti jí nadále neznaly, ale přestaly ji

ignorovat. Takovým způsobem estetická nebo filosofická nadšení otců se proměnila v dětech v politické snahy. Ruská skutečnost se musila tak vzrušeným myslím představovati v nejsmutnější podobě. Jeden z nemnohých nevojenských členů tajného spolku, kolležský assesor Kjuchlebeker, při výslechu se upřímně přiznával, že jednou z příčin, které ho vtáhly v podnik, byl zármutek nad šířící se v národě zkázou mravů, jako následkem útisku. ‚Pohlížeje na skvělé vlastnosti, jimiž Bůh obdařil národ ruský, první na světě slávou a mohutností, zvučným a mocným jazykem, jemuž není v Evropě rovného, dobromyslností, mírností a duchaplností, především mu vlastními, Kjuchelbeker tesknil duší, že všechno to je potlačováno, vadne a možná brzo upadne, nepřinesši žádného ovoce v mravním světě.' To znamená, že veselá kosmopolitická sentimentálnost se proměnila v děkabristech ve vlastenecký zármutek; ideje, které byly ozdobou voltairovské mysli, obrostly tělem a vyjádřily se v praktických snahách; ale ani pozorování, ani úvahy nepomohly vypracovat střízlivý názor na položení věcí; ani jeden, ani druhý spolek nevypracoval prakticky uskutečnitelného programu. Je zajímavo, že v projektech, které pocházely od toho neb onoho člena tajného spolku, lze najíti prakticky uskutečnitelné jen to, co bylo podniknuto dříve, nebo to, co vidíme v projektech Speranského. To je historický rozdíl mezi pokolením děkabristů a pokolením jejich otců. Otcové byli Rusy, z nichž výchova učinila Francouze; děti byly výchovou také Francouzi, kteří by se vášnivě rádi stali Rusy. Takový byl význam prosincové katastrofy. Zbytečně si myslí, že směr následujícího panování

byl přímým následkem této události: tento směr vznikl z jiného pramene a působil by dokonce v případě, kdyby nebylo události 14. prosince. Proto nelze souhlasiti s poznámkou jednoho vrstevníka, který pod svěžím dojmem události poznamenal, že odsunula Rusko zpět aspoň o 50 let: nemohla už proto je odsunouti o mnoho, protože ani dříve nebylo učiněno mnoho kroků kupředu. Událost 14. prosince měla veliký význam v dějinách ruské šlechty: bylo to poslední vojensko-šlechtické hnutí. Do této doby byla šlechta vládnoucí třídou, jejíž význam vytvořily gardovské převraty XVIII. st.; nyní se stává prostým nástrojem vlády, jakým byla v XVII. st.; 14. prosince se skončila politická úloha šlechty.

HLAVA DEVADESÁTÁ ČTVRTÁ.

Přehled zjevů ruských dějin od konce XVIII. do polovice XIX. st.

Panování císaře Mikuláše I. — Program a osobnost Mikuláše I. — Kodifikace. — Ústřední a oblastní instituce. — Selská otázka. — Závěr.

Zbývá nám načrtnouti přehled posledního momentu zkoumaného námi období — panování císaře Mikuláše I. Dotknu se jen dvou procesů, které se dokončovaly za tohoto panování: politického a sociálního. První záležel v proměnách, vnesených do vládního pořádku; druhý — v opatřeních, usilujících o přebudování společenských vztahů. Můj výklad se ostatně omezí na suchý přehled hlavních zjevů, jimiž se vyznačoval ten i onen proces.

Panování Mikulášovo obyčejně pokládají za reakci, namířenou nejen proti snahám, které byly vyjádřeny v hnutí 14. prosince, ale i proti celému programu předcházejícího panování. Takový soud není docela přesný: Mikulášova činnost záležela jen v změně programu, jak byl osvojen v druhé polovici předcházejícího panování; tato změna záležela v tom, že do popředí byly postaveny nyní otázky, které dříve byly na druhém místě. Vláda Aleksandra I. zamýšlela změniti základy státního pořádku dříve, než na to byly dostatečně připraveny soukromé občanské vztahy, z nichž se skládá každodenní život národa; v druhé polovině panování byla první část programu opuštěna, ale nebyl učiněn rozhodný krok ani k uskutečnění druhé. Nástupce Aleksandra I. opustil první část programu, ale rozhodl se uskutečniti druhou; způsoby, kterými

byla uskutečňována, vysvětlují se dílem osobní povahou císařovou.

Císař Mikuláš I. se narodil 25. června 1796. Náležel k druhému pokolení dětí císaře Pavla, zároveň s mladším bratrem Michajilem; proto výchova, jíž se jim dostalo, nepodobala se té, která byla dána starším bratřím — Aleksandrovi a Konstantinovi: tito si z mládí odnesli hojnou zásobu politických ideí a velmi chudou znalost skutečnosti; naopak, Mikulášovi se nedostalo v mládí širokého politického vzdělání a odnesl si z něho skrovnou zásobu společenských ideí; zato měl příležitost seznámiti se s průběhem věcí, prostě a přímo se díval na lidi, kteří vykonávali státní věci, a dostalo se mu hojné zásoby životních pozorování a znalostí. Do 18 let neměl určité služby, ale každého jitra trávil hodinu nebo více v přijímacím pokoji paláce, ztráceje se v zástupu vojenských i občanských hodnostářů, kteří čekali až na ně dojde, aby šli k audienci, nebo aby podávali zprávu. Tito hodnostáři nebyli zmateni přítomností mladšího velikého knížete, který nikdy nebyl určen k trůnu; prostřed upřímných rozhovorů, žertů a intrik, které zde byly vedeny a zde vznikaly, dostával Mikuláš při své zvídavosti charakteristické znalosti o lidech a dobře viděl, jak se věci vyvíjely. Všechny tyto znalosti spěly k jednomu všeobecnému dojmu, že je nejen třeba míti program činnosti, ale i dávati pozor na všechny podrobnosti jeho vykonání. Takovým způsobem se Mikuláš díval na průběh věcí s jiného hlediska, které bylo nedostupno jeho staršímu bratru: tento prohlížel všechno shora, Mikuláš měl možnost podívati se na státní mechanismus v Rusku zdola. Toto hledisko bylo také položeno v základ po-

změněného programu činnosti: nezavádět nic nového, ani v základech, ani ve formách státního pořádku, ale zpracovávati podrobnosti, uváděti při tom ve shodu opatření s lidmi je vykonávajícími, a všechno to dělat bez jakékoli účasti společnosti, dokonce s potlačenou veřejnou samočinností; to byly hlavní úkoly a metody nového panování. A tak do základu činnosti byla kladena přehlídka, a ne reforma, místo zákonodárství — kodifikace.

Tato věc, která se nepodařila vládě po dobu XVIII. st. ani v první čtvrti XIX., byla vykonána za panování Mikulášova. Komise pro sestavení zákonů, která byla při Státní radě od r. 1804, byla 31. ledna 1826 přetvořena v druhé oddělení vlastní kanceláře jeho veličenstva, které císař sám bezprostředně řídil. K tomuto dílu povolal císař za spolupracovníka zkušeného v této práci státníka — Speranského.

Vypověděn do Nižního Novgorodu, potom do Permi, byl gubernátorem v Penze, potom generálem-gubernátorem na Sibiři, vypracoval projekt nové organisace správy této země a s ním se vrátil do Petrohradu. Podle vlastních slov už r. 1812 zanechal svých širokých reformních plánů a stal se skromným pracovníkem na půdě platného práva; vystřízlivělý a ochladlý, zachoval si přece dřívější neúnavnou pracovitost. Především shromáždil zákonodárný materiál: za čtyři léta sebral z archivů a kanceláří všechna uzákonění a nařízení a uspořádav je v chronologickém pořádku, vydal r. 1830 pod názvem ‚Úplná sbírka zákonů ruské říše' sborník. Tento sborník se skládal z 45 ohromných svazků, obsahujících přes 30.000 čísel (nebo památek); k sborníku bylo připojeno několik svazků s ta-

bulkami, stavy úřednictva a jak abecedními, tak i chronologickými ukazateli. Tento sborník byl pramenem, z něhož bylo třeba čerpati platné zákonodárství. Z ‚Úplné sbírky' těžil Speranskij platné zákony v podobě jednotlivých článků, vybíraje vhodné, systemisuje, osvěžuje zvetšelé. Tyto články sebral v celé speciální ustavy, uložení nebo reglamenty a srovnav tyto ustavy v systematickém pořádku, vydal r. 1833 nový sborník pod názvem ‚Sbírka zákonů ruské říše'.

Tato sbírka se skládala z 15 dílů a v prvním vydání obsahovala 42.000 článků. Tu je obsah tohoto sborníku: v prvních třech svazcích se vykládají zákony ‚základní a ustavující', t. j. určující meze kompetence a pořádek činnosti vyšších vládních institucí, v následujících pěti dílech (IV—VIII) vykládány jsou zákony ‚státních sil', t. j. uzákonění o státních povinnostech, důchodech, majetcích, IX. díl obsahuje zákony o ‚stavech' nebo společenských třídách; X. zákony občanské a mezní; XI.—XIV. zákony ‚státního dobrého zřízení a spořádanosti' a XV. zákony trestní. Zároveň s tím byly sestavovány speciální nebo místní zákoníky pod vedením téhož Speranského: tak byla sestavena ‚Sbírka vojenských nařízení', právě tak sbírky pobaltického kraje a západních gubernií.

Stačí pohlédnouti na sestavení ‚Sbírky zákonů', abychom viděli její nedostatky: je to příliš syrový materiál, vyňatý z ohromné zásoby ruského zákonodárství; je příliš veliký, aby mohl sloužiti jako příhodná rukověť pro osoby a instituce; sám Speranskij na něj pohlížel jako na základ pro budoucí budovu zákonodárství.

Tak po prvé uvedeno bylo ve známost a v pořádek hotové platné zákonodárství.

Vládní instituce zůstaly tytéž, ale byla do nich vnesena některá technická zlepšeni, přepracování a doplňky. Správa byla složitější. Neobyčejného rozvoje se dostalo rozmanitým kancelářím: v složení Státní rady uvedeno bylo nové páté oddělení království polského, čímž dovršena byla organisace této Rady. Do složení Senátu uvedena byla dvě nová oddělení — varšavská, čímž dovršen byl komplet Senátu. K dřívějším 10 ministerstvům bylo připojeno 11. — pro správu státního jmění, erární půdy a sedláků; Komise proseb, která byla při Státní radě pro zkoumání proseb a stížností na nejvyšší jméno, oddělena byla nyní ve zvláštní instituci; konečně pro bezprostřední vedení věcí zřídil císař Vlastní kancelář, skládající se ze čtyř oddělení: 1. oddělení zkoumalo a připravovalo listiny k referátu panovníkovi, jakož i dohlíželo na vykonání nejvyšších rozkazů; 2. oddělení uvádělo v pořádek zákonodárství; obor 3. oddělení záležel ve věcech vyšší policie; 4. oddělení spravovalo dobročinné instituce a školy oboru císařovny Marie. Uvádím tyto instituce, abyste mohli vidět, jak se organisovala ústřední administrace.

Méně změn utrpěla správa oblastní: gubernské instituce působily r. 1775 nadále na dřívějších základech, ale podrobeny byly značným změnám šlechtické gubernské instituce. Jak jsme viděli, v oblastní správě za Kateřiny byla dána naprostá převaha jednomu stavu — šlechtě. Instituce, v nichž byla vyjádřena účast šlechty v místní správě a v soudu, zůstaly na dřívějších základech, ale byly do nich vneseny jakési opravy.

Především přesněji bylo určeno právo šlechticů účastniti se místní správy a soudu, t. j.

šlechtických shromáždění a voleb. Nařízení z 6. prosince 1831 o místní službě šlechty rozeznává právo účasti šlechty v šlechtických shromážděních s hlasem a bez hlasu: právo hlasu na šlechtických shromážděních měl každý dědičný šlechtic, který dosáhl 21 let, jemuž se v skutečné službě dostalo hodnosti aspoň 14. třídy, nebo který sloužil tři léta podle volby šlechty a měl v gubernii nějaký nemovitý majetek; šlechtici, kteří nevyhovovali těmto podmínkám, účastnili se šlechtických shromáždění bez práva hlasu.

Dále bylo právo hlasu dvojí: 1. právo hlasu ve všech rozhodnutích shromáždění kromě voleb, 2. právo účastniti se všech aktů i volební právo hlasovací také při volbách; právo hlasu ve volbách bylo podmíněno rozsahem a jakostí šlechtického nemovitého vlastnictví; při tom i tento hlas byl buď bezprostřední nebo skrze zplnomocněnce — bezprostřední hlasovací právo měl šlechtic, který měl v gubernii aspoň sto duší nevolnických, sedláků nevolnických nebo sedláků volných, kteří se na jeho půdě usídlili v dohodě s ním; a také šlechtic, který měl nejméně 3.000 děsjatin vhodné, třebas neosídlené, půdy; to byl plný díl pozemkového vlastnictví, který skýtal hlasovací právo ve volbách; šlechtici, kteří neměli takových dílů, shromažďovali se v plné díly a volili za sebe jednoho zplnomocněnce na šlechtické sjezdy.

Rozšířena byla šlechtická účast v tvoření osobního složení gubernské správy a soudu. Jak víme, císař Pavel zrušil v gubernské soudní organisaci instance, t. j. vrchní zemský soud, gubernský magistrát a vrchní zemskou soudní instituci pro jednodvorce a státní osadníky; císař Aleksandr neobnovil těchto instancí, zato připu-

stil šlechtu k účasti v tvoření osobního složení soudních dvorů — trestního i občanského.

Podle gubernských zařízení z r. 1775 bylo složení těchto soudních dvorů korunní; za Aleksandra I. bylo šlechtě ponecháno voliti do obou soudních dvorů po dvou přísedících, kteří působili zároveň s předsedou a radou od koruny; ale za Mikuláše I. nařízením z 6. prosince 1831, jež srovnalo místní službu šlechty se státní, ponecháno bylo šlechtě právo voliti po dvou kandidátech, z nichž panovník také jmenoval předsedu toho neb onoho z obou soudních dvorů.

Zároveň s tím bylo rozšířeno šlechtické právo zastupitelství před ústředními institucemi. Podle gubernských zřízení z r. 1775 mohla se šlechta starati o své stavovské potřeby; podle zákona z r. 1831 mohla činiti rozklady o zamezení místních zlořádů, jako o odstranění nepohodlností, zpozorovaných v místní správě, t. j. šlechta dostala právo zastupitelství o potřebách celého kraje a všech společenských tříd místní společnosti.

Je zřejmo, že proti základní myšlence vlády dostal stav v XIX. st. ještě větší význam v místní správě, než jaký měl dříve. Ale povaha této rozšířené účasti ve správě se nepodobala dřívější: nyní se vládní šlechtické instituce jeví institucemi korunními; obzvláště jasně byla tato zásada provedena v nové organisaci zemské policie. Podle zákona z r. 1837, vypracovaného ministrem vnitra, hrabětem Bludovem, soustřeďovaly se věci místní policie v dolním zemském soudě pod vedením hejtmana voleného šlechtou; ale každý újezd byl roztříštěn na rayony, nazývané stany (okresy), a každý z nich byl spravován okresním dozorcem, jmenovaným korunou.

Zkoumajíce celou organisaci takovým způsobem změněné šlechtické správy, vidíme, že místní služba šlechty srovnána byla se státní a stavovské šlechtické instituce byly pomocnými nástroji korunní správy. Dříve bylo úřednictvo doplňováno šlechtou; nyní utonula šlechta v úřednictvu.

Těmito změnami byla dovršena budova ruské byrokracie; tato byrokracie se stala složitým mechanismem, obzvláště v centru vyvinutým, všechna činnost tohoto mechanismu se vyjadřovala v tajném kancelářském listinném řízení — v centru bez jakékoli účasti svobodných tříd společnosti, na venkově — za slabé účasti jen jedné z nich, a to v místní správě. Nyní se objevil nestejný rozvoj ústřední a oblastní správy: ústřední správa se vyvinula v ohromný stroj kanceláří, místní, gubernská — zůstala s dřívějšími prostředky; ústřední kanceláře posílaly do gubernských institucí desítky a sta tisíců očíslovaných listin; místní instituce, které měly vyřizovati věci podle těchto listin, sotva se mohly vypořádati s jejich nepřetržitým potokem, který se lil z centra. Tento papírový potok zavodňoval místní instituce, bral jim veškeru možnost posuzovati věci, stále spěchaly ‚vyřídit' je; ne vykonat věc, ale vyřídit akt — to se stalo úkolem místní administrace; všechny cíle společenského pořádku, který byl ochraňován administrací, svedeny byly k uhlazenému obsahu popsaného archu papíru; společnost a její zájmy posunuty byly před úředníkem daleko do pozadí.

Složitost mechanismu zbavovala jeho vůdce možnosti pozorovati činnost všech částí tohoto mechanismu, který bez ustání pracoval a postupně slábl směrem shora dolů. Tím se vysvět-

luje Mikulášův výrok, že v Rusku všemu vládne ne císař, ale přednosta úřadu.

Jakých úspěchů dosáhl tento byrokratický mechanismus? Odpověď na tuto otázku dává jedna číslice: na počátku panování se císař s hrůzou dověděl, že v dosahu ministerstva spravedlnosti u různých soudů bylo projednáno 2,800.000 aktů, podle nichž bylo na státní útraty uvězněno 127.000 duší. Působil-li složitý mechanismus lépe, rychleji? Na to dává odpověď zpráva ministerstva spravedlnosti, předložená r. 1842: podle této zprávy vychází najevo, že ve všech soudních institucích říše bylo vyřízeno 3,300.000 aktů, které byly vyloženy nejméně na 33,000.000 psaných archů; to jen v oboru ministerstva spravedlnosti, v jiných ministerstvech bylo vyřizováno ne méně, ne-li více, takových aktů.

Přes složitost tohoto mechanismu dály se ve správě věci, které nyní (ne více než po čtyřiceti letech) se zdají býti pohádkovitými. Na sklonku let dvacátých a na počátku třicátých projednávána byla v moskevském oddělení Senátu složitá věc o jednom nájemci; o této věci pracovalo 15 tajemníků; pouhý výtažek aktu, připravený pro referát, vyložen byl na 15.000 archů, a celý akt obsahoval několik set tisíc archů; když bylo potřebí převézti akta do Petrohradu, musily býti naloženy na několik desítek nákladních vozů a na cestě mezi oběma sídelními městy se ztratily i s vozy do posledního archu, takže jich potom za žádných okolností nemohli najíti.

Tak vyvinutý vládní mechanismus zvětšoval drahotu administrace. Abychom o ní soudili za panování Mikulášova, musíme uvésti dvě číslice: kromě státního platu úředníkům do r. 1842 byly rozdány ze státního majetku v nájem pozemky,

z nichž roční čtyřprocentní důchod by se rovnal důchodu z kapitálu 750.000 rublů; kromě toho z neosídlených státních pozemků rozdáno bylo ve vlastnictví, a ne v dvanáctiletý nájem, přes milion děsjatin státní půdy.

Na sklonku panování nahoře i dole ve společnosti bylo jasno, že těžkopádný byrokratický aparát nedosahuje cíle, uzavřev před společností vnitřky kanceláří.

Nic nebylo za tohoto panování učiněno ani pro srovnání stavů, ani pro zesílení jejich společné činnosti.

Od samého počátku své činnosti podnítila vláda také sociální otázku o organisaci položení a vztahů společenských tříd. Podstata této otázky směřovala k položení četného selského obyvatelstva.

Společnost v třicátých letech, kolem doby osmé revise r. 1836, měla tuto podobu: ze všeho obyvatelstva evropského Ruska, bez království polského a bez Finska, ale se Sibiří, v 50 milionech duší obého pohlaví venkovské obyvatelstvo naprosto převládalo početností nad ostatními třídami a tvořilo massu 45 milionů; z nich asi 25 milionů bylo nevolnických sedláků a asi 200.000 státních nebo korunních sedláků, i se sedláky údělnými, kteří podle zákona z 5. dubna 1797 byli zapsáni na vydržování carské rodiny. Ostatní obyvatelstvo, čítající 5 milionů, se skládalo ze šlechticů, duchovenstva, úředníků, řádových občanů, měšťanů a ostatních nižších tříd městského obyvatelstva.

Občanských práv plně užívaly jen vyšší třídy; celé množství těchto tvořilo nepatrné procento povšechného množství obyvatelstva říše: v evropském Rusku, v první čtvrtině XIX. st., kolem

doby šesté revise bylo šlechticů bez království polského a bez Finska asi 350 tisíc obého pohlaví, duchovenstva asi 272.000, měšťanů tří řádů asi 128.000. Plnoprávného obyvatelstva tedy, nepočítáme-li úřednictva, bylo všeho všudy 750 tisíc.

Ohromná převaha venkovského obyvatelstva, nemajícího plných občanských práv, obracela bezděčnou pozornost vlády na jeho organisaci. Mikuláš také začal své panování s myšlenkou na organisaci položení venkovských tříd, především nevolnického obyvatelstva. V prvních letech panování zajímala Mikuláše I. myšlenka o osvobození nevolnických sedláků, třebaže ovšem nový císař ukazem z 12. května 1826 veřejně prohlásil už na počátku panování, že žádné změny v osudu nevolnických lidí nebudou učiněny. R. 1834, rozmlouvaje s jedním z vynikajících státníků, Kiselevem, ukázal císař na množství kartonů, které byly umístěny v jeho pracovně, a připojil, že tu od počátku panování shromáždil všechny listiny, týkající se procesu, který chce vésti proti otroctví, až nastane doba, aby byli osvobozeni nevolníci v celé říši. Pro přehlédnutí platných uzákonění o venkovském stavu zřízena byla od počátku panování řada tajných komitétů; věc byla vedena v hlubokém tajemství jen byrokratickými prostředky. První komitét byl zřízen 6. prosince 1826 a působil do r. 1830. Jemu bylo svěřeno přehlédnouti všechna platná uzákonění „o pořádání všech majetků lidí". Tu byla Speranským podnícena otázka o nevolnickém stavu zvláštním memorandem. Nařízení o uspořádání všech majetků bylo vytištěno a schváleno Státní radou. Ale námitky, vznesené proti projektu místodržitelem království pol-

ského Konstatinem a na západě propuklá červencová revoluce, a potom polská vzpoura zarazily císaře na poloviční cestě.

Neodváživši se přistoupiti přímo k řešení této otázky, chtěla vláda nepřímou cestou připraviti její rozřešení. R. 1833 bylo zřízeno ministerstvo státních majetků, které mělo uspořádati položení a hospodářský život státních sedláků. Tyto sedláky zamýšleli uspořádat tak, aby jejich nový způsob života byl vzorem pro uspořádání jiných nesvobodných sedláků. Ve správě ministerstva státních majetků se soustředilo na 9 milionů revisních duší a na 90 milionů děsjatin vhodné půdy.

Nový ministr státních majetků Kiselev s úspěchem vykonal svůj úkol: v několika letech zlepšil položení státních sedláků a podnikl řadu opatření k jejich uspořádání na zvláštních základech. Sedláci s nepatrnými pozemky dostali vyrovnávací příděly. Daň z duše a obrok byly přeneseny s duší na půdu; pro sedláky byly založeny spořitelny, banky, školy atd. Císař, jmenuje Kiseleva, pravil, že ho dělá svým náčelníkem štábu v oboru selské otázky.

Císař Mikuláš, první z panovníků XVIII. a XIX. st. se pokusil uspořádati pozemkové zabezpečení nevolnických sedláků: statkáři dávali sedlákům pozemkové příděly, jaké mohli nebo chtěli. Někteří prodávali půdu zpod svých sedláků, zkracujíce díly těchto. R. 1827 jedna statkářka, mající 28 duší, zastavila zpod nich téměř všechnu půdu, ponechavši ve prospěch sedláků všeho všudy 10 děsjatin. Tento případ podnítil zákon z 15. února 1827, podle něhož na každém panství musilo býti vykázáno nejméně 4½ děsja-

tiny na duši; kde takového přídělu nebylo, bylo nařízeno vzíti panství do státní správy.

R. 1839 předložil Kiselev memorandum o uspořádání povinných sedláků. Projekt byl podnícen malou úspěšností působícího zákona z r. 1803 o volných zemědělcích. Podle tohoto zákona vyšlo na svobodu nepatrné množství sedláků. Hlavně to způsobila nechuť statkářů zcizovati půdu ve vlastnictví sedláků. Kiselev navrhl vypracovati zákon, kterým by bylo statkářům ponecháno právo podle dobrovolné dohody za určité povinnosti přenechávati svou půdu jen v stálé užívání, a ne ve vlastnictví sedláků. Tento projekt byl potvrzen 2. dubna 1842. Jen tři statkáři využili tohoto zákona.

Následovala řada jiných uzákonění, jimiž se vláda postupně snažila připraviti cestu pro propuštění nevolnických sedláků na svobodu. Zákony tyto směřovaly k obmezení statkářské moci. Tak zákonem z 2. května 1833 a z 23. června 1847 bylo zakázáno prodávati nevolníky jednotlivě odděleně od rodin; nevolnická rodina byla uznána za nerozlučný právní svazek; zákonem z 29. listopadu 1841 bylo zakázáno lidem bez poměstí (takových bylo 14%, t. j. přes 17.000) nabývati nevolníků bez půdy; zákonem z 11. srpna 1847 bylo ponecháno ministru státních majetků právo získávati na účet státní pokladny statkářská osídlená panství; 8. listopadu 1847 bylo nevolnickým sedlákům panství, prodávaných ve veřejné dražbě pro dluhy majetníků, ponecháno právo vykupovati se s půdou; zákonem z 3. března 1848 bylo dáno i nevolnickým sedlákům právo za souhlasu statkářů získávati ve vlastnictví nemovitý majetek.

To jsou nejdůležitější uzákonění týkající se

nevolnických sedláků. Ve své spojitosti působily dvojím způsobem. Přímé užití jich bylo nicotné a proto nezlepšilo položení sedláků; tím byla vinna sama vláda, která zákony prováděla.

Je nám dosti těžko pochopiti tento vztah výkonných orgánů k nejvyšší vůli v státě, spravovaném samovládně. Tento vztah záležel v tom, že výkonné orgány rušily nejvyšší rozkazy.

Na příklad zákon r. 1827, zabezpečující sedláky povinnými pozemkovými příděly, dostal se do prvního vydání Sbírky zákonů r. 1833; když r. 1842 vyšlo druhé vydání Sbírky, tento zákon v ní nebyl, třebaže nebyl zrušen z nejvyšší vůle.

Zákonem z 3. března 1848 bylo nevolnickým sedlákům ponecháno právo získávati nemovitý majetek; taková byla myšlenka zákona; ale tato myšlenka byla vyjádřena s takovými obmezeními a znetvořeními, která činila pro nevolnické sedláky nemožným získání nemovitého majetku. Zákon tedy dával sedlákům právo, ale užívání tohoto práva bylo podrobeno neobmezené libovůli; sedláci, kteří prosili statkáře o svolení nabýti nemovitého majetku, prozrazozali své úspory; statkář nedal svolení, ale přijal na vědomí tyto úspory a potom je jim bral. Když statkář dal sedlákovi povolení k získání majetku, obmezoval užívání tohoto majetku a nakládání jím a činil nemožnou ochranu jeho proti cizím nárokům, protože sedlák nemohl zahájit proces proti statkářovi, neboť podle platného zákonodárství proces proti statkáři byl zakázán.

Podle zákona z 8. listopadu 1847 mohli se sedláci panství, prodávaných ve veřejné dražbě pro dluhy statkářů, vykupovati s půdou, ale toto právo nebylo uvedeno ve shodu s dražebním řádem. Tak musili sedláci podle všeobecného řádu do

30 dnů opatřit kapitál, nevyhnutelný pro vyplacení; v tak krátké době ovšem nemohli sebrati takový kapitál, a zákon nebyl provázen zřízením státních půjček. Užití zákona podnítilo mnoho obtíží, o nichž různé instituce činily vládě rozklady; vláda pozastavila nebo zrušila zákon jako nevhodný. Výkonné instituce zvolily třetí cestu: zákon nezrušily, ale v novém vydání pravidel o ocenění panství nevyšel.

Takovým způsobem nejvyšší vůle vydávala zákony, kdežto výkonné instituce se potají zmocnily těchto pravidel, kradly je. Tak se stalo, že žádných vydaných uzákonění nebylo přímo prakticky užíváno; ale projevila mohutné nepřímé působení. Zesilovala v nevolnickém obyvatelstvu podráždění, netrpělivé očekávání svobody.

Zároveň s tím, nezávisle na nařízeních vlády, dál se v způsobu života selského obyvatelstva vážný přelom, který vedl k témuž východisku, k jakému vedla i vládní uzákonění. Tento proces záležel především v tom, že se změnilo statkářské hospodářství. Víme už, že v XVIII. st. naprosto převládalo hospodářství obročné nad robotným; v XIX. st. znatelným způsobem s každým desetiletím se počalo šířiti hospodářství robotné. To zhoršovalo položení nevolnických sedláků: obroční sedláci, jakkoliv tíživé byly jejich obroky, sami nakládali svými prostředky a silami, sami vyhledávali prostředky pro zaplacení daní a obroků, žili svým rozumem; převedeni na robotu, stávali se pasivními pracovními nástroji v rukou spravujícího je. Toto převedení bylo doprovázeno úpadkem ducha sedláků, rozmrzelostí a hospodářským rozrušením. Hospodářské rozrušení sedláků, převedených na robotu, zároveň s odvyknutím uvažovati, představovati si síly a

práci byly všeobecným zjevem, na který si stěžují nejloyálnější statkáři dob Mikulášových.

Přísným dozorem vládních institucí osobní libovůle, kterou se vyznačovaly vztahy dřívějších statkářů k sedlákům, všude ochabuje; zato se systematicky zvětšuje tlak statkářů na práci nevolnického obyvatelstva. Tento tlak zároveň s rozrušením hospodářského způsobu života sedláků dráždil nevolnické obyvatelstvo proti statkářům a také v něm zesiloval netrpělivé očekávání svobody.

Tím se vysvětluje zjev, kterým se zakončilo panování Mikulášovo.

Stačil zákon, který činil nepřímo narážku na svobodu, aby pozdvihl celé masy nevolnických sedláků. Ukazem z 29. ledna 1855 bylo nařízeno organisovati říšskou domobranu pro posílení vojenských sil, operujících proti spojencům (Anglie, Francie a Turecko). V selském obyvatelstvu byla rozšířena pověst, že sedláci, kteří se dobrovolně dají zapsati do domobrany, dostanou svobodu s celými rodinami. Tehdy se zneklidnili sedláci rjazanské gubernie, po nich sedláci voroněžské, tambovské, kijevské a j.; nepokoj zachvátil západní Povolží a rozšířil se do kijevského Podněpří. Holemi ozbrojeni táhli sedláci do gubernských měst, prohlašovali, že chtějí do domobrany a žádali, aby jim byl ukázán manifest o svobodě. Marně jim říkali, že takového manifestu není: sedláci byli přesvědčeni, že před nimi ukrývají panovníkův ukaz. Bylo nutno užíti ozbrojené síly, aby sedláci byli přesvědčeni o opaku.

Hospodářský způsob života statkářů a nevolnických sedláků zařídil se na sklonku panování

Mikulášova tak, že další existence nevolnického práva byla nemožná.

Podle osmé revise z r. 1836 všech šlechticů, majetníků nevolnických duší v evropském Rusku (bez království polského, Finska a země vojska donského) bylo asi 127.000; z nich bylo šlechticů bez poměstí, majících jen dvorské lidi, asi 17.000, ti měli 62.183 duše; všichni statkáři měli něco více než 10,766.000 revisních duší. Takové bylo položení šlechticů statkářů a nevolnického obyvatelstva po osmé revisi. Srovnejme tato čísla s čísly desáté revise r. 1858. Podle 10. revise bylo v evropském Rusku (bez týchž pohraničních zemí) 103.880 statkářů; z nich šlechticů, kteří měli jen dvorské lidi, bezmála 4.000; ti měli 12.000 nevolníků. Mezi statkáři naprosto převládali majetníci průměrní a to: statkářů, kteří měli až 21 duší, bylo podle osmé revise 58.500; za 22 let od osmé do desáté revise zmenšilo se povšechné množství nevolníků: podle osmé revise tvořili v evropském Rusku 44½% všeho obyvatelstva; podle desáté revise jen 37⅓%. Tento úbytek se vysvětluje dílem tím, že určité množství jich přešlo do majetku státu. Mnohem váženější příčina zmenšení byla docela jiná. Tato příčina je odhalována ve zprávě týkající se správy státních majetků, předložené na počátku panování Aleksandra II. ministrem Kiselevem. V této zprávě stálo, že celý přírůstek obyvatelstva od deváté revise r. 1851 ve všech stavech ruské společnosti dosahuje 1,500.000; z tohoto přírůstku 1,200.000 lidí připadalo na účet státních sedláků. V nevolnickém obyvatelstvu nebylo přírůstku, nebo byl nepatrný. Takovým způsobem nevolnické právo nejen zhoršovalo ho-

spodářský stav sedláků, ale vedlo také k zastavení jejich přirozeného rozmnožení.

Taková byla za panování Mikulášova činnost úřadu, majícího se starati o organisaci společenských majetků, t. j. o rozřešení selské otázky. Nevolnická otázka nebyla rozřešena, ale Mikulášovy zákony způsobily, že toto rozřešení bylo nevyhnutelné politicky a možné právně.

Především se z otázky o soukromém majetku statkářově změnila v otázku výkupu půdy pro svobodné sedláky; s půdy občanského práva přešla tato otázka na půdu práva státního; Mikulášovo zákonodárství způsobilo, že následující panování mohlo dáti nevolníkům osobní svobodu bez výkupu. V tomto zákonodárství byla prohlášena myšlenka, že nevolník není prosté vlastnictví soukromého člověka, ale především — poddaný státu. Mikulášovo zákonodárství učinilo rozřešení nevolnického práva nevyhnutelným podle netrpělivého očekávání sedláků. Mikulášovo panování nedosáhlo svých cílů, ale připravilo zákonodárstvím půdu pro jejich dosažení.

Tím také končím zkoumání čtvrtého období našich dějin. Přistupuje k tomuto zkoumání, zaznamenal jsem hlavní fakty, jimiž je charakterisován vnitřní život Ruska v tomto období.

Viděli jsme, že tyto fakty jsou takové: státní pořádek se udržuje na přísném oddělení stavů, mezi něž byly rozvrstveny speciální státní povinnosti; k těmto povinnostem byly připoutány všechny státní stavy. Oddělenost státních stavů učinila nemožnou společnou politickou činnost společenských tříd, čehož následkem byl úpadek zemských sněmů. To je osnova politického pořádku.

Pořádek hospodářský a národní hospodářství spočívaly na zásadě nucené práce masy venkovského obyvatelstva. Tato práce připoutávala venkovské obyvatelstvo buď k státním institucím nebo k privilegované osobě.

Oba tyto fakty, rozvíjejíce se do druhé čtvrti XVIII. st. dosáhly za panování Petra Velikého nejvyššího směru.

Od smrti Petrovy se projevovaly příznaky opačného hnutí. Především — stavy se počínají osvobozovati od speciálních státních povinností, jim uložených. Po celou dobu námi zkoumanou od smrti Petrovy do smrti Mikulášovy jen jeden stav dosáhl takového osvobození, byla to šlechta. Dílem dostal svobodu i jakousi účast ve správě také městský stav. Zato venkovské obyvatelstvo zůstalo v dřívějším položení, konajíc nucenou práci buď ve prospěch státních institucí, nebo ve prospěch privilegované osoby; takové bylo toto položení do konce panování Mikulášova podle zákona; ale ve skutečnosti bylo takové položení nemožné, a v různých krajích tuze stažené uzly společenských vztahů se počaly uvolňovat.

PŘEHLED DŮLEŽITĚJŠÍCH ZJEVŮ RUSKÝCH DĚJIN OD SMRTI PETRA VELIKÉHO.

Od smrti Petra Velikého se projevuje v zahraničním i vnitřním položení Ruska řada změn, které byly přímými nebo nepřímými následky činnosti reformátorovy a značně změnily hranice a mezinárodní položení říše, organisaci její správy a složení ruské společnosti.

Petr Veliký, soustřediv všechnu svou pozornost na baltické břehy a válče se Švédskem ve spolku s Polskem, obzvláště po tureckém tažení r. 1711, opustil myšlenku o Černém moři, o východní otázce, stejně jako o sjednocení západního Ruska. Ale za následujících panování tyto staré, dávno bolavé otázky ruské politiky samy sebou se octly na řadě. Přetvořené Rusko zaujalo význačné místo prostřed evropských států, ale jeho jižní hranice jako dříve ohrožovali krymští barbaři, a jejich útoky už za panování Annina podnítily vítěznou, ale těžkou, strašně drahou válku s Tureckem, která skončila neplodným bělehradským mírem (r. 1739). Od dob andrusovského příměří (r. 1667) žilo Rusko v míru a dokonce ve spolku s Polskem, majíc společné nepřátele, Turecko a Švédsko. Ale toto nezvyklé přátelství dvou tak dlouho znepřátelených sousedů jen zhoršilo stav pravoslavných v Polsku: násilně je obraceli k unii, pravoslavná biskupství odevzdávali uniatům, pravoslavné duchovenstvo podrobovali krutým mukám, uráželi pravoslavné církevní obřady a svatyně, zakázali stavět a opravovat pravoslavné chrámy, pravoslavné Rusy nepřipouštěli ani na sněm, ani k společenským hodnostem, ukládali jim dávky

ve prospěch katolického duchovenstva. Petr Veliký a jeho nástupci marně si na všechno to stěžovali polské vládě; jejich žaloby byly bezvýsledné. Takový způsob činnosti Poláků, zastíraný a jakoby podněcovaný spolkem s Ruskem, oslaboval, hrozil dokonce zpřetrhati ta nacionální a církevní pouta západní Rusi s Ruskem, v nichž pro toto byl obsažen nejspolehlivější prostředek dovršiti své národně-politické sjednocení navrácením západoruských oblastí. Kateřina II. směle přistoupila k řešení obou těchto otázek, východní i západoruské. Ovšem, obě díla šla za ní ne docela tou přímou cestou, jakou ukazovaly historicky se vysvětlivší zájmy Ruska, a nešla tak lehce, jak je Kateřina doufala vésti. Dvě vítězné, ale těžké války s Tureckem, podniknuté s blouznivými plány osvobození křesťanů Balkánského poloostrova a obnovení řecké říše na rozvalinách turecké, daly Rusku Krymský poloostrov s Očakem. Otázka sjednocení západní Rusi s Ruskem byla rozřešena zničením Rzeczi Pospolité, při čemž původní Polsko, země slovanská, dokonce s čistě ruskou oblastí Haličí byla dána dvěma německým státům. Takový průběh věci byl vynucen nutností rozřešiti obě otázky, tureckou a polskou, zároveň a společně, a ne odděleně a po řadě, a připustit účast v jejich rozdělení dvěma cizím státům, při čemž ještě váhali mezi spolkem s Rakouskem a s Pruskem, státy, které navzájem soupeřily, ale stejně byly nepřátelské Rusku i Slovanstvu. Při všem tom i dosažené úspěchy byly velmi veliké: od Polska bylo získáno více než 6 milionů ponejvíce původního ruského obyvatelstva; jihoruské stepi byly otevřeny ruské práci a evropsko-křesťanské kultuře; územní rozšíření Ruska zisky Kateřiny

II. bylo na tolik posunuto k svému cíli, že zbývalo jen připojit Finsko (podle míru ve Fredrikshamnu r. 1809) a Bessarabii (podle dohody v Bukurešti r. 1812) proto, aby evropské Rusko bylo v svých přirozených zeměpisných hranicích; ruská říše zabrala téměř všechny části ruské země (s výjimkou Haliče) a upevnila si místo v rodině velikých evropských států. Naznačeny byly cesty a prostředky dalšího řešení východní otázky: podle dohody r. 1774 v Kučuk-Kajnardži otevřena byla ruským obchodním lodím svobodná plavba z Černého moře do Středozemního, a ruským residentům v Cařihradě bylo dáno právo starati se u Porty o věci moldavské; po připojení Krymu vzniklo černomořské válečné loďstvo v Sevastopolu, které bylo nejbližší oporou ruského protektorátu nad východními křesťany.

Po dovršení územního a národního sjednocení evropského Ruska přistupuje jeho zahraniční politika k řešení jiných úkolů, dříve vytčených nebo takových, které znovu byly na řadě. Tyto úkoly byly přímo nebo nepřímo spojeny se starou *východní otázkou*, která se od počátku XIX. st. stává také základním regulátorem zahraniční politiky Ruska. Zároveň s tím se rozšiřuje i její obsah: z místní otázky o osvobození balkánských křesťanů z tureckého jha se proměňuje ve všeobecnou otázku o pevném postavení ruských vztahů k asijskému obyvatelstvu, shodných s požadavky evropsko-křesťanské civilisace, a rozšiřuje se s Balkánského poloostrova na Zakavkazí, na střední a východní Asii, podněcujíc srážky Ruska s Tureckem, Persií, s vládci Turkestanu i s Čínou. Ale průběh této otázky byl ztěžován zájmy, které se s různých stran do ní vplétaly, starostmi západních států o udržení

politické rovnováhy v Evropě, rozpočty jejich východního obchodu, obavami Rakouska o klid svých Slovanů, obavami Anglie o svůj vliv v Asii atd. Obtíže byly zesilovány ještě váháním ruské politiky ve volbě způsobu, jak řešiti obtížnou otázku: tu usilovala jen o jakési zlepšení v položení křesťanů pod tureckým jhem, tu byla nakloněna mezinárodnímu rozdělení Turecka mezi Rusko, Rakousko, Francii, Anglii, dokonce Španělsko, tu — pod vlivem konservativně-legitimistických zásad Svaté aliance a na škodu významu Ruska na východě — ponechala povstavší Řeky jejich vlastním silám (na kongresu ve Veroně r. 1822), tu konečně požadovala nezávislou vnitřní správu pro křesťanské národnosti Balkánského poloostrova. Císař Mikuláš I., zbaven závazků Svaté aliance, dal přednost tomuto plánu jednání a tím dal východní otázce formulaci, která se více shodovala se zájmy Ruska a s tradicemi ruské politiky. Protože rychlé rozpadnutí Turecka na jeho součásti hrozilo všeobecnou anarchií na východě, tu v základ východní politiky Ruska bylo dáno pravidlo napomáhati osvobození křesťanských národností Turecka podle jejich národně-politického probuzení, při čemž by jim byla ponechána nezávislá vnitřní správa, ale do určitého času by byly nechány pod svrchovanou mocí sultánovou, aby nebylo Turecko přivedeno k náhlému úplnému rozkladu; ruskou ochranou mělo být zabezpečeno jen takové přechodné položení osvobozovaných národností.

Takovým způsobem dávno a historicky přirozeně vzniklá snaha Ruska podporovati jinověrci utiskované souvěrce a dílem stejnokmenná obyvatelstva východu řadou válek Ruska s Tu-

reckem se proměnila v jeho mezinárodní *právo*, smlouvami uznané, ochraňovati všechny východní křesťany. Dobývajíc tohoto práva a upevňujíc si je pro sebe, odtrhlo Rusko od turecké říše její součásti jednu po druhé v pořadu jejich zeměpisné blízkosti nebo jejich politického probuzení a jedny z nich přibíralo do složení svého území, kdežto druhé povolávalo k samostatnému politickému životu pod mocí vlastních panovníků a pod ochranou Ruska, ale s placením každoroční daně sultánu na znamení jeho svrchované moci (uznání nezávislosti krymských Tatarů na Turecku podle smlouvy z r. 1774, připojení Bessarabie r. 1812, osvobození Moldavie, Valachie a Srbska podle smlouvy bukurešťské r. 1812, akkermanské r. 1826 a drinopolské r. 1829). Za týchž podmínek bylo původně zamýšleno osvoboditi i Řeky, kteří povstali r. 1821 (londýnská dohoda Ruska, Anglie a Francie 24. června 1827). Ale po drinopolském míru ochraňující státy z nich raději utvořily království na Turecku úplně nezávislé (londýnský protokol 3. února 1830). V téže době táž nutnost ochrany křesťanů proti Turkům a Peršanům připoutala Rusko k Zakavkazí, dřív než bylo pokořeno jinověrecké obyvatelstvo horního Kavkazu. Rusko přijímalo tam pod svou ochranu, a později i pod svou moc křesťanské državy a podmaňovalo mohamedánské. R. 1783 gruzínský car Herakles, nemaje sil zápasiti s Persií, odevzdal se pod ochranu Ruska, a jeho nástupce Jiří XII. odkázal Gruzínsko ruskému císaři, a r. 1801 bylo připojeno k Rusku. Následujíce příkladu Gruzínska uznaly nad sebou svrchovanou moc Ruska Imeretie (město Kutais), Mingrelie a Gurie (podél řeky Rionu — r. 1804 a 1810). Aby tyto zakavkazské zisky

Ruska byly ochráněny, bylo nutno řadou válek odtrhnouti od Persie a Turecka hraničící mohamedánské oblasti (připojení přímořské části Dagestanu s Derbentem r. 1795, perských chánství širvanského, karabachského, erivanského, nachičevanského a j. podle dohod gjulistanské r. 1813 a turkmančajské r. 1828, východního břehu Černého moře a části tureckého Gruzínska s městem Achalcychem podle drinopolské dohody r. 1829).

Turecko, oslabené ruskými vítězstvími, přestalo býti pokládáno za těžkou překážku politického obrození východních křesťanů, a pro svou slabost se zdálo býti vhodným sousedem. Proto, když vítězné povstání egyptského paši Mehmeta-Ali, tureckého vasala, hrozilo r. 1831 založením nového a silného mohamedánského státu na rozvalinách turecké říše, poslalo jí Rusko na prosbu sultánovu na pomoc vojsko i loďstvo a zachránilo Turecko před zhroucením. V odměnu za svou záchranu ponechal sultán podle smlouvy v Unkiar-Skelessi (8. května 1833) ruským válečným lodím volný průchod Bosporem a Dardanelami; válečným lodím jiných států byly tyto průlivy uzavřeny. Rusko získalo převládající vliv v Cařihradě a upevnilo si právo protektorátu nad východními křesťany. Taková převaha se zdála západním státům hrozným nebezpečím pro politickou rovnováhu Evropy, a snažily se ji zeslabiti svým mísením do východních věcí. Císař Mikuláš podporoval sultána i za druhého ještě nebezpečnějšího povstání egyptského místodržitele (r. 1839), ale byl přinucen děliti se o to s Anglií, Rakouskem a Pruskem. Londýnská dohoda čtyř států (r. 1840) donutila povstaleckého pašu pokořiti se sultánu. V obou případech ruská podpora Turecka měla za cíl zabrániti politickému

obrození mohamedánstva, záměně upadajícího osmanského panství na východě arabsko-egyptském, které mohlo dodati mohamedánství nové politické síly a ztížiti osvobození východních křesťanů od mohamedánského jha. Tak se ustálila politika Ruska ve východní otázce: nedopouštějíc ani rozdělení Turecka mezi evropské státy, ani politického zesílení mohamedánstva skrze vnitřní převrat, využívajíc výhradního práva ochrany východních křesťanů, napomáhala osvobození ochraňovaných od tureckého jha, ale do času ponechala osvobozované ve vasalské závislosti na sultánovi. Západní diplomacie ukládala jiné cíle své východní politice, uznávajíc za nutné pro ochranu celosti Turecka zničiti toto výhradní právo Ruska a působiti proti osvobození ochraňovaných jím křesťanů. Tato politika za nové srážky Ruska s Tureckem pro svatá místa r. 1853 vedla také k spolku západních států s Tureckem proti Rusku.

Výsledek této nové koaliční východní války (v letech 1853—1856) způsobil příkrý převrat ve formulaci východní otázky. Rusko bylo zbaveno jedné ze svých hlavních opor svého vlivu na východě; jeho veliké černomořské loďstvo zahynulo, potopeno v Sevastopolském zálivu samými Rusy, a podle podmínek pařížského míru (18. března 1856) se Rusko zavazovalo nepořizovati nové a nestavěti na černomořských březích vojenských námořních staveb. Černé moře bylo neutralisováno, otevřeno bylo obchodním lodím všech národů. Východní křesťané byli postaveni pod všeobecnou ochranu velikých států evropských, a samo Turecko, jehož existence byla formálně uznána za nevyhnutelnou pro udržení evropské rovnováhy, bylo přijato do systému

evropských států, t. j. bylo pod ochranou týchž států-ochránců jako stát neplnoprávní. Tak se východní otázka v hranicích evropských proměnila z rusko-turecké v mezinárodní, všeevropskou, a v této nové fázi svého rozvoje dostala novou formulaci a nový charakter.

Společný protektorát velikých států neuklidnil východu, nesmířil turecké křesťany s mohamedány, třebaže pařížská smlouva zavázala Portu zrovnoprávniti ony s těmito. Vyhlídky západoevropské diplomacie na obrození Turecka skrze reformy a na udržení křesťanských národností pod jeho mocí rozbily se o setrvačnost a náboženský fanatismus Turků a o nezadržitelnou touhu křesťanů po svobodě. Rozklad Turecka pokračoval ještě rychleji než dříve. Vasalská dunajská knížetství Moldavie a Valachie se proti vůli turecké vlády spojila v jeden stát *Rumunsko*, zvolivše za svého společného panovníka moldavského šlechtice Al. Kuzu (r. 1859), a po jeho vypuzení — prince Karla Hohenzollernského (r. 1866). Řekové na ostrově Krétě povstali proti Turecku (r. 1866), chtějíce se připojit k řeckému království, které je podporovalo. Vasalské Srbsko, vedené národní, Rusku oddanou stranou Mladosrbů (její vůdcové Vučić a Garašanin), obnovilo dynastii Obrenovičů a dosáhlo vyklizení svých pevností od tureckých posádek, čímž byla téměř zrušena sultánova moc nad Srbskem (roku 1867). Povstání v Bosně a Hercegovině, podporované srbskými a černohorskými dobrovolníky (r. 1875) a silně se ozvavší v jiných částech Balkánského poloostrova, obzvláště v Bulharsku, vedlo k válce Srbska a Černé Hory s Tureckem, a později k nové rusko-turecké válce (r. 1877), která se skončila svatoštěpánskou dohodou (19.

února 1878). Západní státy, obzvláště Anglie a Rakousko, ochraňujíce Turecko, pracovaly, jak mohly, proti hnutím východních křesťanů, a tato činnost obzvláště zřejmě se projevila na berlínském kongresu (červen 1878), na němž na naléhání týchž dvou států podrobeny byly revisi podmínky svatoštěpánské dohody. Podle této dohody dostalo Rusko od Turecka mimo peněžní náhradu kousek Bessarabie (na sever od Dunaje), odtržený od ní podle pařížské smlouvy r. 1856, a část Armenie s pevností Karsem a přístavem Batumem na Černém moři; uznávána byla naprostá nezávislost Rumunska, Srbska a Černé Hory s rozšířením jejich hranic; Bulharsko v hranicích od Dunaje k Egejskému moři se stalo knížetstvím s nezávislou národní správou pod svrchovaností sultánovou a s povinností platit mu daň; Bosna a Hercegovina také dostaly autonomní vnitřní správu. Berlínský kongres ohraničil bulharské knížetství severním Bulharskem po Balkán, ponechav jižní *(východní Rumelii)* pod bezprostřední mocí sultána a pod správou křesťanského guvernéra jmenovaného ve shodě s evropskými státy, t. j. učinil nevyhnutelným nový převrat pro sjednocení rozervaných polovic země (r. 1885) s novými nepokoji na poloostrově, a Bosnu a Hercegovinu dal do správy Rakousko-Uhersku, jehož armáda při obsazování těchto provincií se setkala s úporným odporem. Anglie, která svou neužitečnou podporou Turecka prodloužila poslední válku a tím zvětšila počet jejích obětí, v odměnu za to nezávisle na berlínském kongresu a dokonce neočekávaně pro něj, zvláštní dohodou s Tureckem odňala mu ostrov Cypr (v červnu 1878).

Evropská diplomacie, urovnávajíc takovým

způsobem východní věci, odnímala území Turecku, obmezovala hranice moci jeho sultána, předpisovala mu závazné reformy, diktovala pravidla a jmenovala mezinárodní dohlížecí a pomocné komise pro vnitřní organisaci jeho oblastí, ukazovala mu podmínky dalšího bytí, zdržovala hrozící mu hnutí východních křesťanů, — zkrátka, jednala s ním jak s bytostí nezletilou, bezradnou a neoprávněnou. Tak od doby přijetí Turecka do koncernu evropských velmocí společný jejich protektorát nad východními křesťany na jejich ochranu proti Turecku změnil se ve skutečnosti v společnou ochranu Turecka pro jeho obranu proti východním křesťanům.

Východní politika Ruska, sražena pařížskou smlouvou z r. 1856 se své staré cesty, obrátila se k novým kolbištím, ukázaným mu jeho zájmy nebo nutností. Hned po ukončení východní (krymské) války byla pokořena bojovná horská plemena Kavkazu, zprvu východního (r. 1859), potom západního (1864), čímž definitivně byla upevněna bezpečnost kavkazských držav. Nepřátelský poměr středoasijských chánstev kokanského, bucharského a chivinského, loupeživé nájezdy Turkmenů, olupování ruských obchodních karavan podnítily podniknouti řadu tažení do Turkestanu, doprovázených dobytím Taškentu (generálem Čerňajevem r. 1865) a později připojením celého kokanského chánstva (roku 1876), dobytím Samarkandu na bucharském emirovi (r. 1868), pokořením Chivy (generálem Kaufmanem r. 1873) a turkmenského plemene Tekinců (generálem Skobelevem roku 1881). S dobrovolným vstupem Mervu do ruského poddanství (roku 1884) se rozšířily středoasijské državy Ruska po Afganistan, dělící pruh

mezi nimi a anglickou Indií. V téže době se Rusko upevnilo i na Dálném východě, na březích Tichého oceánu. Už v XVII. století pronikli sibiřští kozáci do oblasti řeky Amuru a statečně uhájili pevnosti Albazinu postavené na ní proti Číňanům. Ale vláda carevny Sofie pro nedostatek zpráv o zemi postoupila Číňanům oba břehy Amuru (podle nerčinské dohody roku 1689). Generál-gubernátor východní Sibiře Muravjev (podle ajgunské dohody r. 1858) upevnil pro Rusko levý břeh Amuru *(Amurská oblast)*, k níž se brzo připojila ussurijská země po hranice Korey s pravým břehem Amuru pod vtokem řeky Ussuri do něho *(Přímořská oblast)*, a tam rychle počaly vznikat ruské osady (Blagověščensk, Chabarovsk, Nikolajev, Vladivostok; v obou oblastech bylo r. 1870 65 tisíc obyvatel. r. 1885 164 tisíce, r. 1897 250 tisíc, r. 1900 350 tisíc).

R. 1891 byla zahájena stavba sibiřské železnice zároveň se dvou stran, od Čeljabinska a Vladivostoku. Od západu byla dráha dovedena do Sretěnska, od východu do Chabarovska. Zbývala dráha Sretěnsk—Chabarovsk. Ale politické události devadesátých let XIX. st. podnítily ruskou vládu opustit levý břeh Amuru a dáti východní části dráhy jiný směr. Podle dohody s Čínou r. 1898 najalo Rusko kvantunskou oblast přiléhající k nezamrzajícímu Žlutému moři, s Port Arturem, který zachoval význam válečného přístavu, a na břehu zálivu Da-Lja-Vaň bylo založeno (r. 1899) město Dalnij, s právy obchodního svobodného přístavu. Sibiřská dráha od východu byla dovršena podle konvence s Čínou výstavbou východní čínské dráhy skrze Mandžusko; ustupujíc od sibiřské magistrály

trochu západněji Sretěnska, mandžuská dráha se rozvětvuje a skýtá sibiřské dráze dva východy k Tichému oceánu: jeden na Vladivostok, a druhý na Dalnij a Port-Artur. Hodnota sibiřské dráhy s jejími odbočkami a pomocnými podniky (organisace přestěhovalectví, paroplavba po přiléhajících vodních cestách, založení města Dalného a Port-Arturu, perm-kotlasská dráha v evropském Rusku pro přepravu sibiřských nákladů k Bílému moři a j.) dosahuje miliardy rublů. Nejdůležitější z pobočních podniků sibiřské dráhy je organisace přestěhovalectví pro osídlení pruhu, magistrálou protínaného, obzvláště osídlení pustých prostorů východní Sibiře. Každoroční počet vystěhovalců, který do osmdesátých let XIX. st. nepřesahoval 2 tisíce, dosáhl r. 1896 200 tisíc. Ohromné byly politické a hospodářské úkoly, které nastávaly Rusku s položením veliké sibiřské dráhy. Stačí ukázati na zkomplikování mezinárodních vztahů ve spojitosti s obsazením Mandžuska a kvantunské oblasti, na působení žluté rasy proti úspěchům ruské kultury a proti kolonisaci na dálném východě, na obtížnost dohody všeobecné celní politiky Ruska se zásadami svobodného obchodu, nevyhnutelnými pro jeho východní okrajiny, i budoucího světového transitního významu sibiřské magistrály a rozvojem vnitřních produktivních sil země*). V září 1904 byla dokončena, velmi spěšně a s velikými mimořádnými náklady, dráha *kolem Bajkalu* (asi 260 verst). Obíhá jižní část Bajkalu, všude téměř protínajíc rulové skály, sestupující do vody jezera-moře. Množství mostních a tunelových staveb, válkou vynucený spěch

*) Podle vydání z r. 1903.

prací, samy podmínky prací v těchto končinách věčného mrazu — všechno to staví dráhu kolem Bajkalského jezera do řady nejobtížnějších a nejdražších železnic (asi 200.000 rublů versta). Zvětšení propouštěcí schopnosti dráhy by také vyžadovalo ohromných nákladů.

Sibiřská železnice sama sebou nevyhnutelná nepozdvihla v prvních dobách znatelným způsobem blahobytu protínaných jí krajů, a pro vývoz obilí a másla ze západní Sibiře do ciziny ztratily se tam bývalé obilní zásoby, a, což je asi obzvláště škodlivé pro dětské obyvatelstvo, zkrácena byla spotřeba mléčných produktů. Protože nebylo podrobného, hlasu místních potřeb dbajícího zkoumání otázky o nákladech očekávajících dráhu, části sibiřské dráhy, budovány, nemohly ihned uspokojiti požadavky, jež kladla na dráhu společnost i sama vláda. Po zahájení války ukázala se sibiřská výměna zboží v horším položení, než byla před vybudováním dráhy, protože všechny vlaky, aspoň východním směrem jedoucí, bvly obsazeny vojenskými náklady, a dřívější vozové cesty byly zatím ve stavu docela nemožném. Už byly zahájeny složité a z nutnosti zdlouhavé práce o zmírnění stoupání a narovnání příkrých zatáček, zároveň s kladením druhých kolejí, které se na některých místech rozcházejí s prvními, napravujíce přespříliš hrubé chyby jejich směrů; tyto práce jsou vlastně důkladnou přestavbou dráhy, po níž bude více vyhovovati požadavkům politického i hospodářského života země. Dráha kolem Bajkalského jezera semkla nepřetržitou kolejovou cestou (se změnou kolejí na rusko-německých hranicích) oceány Atlantický a Tichý už tehdy, kdy jihovýchodní, k nezamrzávajícímu pobřeží přiléhající část veliké

cesty byla vytržena z ruských rukou. Japonsko-ruská válka byla následkem vstupu Ruska do oblasti mocných mezinárodních vlivů, těsně obléhající pobřeží Žlutého a Čínského moře, jižní a střední Mandžusko. Zmocnivši se jedné z nejlepších částí tohoto pobřeží, spojivši je ruskou železnicí s ruskými cestami skrze samo srdce Mandžuska, posvátný Mukden, zaujalo Rusko převládající položení v této oblasti křižujících se zájmů Anglie, Japonska, Německa a Ameriky. Jeho vliv s nebývalou ostrotou pronikl i na Koreu, kam Japonsko už dávno usiluje přelíti přebytek svého obyvatelstva. Naproti tomu severní, na Vladivostok jdoucí linie sotva měla vliv na zauzlení velikého zápasu. Dráha tu odevzdávala do ruského vlivu jen pravé pobřeží Amuru, kde velmoci neměly zvláštních zájmů, kdežto Rusko naopak — nejnaléhavější: věcí nevyhnutelné obrany bylo upevnit vlastní vliv v oblastech, kde usídlení jiné velmoci by hrozilo nepřemožitelným nebezpečím všem starým východoasijským državám Ruska. Ale severní mandžuská dráha, oddělena od oblastí amurské a přímořské prostorami severního Mandžuska s hromadou horských hřbetů i samým proudem veliké řeky, nevylučuje nikterak potřeby železnic na levém břehu Amuru, nevyhnutelném pro kolonisaci východní Sibiře a využití jejích rozmanitých bohatství; k těmto kulturním úkolům se po válce připojily potřeby státní obrany: za pokleslého vlivu Ruska a rostoucí síly Číny nelze se již spoléhati na severní Mandžusko jako na bezpečné území pro ruskou železniční magistrálu. Amurská dráha, jejíž stavbu zahájili, má dovršiti sibiřskou dráhu, nevystupujíc za hranice státu.

Petr Veliký, přetvořuje starou moskevskou správu, zavedl do ústředních i oblastních institucí kollegiální pořádek agendy: správněji řečeno vytýkal oborům hranice, odděliv soud od administrace zřízením *dvorních soudů* nezávislých na gubernátorech, dal městskému obchodně-průmyslovému obyvatelstvu volenou, na gubernátorech a vévodech nezávislou správu v *radnicích*, a později i v *magistrátech*. Po Petrovi shledali stvořenou jím oblastní správu příliš složitou a těžkou a začali ji zjednodušovat: gubernátorům a vévodům byla vrácena soudní moc, a městské magistráty byly podrobeny jim, a hlavní magistrát byl vůbec zrušen. Zato ústřední správa byla za Kateřiny I. učiněna složitější novou institucí, která stála nad Senátem, *Nejvyšší tajnou radou*, skládající se z nejhlavnějších hodnostářů (8. února 1726). Senát jako nejvyšší dozorce a vůdce správy působil v mezích platného zákona, čině opatření pro jeho vyplnění. Nejvyšší radě zároveň se zákonodárnou iniciativou bylo ponecháno posuzování projektů zákonů, a žádná věc zákonodárné povahy nemohla být rozhodnuta bez něho, podle zvláštního referátu císařovně. Prakse a náhodná nařízení bez všeobecného plánu značně změnily po částech instituce Petra Velikého, málo je zlepšivše, a Kateřina II. na počátku panování si stěžovala, že všechna vládní místa i sám Senát vystoupily ze svých základů.

Ani historické složení ruského státu, ani vlastní politické úmysly nenakláněly Kateřinu II. k zásadnímu přebudování vyšší ústřední správy v duchu liberálních učení tehdejších francouzských publicistů, které si osvojila; ale chtěla těchto teorií pokud možno nejšíře užíti v místní

správě. *Gubernské instituce* potvrzené jí 7. listopadu 1775 s nevelikými změnami působily do zemské a soudní reformy r. 1864, a některé působí dosud. Tvořily dosti složitý systém administrativních i soudních úřadů povšechných i stavovských. Rusko bylo rozděleno na 50 gubernií s obyvatelstvem od 300 do 400 tisíc v každé, s opětným dělením na újezdy s 20—30 tis. duší. Gubernie byly spravovány gubernátory; někdy v čele 2—3 gubernií býval postaven generál-gubernátor nebo místodržitel s rozsáhlými plnými mocmi. *Gubernské správě* se dostalo moci pořadatelské a policejní; jejími újezdními orgány byly *dolní zemské soudy* pod předsednictvím náčelníků újezdní policie. Státní důchody a jiné erární věci spravuje *státní pokladna;* důchody chrání *berní úřady* gubernské a újezdní. V soudním řádu byly zřízeny tři instance: nižší tvořily v újezdě *újezdní soud* pro šlechtice, *městský magistrát* pro obchodníky a měšťany, *dolní rasprava* pro jednodvorce a státní sedláky, střední — gubernské také stavovské soudy, *vrchní zemský soud, gubernský magistrát* a *vrchní rasprava,* vyšší — *soudy trestní* a *občanské* pro všechny stavy. Pro trestní věci, v nichž pramenem zločinu se nejeví zlá vůle, ale neštěstí, pověra a pod., a pro smírná rozhodnutí procesů byl v gubernském městě zřízen *soud svědomí.* Věci dobročinnosti a národní osvěty spravoval *prikaz veřejné péče.* Hlavní zásady nařízení ze 7. listopadu: kolegiální pořádek agendy, důsledně provedené rozdělení oborů administrativního a soudního s oddělením soudu občanského od trestního, stavovské složení soudu v nižší i střední instanci, *společná* účast tří stavů v některých institucích, a to v *soudě svědomí* a v *prikazu veřejné péče,*

kde byli přítomni volení přísedící ze šlechty, z obchodnictva a měšťanů, jednodvorců a státních sedláků. Tato účast má obzvláště důležitý význam: byla nesmělým krokem k obnovení společné činnosti stavů ve správě i v soudě, která už v XVII. st. byla oddělena stavovskými právy a povinnostmi, jakož i stavovskou správou. Za nedostatky institucí z r. 1775 lze přiznati přílišnou složitost a drahotu správy a obzvláště soudu, a také jednostranný základ nového oblastního dělení: Rusko bylo rozkouskováno na 50 gubernií místo dřívějších 20 výhradně podle množství obyvatelstva, bez jakéhokoliv ohledu na prostor a na dřívější historické dělení země, na místní životní svazky a zvláštnosti obyvatelstva. Mezi nedostatky týchž institucí lze zařadit i jejich praksi, neospravedlňující ani zásad daných v její základ, ani očekávání v ni ukládaných. Ostatně vina toho spočívá ne tak na zákonodárství, jako na společnosti, v níž bylo těžko najíti dosti lidí, kteří by se hodili k činnosti v nových institucích, a která, vyzvána k účasti v nových institucích, neprojevila podle svědectví současných pozorovatelů ani náležité pozornosti k tomuto vyzvání, ani náležitého chápání vlastních zájmů.

Nové utvoření ústřední správy bylo dílem panování Aleksandra I. Na průběhu této věci se znatelně odrazily některé rysy osobní povahy císařovy. Přirozeně snivý, pln vznešených a nejasných ideálů způsobených výchovou a věkem, ale opatrný a nedůvěřivý k lidem časnou životní zkušeností, přinesl na trůn více dobrých přání než praktických prostředků k jejich uskutečnění. Z prostředí, které ho obklopovalo před vstupem na trůn, kateřinského i pavlovského, odnesl si

těžký dojem nepořádku a libovůle i jinošsky vřelou touhu pokud možno nejdříve zavésti pořádek a zákonnost do správy, dáti jí určité, pevné formy. Málo však obeznámen s minulostí Ruska i s jeho přítomným stavem, neměl dostatečně pozorování a úvah, aby si podle nich sestavil účelný a vhodně uskutečnitelný plán reformních opatření, vyžadovaných tímto položením, a není vidět, že by mnoho přemýšlel o tom, najdou-li se lidé, schopní pochopiti a prakticky zpracovati jeho snahy, které se ještě nedostatečně ujasnily jemu samému. Jemu bylo zatím jasné jen to, že dobré zákony a instituce jsou potřebnější a spolehlivější než dobří lidé, kteří jsou vždy jen šťastnou náhodností, a jakmile se objeví dobré zákony a instituce, tu i bez zvláštního úsilí vlády budou její orgány jednati dobře. A Aleksandr I. neprodleně po vstupu na trůn přistoupil k uspořádání zákonů a institucí. R. 1801 byla hraběti Zavadovskému svěřena správa *Komise pro sestavení zákonů*, která ostatně neposunula více než dříve věc, která se nepodařila po celé XVIII. st., od doby zřízení komise r. 1700 pro přehlédnutí Uložení z r. 1649. Od smrti Petra I. byla cítěna potřeba vyšší instance pro předběžné posouzení nových zákonů a důležitějších věcí správy. Tuto potřebu se pokoušeli ukojiti *Nejvyšší tajnou radou* za Kateřiny I. a Petra II., *Kabinetem* ministrů za Anny, dílem *Konferencí* za Alžběty. Kateřina II. svolávala pro posouzení nejdůležitějších státních otázek radu z důvěrníků, která neměla ani určitého okruhu věcí, ani ustanoveného pořádku jejich provádění. R. 1801 byla zřízena *Stálá rada* skládající se z 12 členů, ale bez rozdělení na odbory. Kolegiální organisace, daná ústřední správě Petrem Velikým, po-

stupně byla rozvrácena vlivem silných osob, jako byli na příklad za Kateřiny II. president vojenského kolegia kníže Potěmkin nebo generál-návladní kníže Vjazemskij, kteří nakládali s kolegii jako se svými poslušnými nástroji. Při tom po zavedení gubernských institucí r. 1775 většina petrovských kolegií (justiční k., revisní k., státní účtárna a j.) byla zrušena. a jejich agenda, soudní i finanční, přešla z centra do gubernských správ a k občanským i trestním soudům i na státní pokladnu, t. j. byla decentralisována. To činilo ústřední správu ještě méně účelnou a souladnou. Vzhledem k centralisaci správy a správnějšímu rozdělení agendy mezi jednotlivé ústřední odbory, a také pro upevnění přísnější odpovědnosti ústředních správ byla kolegia postupně nahrazena od r. 1802 osmi ministerstvy: *zahraničních věci, armády na souši, námořních sil, vnitra, spravedlnosti, financí, obchodu a národní osvěty.* V každém ministerstvu vedení agendy a odpovědnost za její průběh byly uloženy jedné osobě, ministrovi, a ne kolegiu. Činnost ministrů byla podrobena dozoru Senátu, jemuž podávali každoroční zprávy o své správě. Věci, týkající se několika oborů a vyžadující společných úvah, rozhodovány byly *Komitétem ministrů.* (Byl zrušen 24. dubna 1906; jeho agenda byla rozdělena mezi odbory Státní rady a ministerskou radu.) Tak nad kolegiálními gubernskými institucemi Kateřiny II. stály ústřední obory s osobní mocí ministrů. Tyto reformy prvních let panování byly zaváděny spěšně, bez přesných nařízení, nedostatečně byly srovnávány navzájem i s všeobecnou organisací správy, vypočítány byly spíše na to, aby všechno bylo jako u jiných, osvícenějších národů, než na to, co

bylo nutné a možné podle průběhu tuzemských věcí a podle tuzemské úrovně rozvoje.

Pro vykonání a dovršení prvních reformních pokusů našel císař v osobě Speranského organisátora, jakých se v našich dějinách nemnoho objevilo. V jeho mysli, bystré a pružné, uvyklé práci o odtažitých předmětech, rozřešovaly se složité státní otázky lehce dokonce za skrovných podmínek pro jejich řešení, spletité vztahy jaksi samy sebou se skládaly v souladný plán, v celý systém. Od tylžského míru (r. 1807) stává se Speranskij nejbližším spolupracovníkem císařovým ve vnitřní správě. Dovedl uhadovat a rozvíjeti reformní úmysly císařovy, halil je do uhlazených a jasných projektů. Ke konci r. 1809 byl podle pokynů císařových sestaven rozsáhlý plán všeobecné a zásadní reformy, objímající všechny části státního řádu shora dolů. Ale Aleksandr, schváliv projekt, neodvážil se uskutečniti jej v plném rozsahu vzhledem k obtížím, s nimiž se tento projekt musil setkati při vykonání pro svou šíři a pro novost svých zásad. Uskutečněny byly jen nemnohé jeho části, vztahující se k ústřední správě, jíž se tehdy dostalo organisace, která s některými změnami působí dosud.

Prvního ledna 1810 byla samým císařem zahájena reformovaná *Státní rada*. Její význam v systému státních institucí je vyjádřen manifestem z 1. ledna 1810 v třech základních zásadách její organisace: 1. Rada zkoumá projekty zákonů, řádů a úřadů ve všech oborech správy; 2. jen ona je zkoumá, a 3. žádný zákon, řád nebo úřad nevyjde z rady a nemůže míti platnost bez potvrzení svrchované moci. Takovým způsobem byl ustanovován pořádek zákonodárství. K věcem přesně zákonodárným připojeny

byly i jiné, s nimi se stýkající: všeobecná vnitřní opatření v mimořádných případech, prohlášení války, uzavření míru a jiná důležitá zahraniční opatření, ‚když podle uznání okolností mohou podléhat předběžné všeobecné úvaze', každoroční rozpočty státních příjmů a vydání, ustanovení nových vydání v průběhu roku, zkoumání účtů všech ministerstev spojených se správou svěřených mu oborů. Rada se skládala z členů podle jmenování panovníkova a z členů podle hodnosti, ministrů, a byla rozdělena na čtyři oddělení: *zákonů, věcí vojenských, věcí občanských a duchovních a státního hospodářství,* se zvláštními předsedy v každém oboru. V společné schůzi, kde předsedá sám panovník nebo jeden z členů, každoročně k tomu jmenovaný, rozhodováno bylo o věcech, které byly napřed zkoumány v příslušném oboru nebo přímo jí předložené. Pro vedení agendy Rady byla při ní zřízena *státní kancelář* se zvláštními odděleními pro každý obor. V čelo každého oddělení byl postaven *státní tajemník,* referující o věcech svého oddělení, a celou kancelář Rady spravuje *říšský tajemník,* referující o věcech v společné schůzi a předkládající protokoly Rady Nejvyššímu schválení. Říšským tajemníkem byl ovšem jmenován Speranskij, organisátor instituce, což pro novost věci mu skýtalo význam vůdce Rady a jakoby přednostního ministra.

Hned po Státní radě byla podle plánu Speranského zreformována ministerstva, zřízená roku 1802. Tato reforma byla učiněna manifestem z 25. července 1810 o rozdělení státních věcí na zvláštní správy a *všeobecným zřízením ministerstev,* vydaným 25. června 1811. Podle nového uspořádání bylo zrušeno jedno z dřívějších 8 mini-

sterstev — *obchodu*, jehož agenda byla rozdělena mezi ministerstva financí a vnitra; zato z oboru tohoto byla vyřaděna agenda o vnitřní bezpečnosti, pro niž bylo utvořeno zvláštní ministerstvo *policie*. Kromě toho bylo utvořeno několik zvláštních ústředních oborů pod názvem *hlavních správ* s významem zvláštních ministerstev (hlavní správy *revise státních účtů* nebo státní kontrola, *duchovních věcí cizozemských vyznání* a *dopravy*). Ve všeobecném ustanovení byly určeny složení a pořádek správy ministerstev, hranice moci ministrů, jejich odpovědnost a jiné podrobnosti ministerské správy. Nařízení z r. 1811 v svých základech a dokonce v mnohých podrobnostech působí dosud s některými změnami, vyvolanými dalším rozvojem ústřední správy.*)

Speranskij sestavil také projekt reformy Senátu, uvedený v soulad s novou organisací ministerstev a Státní rady a založený na přísném rozdělení věcí administrativních a soudních, které byly spojeny v oboru této instituce. Ale tento projekt nebyl proveden, a Senát si uchoval dřívější smíšený obor, zůstav vyšší soudní instancí ve věcech občanských i trestních, soudem revisním i kasačním, a zároveň i nejvyšší administrativní institucí, která provádí vyhlašování zákonů

*) Zřízeny: r. 1826 za bezprostředního vedení svrchované moci *Ministerstvo císařského dvora a údělů* a *Vlastní Jeho Císařského Veličenstva kancelář* s 4 odděleními, r. 1837 *Ministerstvo státních majetků* — mezi jiným pro pomoc venkovskému hospodářství a pro organisaci správy a života sedláků, žijících na vlastní i státní půdě (od r. 1894 *Ministerstvo zemědělství a státních majetků*), r. 1865 *Ministerstvo dopravy*, přetvořené z dřívější *hlavní správy*. Osobním ukazem Senátu z 27. října 1905 zřízeno *Ministerstvo obchodu a průmyslu*.

a dohlíží na jejich plnění podřízenými mu úřady, řeše jejich nedorozumění ve správě a užívání zákonů.

Do konce panování Petra Velikého hlavním pramenem, z něhož vláda čerpala nutné jí prostředky, byla povinná práce ve prospěch státu, rozdělená v podobě speciálních stavovských povinností mezi základními třídami ruské společnosti, sloužící statkářskou, městskou obchodněprůmyslovou a venkovskou zemědělskou. Toto rozvrstvení speciálních povinností, spojené s určitými také speciálními právy, dodávalo také společenským třídám povahy oddělených, uzavřených stavů. Petr Veliký nejen neoslabil, ale ještě zkomplikoval toto stavovské rozvrstvení, ustanoviv závazné vyučení šlechticů a rozšířiv vojenskou povinnost odvody na nesloužící třídy. Po Petrovi lze pozorovati opačný průběh stavby ruské společnosti: speciální stavovské *povinnosti*, připadající svobodným třídám, postupně byly ulehčovány nebo rušeny; ale jejich stavovská *práva* jsou určována přesněji a rozšiřují se. Tím i oním procesem stavy, srovnávajíce a sbližujíce, jsou připravovány k společné činnosti v místní správě; tato příprava je dovršena zrušením nevolnického práva, rozšířivším na nevolnické sedláky práva stavu svobodných venkovských obyvatel.

Toto přebudování společnosti se počalo shora, od šlechty. Zahraniční i vnitřní okolnosti, které nastaly po smrti Petra Velikého, napomáhaly ulehčení, a později i zrušení služebních břemen, která ležela na tomto stavu (zákon z 31. prosince 1736 o obmezení povinné šlechtické služby pětadvacetiletou lhůtou, manifest z 18. února 1762 o darování „volnosti a svobody ruské uro-

zené šlechtě'). Nařízení o guberniích r. 1775 otevřelo šlechtě širokou a vlivnou účast v místní správě a u soudů. Darovací listina šlechtě roku 1785, utvořivši z šlechticů každé gubernie *šlechtickou společnost*, přesně určila a upevnila stavovská práva šlechty jak osobní, tak i společenská. Práva osobní: dědičnost šlechtické hodnosti, nemožnost zbaviti jí bez soudu, právo souditi se ‚svými rovnými', osvobození od osobních daní a tělesných trestů, právo zakládati továrny a podniky a zabývati se obchodem, úplné právo vlastnictví všeho, co se nachází na šlechticově panství. Společenská práva stavu vyjadřována byla v oboru orgánů gubernské šlechtické společnosti, gubernského i újezdních *shromáždění šlechty*, svolávaných každé 3 roky. Tato shromáždění se svými předsedy, volenými gubernským a újezdními maršálky šlechty: 1. účastnila se všeobecné gubernské správy, volíce ‚z šlechticů, na místě žijících', hodnostáře, jejichž volba byla ponechána šlechtě, 2. vedla agendu vnitřní stavovské samosprávy, ponechané šlechtickým společnostem, 3. mohla oznamovati gubernátorovi ‚své společenské potřeby a prospěchy' a skrze vyslance přinášeti ‚rozklady a žaloby' jak Senátu, tak i samé svrchované moci. Později byla tato práva ještě rozšířena. Podle nařízení z r. 1775 šlechta zároveň s dvěma ostatními stavy volila členy *přísedící* do svých stavovských soudů první a druhé instance *(újezdní soud* a *vrchní zemský soud)*. Za Aleksandra I. bylo šlechtě dáno právo voliti po dvou přísedících *trestního* i *občanského soudu*, které tvořily třetí všestavovskou instanci, a za Mikuláše I. nařízením z r. 1831, srovnávajícím místní službu šlechty v odměnách a výhodách se státní, ponecháno jí bylo

také právo voliti předsedu obou soudů. Tak byl místní soud odevzdán do rukou šlechtické společnosti. Mimo to nařízení z r. 1831 dávalo šlechtickým společnostem právo podávati vyšším úřadům návrhy nejen o svých stavovských potřebách, ale i o zamezení místních zlořádů a vůbec o odstranění nepřístojností, zpozorovaných v místní správě, a takovým způsobem učinilo gubernskou šlechtu přímluvčím za potřeby celé gubernie, a šlechtu zástupcem všech ostatních společenských tříd. Uzákonění, které utvořilo takové převládající položení šlechty, bylo dočasné a málo ospravedlněné odklonem zákonodárství od směru jím osvojeného k urovnání stavů, třebaže i tu lze postřehnouti myšlenku vzájemného sblížení stavů pod vedením prvního z nich.

Městský stav se uspořádal téměř týmž pořádkem jako šlechta, třebaže ne na stejných základech. Postupně byly ulehčovány doléhající na něj státní povinnosti, mezi nimiž obzvláště těžké byly odpovědné *erární služby* spojené s vybíráním celních, hospodských a jiných dávek a podle různých předpisů, zaměstnávajících množství lidí podle ustanoveného pořadí nebo podle veřejných voleb. Obchodníkům bylo dovoleno vykupovati se z osobní rekrutské povinnosti zaplacením určité částky do státní pokladny (100 rublů na osobu) nebo vykupovati nevolníky, aby je místo sebe poslali na vojnu. Zrušením vnitřních celnic r. 1753 zrušeno bylo množství celních a drobných dávek a předpisů jich se týkajících, zatěžujících obchodníky a průmyslníky. R. 1775 bylo obchodnictvo, rozdělené na tři řády, osvobozeno od daně z duše a uložen mu byl místo toho řádový poplatek ve výši 1% z kapitálu podle svědomí přiznaného. Nařízení o guberniích

ponechalo obchodnictvu a měšťanstvu účast v místní správě a soudu, dokonce společnou se šlechtou (v soudě podle svědomí a v prikaze veřejné péče). *Darovací listina* městům, vydaná zároveň se šlechtickou, ustanovila složení, správu a práva městské společnosti. Rozdělila městské obyvatele na šest tříd: byly to 1. *skutečni městští obyvatelé*, osoby každého povolání, mající v městě nějaký nemovitý majetek, 2. *kupci* tří řádů (první s přiznaným jměním aspoň 10.000, druhý — aspoň 5.000, třetí aspoň 1000), 3. řemeslníci, kteří se zapsali do *cechů*, 4. *obchodnici z cizich měst nebo zemí*, kteří byli připsáni městu pro průmyslové zaměstnání, 5. *přední občané*, osoby, zaujímající hodnosti podle městských voleb, učenci s akademickými nebo universitními vysvědčeními, umělci a herci, kapitalisté s přiznaným kapitálem aspoň 50 tisíc rublů a pod., a 6. *posadšti*, živící se nějakou živností nebo prací v městě a nejsoucí v žádné jiné skupině městských obyvatel. Jednou za tři léta byli městští obyvatelé všech šesti tříd svoláváni na všeobecné městské shromáždění k volbám členů stavovského soudu (magistrátu), městského starosty a jiných hodnostních osob městské volené správy, a také aby podali gubernátorovi zprávu o veřejných potřebách a užitcích města; ale šlechtického práva ‚činití rozklady a žaloby' svrchované moci městské společnosti nedostaly. Hospodářství a dobré řízení města spravovaly dvě městské dumy: *všeobecná*, skládající se z volených *starších* od všech povolání městského obyvatelstva, od každého řádu, každého cechu atd., a *šestihlasná*, skládající se z 6 starších, které volila všeobecná duma ze svého středu po jednom z každého ze šesti oddílů měst-

ského obyvatelstva. Všeobecná duma, zvolivši šestihlasnou na 3 léta, shromažďovala se potom, kdy toho vyžadovala ‚veřejná potřeba a prospěch', a měla význam pořadatelský. Městský starosta byl předsedou obou. Městské samosprávy tak zřízené se účastnili všichni městští obyvatelé nejméně pětadvacetiletí, mající jmění, z něhož úroky činily aspoň 50 rublů. Osobní práva nebyla mezi občany rozdělena s takovou rovnoměrností jako u šlechty. V tomto vztahu šest tříd městské společnosti mělo povahu zvláštních *stavů*, jak se jim říká v darovací listině. *Skutečni městští obyvatelé*, kterými mohli býti lidé každého povolání, duchovní, šlechtici, sloužící ve vojenské i občanské službě, užívali práv svého stavu nezávisle na své příslušnosti k městské společnosti. Tak o šlechticích, kteří měli v městě nemovitý majetek, listina praví, že se od městských břemen neosvobozují, ale ‚pro svou šlechtickou důstojnost' jsou osvobozeni od osobních daní a služeb. Obchodníci všech tří řádů kromě všeobecných práv městského stavu užívali ještě osvobození od daně z duše, od osobní rekrutské povinnosti s podmínkou uvedeného zaplacení do státní pokladny, což nebylo ponecháno ani posadským, ani cechovým, ani těm, kdo přiznali řádový majetek. Kupci prvního a druhého řádu byli mimo to ještě osvobozeni od tělesných trestů a měli právo míti továrny a podniky, čehož neužívali ani posadští, ani kupci třetího řádu. Konečně přední občané mimo všechna tato práva mohli míti ještě předměstské dvory a sady, jezditi po městě v čtyřspřežném kočáře a za určitých podmínek dokonce žádati o povýšení za šlechtice, jestliže jejich otcové a dědové byli předními občany a bezvadně se chovali. Ta-

ková roztříštěnost v rozdělení práv zbavovala městskou společnost náležité ucelenosti a jednoty. V historii srovnávání a sbližování ruských stavů byla městská listina Kateřiny II. pozoruhodným pokusem — z lidí, rozloučených právy a povinnostmi, dokonce společenskými předsudky, a spojených jen místem pobytu, utvořiti něco uceleného, spojeného společnými zájmy. Ale vědomí společných zájmů je vychováváno stejnými právy a povinnostmi, pocitem společenské solidárnosti, a v tomto vztahu třídy městské společnosti byly tehdy ještě tak navzájem vzdáleny, že kateřinské město se ve skutečnosti nestalo všestavovskou společností, ale zůstalo právě takovým obchodně průmyslovým stavovským *posadem*, jakým bylo dříve.

Hned po šlechtě a městském stavu nastávalo uspořádati i stav selský. Podle nařízení z r. 1775 i svobodné selské obyvatelstvo dostalo svůj stavovský soud v *dolni* újezdní a *horni* gubernské *raspravě* a jakousi účast ve všeobecné gubernské správě zároveň s dvěma druhými stavy. Byl sestaven projekt darovací listiny i svobodnému venkovskému stavu, ale nebyl uskutečněn. Vzhledem k tomuto stavu nastávala zákonodárství složitější úloha než prosté určení stavovských práv. Nařízení o guberniích spojilo v oboru rasprav a berních úřadů jednodvorce a sedláky *státni*, *korunni* i *ekonomické*, odebrané církvi r. 1764. Nastávalo určiti nejen práva, ale také uspořádati sám život těchto tříd na stejných základech a při tom zabezpečit jej účelně promyšleným pořádkem dozoru a ochrany, bez čehož tyto třídy by nebyly s to, aby se vypořádaly s jakýmikoli právy. Za Kateřiny II. a dvou jejích nástupkyň bylo užíváno místních nebo soukromých opatření

pro uspořádání správy a života těchto sedláků. Za císaře Pavla byly osady sedláků státních a korunních, kteří znovu byli odděleni od státních a tvořili zvláštní obor pod názvem *údělných*, rozděleny na *okresy*, z nichž každý měl nejvýše 3000 duší. *Okresní správa*, skládající se z volených okresního starosty, představeného hlavní osady a okresního písaře, spravovala hospodářství okresu, soud rozhodující o nepatrných věcech a sbírání daní; okresní starosta účtoval vybrané peníze *obecní schůzi*. Předepsáno bylo také vyrovnávací podělení státních sedláků půdou po 15 děsjatinách na revisní duši, a v guberniích, kde bylo málo půdy, po 8 děsj. Nemalý význam měl pro státní sedláky základní v dějinách stavovský zákon (12. prosince 1801) ponechávající všem svobodným stavům právo *osobního pozemkového vlastnictví*, náležející dosud jen šlechtě. Celý plán uspořádání státních sedláků byl sestaven ministerstvem státních majetků, které zahájilo činnost r. 1838 pod správou Kiseleva. Osady státních sedláků, jichž podle osmé revise r. 1834 bylo necelých 8 milionů duší, byly rozděleny na okresy po 8.000 duší v každém; okresy se znovu dělily na venkovské společnosti po 1.500 v každé. Utvořeny byly obecní schůze, volené okresní i vesnické správy pro věci administrativní, raspravy pro soud; sedláci byli podělení pokud možno stejně půdou, daně byly přeloženy s duší na půdu; založeny byly vesnické školy, zásobní sklady potravin, selské banky se spořitelnami a záložnami.

Uspořádání státních sedláků bylo pokládáno za první krok k zrušení nevolnického práva, jako vzor, podle něhož mohli býti uspořádáni statkářští sedláci při odchodu z nevolnické závislo-

sti. Kateřině II. náleží zásluha veřejného podnícení otázky o nevolnickém právu, která byla posuzována v svolané jí Komisi pro sestavení projektu nového zákoníku. Ale Kateřina neudělala nic, aby usnadnila rozřešení této obtížné otázky. Její obtížnost záležela v tom, že zákonodárství přijímalo nevolnické právo, jak se utvářelo praksí života, slabě je regulujíc, neobjasňujíc jasně jeho právní podstaty a složení. Takové vyjasnění otázky bylo zahájeno zákonem (5. dubna 1797), podle něhož mohl statkář požadovati od svých sedláků jen třídenní práci za týden, ponechávaje ostatní dni sedlákům pro jejich vlastní práce, jako státním poplatníkům. Takovým způsobem přisvojována byla statkářovi jen polovice nevolnické selské práce. Byl to první krok k ustanovení *zákonného rozsahu moci* statkářovy nad nevolnickými lidmi, k rozhraničení práv státu a majetníka duší v složení nevolnictví. Zákon o svobodných zemědělcích (20. února 1803) byl druhým velikým krokem v témž směru: dovoloval všem statkářům propouštěti své sedláky na svobodu celými osadami nebo jednotlivými rodinami s půdou za podmínek, uzavřených po vzájemné dohodě obou stran. Sedláci takovým způsobem propuštění nemusili se dát zapsat do jiných stavů, tvoříce zvláštní stav *svobodných zemědělců*. Praktické působení tohoto zákona nebylo veliké; do konce panování Aleksandra I. přešlo do stavu svobodných zemědělců všeho všudy 47 tisíc nevolnických revisních duší, a r. 1855 jich bylo asi 116 tisíc. Ale důležitý je zásadní význam zákona. Statkáři odedávna užívali práva propouštěti nevolníky na svobodu jednotlivě i celými rodinami bez půdy. Avšak ani zákonodárství, ani nevolnická prakse neuváděly

pořádku propuštění nevolnických sedláků celými osadami. Zákon z 20. února naznačoval dvě základní podmínky takového propuštění: 1. *pozemkový příděl* propouštěných, 2. *dobrovolná dohoda obou* stran. Proto nařízení o osvobození nevolnických sedláků (asi 400 tisíc duší) v třech baltických guberniích, vykonaném v letech 1816—1819 bez zachování první a hlavní z těchto podmínek, nebylo rozšířeno na původní oblasti Ruska. Dále, zákon neustanovoval povinný rozsah pozemkového dílu, kterým musil býti podělen nevolnický sedlák, ponechávaje to náhledu statkářovu. R. 1827 pro jeden soukromý případ byl vydán ukaz, který nařizoval odebrati v státní majetek panství se sedláky, na němž pro zastavení nebo prodej půdy zůstalo méně než 4½ děsjatiny na duši.

Vyložená uzákonění poskytla Speranskému možnost určiti (v jednom memorandu r. 1836), ‚v čem záleží, v přesném a doslovném smyslu nyní platných zákonů, skutečné nevolnické právo v Rusku.' Podle této definice *‚zákonný nevolnický stav* ve své podstatě je stav sedláka, usídleného na půdě statkářově s dědičnou a vzájemnou povinností *se strany sedlákovy* — obraceti ve prospěch statkářův polovici svých pracovních sil, *se strany statkářovy* — přidělíti sedlákovi takové množství půdy, na kterém by mohl, užívaje zbylé poloviny svých pracovních sil, opatřiti svou námahou sobě i své rodině dostatečnou obživu.' A tak podstata nevolnického práva záležela v statkářském právu vlastnictví ne na *osobnost* nevolníkovu, ale jen na jeho *povinnosti*, t. j. na jeho závaznou práci statkáři, a to v obmezeném rozsahu, protože nevolnický sedlák kromě povinností statkáři byl zavázán povin-

nostmi i státu (daňovou i vojenskou). Osobní závislost nevolníkova byla tedy následkem, a ne základem jeho povinné práce na statkáře. Takový názor byl položen v základ ukazu z 2. dubna 1842 o *zavázaných sedlácích*, který navrhoval statkářům, aby ‚uzavírali se svými sedláky podle vzájemné dohody smlouvy na takovém základě, aby statkáři zachovali plné právo vlastnictví na půdu, kdežto sedláci aby od nich dostali díly půdy v užívání za umluvené povinnosti'. Podle smyslu tohoto zákona, nevolnický sedlák, stav se *zavázaným* podle dobrovolné dohody, přestával být *nevolníkem*; sám akt takové dohody jako čin svobodné osoby snímal s něho nevolnictví; tímto aktem se jeho závazná práce proměnila z vlastnictví statkářova podle zákona v prostý pozemkový závazek podle smlouvy; povinnosti, které na sebe přijímal tímto závazkem, byly náhradou za užívání půdy, kterou při smlouvě *měl* statkář přidělíti sedlákovi, bez čehož ani sama smlouva se nemohla uskutečnit, a ne úplatou za osobní svobodu, kterou při tom dostával sedlák, protože osobnost sedlákovu zákon mlčky uznával za podléhající výkupu a odhadu. Do konce panování Mikuláše I. přešlo podle zákona z 2. dubna v stav závazných sedláků všeho všudy 24.708 duší. Přímé působení tohoto, jakož i ostatních ukazů té doby o nevolnickém právu, je méně důležité než nepřímé: neměnice významně položení věci, připravovaly mysli na nevyhnutelnou reformu a kladly právní základy pro nové uspořádání života nevolníků. V zákonodárství i ve vědomí samé šlechty vyjasnilo se i složení nevolnického práva, i základní zásady nastávající reformy: ze složení nevolnického vlastnictví byla oddělena osobnost nevolníkova;

se statkářským právem na práci nevolnického sedláka byl nerozlučně spojen příděl země sedlákovi; tento příděl byl určen jako nevyhnutelná *podmínka* osvobození, kdežto dobrovolná dohoda obou stran jako hlavní právní *prostředek* určení jejich vzájemných vztahů.

Na těch zásadách byla také sestavena dne 19. února 1861 potvrzená *Nařízení* o sedlácích, kteří vystoupili z nevolnické závislosti. Nevolnické právo na sedláky a dvorské lidi, t. j. na jejich osobnost, bylo rušeno prostě bez jakýchkoli podmínek, kdežto hodnota závazné práce sedláků, pokud náležela statkářovi, byla započítána do odhadu pozemkového přídělu, který dostávali sedláci při odchodu z nevolnické závislosti. Proto dvorští lidé jako lidé bez pozemků, po 2 letech od vydání nařízení byli úplně osvobozeni bez jakékoliv náhrady majetníkům. Podle *Všeobecného nařízení* statkáři, zachovávajíce právo vlastnictví na všechnu půdu jim náležející, ponechávají sedlákům v stálé užívání jejich usedlost a mimo to pro zabezpečení jejich života a vykonávání závazků vůči státu určité množství rolí a za to jsou sedláci povinni vykonávati ve prospěch statkářů určité povinnosti. V tomto přechodném stavu závazných pozemkových vztahů k statkářům nazývají se sedláci *dočasně zavázanými*. Příděl půdy sedlákům, stejně jako za to následující povinnosti ve prospěch statkářův, určovány jsou převážnou měrou *podle dobrovolné dohody mezi statkáři a sedláky*, nebo také po zákonu, na základě *místních nařízení*, když se taková dohoda neuskuteční; podmínky dohody nebo závazného rozvrstvení vztahů mezi strany vykládají se v každé venkovské obci nebo na panství ve zvláštním aktu, tak řečené *řádové*

listině. Sedlákům bylo ponecháno *právo* vykupovati usedlost na panství; pro získání polního přídělu ve vlastnictví byl nutný *souhlas* statkářův. Získají-li sedláci ve vlastnictví zároveň s usedlostí na panství i příděl polí, objevuje se součinnost vlády skrze *výkupnou operaci* (vykup). Tato součinnost záleží v tom, že vláda půjčuje na vykupovanou půdu určitou částku, povolujíc její splacení na delší dobu (49 let ode dne vydání *výkupné půjčky*) a sama vybírá od nich splátky jak na účet úroků z poskytnuté půjčky, tak i na postupné umoření dluhu (celkem po šesti kopejkách z ruble výkupné půjčky vládou poskytnuté). Výkupem pozemkového přídělu dočasně zavázanými sedláky přestávají jejich vzájemné vztahy k statkářům, i vstupují do stavu svobodných *sedláků-vlastníků*. V nařízení se ustanovuje pořádek veřejné selské správy, a vysvětlují se práva darovaná sedlákům a dvorským lidem, jakož i ukládané jim povinnosti ve vztahu k vládě i k statkářům. V prvních letech výkupní operace se dál výkup přídělů velmi rychle: v letech 1862—1871 z 10½ mil. revisních duší dočasně zavázaných sedláků více než 6½ mil. duší vykoupilo 23 milionů děsjatin půdy. V letech 1862—1891 bylo ze státní pokladny vydáno výkupních částek 886 mil. rublů, 9221 tisíc revisních duší vykoupilo 38.820 tisíc děsjatin půdy. Selská reforma byla dovršena rozšířením základních zásad nařízení z 19. února 1861 na sedláky údělné (asi 1½ mil. duší) a státní (asi 10 mil. duší). Po získání přídělů do vlastnictví bez součinnosti nebo se součinností vlády tvoří různé třídy selského obyvatelstva jeden stav svobodných *sedláků-vlastníků*, stejnorodý podle základů svého státního položení. Na počátku pa-

nování Aleksandra III. bylo v držení sedláků různých pojmenování více než 130 mil. (nyní 140 mil.) děsjatin přidělené půdy (ne méně než ⅓ známého prostoru evropského Ruska bez Finska a poviselských gubernií), nepočítá-li se půda, získaná sedláky mimo příděly (ne méně než 5 mil. děs.) Pozemkovým uspořádáním sedláků se dovršuje dílo státního tvoření stavovského majetnictví půdy, začaté už v staré Rusi organisací sloužícího šlechtického statkářství. Toto i ono držení půdy utvořeno bylo opatřeními zákonodárství podle potřeb státu, šlechtické přídělem státní půdy sloužícím lidem a poměstným držením pro zabezpečení jejich závazné služby, selské — přídělem statkářské nebo státní půdy sedlákům v dočasně závazné užívání pro zabezpečení jejich života a konání jejich státních povinností. A jako kdysi dočasné a podmíněné, službou povinné držení půdy šlechticů postupně podle přání vlády bylo proměněno v úplné dědičné vlastnictví stavu, tak i za našich dob půda, určená za příděl sedlákům, proměňuje se v jejich vlastnictví za součinnosti vlády skrze výkupné operace nebo výkupné platy.

Reforma z 19. února nebyla dovršena za panování císaře Aleksandra II. Ani statkáři, kteří byli zbaveni levné nevolnické práce, ani jejich bývalí sedláci, kteří zůstali bez obvyklé panské ochrany, nemohli si brzo osvojiti podmínky svého položení reformou utvořené. Vláda musila oběma stranám ukazovati cesty a dávati prostředky k východisku ze vznikajících obtíží. Opatřeními proto učiněnými bylo usnadňováno a dovršeno dílo z 19. února. Půda, která zůstala chudnoucí šlechtě po přídělu sedlákům, začala znatelně plynouti z jejích rukou do rukou osob

jiných stavů. Aby byl šlechtě poskytnut laciný úvěr a tím zadržena ztráta půdy pro ni, byla r. 1885 zřízena *Šlechtická pozemková banka*, jejímž úkolem mělo býti ‚hlavně ulehčiti dědičným šlechticům způsoby k zachování náležejících jim votčin pro potomstvo'. Ještě více potřebovala vládní podpory druhá, slabší strana. Přechod dočasně závazných sedláků ve výkup se zdržel: po 20 letech ode dne osvobození ve vnitřních guberniích, obzvláště s černou půdou, zbývalo nemálo sedláků, kteří konali nadále povinnosti ve prospěch statkářů. Podle zákona z 26. prosince 1881 byl ve všech vnitřních guberniích proveden *závazný výkup:* od 1. ledna 1883 přestávaly povinné vztahy sedláků k statkářům. Výkupná operace se zdržela: hlavní příčinou toho byl nepoměr výkupných platů s důchodností vykupovaných přídělů, což vedlo k nakupení v podstatě zdánlivých nedoplatků, které vzrostly na 13 milionů rublů. Zákonem z 28. prosince 1881 byly výkupné platy sníženy na jeden rubl z každého přídělu na duši, a na provedení tohoto opatření bylo každoročně určeno 12 mil. rublů. Později bylo vydáno nařízení o *odročení* a *prodloužení nedoplatků* z výkupných platů. Zákon z 13. května 1896 rozhodl prodloužiti na mnoho let i splacení zbylého neumořeného výkupného dluhu, zmenšuje výkupné splátky na netíživé částky a maje při vybírání na mysli platební schopnost sedláků. Obtížnou úlohou zákonodárství bylo najíti způsoby pro udržení pozemkových přídělů v rukou sedláků a pro rozšíření selského držení půdy. Nařízení z 19. února připouštělo za určitých podmínek zcizení přídělové půdy, a od r. 1870 do r. 1890 přešlo do cizích rukou na 100.000 děsjatin takové půdy; po-

čaly se dokonce opakovati případy, že celé selské obce ztratily všechnu přidělenou půdu. Zákon z 14. prosince 1893, zabraňuje, aby sedláci nepřišli o půdu, obmezil práva sedláků nakládati svými příděly: mezi jiným bylo dovoleno jednotlivým majetníkům za obecního držení zcizovati přídělné díly jen členům vlastních obcí, a naprosto bylo zakázáno zastavovati přidělenou půdu. R. 1882 byla založena *Selská pozemková banka*, jejímž úkolem bylo poskytovati venkovskému obyvatelstvu přístupný dlouhodobý úvěr na získání půdy, které potřebují sedláci s nedostatečnými příděly; za více než 20 let své činnosti pomohla banka koupiti sedlákům přes 7 mil. děsjatin mimopřídělové půdy, půjčivši neméně $^2/_3$ hodnoty koupeného. Podniknuta byla i jiná opatření pro odstranění nebo oslabení podmínek, podkopávající selské hospodářství: byla vydána pravidla pro uspořádání selských *rodinných přídělů* (zákon z 18. května 1886) a *rodinných nových dělení* (nejkratší lhůta pro nová dělení 12 let podle zákona z 8. června 1893), *o nájmu na venkovské práce, o selských přesídlenich* a j. Zákonem z 12. března 1903 bylo zrušeno *vzájemné ručení* sedláků při placení rozvržených státních, zemských a obecních daní. Konečně manifestem z 3. listopadu 1905 byly zrušeny výkupné platy sedláků za přidělenou půdu, počínajíc 1. lednem 1907. Konec výkupné operace poskytl vládě možnost učinit první kroky k likvidaci samého obecního držení půdy.

Ale všechna tato opatření neodstranila podmínek, klonících selský stav k zbavení půdy, a jen uměle udržovala půdu v rukou sedláků, nikterak nezlepšujíce jeho postavení. Zvětšení obyvatelstva činí naléhavě nutným zesílení pro-

duktivnosti půdy a rozvoj výdělků mimo ni. Ale tomuto i onomu brání peněžní ochuzení vsi, která se neměla zač obrátit, zvětšiti živý inventář, zavésti umělá hnojiva nebo zavésti domácí průmysl a urovnati odbyt jeho výrobkům. Tu se už vláda ukázala bezmocnou pomoci sedlákům, naopak, rozešla se s nimi: připoutáním vkladů do spořitelen byly ohromné částky vzaty z místního obratu a úplně vydány na potřeby tak řečené všestátní povahy, a ne na potřeby určitého kraje (a hlavně na zřízení všeobecně přístupného úvěru na selské hospodářství a domácí průmysl, jak se to praktikuje v západní Evropě). Zavedení lihového monopolu zbavilo sedláky dokonce toho lichvářského úvěru, který se dosud soustřeďoval v rukou krčmářů; nedostatek peněz v kraji ponechává neukojenu téměř všechnu potřebu úvěru. Zlevněná doprava obilí do dálky (tak řečené diferenciální obilní sazby), zavedená vládou, aby bylo do země připoutáno zlato, vyhazujíc na evropský trh každého podzimu ohromnou spoustu obilí, snížila ceny obilí na úroveň výrobních vydání, nutíc obyvatelstvo nedojídati se. Obzvláště těžký je stav středních gubernií, kde je nejvíce vyvinuto statkářské zemědělství, a *zchudnutí centra* dávno se stalo oficiálně uznaným faktem. Statkářské panství se rozdělilo se selskou vsí o značnou část týchž těžkých podmínek: statkářské hospodářství neučinilo nutných úspěchů ve smyslu kultury a dílem upadlo, dílem se zvrhlo buď v hospodářství agrární, vykořisťující laciné, někdy přistěhovalé, bídou štvané pracovní ruce, nebo v hospodářství nájemné, vykořisťující ostrou sedlákovu potřebu půdy, na niž by mohl vynaložiti svou práci, které nemohl jinak užíti. Ale ve chvíli, kdy život po-

skytl zástupcům statkářské třídy řadu východisek v podobě svobodných povolání, státní služby, sedlák byl úplně stísněn tím bezprávním položením, v něž krok za krokem ho stavily reformy císaře Aleksandra III. Drsné užití pasového systému, zbavujícího sedláka té svobody pohybu, která všude se jeví jedním z nejdůležitějších základů národní práce, obmezení zemského zastupitelstva, nedovolující sedlákům potýkati se se zaujatostmi zemského zatížení, konečně stále rostoucí poručnictví místní administrace, zasahující do všech projevů práce — všechny tyto podmínky daly vyrůsti obrovské, jak svými rozměry tak i historickým významem, krisi ohromné země, hlavní sýpky Evropy. Zemědělská krise se změnila v politickou: všechna odvětví národní práce jsou více méně spojena, více méně zeslabena zchudnutím, a zájmy pracujících mas jsou nesmiřitelně opačné zájmům statkářské třídy.

Za těchto podmínek se činnost vlády v selské otázce po zrušení vzájemného ručení v celém r. 1904 a celém r. 1905 soustředila v oblasti čistě administrativních opatření. Ukazem Senátu z 4. března 1906 byly utvořeny *zemědělské organisačni komise* (k polovici r. 1908 bylo definitivně utvořeno 389 újezdních a 37 gubernských zemědělských organisačních komisí). Cílem těchto komisí je dohoda sedláků a statkářů při výměně, prodeji a koupi pozemků, při odstranění mezipásmí, úzkých pruhů pozemkových atd. Sestaveny ze zástupců místního zemstva a administrace za slabé účasti sedláků, mají tyto nové instituce odstraniti nejkřiklavější nepříjemnosti pozemkového sousedství, nedotýkati se při tom práv sousedů, ale donutiti obě strany, aby vyslovily své požadavky ausnadňovati jim dohodu za

součinnosti Selské banky. Základem instituce jsou komise újezdní. Skládají se z 9—10 členů (závisle na tom, kolik je v daném újezdě přídělové půdy), ze zástupců soudní, zemské a finanční administrace, s připojením 3 sedláků, určených losem z počtu kandidátů, volených okresními schůzemi újezdu. Gubernské komise mají sjednocovat působení újezdních a samy jsou sjednocovány v Petrohradě činností nové instituce, *Komitétu pro věci organisačně zemědělské*. Vydržování všech těchto institucí bylo rozpočteno částkou asi 2 mil. rublů. Kromě dohody statkářů a sedláků musily komise také napomáhat přesídlení sedláků na svobodnou státní i přídělovou půdu, což nabývá obzvláštního významu po *ukazech* z 12. a 28. srpna 1906, ponechávajících sedlákům státní a přídělovou půdu pro přesídlení za určitých podmínek, umožňujících větší rozsah činnosti komisí. Povšechné množství pozemků státních i přídělových, podléhajících rozprodeji, lze určiti na 11 milionů děsjatin.

19. září byla Komitétem pro věci organisačně zemědělské potvrzena instrukce organisačně zemědělským komisím; v této instrukci postavena je činnost komisí na velmi široký základ, a sám Komitét je vykládán jako mocná, téměř zákonodárná instituce, stojící docela odděleně. Kromě přesídlení na státní půdu rozhodují komise o určení pozemkové zásoby Selské banky a rozhodují otázku o koupi nových pozemků bankou. Kromě uspořádání pozemkového sousedství statkářů a sedláků mají organisačně zemědělské komise napomáhati provedení nejvyšších ukazů Senátu z 9. a 15. listopadu 1906. Podle prvního každý hospodář obce je oprávněn státi se jedi-

ným soukromým majetníkem dílu z obecních pozemků, určeného na jedno místo. Podle druhého ukazu přídělové pozemky, dosud vyňaté z povšechného občanského obratu, mohou býti napříště zastavovány i prodávány všemi osobami selského stavu.*)

Podstata nového pozemkového zákona, rozšiřujícího své působení na 42 gubernií, je obsažena v těchto právech sedlákových: 1. upevniti v *osobní* vlastnictví své přídělové i statkářské díly, po čemž přestávají všechna práva na ně jak obce tak i *rodiny* hospodářovy, která za obecního užívání půdy se s ním dělila o jeho práva na obecní pozemky; 2. požadovati od obce místo přídělových dílů přidělení půdy k jednomu místu v podobě *dvorce* s přenesením usedlosti na vykázaný díl, nebo aspoň v podobě *otrubu*, t. j. odlehlý díl v celku se zachováním usedlosti na dřívějším místě; 3. vyšedší z obce zachovává pro sebe příslušnost k vesnické a dokonce pozemkové společnosti. Zachováno je právo užívati nezměněným podílem senoseč, dříví z lesa a j., co bylo předěláno na zvláštních základech mimo obecní užívání pozemků; zachován je podíl bývalého

*) Tato zákonodárná opatření, zároveň s činností Selské banky a se všemožným podněcováním přesídlení, tvořící jednu ucelenou agrární politiku (za I. pololetí r. 1907 vystěhovalo se na příklad na Sibiř 432.601 člověk), byla provedena na základě 87. článku základních zákonů o neodkladných, v nepřítomnosti Dumy proveditelných zákonech, podléhajících jejímu potvrzení. Druhá Duma ostatně nemohla prozkoumati tato opatření, třebaže byla předložena jejímu posouzení, a teprve Duma třetího svolání je přijala a dodala jim správného zákonodárného postupu až po jejich potvrzení nejvyšší mocí. Ale Duma přijímala zákon, který už vešel v život a jehož prakse byla podrobně vypracována Senátem a organisačně zemědělskými institucemi.

příslušníka obce na živnostech nepředělaných: na usedlostní obecní půdě, výhonech, pastviskách, a na všech obročných oborech, t. j. na rybolovech, mlýnech, tržištích a pod. Hospodáři, kteří vystoupili z obce, zachovávají právo hlasovací na schůzích a hájí své zájmy ve všech vznikajících otázkách kromě urovnávání obecního užívání půdy.

V prvním stadiu odchodu z obce zachovává sedlák téměř všechnu tvářnost člena obce; jeho pozemky, bývalé přídělové, účastní se společného postupu při setí obilnin a při hospodářství třípolném každý pruh, vzdělávaný sedlákem, pravidelně po třech letech se proměňuje v společný výhon; zbudování staveb, změna systému ve vzdělávání polí na vlastních pozemcích je přípustno jen za souhlasu obce. Avšak i v počátečném stadiu, do podílu k jednomu místu, i v závěrečném vychází zákon vstříc sedlákovi. Tak když člen obce drží pro úbytek rodiny pozemků na větší počet duší, než kolik jich má nyní v rodině, tu zbytek se mu odnímá za původní výkupní cenu, která je mnohem nižší než tržní. Naopak, jestliže obec odepře bývalému členu obce dostati se na otrub, určuje se otrub újezdním sjezdem nuceným pořádkem, a jen při zjevné nevýhodnosti určení pro obec může tato vykoupiti od sedláka-vlastníka ty jeho díly, které se rozkládají na jejích pozemcích, ale vykoupiti za ‚skutečnou', t. j. tržní cenu. Jestliže při tom ten, kdo se chce odloučiti se svým podílem, shledá odhad určený okresním soudem pro sebe za nevýhodný, může v poslední chvíli odepříti přijetí peněz a nadále držeti připsané mu díly v dřívějším rozsahu, jinými slovy — tísniti obec svou držbou a vyčkávati příhodnou cenu. Újezdní

sjezd a organisačně zemědělská komise se zeměměřiči, inženýry a znalci půdy, kteří jim jsou k disposici, všemožně pracují o rozdělení, odvodnění a ohraničení dílů oddělujícím se hospodářům.

Jednou z nejdůležitějších stránek selské otázky je nynější stav *užívání obecních pozemků*. Zvětšení obyvatelstva velmi zmenšilo pozemkové příděly sedláků a umenšilo rozdrobená hospodářství, učinivši je slabými. Nevyhnutelná nová dělení zbavují sedláka hlavního podnětu — dobrého vzdělávání půdy, pevnosti užívání, jistoty o budoucnost. Na druhé straně nevytvořila se v obci pro vnější překážky ta svobodná práce, která podle naděje manifestu z 19. února 1861 se měla státi ‚zárukou domácího blahobytu a veřejného blaha'. Uměle podporovaná obec trpěla vždy obmezeními v svém svobodném rozvoji: rozdělení příliš velikých obcí na menší s živnostmi, blízkými místu vsi, bylo ztěžováno; nebylo odstraněno původní pravidlo, podle kterého člen obce se mohl zříci účasti v ní jen bez náhrady, a tak kdo odchází, odchází bez formálního zřeknutí se svého dílu, ale s prázdnýma rukama, a kdo zůstane, žije za věčného oslabujícího strachu, že odešlí se vrátí a uchvátí jejich rukama vzdělané pruhy a živnosti; sedlák, jemuž se dostalo vzdělání, musil vystoupiti z obce, která se tak zbavovala osvíceného člena atd. Bez těchto brzd by obec posunula rovnoměrný rozvoj a ozdravení národa. Zrušení obce a nahrazení jí podvorným držením s právem vlastnictví může rozštěpiti náš selský stav na dvě části, navzájem nepřátelské: na pracovitý, hospodářský selský stav, velmi konservativní svými politickými sklony, a na masu bez půdy, bezmocnou a temnou,

která utvoří pracovní armádu, nesoucí na sobě hospodářství statkářů i sedláků-vlastníků.*)

K 1. květnu 1909 počet hospodářů, kteří prohlásili požadavek vystoupiti z obce, dosáhl 1,352.036 lidí; rozsah půdy připsané v osobní vlastnictví, dosáhl 5,917.030 děsjatin; počet hospodářů, kterým byly díly vykázány k jednomu místu, dosáhl 28.057 a jejich půda zaujímá celkem 307.314 děsjatin. Obec se silněji rozkládá na černozemním jihu, kde hodnota půdy je veliká, než v severních a středních guberniích, kde obecní držení půdy má své výhody. Nový zákon vnáší do života selského obyvatelstva země příkrý přelom. Vzrůst poplatků z kupních listin zřejmě dokazuje, že hospodáři spěchají prodati připsanou jim půdu sedlákům, ‚pevným a silným', jak se vyjádřil jeden vládní akt, že od obce odpadávají zdola množí její členové, vstupující do řad proletariátu bez pozemků, kteří neměli jiného jmění kromě práce rukou svých, a s druhé strany, nad obcí se staví řada drobných statkářů. Takovým způsobem místo mdlé, všemožně tísněné obce spěchá nový zákon utvořiti nové pány a nové dělníky a dělníky v takovém množství, že by stačili na všechny statkáře. Nové statkáře snaží se agrární politika vlády vytvořiti nejen na účet obecního, ale i na účet velkostatkářského držení půdy, hlavně s pomocí Selské banky. Hluboce se však rozlišuje položení prodavačů obou kategorií, bývalých členů obcí, kteří se loučí se svými bývalými příděly, a velkostatkářů, prodávajících skrze banku svou půdu. První dostávají téměř vždy méně než tržní cenu, obyčejně mnohem méně, stávají se lidmi bez krovu a bez

*) Podle vydání z r. 1907.

pozemků; druzí — nejčastěji velkostatkáři s ohromným množstvím půdy, podržují si obyčejně část své půdy, zůstávají velkostatkáři. Selská banka, zabezpečivši odbyt půdy velkostatkářům, napomáhala neuvěřitelnému zvýšení její hodnoty: průměrná cena za děsjatinu v osmdesátých letech, 44·7 ruble, zvýšila se na 139·7 ruble, t. j. zvětšila se více než třikrát. Tyto ceny způsobují, že noví statkáři jsou ohromně zadluženi; ovoce práce několika pokolení přejde do rukou politicky panující třídy, prodávající v malém svou přebytečnou půdu. Uspokojiti pozemkovou potřebu selského stavu rozprodejem části velkostatkářské půdy, obohatit velkostatkářskou třídu tímto rozprodejem, utvořiti třídu sedláků-vlastníků, uzavřených ve vlastních pozemkových zájmech, poskytnouti velkostatkářství a průmyslu levného dělníka v osobě selského stavu zbaveného půdy, a přebytkům skýtati východisko v přesídlení na státní pozemky i z evropského Ruska — taková je agrární politika vlády.

Reforma z 19. února 1861, postavivši nevolnické sedláky do řady svobodných venkovských obyvatel, darovala jim stavovskou obecní správu i stavovský soud a tím zvětšila počet stavovských správ, jakých užívali šlechta, města i sedláci státní a újezdní. *Nařízení o zemských institucích* vytvářelo v místní správě kruh společných věcí, v nichž společenské třídy, které dosud působily odděleně, spojovaly se pro společnou činnost. Ukaz z 1. ledna 1864 povolával ‚k nejbližší účasti ve správě věcí, vztahujících se k hospodářským prospěchům a potřebám každé gubernie i každého újezda, jejich místní obyvatelstvo'. Do této doby věci toho druhu spravoval v každé gubernii velmi neuspokojivě *Komitét zemských*

povinností, který se scházel jednou za tři léta a skládal se za gubernátorova předsednictví dílem z korunních úředníků (předsedy soudu i správců Úřadu státních majetků a údělné kanceláře s podřízenými jim újezdními náčelníkv), dílem ze stavovských zástupců (maršálků šlechty, městských starostů a pod.). Komitét sestavoval rozpočty a rozvrhy zemských povinností. Většina zemských peněžních dávek, tvořících každoročně částku přes 20 milionů rublů, vydána byla na celkové státní potřeby, a jen malý díl — na místní zemské potřeby. Předměty oboru zemských institucí podle nařízení z r. 1864: správa majetků, kapitálů a peněžních dávek zemstva, stavba a udržování budov a cest, vydržovaných na účet zemstva, národní zásobování, veřejná péče, účast, hlavně hospodářská, v péči o národní zdraví a vzdělání, vzájemné zemské pojišťování majetku, opatření proti pádu skotu, rozklady a péče o zemské prospěchy a potřeby a pod. Ve shodě s hospodářskými úkoly zemské správy je účast v ní určována majetkovým odhadem. *Zemstvo* je celek osob a institucí, které mají v městě nebo v újezdu určitou rozlohu půdy nebo jiný nemovitý majetek určité hodnoty, podle odhadu, buď průmyslový nebo obchodní podnik s určitým ročním obratem*), bylo přenecháno, aby svými orgány správy řídilo místní hospodářství. Zemstvo vede své věci v újezdních a gubernských zemských institucích skrze volené *starší*. Pro volbu starších do *újezdního zemského shromáždění* voličové dílem podle druhu majetku, dílem podle místa, kde se nacházeli (v mě-

*) Pro sedláky jako majetníky ne osobního, ale obecního pozemkového vlastnictví, podle něhož tvoří vesnické obce, určitý odhad nebyl stanoven.

stě, v újezdě), tvoří jednotlivé volební sjezdy 1. *újezdních statkářů*, 2. *městských voličů* a 3. *delegátů od venkovských obcí*, které jmenují okresní schůze ze svého středu. Újezdní zemské shromáždění pod předsednictvím újezdního maršálka a členů *újezdního zemského výboru*, a také starších do *gubernského zemského shromáždění* (po jednom na šest újezdních starších), a to volí ze svého středu předsedu a členy *gubernského zemského výboru*. Všechny volby se dějí na tři léta. Újezdní a gubernská zemská shromáždění se scházejí každoročně k jedné schůzi v určitých lhůtách; výbory jsou činny po celý rok. Zemským shromážděním přísluší moc pořadatelská s všeobecným dozorem na průběh zemských věcí: vyslechnou zprávu výborů a rozhodují otázky týkající se zemského hospodářství. Zemským výborům náleží pořadatelství výkonné a vůbec nejbližší správa zemských věcí, gubernátorovi dozor na činnost zemských institucí. Senátu vyšetřování sporů gubernátorových se zemskými shromážděními a žalob soukromých osob i institucí na ně. Zemské instituce vedou svěřené jim věci samostatně; ale gubernátor může zastaviti výkon jejich rozhodnutí, pokud nejsou ve shodě se zákonem a všeobecnými zájmy státu.

Nařízení o zemských institucích zavedlo novou společenskou klasifikaci, neshodující se se stavovským dělením ruské společnosti. K třídě *újezdních statkářů* připočteny byly osoby všech stavů, mající ustanovený pro ni majetkový odhad, mezi nimi i pravoslavní duchovní, mající v újezdě církevní půdu určitého rozsahu; od dob Petra Velikého bílé duchovenstvo po prvé se tu objevuje s významem *zemské* třídy vedle jiných stavů. Sedláci ‚bez rozdílu oborů', bývalí nevol-

ničtí, údělní i státní, po prvé spojeni v jednu třídu, zastupovanou staršími od venkovských obcí a nazvanou v nařízení *venkovským stavem*. Avšak ani dříve stavovské dělení nezůstalo bez vlivu na složení zemské správy. Šlechta i v zemských institucích si zachovala převládající význam, jakého dosud užívala v místní správě. Újezdní maršálek šlechty před nařízením určitě předsedal v újezdním zemském shromáždění, a gubernský v gubernském, nebyla-li jen k tomu císařem jmenována zvláštní osoba. V újezdních zemských shromážděních 33 vnitřních gubernií evropského Ruska, v nichž původně bylo zavedeno nařízení z r. 1864, téměř polovice starších (6104 z 13035) volena byla újezdními statkáři, jejichž ohromnou většinu, obzvláště v prvních dobách platnosti nařízení, tvořili šlechtici. Členové volebního sjezdu statkářů, a také místní pravoslavní duchovní mohli býti voleni za starší i od venkovských obcí. Nařízení zamýšlelo poskytnouti účast v zemské správě osobám všech stavů a dílem podle jejich stavovského významu. Podle rozpočtu na r. 1903 důchody všech zemstev v 34 zemských guberniích činily 104 mil. rublů.

Organisace místní veřejné správy dovršena byla novým *městským nařízením* z 16. června 1870. Předměty oboru nové městské správy jsou shodny s oborem zemských institucí: byla to ‚péče a správa městského hospodářství a spořádanosti'. Ale právo účasti v městských volbách nebylo podmíněno určitým majetkovým odhadem: voleb se účastnili všichni městští obyvatelé bez rozdílu stavů, mající v městě nějaký nemovitý majetek nebo platící ve prospěch města jakousi daň, nechť by tento majetek i tato daň

byly jakkoliv nepatrné. Takovým způsobem městskou správu, jíž darovací listina z r. 1785 se pokoušela dodati všestavovské povahy, učinilo nařízení z r. 1870 nestavovskou. Orgány správy: 1. *městská duma* s pořadatelskou mocí, skládající se ze starších, volených na 4 léta v městských volebních shromážděních; 2. *městský výbor*, instituce výkonná, volená městskou dumou; 3. *městský starosta*, také volený dumou, předsedá dumě, výboru i volebním městským shromážděním; 4. *gubernský úřad pro městské věci* pod předsednictvím gubernátorovým, za účasti gubernského městského starosty, rozhoduje o sporech mezi dumou a administrací, jakož i mezi samými městskými obecními institucemi, rovněž i stížnosti proti rozhodnutím městské dumy.

Soudní reforma byla právě takovým nevyhnutelným následkem selské jako zemská, a zaváděla všestavovskou účast společnosti ve vykonávání spravedlnosti, jako zemská ponechávala všem stavům správu místního obecního hospodářství. Společnost, která se stala svobodnou v celém svém složení, potřebovala společného soudu pro všechny své součásti, založeného na rovnosti všech před zákonem, působícího zjevně před společností a za její součinnosti. Zásady takového soudu byly předurčeny nejvyšším rozkazem (v lednu 1862), který předpisoval kanceláři Státní rady vyložiti úvahy ‚o těch hlavních zásadách, jejichž nepochybná přednost byla uznána v nynější době vědou i zkušeností evropských států a podle nichž musí býti přetvořeny soudní obory v Rusku.' Podle úvah Státní kanceláře, přehlédnutých a doplněných Státní radou, sestavena byla *Základní nařízení* reformy soudního oboru. Zvláštní komise při Státní kan-

celáři (předseda říšský tajemník Butkov), jejímiž členy se stali nejlepší právníci, učenci i praktikové, vypracovala z těchto nařízení podrobné *soudní řády*, potvrzené 20. listopadu 1864. Tu se ustanovují: 1. pravidla občanského i trestního soudnictví, jimiž jsou určovány prostředky pro obnovení moci přestoupených zákonů, a 2. systém soudní organisace, t. j. instituce, kterými se tato pravidla uvádějí v činnost.

Soudní moc náleží smírčím soudcům, kteří rozhodují *sami*, i soudním místům *kolegiálním:* sjezdům smírčích soudců, obvodním soudům, apelačním dvorům a Státní radě. Soudní moc všech těchto institucí se prostírá na osoby všech stavů a na všechny věci, občanské i trestní. Tyto instituce rozhodují akty podle podstaty kromě Státní rady, která jako nejvyšší kasační soud, nerozhoduje o věcech podle podstaty, dohlíží na ochranu přesné moci zákona a na stejné jeho plnění všemi soudními instancemi říše.

U soudů jsou:

1. *návladní* a jejich pomocníci, jménem vlády chránící prospěch státu, požadavky veřejného pořádku a nedotknutelnost zákona;

2. pomocné orgány soudu: *notáři*, správným vyhotovováním aktů zabraňující procesům, *porotci*, napomáhající svou účastí v obhajobě účastníků procesu i obžalovaných rychlejšímu a správnému rozhodnutí věcí, *tajemníci* kanceláří, vykonávající všechny akty soudních rozkazů a rozhodnutí, a *soudní vykonavatelé*, orgány soudní policie, jimž se ukládá výkon soudních rozhodnutí.

Smírčí soudcové rozhodují trestní i občanské věci méně důležité, které vyžadují rychlého řešení na místě a blízké znalosti místních vztahů

nebo které, vznikajíce ze vzájemných nedorozumění, mohou být urovnány smírem procesních stran vysvětlením jejich nedorozumění osobou, která požívá důvěry obou stran. Smíření sporných stran je hlavním úkolem smírčího soudce a nejvyšší vlastnost jeho soudnictví. Na tyto úkoly smírčího soudu bylo také pomýšleno při jeho organisaci. Újezd s městy v něm se nacházejícími tvoří smírčí obvod, který podle místních podmínek se dělí na větší nebo menší množství smírčích částí. Obě sídelní města se dělí každé na několik smírčích obvodů, skládajících se ze dvou nebo více částí města. V smírčím obvodu kromě *rayonních* jsou ještě *čestní* smírčí soudci, kteří slouží bez odměny a nahrazují rayonní v případech zákonem stanovených. Tito i oni jsou voleni na tři léta *všemi stavy*, a to újezdními zemskými shromážděními, v městech dumami, z *místních* obyvatelů, majících ustanovený census vzdělanostní i majetkový (nemovitý majetek určitého rozsahu nebo hodnoty, na příklad 400 děsjatin půdy v moskevské gubernii). Shromáždění rayonních a čestných smírčích soudců obvodu tvoří vyšší smírčí instanci — *sjezd smírčích soudců*.

Obvodní soudy rozhodují i občanské i trestní věci všech stavů a nahradily dřívější stavovské soudy první instance (újezdní soudy, magistráty nebo radnice, dolní raspravy), ustanovené zřízením o guberniích r. 1775. Obvodní soud se skládá z předsedy a z členů a zřizuje se pro několik újezdů. Za členy obvodního soudu jsou pokládáni i *vyšetřující soudci*, kteří konají vyšetřování trestních věcí v rayonech soudního obvodu pro každého z nich určených. V trestních věcech, na něž jsou v zákoně stanoveny tresty, spojené se zbavením nebo obmezením majetkových práv,

připojují se k složení soudu *porotci* pro určení viny nebo neviny obžalovaných. Oddělené řešení otázek o provinění i o trestu i dokonce různými soudci je nevyhnutelné proto, aby rozhodnutí soudu vzbuzovalo k sobě veřejnou důvěru, jako rozsudek soudnictví, a ne libovůle. Určení trestu, které musí býti založeno na zákoně, na jeho znalosti a správném chápání, to je věc soudců-právníků. Otázka o provinění může býti spravedlivě rozhodnuta jen podle svědomí. V osobě porotců, povolávaných ze společnosti, povoláváno je k takovému rozhodnutí *veřejné svědomí*. Proto porotci mohou býti jen osoby, požívající zasloužené veřejné důvěry, jako vyjadřovatelé mínění většiny spolehlivých občanů nebo jako zástupci nejlepších prvků společnosti, a při tom *celé* společnosti, a ne nějakých jejích jednotlivých tříd. Mimo určité mravní vlastnosti pro správné ocenění viny obžalovaných je nevyhnutelná ještě dobrá znalost mravů, obyčejů a společenského života určitého kraje. Těmito úvahami jsou také určovány vnější i vnitřní vlastnosti, jimiž je podmíněna schopnost a právo býti porotcem: určitý věk (od 25 do 70 let), pobyt v újezdě nejméně 2 léta, držení majetku (na příklad půdy nejméně 100 děsjatin nebo důchod ve všech krajích kromě sídelních měst aspoň 200 rublů ročně), určitý stupeň vzdělání, důvěra, získaná státní nebo veřejnou službou a pod. Místní obyvatelé všech stavů (kromě duchovenstva a aktivních vojáků), vyhovující *vnějším* podmínkám, zapisují se do *všeobecných* seznamů porotců, sestavovaných v každém újezdě odděleně zvláštními občanskými komisemi z osob, jmenovaných každoročně újezdními zemskými shromážděními, a v sídelních městech spojený-

mi zasedáními městských dum a místních újezdních zemských shromáždění. Tytéž komise pod předsednictvím újezdních maršálků šlechty sestavují *na řadu přicházející* seznamy po újezdech, vybírajíce ze všeobecných jen ty osoby, které v nastávajícím roce mají býti povolány k vykonávání povinností porotců (v městech Petrohradě a Moskvě s jejich újezdy 1200 osob, v újezdech, kde je více než 100 tisíc obyvatel, 400, kde méně 200). Komise provádí toto vybírání podle svého náhledu na základě pozorného odhadu *vnitřních* vlastností každé vybírané osoby, nevyhnutelných pro svědomité konání jejich soudcovských povinností. Rozhodnutí porotců nepodléhá revisi; rozhodne-li však soud jednomyslně, že tímto rozhodnutím byl odsouzen nevinný, tu určí odevzdati věc posouzení nového složení porotců.

Apelační dvory. Z rozsudků v trestních věcech, vynesených obvodním soudem bez účasti porotců, a ve všech věcech občanských, mohou se odsouzení odvolati k apelačnímu dvoru. Jeho rozsudky, stejně jako rozsudky obvodního soudu za účasti porotců, pokládány jsou za konečné a mohou být zrušeny jen v případě porušení nebo nesprávného užití zákona *(kasace)*. Rozsah působnosti apelačního dvora se prostírá na obvod, skládající se z několika gubernií nebo oblastí.

Hlavní zásady, položené v základ soudního řádu, takto zařízeného: 1. oddělení moci soudní od výkonné, 2. zavedení do občanských věcí disputujícího, do trestních obviňujícího procesu místo vyšetřujícího, 3. veřejné a ústní nebo slovní soudní řízení místo tajného kancelářského a písemného, 4. ustanovení jen dvou soudních in-

stancí a kasačního soudu, 5. spojení volební zásady s vládním jmenováním. Už zřízení o guberniích z r. 1775 ponechalo třem stavům obsazovati některé soudní hodnosti volbami; ale tyto volby konány byly každým stavem zvlášť, a volení stavovští soudcové (kromě soudu svědomí) soudili jen věci osob svých stavů. Podle řádů z r. 1864 voleni byli smírčí soudcové všemi stavy, ale porotci ze všech stavů vynášejí rozsudek o vině nebo nevině nad obžalovanými bez rozdílu stavů. Takovým způsobem všestavovské zastupitelství u soudu nabylo plného rozvoje a skutečného významu, a soudní reforma se stala dalším a velikým krokem v průběhu urovnání a sblížení stavů pro společnou činnost.

Smírčí prostředníci, náležející k místní šlechtě, řídili při uvedení nařízení z 19. února určení vztahů sedláků k jejich bývalým statkářům a činnost venkovských i okresních selských institucí. Tyto instituce po zrušení smírčích prostředníků r. 1874 byly ponechány samy sobě. Zákonem z 12. července 1889 byla zřízena hodnost *zemských náčelníků*. Venkovské a nepatrné městské osady újezdu byly rozděleny na obvody, z nichž v každém zemský náčelník, jmenovaný gubernátorem, po dohodě s gubernským a podléhajícím újezdním maršálkům šlechty, z místních šlechticů, majících ustanovený vzdělanostní i majetkový census, vede administrativní a soudní věci. Hlavní administrativní povinností zemského náčelníka je dozor na selskou obecní správu. V soudních věcech zemští náčelníci nahradili týmž zákonem zrušené újezdní smírčí soudce; jen pro nejdůležitější věci byla zřízena hodnost *újezdního člena obvodního soudu*, po jednom na újezd. V městech (kromě obou sídelních měst a

šesti největších měst, kde byly zachovány smírčí instituce) pro soudní věci, odpovídající kompetenci zemských náčelníků, ustanoveni byli *městští soudcové* jmenovaní ministrem spravedlnosti. Druhá instance, *újezdní sjezd*, podle druhu věcí, slučovaných v oboru zemských náčelníků, rozděluje se na dva úřady, administrativní a soudní, nestejného složení; v obou předsedá újezdní maršálek šlechty, což dodává sjezdu stavovské povahy. Obvodní soud tvoří druhou instanci pro věci jeho újezdního člena, působě právem sjezdu smírčích soudců. Vyšší instanci pro tyto instituce v gubernii s právem dozoru na jejich činnost tvoří *gubernský úřad*, pod předsednictvím gubernátora z vyšších hodnostních osob gubernské administrace a soudu s dvěma *stálými členy*, jmenovanými gubernátorem z místní šlechty v pořádku a za podmínek jmenování zemských náčelníků.

Změněna byla i místní společenská správa, zemská i městská. Nařízením z 12. července 1890 o gubernských a újezdních zemských institucích seskupení voličů *podle druhu majetku* bylo nahrazeno jejich rozdělením na *stavovské* skupiny, šlechtickou, městskou a selskou; při tom bezprostřední volba selských starších okresními schůzemi byla nahrazena volbou kandidátů, z nichž gubernátoři podle vyjádření zemských náčelníků jmenují starší do zemského shromáždění. Byl zesílen vládní dozor na zemskou samosprávu; usnesení zemských shromáždění nemohou být vykonána, dokud nebyla potvrzena gubernátorem nebo po jeho zprávě ministerstvem vnitra. Zvláštní typ místní zemské hospodářské správy byl vytvořen nařízením z 2. dubna 1903 pro devět gubernií západního Ruska. Správa zemské-

ho hospodářství v každé z těchto gubernií svěřena byla *gubernskému* a *újezdním komitétům pro věci zemského hospodářství* s pořadatelskou mocí, kdežto výkonné působení bylo uloženo *gubernskému* a *újezdním výborům pro věci zemského hospodářství*. Do složité soustavy komitétů vedle vyšších (gubernských) a podřízených (újezdních) hodnostních osob různých oborů místní administrace přistupují i *zemští starší*, nejméně dva z každého újezda, jmenovaní po zprávě gubernátorově ministrem vnitra, na 3 léta z osob, majících stálé bydliště v újezdu a majících tu nemovitý majetek nebo obchodně průmyslový podnik. V gubernském komitétu předsedá gubernátor, v újezdních maršálkové šlechty, v západním kraji jmenovaní vládou. Předseda a členové gubernského výboru jsou také jmenováni ministrem a jsou v státní službě. V městské samosprávě nové městské nařízení z 11. června 1892 zvýšilo majetkový census: volební právo je podmíněno městskou nemovitostí určité hodnoty podle obydlenosti měst (od 3 tisíc rublů v sídelních městech do 300 rublů), nebo obchodně-průmyslovým podnikem podle kupeckého svědectví prvního (v sídelních městech) nebo druhého řádu. Vládní dozor, jakož i ostatní podmínky činnosti městské obecní správy, ustanoveny analogicky podle nového zemského nařízení.

Řád vojenské povinnosti z roku 1874 utvořil jeden z nejdůležitějších momentů v srovnávacím přebudování ruské společnosti. Za systému odvodu nováčků vojenská povinnost, nejtěžší ze všech státních povinností, byla rozdělena krajně nerovnoměrně: pro rozmanité stavovské a jiné výjimky všechna její tíže dopadala téměř vý-

hradně na měšťany a sedláky (5½ mil. vyňatých na 24½ mil. podléhajících povinnosti). Řád, potvrzený 1. ledna 1874 (za ministra války D. A. Miljutina), ustanovil všestavovské povolání k výkonu vojenské povinnosti. Mužské obyvatelstvo podléhá této povinnosti ‚bez rozdílu stavů'. Vstup do vojenské služby podle každoročních povolání se rozhoduje losem, který vytahuje vše, co dosáhlo povolávacího věku (20—21 let). Z nich za způsobilé uznaní se přijímají do služby v počtu každoročně určovaném, jakého je třeba pro doplnění *stálého vojska* pěšího i námořního; ostatní jsou zařazeni mezi *vojáky domobrany*, která je svolávána jen za mimořádných okolností válečné doby a skládá se ze všeho mužského obyvatelstva od odvodního věku do 40 let včetně, jež není v stálém vojsku, ale je schopno nositi zbraň. Ti, kdo vysloužili lhůtu *skutečné* služby, jsou propouštěni do *zálohy*, povolávané k činné službě v případě nutnosti uvésti armádu v úplný stav. Úplné lhůty služby skutečné i v záloze byly 6 a 9 let v armádě, 7 a 3 léta u loďstva. Zrušeny byly výkupy z vojenské služby a možnost poslat náhradníka, ale dovoleny byly odklady v konání povinnosti, a také různé výjimky a výsady, poskytující (pro neschopnost k vojenské službě, pro rodinný nebo majetkový stav, pro povolání a způsob zaměstnání a obzvláště pro vzdělání), právo na osvobození od vojenské povinnosti vůbec, nebo od skutečné služby v době míru, nebo jen na zkrácené lhůty skutečné služby. Tak jsou od vojenské povinnosti osvobozeni duchovní všech křesťanských vyznání, a také pravoslavní předčítatelé žalmů (za určitých podmínek), výsadní pro rodinný stav *prvního oddílu* (jediný práce

schopný syn při otci, práce neschopném, nebo při matce vdově a pod.); osvobozeni jsou od skutečné služby v době míru a zařaděni do armádní zálohy na 15 let učitelé škol, vydržovaných vládou nebo jejichž řády jsou jí potvrzeny; lhůty skutečné služby v armádě podle losu zkracovány jsou podle stupně nabytého vzdělání (od 4 let na obecných školách do 6 měsíců na vyšších školách) se zvětšením lhůty stavu v záloze na příslušný počet let. Osobám, které vyhověly určitým podmínkám vzdělání, ponecháno bylo právo konati vojenskou povinnost v armádě bez losování, mohly sloužiti jako *dobrovolníci*, a podle nabytého vzdělání byly povinny prosloužit v aktivní armádě 3 měsíce, půl roku nebo 2 léta. Rozsáhlými výsadami pro vzdělané napomáhala vojenská reforma velmi mnoho rozšíření národní osvěty. Myšlenka zákona z roku 1874 záleží také v tom, že podle současných podmínek války jen ta armáda se může spoléhati na válečný úspěch, v níž vzdělaným, vyspělým a vynalézavým vojákům velí důstojníci s důkladným vzděláním nejen speciálním, ale i všeobecným.

Za působení řádu z r. 1874 evropská armáda Ruska podle stavu vycvičených lidí nepřevyšovala v době války 1,270.000 lidí, zatím co Německo mohlo postaviti armádu čítající 3,734.000, a Rakousko-Uhersko 1,821.000. Zatím se objevily důvody obávati se ozbrojené srážky s nejbližšími sousedy na západě. Aby zvětšeny byly válečné síly a nezatíženo obyvatelstvo přespříliš osobní povinností, a státní pokladna tíživými výdaji, pravidla z 14. června 1888, zkrátivše aktivní službu na rok, zvětšila lhůtu stavu v záloze na 3 léta, takže délka aktivní i reservní služby

s připojením k této čtvrtého roku, ubraného oné, vzrostla s 15 let na 18 (jako v Německu). Tříleté zvýšení bylo rozšířeno na výsadní pro vzdělání i na dobrovolníky. Podle téhož zákona lhůta setrvání v domobraně byla prodloužena do 43 let. Aby byl v armádě doplněn stav důstojnických hodností vzdělanými lidmi a tito byli povzbuzováni vstupovati do řad vojska dobrovolně, byla zákonem z r. 1886 tříměsíční a šestiměsíční lhůta aktivní služby dobrovolníků nahrazena roční, a šestiměsíční a osmnáctiměsíční lhůta výsadních pro vzdělání losovaných — dvouletou.

Za prvních pěti odvodů (v letech 1874—1878) vylosováno bylo každoročně průměrně o něco méně než 700.000 mužů; z nich bylo pro každoroční doplňování armády a loďstva třeba asi 180.000; s právy na zkrácení lhůty pro vzdělání nastoupilo službu o něco více než 1% celého počtu nováčků. R. 1902 bylo pro doplnění stálého vojska povoláno 318.745 mužů, r. 1904 pro válku s Japonskem byl počet povolaných zvýšen na 447.402.

V moskevské říši XVII. st. po zrušení zemských sněmů rozpadala se společnost na třídy, rozdělené stavovskými právy a povinnostmi, s oddělenou činností, uzavírající se v kruhu stavovských věcí a zájmů. Od Petra Velikého se zákonodárné přebudování společnosti dálo dvěma souběžnými pořádky opatření, z nichž jedna urovnávala její třídy, druhá je sbližovala a připravovala k společné činnosti. Proces správy záležel v tom, že jedna stavovská práva a povinnosti se rušily, kdežto druhé s jednoho stavu se šířily na ostatní a tím se stávaly všeobecnými (rozšíření vojenské povinnosti na nesloužící tří-

dy a daňové na chlopy a volné lidi za Petra Velikého, zbavení státních služeb obchodníků a průmyslníků za Alžběty, rozšíření některých osobních a společenských práv šlechty na vyšší kategorie městských obyvatel podle darovací listiny městům r. 1785, ponechání osobám všech svobodných stavů práva osobního pozemkového vlastnictví podle zákona z 12. prosince 1801, zákony z 20. února 1803 a 2. dubna 1842, připravující právní základy pro zrušení nevolnické závislosti, a konečně přenechání občanských práv se stavovskou samosprávou bývalým statkářským sedlákům podle nařízení z 19. února 1861 a srovnání všech stavů před zákonem u společného soudu podle soudních řádů z 20. listopadu 1864 a v konání vojenské povinnosti podle řádu z 1. ledna 1874). V průběhu vzájemného sblížení a přípravy stavů k společné činnosti lze rozeznati tři momenty nebo kolísání. Do Komise r. 1767 povoláni byli zástupci různých tříd ruské společnosti, aby pomáhali vládě v zákonodárné práci, a Komise připravila materiál pro gubernské instituce r. 1775, povolané k účasti v místní správě a soudu všechny svobodné třídy občanské společnosti, a pro darovací listinu městům, která se pokoušela učiniti z města všestavovskou společnost. Ale tato srovnávací snaha setkala se s opačným působením v potřebách samého státu. Zároveň s rozšířením státního území a zkomplikováním správy rostla potřeba lidí, vhodných pro státní službu vojenskou i občanskou. Ještě do Petra Velikého byla sloužící třída doplňována výsluhou z jiných stavů. Tabulka o hodnostech z r. 1722 rozšířila a upevnila tuto cestu připočítávajíc k dědičné šlechtě všechny, kdo vysloužili k hodnosti VIII.

třídy; ‚třebas i byli nízkého rodu'. Od dob Petra Velikého byla služební hodnost podmíněna vzdělanostním censem; tento census se však nestal prostředníkem společenského srovnávání a sjednocení. Vláda hledala i mimo šlechtu schopné a vzdělané lidi pro státní službu a povyšovala je na šlechtice, a schopní lidé z nešlechticů vzděláním a službou se snažili vystoupiti ze svého stavu a státi se šlechtici. Tak škola a služba přelévaly společenské síly zdola nahoru a tím proti srovnávacím a sjednocujícím snahám zákonodárství zesilovaly osamocování nižších a vyšších tříd, uměle snižujíce rozumovou úroveň a význam těchto. Kateřinu II. zajímala myšlenka utvořiti v Rusku proti umělému zesílení šlechty vzdělaný střední stav, jehož kádry by byli lidé, ‚z podlosti (prostého lidu) a k vědám vzatí'; ale pro uskutečnění této myšlenky, podnícené úspěchy městských stavů na západě, nenašlo se dostatečně domácích prostředků. Ochranná politika Mikuláše I. se snažila upevniti přítomnou společenskou organisaci se šlechtou v čele. Středním a elementárním školám zamýšleli dodati odborně-stavovské povahy, při níž nikdo ‚by se nesnažil přes míru se povýšiti nad ten stav, v němž je souzeno zůstat'; aby byla zastavena nebo oslabena snaha obchodně-průmyslových lidí dostati se mezi šlechtu službou, zřízen byl roku 1832 výsadní stav *čestného občanství*, dědičného i osobního, a v nařízení z r. 1831 o šlechtické službě provedena byla myšlenka učiniti šlechtu místním zástupcem všech ostatních tříd společnosti. Konečně r. 1851 zahájeno je období zesíleného a různostranného přepracování společnosti ve směru srovnávajícím a sjednocujícím. Různé kategorie sedláků

splývají v stejnorodý venkovský stav; společnosti se dostává všestavovské účasti v místní zemské i městské správě i ve výkonu soudnictví; řád o všeobecné vojenské povinnosti a zrušení daně z duše (od r. 1887) s dalšími změnami v systému přímých daní značně shladily dřívější zásadní dělení společnosti na výsadní a zdaněné stavy. V téže době se dálo postupné sevšeobecnění pojmů, mravů, životních vztahů za působení nových institucí, škol, tisku a jiných kulturních prostředků společného žití. Stavovské instituce a právní rozdíly se ještě zachovávají; ale jedny z nich jsou pomocnými prostředky všeobecné státní správy (účast maršálků šlechty v místní správě, stavovská povaha zemských náčelníků, selské instituce), kdežto některé se jeví přežitými zbytky minulosti.

Mírové vzájemné vztahy států, které krok za krokem přivedly k japonsko-ruské válce, představují hluboký všehistorický zájem. Vytrvale si vypůjčujíc, zavádějíc nové nepřímé daně i centralisaci státní správy, dosáhlo Rusko na konci let osmdesátých položení, v němž mohlo vydávati ohromné částky na loďstvo a na armádu. Postavení ruské vlády, která nezávisela svými činy ani na veřejném mínění, ani na náladě národních mas a držící ve svých rukou všechny niti státní správy, dlouhou dobu bylo předmětem neklidné pozornosti se strany velmocí, které se všemožně snažily zabezpečiti se proti možnému vystoupení politiky petrohradského kabinetu. Obsazení Mandžuska bylo přijato jako změna mírového politického kursu, jehož se přidržoval císař Aleksandr III. a neúspěšné poslání markýze Ito r. 1901 mající za cíl dosáhnouti bezprostřední dohody Japonska s Ruskem mělo v zá-

pětí uzavření anglicko-japonské dohody, která byla paralysována francouzsko-ruským spolkem na Dálném východě. Byly to první přípravné kroky k srážce. Ostrovní Japonsko, přijavší soudobé západoevropské státní formy, rychle vyrostlo v kompaktní sílu mířící na pevninu pro nezadržitelné potřeby národní práce, vysoce napjaté i přelidněním i dávnou svéráznou kulturou na těsném prostranství úrodné země. Jak později vyšlo najevo, Japonsko pečlivě studovalo stav vojenských sil Ruska, a v hlavním štábu japonské armády dobře poznali slabé stránky ruské vojenské organisace a přípravy, které se málo zlepšily od dob turecké války a naprosto neuspokojovaly složité požadavky vojenské techniky. Režim uzavřených vojenských učilišť, v nichž samo učení nabylo povahy stavovské výsady šlechty, napomáhal záměně ducha povolání duchem rutiny a kariéry, studium válečných věd bylo brzděno vnějším výcvikem, dědictvím mikulášovské doby. Ve většině případů neskýtala vojenská škola důstojnictvu nití, aby k sobě připoutali a vojensky vychovali mnohoplemennou a mnohojazyčnou masu armády; jediným prostředkem přeměny nováčka ve vojáka jeví se polotrestanecký režim kasáren, ubíjející v řadových vojácích v nynější válce nevyhnutelný cit iniciativy a vědomě svobodného nadšení. Důstojnictvo, ve své mase naprosto závisící na služebním výdělku, nemůže překážeti, aby nad ním nebyla budována vyšší vojenská byrokracie, silná styky, protekcí, prostředky, která také samovládně a neodpovědně rozhoduje o armádních věcech, na velikou škodu její bojové schopnosti.

Válečnému střetnutí mezi Japonskem á Ruskem předcházelo dlouhé vyjednávání mezi obě-

ma vládami. Japonsko, zaručivši se dohodou s Anglií a úplně připraveno na válku, přálo si rozhraničit s dalekým sousedem sféry vlivu na pevnině a při tom podle reálného vzájemného poměru sil. Poměrná slabost Ruska na Dálném východě byla uznávána jednotlivými zástupci ruské vlády; kromě toho proti naléhavým zájmům Japonska na pevnině a zejména na Koreji neměli co s ruské strany postavit, protože severní Mandžusko potřebné Rusku stěží bylo potřebné Japonsku. Ruská vláda také projevila ústupnost; ale nechuť vyklidit jižní Mandžusko a loupežívé úmysly vlivných spekulantů na Koreji, které podráždily japonskou společnost, daly záminku k válce a utvořily náladu, za níž také válka propukla po přestávce ve vyjednávání 24. ledna 1904. Zdařilý útok na ruské loďstvo zabezpečil Japonsku panství na moři; ruská armáda si osvojila taktiku ústupu a ponenáhlého kupení sil, kdežto japonská — taktiku útoku a ponenáhlého obsazování území, a obě strany se zrazovaly, připoutávajíce část sil k Port-Arturu, jedna — aby s ním udržela styk, druhá — aby jej odtrhla. Bitvy u Kinžou (13. května 1904) a u Vafangou (1.—2. června) rozhodly tento zápas ve prospěch Japonska. První generální srážka u Ljaojanu (12.—21. srpna 1904) neposkytla japonským vojskům naprosté převahy, ale donutila Rusy k ústupu. Druhá srážka u Šache (22.—30. září) uzavřela kampaň r. 1904. Nebývalé rozměry a krveprolitím, také nerozhodla válku. V zimním období rozhodl se na jižním bojišti osud Port-Arturu, který odolal všeho všudy 20 dní po smrti svého slavného obránce generála Kondratěnka, a po obnovení kampaně na sever z r. 1905 došlo také k rozhodujícímu

utkání války u Mukdenu (13.—24. února), které je v dějinách bez příkladu ohromností sil i obětí. Jako první dvě utkání, ani toto se neskončilo přímým zhroucením ruské armády v boji; ale tentokrát na ústupu měla armáda takové ztráty, že výsledek boje byl rozhodnut. Naproti armádě na souši ruské loďstvo, dílem rozstřílené ve vodách Port-Arturu, dílem potopené u *Cusimy* (14.—15. května) a dílem neuměle potopené našinci při vzdání Port-Arturu, nekladlo nepříteli důstojného odporu.

Válka odhalila naprostou nezpůsobilost loďstva, jeho materiální části i osobního stavu, a v armádě na souši řadu hlubokých vad, nedostatek znalostí, libovůli a byrokratický formalismus vyšších hodností, a zároveň stísněnost řadového důstojníka, zbaveného přípravy, iniciativy.

23. srpna 1905 byla v Portsmouthu podepsána mírová smlouva mezi Japonskem a Ruskem. Rusko odstoupilo Japonsku jižní polovici Sachalinu, t. j. část svého území, potom nájemná práva v kvantunské oblasti a s takovými těžkými výdaji vybudované Port-Artur, Dalný a samu železnici, počínajíc bodem jižně od Charbinu (250 v.). Japonsku bylo od Ruska přiznáváno právo výhradního protektorátu nad Korejí. Rusko si uchovalo smluvní práva, spojená s držením severních dílů východočínské železnice (Charbin—Vladivostok), ale samo Mandžusko se obě strany zavázaly vyklidit. Kromě toho Rusko, neplatíc kontribuce, nahrazovalo Japonsku vydržování velmi četných ruských zajatců. Japonsko získávalo touto smlouvou území, které se téměř rovnalo jejímu vlastnímu, Rusko zůstalo s neochráněnou železnicí k Vladivostoku a s velmi

špatným strategickým postavením na Dálném východě, bez oněch prostranství severního Mandžuska, kterých tak potřebuje pro ochranu východní Sibiře a přímořské oblasti (sr. výše). Tak se skončila nejnešťastnější a nejúmornější válka, jakou Rusko vedlo. Aby shromáždilo milion vojáků a odvezlo je přes 7 tisíc verst, bylo třeba zahubiti statisíce selských hospodářství, odtrhnouti od díla statisíce dělnických rukou, zahubených potom v Mandžusku nebo uvržených do kruté nezaměstnanosti, která nastala po válce. Zároveň na platební síly žijícího i následujícího pokolení ulehlo ohromné břímě miliardových výdajů, učiněných ruskou vládou na Dálném východě a pro Dálný východ v slepém a neodpovědném utrácení národních sil.

Zároveň s japonskou válkou a dílem pod jejím vlivem byla oznámena a postavena na pořadí nejbližší budoucnosti řada ‚velikých vnitřních reforem', které měly pokračovat v díle srovnávání stavů a jejich přípravy k společné účasti ve správě. Nejvyšší ukaz Senátu z 12. prosince 1904 oznámil tyto reformy, především nařizuje zvláštní poradě o nejdůležitějších otázkách, aby její práce ‚přivedly zákony o sedlácích jako plnoprávných svobodných venkovských obyvatelích k sjednocení se všeobecným zákonodárstvím říše'. Dále uznáno za neodkladné: 1. učiniti účinná opatření k ochraně plné síly zákona; 2. rozšířit účast zemských a městských institucí v místní spořádanosti s nevyhnutelnou pro to samostatností a povolati k činnosti v těchto institucích zástupce všech částí obyvatelstva zaujatého místními věcmi, když byly utvořeny na doplnění působících gubernských a újezdních zemstev sourodé s nimi a obyvatelstvu bližší

zemské instituce v obvodech, těsnějších rozlohou než újezd (tak řečená drobná zemská jednotka); 3. pro srovnání osob všech stavů před soudem zavésti náležitou jednotu do organisace soudnictví, když mu byla zaručena nevyhnutelná samostatnost; 4. postarati se o zavedení státního pojišťování dělníků; 5. přehlédnouti výjimečná zákonná nařízení vydaná v době nepokojů, když byl obmezen rozsah jejich působení, tak i případy jejich užití; 6. přehlédnouti uzákonění o právech raskolníků, stejně jako osob vyznávajících jinou křesťanskou nebo vůbec jinou víru, když byla odstraněna v jejich náboženském životě všeliká v zákoně přímo neustanovená obmezení; 7. přehlédnouti platná ustanovení, obmezující práva příslušníků cizích plemen a zrozenců jednotlivých krajů říše, když byla zbytečná obmezení odstraněna; 8. odstraniti zbytečné obmezení tisku, když bylo tištěné slovo postaveno v přesně určené hranice.

Následující státní akty brzo zastřely sebou ukaz z 12. prosince, který však zůstane jedním z nejpříznačnějších zjevů našich státních dějin. Vláda v své síle otřesená přiznává, že spravovala dosud zemi ne docela ve shodě se zákonným pořádkem, a že občané jsou utiskováni, což není ospravedlněno žádnou potřebou, žádným zákonem, že občanský a dokonce náboženský život obyvatelstva není uspořádán a občané jsou odstraněni od účasti v nejbližších jim věcech místního hospodářství, přiznává, že zákonu v státě není zabezpečena plná síla, že správa země se neopírala o moc zákona, ale o moc přinucení. Na druhé straně načrtává ukaz program nejbližších reforem jako právě ta opatření dobrého konservatismu, kolem nichž přece polovinu de-

setiletí ještě za lidového zastupitelstva se vede roztrpčený zápas navzájem nesmiřitelných tříd a politických pojmů.

V ukaze z 12. prosince jsou zraky vlády obráceny zpět, protože ukazuje na ten pořádek a na ta opatření, které podle jejího mínění by měly být uskutečněny i bez účasti národního zastupitelstva, i sama idea o něm je ukazu cizí. Nicméně bylo jasno, že dílo, o němž vyšlo najevo, že z těch neb oněch příčin není se síly starého pořádku právě ve chvíli jeho moci, právě v rozkvětu jeho kouzla, nepokročí bez obrácení k zemi, a za dva měsíce po ukazu z 12. prosince, a to 18. února 1905 byly vydány tři státní akty, stojící navzájem v těsné, třebaže ne zjevné spojitosti. Reskript ministru vnitra ohlásil ‚připoutání nejvážnějších, důvěrou národa obdařených, obyvatelstvem vyvolených lidí k účasti na předběžném zpracování a posouzení zákonodárných předpokladů'. Činnosti budoucích národních zástupců otvíral se jen úzký obzor. Nicméně samo povolání jich zpřetrhávalo odvěké tradice ruské vlády, a pro vládu bylo přirozené prohlásiti, že nevidí před sebou ještě politicky upevněnou *společnost*, ale jen podřízené jí *osoby*. Ukaz senátu z téhož 18. února 1905 ukládal ministerské radě ‚zkoumati a posuzovati na nejvyšší jméno od různých osob a institucí docházející úmysly a návrhy, týkající se otázek zdokonalení dobrého státního uspořádání a zlepšení národního blahobytu'. Takovým způsobem žádnému volnému společenství občanů, nikomu kromě jednotlivých osob a institucí nebylo ponecháno, aby pozdvihly svůj hlas. Ve shodě s tím i třetí, při tom svou povahou nejdůležitější akt s výše uvedeného data, nejvyšší manifest, zve občany, každého na

svém místě, postaviti se proti zmatku, který zachvátil společnost, a tím napomáhati úspěšnému uskutečnění reforem směřujících k duchovnímu životu národa, k upevnění národního blahobytu a k zdokonalení státního pořádku.

Japonská válka ukázala na krvavých a otřásajících příkladech i nejširším kruhům obyvatelstva všechnu nemohoucnost vládních činů. Snahou vlády opříti se v svých dalších podnicích o konservativní a vlivné vrstvy společnosti bylo podníceno *Zřízení říšské dumy*, vydané za příslušného manifestu z 6. srpna 1905; v ruském státním životě byl dán základ *národnímu zastupitelstvi*, svolávanému každoročně a ustanovenému jednou provždy. Tento zákonodárný akt byl prvním krokem od toho čistě prikazného zřízení, jemuž zůstával věren ruský stát ve všech rysech své organisace; ale v tom není význam původního zřízení Dumy, jemuž život nedal se uskutečniti: následující reformy byly ne tak zrušením, jako rozvojem Dumy z 6. srpna a uvedením jí na *konstitučni* základy, rozdělující svrchovanou moc mezi mezi korunu a národní zastupitelství. Duma z 6. srpna měla býti *zákonodárnou:* její rozhodnutí neměla závazné síly; avšak zákonodárné návrhy, zavržené většinou i Dumy i Státní rady, při níž byla Duma (a do jisté míry v položení podřízeném Radě), *nebyly* odevzdávány k rozhodnutí svrchované moci (článek 49). Správě Dumy podléhaly všechny předměty, vyžadující vydání zákonů a nařízení, státní rozpočet, rozpočty ministrů, účtování Kontrolního úřadu a j. (článek 33.). Ale zákonodárná iniciativa Dumy byla postavena do těsných rámců; návrh nového zákona může pocházeti ne od jednoho člena Dumy, ale aspoň od 30, a je-li přijat

dvoutřetinovou většinou v Dumě, ale zavržen ministrem, do jehož oboru se vztahuje, tu je odevzdán posouzení Státní rady (články 55.—57.). Ještě obmezenější bylo právo Dumy při *dozoru* na správu; zatím co Duma potřebuje pro formulaci návrhu zákona *jednoho* hlasování a jednoho měsíce (čl. 55.), — proto, aby předložila Státní radě svůj rozpor s ministrem v otázce dozoru, potřebuje Duma dvojího (před odpovědí ministrovu na dotaz a po této odpovědi) hlasování, při čemž druhé musí míti dvoutřetinovou většinu (čl. 58—61.).

Zároveň se zřízením Dumy bylo 6. srpna vydáno nařízení o volbách do ní. Celý politický význam reformy záležel v tom, jak široké kruhy obyvatelstva se objeví v řadách voličů. Volební zákon z 6. srpna byl zbudován na zásadách *třídního* a *censového* zastupitelstva: svěřoval volební právo velmi úzkým kruhům osob, volícím členy Dumy z určité gubernie (nebo oblasti) v jednom všeobecném *gubernském volebním shromáždění;* ale volby kandidátů, hlasujících v tomto všeobecném shromáždění, tříští se na tři nezávislá volební shromáždění: *sjezd újezdních statkářů, sjezd městských voličů, sjezd zplnomocněných od okresů a stanic* (čl. 3.). (Města oddělená do nezávislých obvodů, volí voliče po rayonech a členy Dumy v městském shromáždění voličů.) Rozdělení počtu voličů mezi tyto sjezdy je závislé na majetkové síle každé skupiny, ve shodě s podmínkami určitého kraje, a není přímo závislé na početnosti osob, majících v každém sjezdě hlasovací právo. Za velikého rozdílu censu (v sjezdě statkářů přibližně 15 tisíc rublů, v sjezdě městských voličů jen asi 1500 rublů) vychází najevo, že hlas újezdního

statkáře má mnohem více volební síly než hlas městského voliče. Kromě censu prostého, ustanovují volby i *census složitý* — census osob, majících v újezdě buď pozemky v rozloze nejméně desetiny množství děsjatin, určeného pro každý újezd, nebo jiný nemovitý majetek (ale ne obchodní nebo průmyslový podnik) v hodnotě aspoň 1500 rublů. Takové osoby na zvláštním sjezdu volí zplnomocněnce na sjezd újezdních statkářů, po jednom zplnomocněnci na úplný volební census. A tak je hlas takových osob právě *desetkrát* slabší než hlas újezdního statkáře. Selské zastupitelství se komplikuje jedním zbytečným stupněm (okresní schůze — sjezd zplnomocněnců — gubernské shromáždění), pokládáme-li okresní schůzi za první stupeň. Zato z počtu členů Dumy od každé gubernie *jeden* musí býti sedlákem. Obchodníci a průmyslníci, nemající pozemkového censu, jsou zařaděni do skupiny městských voličů, třebas by žili v újezdě. Uvedené rysy skýtají pojem o volebním systému z 6. srpna jako o systému, skýtajícím převahu statkářským vrstvám společnosti.

Hluboké nepokoje, které se zmocnily země na podzim r. 1905, daly vzniknouti slavnostnímu aktu, v němž se vláda staví na novou cestu rozdělení zákonodárné moci mezi panovníka a zastupitelské instituce. Ze tří článků manifestu z 17. října, o občanské svobodě, o rozšíření volebního práva a o zákonodárné moci Dumy, bez jejíhož souhlasu nemůže nabýti platnosti žádný zákon, jsou dosud úplně zpracovány v zákony jen druhý a třetí článek. Ukazem Senátu z 11. prosince 1905 se kruh voličů do Říšské dumy rozšiřuje velmi značně, téměř na rozsah všeobecného volebního práva. Ale na druhé straně

jsou zachovány volební kurie z 6. srpna, a počet voličů od každého sjezdu je určován jako dříve ve shodě s rozměrem daní a dávek, plynoucích z každé kategorie voličů. Nové hlasy byly rozděleny mezi sjezdy docela nerovnoměrně: majetkový census ‚zařízení domu', jehož se užilo u městských voleb, zvětšuje aspoň desetkrát počet voličů v městských sjezdech. Ale census *správy* půdy a snížený census složitý (oddíly III. a IV.), užitý při sjezdu újezdních statkářů, zvětšuje počet voličů do této kurie sotva o třetinu (vysvětlivky Senátu v rukověti *druhých* voleb zkrátily i tento poměrně veliký přírůstek hlasů). Konečně selské volby byly ponechány úplně beze změny. Na doplnění k třem sjezdům podle nařízení z 6. srpna zákon z 11. prosince ustanovuje ještě *sjezdy zplnomocněnců dělníků* (V. oddíl ukazu) továrních, horních, hutních podniků a železničních dílen. Dělníci (čl. 4.) volí ze svého středu zplnomocněnce podle tohoto rozvrhu: v podnicích s úhrnným počtem dělníků mužského pohlaví od padesáti do tisíce — jednoho zplnomocněnce, a v podnicích, které zaměstnávají přes tisíc dělníků, po jednom zplnomocněnci na každých tisíc dělníků. Úhrnný počet volitelů od dělníků v gubernských a městských shromážděních volitelů se ustanovuje na 236 lidí (podle rozvrhu jednoho volitele na 10.000 dělníků). Dělnické hlasy tonou v mase volitelů volebních shromáždění, neboť byly odděleny do zvláštní kurie, a nemohly tedy míti vliv na výsledek voleb v místech, kde bývají nahromaděny. Takovým způsobem zákon z 11. prosince uskutečňuje velmi široké, ale také velmi nerovné volební právo. Tato nerovnost je zesilována ještě tím, že do městských seznamů jsou

zapisovány některé kategorie osob, jejichž místo pobytu je v újezdě: k zástupcům obchodní a průmyslové třídy podle zákona z 6. srpna (sr. výše) připojují se tu nájemníci bytů v újezdě a sloužící ve vládních, veřejných a stavovských institucích, bydlí-li v újezdě aspoň rok. Tím ze soustavy újezdních sjezdů, zbudovaných zcela na majetkovém censu, odstraňují se místní obyvatelé, nemající tohoto censu (k takovým náleží na příklad všechna inteligence na vsích). Konečně seznamy voličů jsou dílem sestavovány osobním hlášením a s tím, že kdo nepodá prohlášení včas, pozbývá už svého práva na určité volby, a dílem ex officio různými institucemi. Takovým způsobem jako by se odstraňovali jedni voličové a uměle připoutávali druzí.

Po rozšíření volebních práv obyvatelstva následovalo nové Zřízení Říšské dumy, vydané na doplnění posledního článku manifestu ze 17. října ‚ustanoviti jako nezvratné pravidlo, aby žádný zákon nemohl nabýti platnosti bez schválení Říšské dumy a aby voleným z národa byla zabezpečena možnost aktivní účasti v dozoru na zákonné působení úřadů od Nás ustanovených.'

Nové Zřízení Říšské dumy, vydané 20. února 1906, také za příslušného manifestu, dává výraz výše zmíněnému základnímu pravidlu v čl. 50. Právě takové pravidlo je také obsaženo v novém Zřízení Státní rady, postavené vedle Dumy jako horní sněmovna (od. II, čl. 12.) na místo dřívější zákonoporadní Rady. Rada se skládá z členů jmenovaných a z členů volených rovným počtem (1 a 2), při čemž předseda je každoročně jmenován nejvyšší mocí z počtu členů Rady jmenovaných (1, 3). Volení členové: 6 členů pravoslavné hierarchie, 18 členů od šlechti-

ckých shromáždění, 6 od Akademie věd a universit, 12 od obchodních a průmyslových institucí (rad a komitétů obchodu a průmyslu, bursovních komitétů a pod.) a členové od zemských shromáždění, po jednom od každého. Census pro právo zvolení byl zřízen zemský (asi 45.000 rublů) nebo prostý zemský, když kandidát sloužil u samosprávy v určitých hodnostech. Takovým způsobem je Státní rada institucí byrokraticko-třídní (s výjimkou zástupců od Akademie a universit) a ne bez plutokratického odstínu.

Nové Zřízení Říšské dumy, kromě čl. 50., ustanovujícího novou zásadu souhlasu Dumy jako nevyhnutelné podmínky každého zákonodárného aktu, povšechně reprodukuje Zřízení z 6. srpna. Právo zákonodárné iniciativy bylo dokonce obmezeno, protože návrhy zákonů mohou být vypracovány Dumou *jen* v tom případě, odmítne-li ministr ujmouti se jejich přípravy (čl. 57.). Vzhledem ke kontrole nad administrací je Duma podle druhého Zřízení také obmezena: v případě odmítnutí ministra odpověděti na dotaz opětovné (sr. výše) usnesení Dumy je předkládáno císařovi ne skrze Státní radu, kde mínění Dumy by mohlo najíti podporu, ale skrze zástupce byrokracie — předsedu Rady.

Říšská duma může býti před uplynutím pětileté lhůty plných mocí jejích členů rozpuštěna ukazem císařského veličenstva. *Týmž ukazem* určují se nové volby do Dumy a doba jejího svolání (čl. 3). Délka každoročních prací Říšské dumy a lhůty jejich přestávky během roku určovány jsou ukazy císařského veličenstva (čl. 4.). Z těchto článků je viděti, že nebylo zabezpečeno samo trvání prací Dumy, dostatečné pro uskutečnění třebas jen části jejích práv.

Základní zákony vydané 23. dubna 1906 podléhají změně jen z podnětu císařské moci (čl. 8.). Těmito zákony především se ustanovuje rozdělení svrchované správy a zákonodárné moci. První náleží nedělitelně císařské moci, která si zachovala název ‚samovládné'. Druhá se uskutečňuje ve spojení s Říšskou Dumou a Státní radou (čl. 7. a 10.). Dále podrobně se předvídá pořádek svrchované správy i pořádek vydání zatímních nařízení v nepřítomnosti Dumy, když je rozpuštěna. Opatření, učiněná v pořádku svrchované správy, podléhají schválení Dumy do dvou měsíců po jejím svolání. V základních zákonech se opakují ty články ze Zřízení Dumy a Rady, jejichž změnu podnítit náleží výhradně císařské moci. Takovými články jsou všechny ty, v nichž se ustanovují hranice práv Dumy.

Jedním z nejpodstatnějších obmezení práv Dumy je úplná její rovnost ve věcech zákonodárných se Státní radou. Duma je zbavena dokonce obvyklé přednosti dolní sněmovny nad horní v otázkách vydání národních peněz, třebaže podle Zřízení Dumy přehlédnutí a potvrzení rozpočtu v jeho části, nekryté skutečnými řády a dřívějšími nejvyššími nařízeními, tvoří zákonodárný akt, a ne akt svrchované správy, k němuž se vztahují jen mimořádné, mimorozpočtové výdaje, způsobené potřebami válečné doby. V nepřítomnosti Dumy jsou ministerstvům postupně poskytovány úvěry v rozsahu minulého roku.

Ještě před svoláním Říšské dumy 27. dubna 1906 počala se obnovovati moc vlády událostmi rozvrácená, ale společenské hnutí podnítivší reformy naopak přecházelo od otázek všeobecné politiky k jednotlivým přítomným palčivým otázkám, tříštíc se mezi profesionální, agrární,

vystěhovalecké hnutí, zatemňujíc a slábnouc v zápase s nezaměstnaností, neúrodami, tím, že sedláci neměli půdy, stále rostoucí drahotou života. Úroveň společenské mravnosti se snížila; loupeže a vraždy se staly obyčejným zjevem, touha po podívaných a otřásajících pocitech pronikla v masy, a laciná divadla, hráčská doupata se rozmnožila ve velikých městech. Na druhé straně majetné vrstvy společnosti projevily v ochraně svého majetku živý třídní cit, plánovité chápání svých zájmů. Vznikly rozmanité, stále nebo periodicky činné svazy a společnosti průmyslové, zemědělské, někdy ostře zbarvené stavovsko-šlechtické povahy, a niti veřejné ekonomické moci na venkově, niti státního vlivu v centru počaly se rychle soustřeďovat, a při tom měrou nebývalou, na vrcholech společnosti, v jejích statkářských, průmyslových a obchodních kruzích. Tak na povrchu širokých národních mas, zachvácených hlubokým, ale bezmocným kvasem, vznikly pevné společenské organisace, vycházející vstříc vládě v jejích způsobech a opatřeních zápasu s pokračujícím zmatkem, a vláda spatřila před sebou tytéž konservativní a vlivné třídy, o něž se zamýšlela opříti, zřizujíc zákonoporadnou dumu 6. srpna 1905, ale se silou a vlivem o mnoho vzrostlými. Když se nepodařilo zabezpečiti pro tyto třídy většinu v Dumě druhého svolání, bylo připraveno a zároveň s rozpuštěním Dumy dne 3. června 1907 veřejně vyhlášeno nové nařízení o volbách. Manifest, oznamující nový zákon, podrobně vysvětluje a opravedlňuje, proč při jeho vydání bylo upuštěno od ‚obvyklého zákonodárného pořádku' (načrtnutého, uskutečnění třetího článku mani-

festu ze 17. října 1905 článkem 86. základních zákonů).

Nové nařízení o volbách do Říšské dumy, technicky přimykajíc k starému, je značně méně demokratické v poměru ke skutečným vzájemným vztahům společenských sil v zemi. Jeho hlavní odlišnosti: nové rozdělení počtu volitelů na škodu zastupitelství sedláků a ve prospěch sjezdu statkářů (příloha čl. 8.); nové rozdělení městských voličů na dva sjezdy (čl. 32. a 33.), a v městech s odděleným zastupitelstvím — přímé volby podle dvou kategorií s naprosto nerovným počtem voličů v každé (čl. 42.); obmezené zastupitelství od pohraničních krajů (39 z 442) a při tom se zabezpečením práv ruské nebo pravoslavné menšiny v nich (2 zástupci v západním kraji, 2 v Polsku a v Zakavkazí, čl. 4., 5. a přílohy); zvláštní pořádek voleb v gubernských volebních shromážděních, podle něhož každá kurie musila míti svého stálého zástupce ve zvolených členech Dumy, a každý z těchto povinných členů je volen *celým* složením shromáždění (tak zástupce dělnické kurie, zachované jen v 6 guberniích, je volen všemi členy shromáždění, a ne jen dělníky — čl. 123.); právo ministra vnitra *podle náhledu* rozštěpovati na oddělené sjezdy statkáře i městské voliče podle druhu držených censů nebo podle národností (čl. 29. a 35.). Sjezdy statkářů volí do gubernských shromáždění absolutní většinu volitelů v 34 guberniích z 52. Podle všeobecné povahy přimykají k nim první sjezdy městských voličů s censem *nemovitosti*, — 1 tisíc rublů v městech gubernských a 300 rublů v městech, v nichž je méně obyvatel než 20 tisíc, a s censem *obchodně průmyslového podniku*, který platí nejméně 30 rublů daně (čl.

32.). Mnohem vyšší je census pro první kategorii voličů v městech s odděleným zastupitelstvím (zachovaným pro Moskvu, Petrohrad, Varšavu, Kijev, Oděsu, Rigu a Lodž); v sídelních městech je census podle nemovitosti trojnásob vyšší, průmyslový — desateronásob (čl. 42.). Uvedené rysy dávají pochopiti, jak je v Dumě zabezpečována většina zástupců poměstného statkářství a silné městské buržoasie, jak se zabezpečuje zastupitelstvo kupectva obou sídelních měst a jak se ostatním vrstvám společnosti přenechává donutit, aby uslyšely v zákonodárném shromáždění hlas svých potřeb a zájmů.

Svolávajíc a rozpouštějíc Dumu, spravujíc zemi bez ní a také bez ní vydávajíc nejdůležitější akty, mající zákonodárný a dokonce ustavující význam, vláda přece stále stojí tváří v tvář národnímu zastupitelství, kolem něhož jako kolem osy se otáčí její činnost. A v tom je hluboký rozdíl proti činnosti vlády před japonskou válkou. Naprosto nezávislá, prostřed nemluvné veřejnosti, která sotva zdvíhala svůj kritický hlas, neměla ve své činnosti ani takového sjednocujícího momentu, jako je boj s Dumou, a oddávala se živelné libovůli neočekávaných náhodností. V nepřetržitém vzájemném působení vládní moci a národního zastupitelství, sílícího v zápase s její převahou, spočívá také záruka budoucího rozvoje státu a toho, že si vláda osvojí kulturní zásady konstituční monarchie.

REJSTŘÍK.

a) jména osobní.

Abimelech, II, 241.
Abraham, I, 98. - II, 211, 226.
Adam, II, 55. - III, 343.
Adam Brémský, I. 203.
Adašev A., II, 203, 210, 214, 225, 235, 464, 483. - III, 163.
Adrian, patr., IV. 51.
Aeneas, II, 241.
Afanasij, sv., I, 381, 383. - III, 309.
Achmat, chán, II, 168.
Akindin, archiman., I, 86.
Akinšin, pribylščik, IV, 161.
Akulina, „pohanková žena„ I, 383.
Al-Bekri, I, 163.
Albert, magistr teutonského řádu, III, 125.
Aleksandr I., císař, II, 358. - V, 146, 151, 158, 160, 161, 179, 186, 196, 214, 215, 219, 249, 250, 252, 256, 262.
Aleksandr II., císař, III, 5. - V, 6, 146, 148, 151, 230, 267.
Aleksandr (Kazimirovič), vel. kníže litevský, II, 144, 145. - III, 119.
Aleksandr III., císař, V, 6, 267, 294.
Aleksandr Jaroslavič Něvský, I, 413. - II. 7, 17, 19, 26, 53, 61, 62, 109. - IV. 10.
Aleksandr Michajlovič, kníže tverský, II, 24.
Aleksandr Oševněv, II, 310.
Aleksandra, carevna, viz Irena.
Alekšej, metrop., II, 194, 222.
Alekšej Aleksějevič, carevič, III, 352, 415.
Alekšej Michajlovič, car, I, 20. - II, 290. - III, 89, 102, 103, 151, 153, 154,156, 158, 165, 166, 191-195, 264, 272, 276, 282, 296, 301, 302, 305, 314, 316, 321, 333, 340, 342, 351, 353, 358, 375, 386, 392, 402 - 417, 422, 434, 438, 441, 442, 457. - IV, 5, 6, 9, 11, 13, 16, 18, 35, 56, 61, 90, 149, 165, 262, 286, 287, 292, 297, 411. - V, 168, 180.
Alekšej Petrovič, carevič, IV, 43, 319, 322.
Alekšejevové, votčinnici, II, 375.
d' Alembert, V, 46, 127, 128.
Aljabjev Stěpan, III, 355.
Alžběta Petrovna, cís., IV, 36, 72, 278, 319, 321, 326, 329, 330, 342, 374, 376, 381, 385, 386, 387, 402, 410, 411, 412, 415, 417, 420. - 427, 433, 434, 439. - V, 11, 12, 14, 16, 24, 28, 41, 64, 85, 94, 103, 116, 120, 124, 126, 129, 131, 144, 250, 292.
Anastasie, carevna, II, 243 - III, 24, 80, 169.
Andrej, apoštol, I, 89.
Andrej Aleksandrovič, kn. goroděcký, II, 16, 26.

Andrej Ivanov, posadský, IV, 286.
Andrej Jaroslavič, vel. kníže, I, 413.
Andrej Jurjevič Bogoljubskij, vel. kn., I, 330, 338, 344, 351, 387 - 398, 402, 407, 409, 428, 450. - II, 6, 10, 65.
Andrej Vasiljevič, kn. ulický, II, 158.
Andrejan Zacharjinič, II, 111.
Andronik, apoštol, I, 107.
Ange-Patjaj, I, 374.
Anna, dcera Petrova, IV, 319, 322, 326, 342.
Anna Ivanovna, císařovna, II, 292. - IV, 71, 150, 319, 326, 328, 331, 343, 344, 346, 349, 350, 352, 356, 357, 362, 363 - 369, 373, 376, 377, 385, 389, 390, 394, 412, 419, 421. - V, 24, 63, 76, 86, 88.
Anna Leopoldovna, vévod. brunšvická, IV, 315, 319, 328, 329, 442. - V, 63.
Antenor, II, 241.
Anton Ulrich, vévoda brunšvický, IV, 329.
Antonij, poustevník, II, 327.
Antonij, viz Ordin-Naščokin.
Antonij-Říman, III, 369.
Antonij Sijskij, II, 311, 315, 325.
Apollon, II, 241. - IV. 334.
Apraksin, F. M., hrabě, IV, 23, 47, 98, 145, 154, 194, 204, 269, 314, 336, 337.
Apraksin, P. M., hr., IV, 200.
Apraksinové, IV, 336.
Apuchtin, gener.-ubytovatel, IV, 204.
Arakčejev, A. A., hr., V, 194.
Arkadij, biskup, II, 74.
Arsenij Satanovskij, III, 347, 349, 350, 355, 390.
Arseňjev, K. J., prof. V, 202.
Artaxerxes, III, 344.
Askold, kn., I, 89, 102, 105, 147, 152, 155, 157, 158, 162, 165, 166, 169, 170, 174, 179, 180, 184.
Aston, angl. kn., III, 332.
August II., král polský, IV, 64, 65, 67, 68, 70, 72, 192, 370.
August III., král polský, V, 26, 30.
Augustus, císař, II, 153, 154, 411. - III. 169.
Aurelius, jesuita, I, 374.
Avdotja, ‚podmoč práh', I, 383.
Avraamij, viz Palicyn.
Avraamij, archimandrit, I, 360, 376.
Avvakum, protopop, III, 380, 385, 387, 393, 417, 418. - IV, 7.

Bakchus, IV, 48.
Balduin, král, I, 245.
Baranovič, viz Lazar.
Barbora král. polská, III, 125.
Barjatynskij, kn., IV, 306.
Barjatynští, knížata, IV, 359.
Baryškinové, IV, 292.
Basenok, viz Fedor.
Basil Makedonský, císař, I, 252.
Basmanov, P. F., III, 40.
Basmanovové, II, 229.
Bassewitz, IV, 327.
Batašov, IV. 149.

Batu, II, 7. - IV, 121. - V, 195.
Bayle, V, 44, 129.
Baženinové, IV, 142.
Beaumarchais, V, 129.
Beccaria, V, 47, 49, 50.
Běckij, I. I., IV, 150. - V, 40.
Bedřich II., král pruský, IV, 28, 259, 422, 426, 428, 430, 431. - V. 10, 11, 17, 30, 31, 35, 39, 47.
Bedřich III., král pruský, II, 156.
Bedřich-Vilém I., král pruský, IV, 41.
Beklemišev, N., III, 256.
Bělevští, knížata, I, 419. - II, 137, 175.
Běljajev, I. D., I, 118. - II, 370, 386.
Bělští, knížata, II, 175, 202, 232.
Ber, I, 64.
Beklemišev Berseň, J. N., II, 197 - 202, 204, 206, 432, 433.
Bestužev-Rjumin, A. P., hrabě, IV, 373, 421, 422. - V, 24, 28.
Bestužev-Rjumin, M. J., V, 208.
Bestuževové, IV, 292.
Bezborodko, A. A., kn., V, 170.
Bezborodko, I. A., hr., V, 200.
Bezobrazov, Iv., vyslanec Lžidimitrijův, III, 42.
Bibikov, A. I., V, 56.
Bidloo, prof., IV, 294, 307.
Biron, IV., 328, 330, 331, 366, 368, 370, 373, 374, 376, 389, 421, 431.
Bludov, D. N., hrabě, V, 220.
Boborykinové, III, 90.
Boccalini, IV, 334.
Boerhaav, doktor IV, 29.
Bogoslovskij, M. M., IV, 188, 229.
Bochťužští, knížata, II, 21.
Boileau, V, 129.
Boleslav, král polský, I, 155.
Bolotnikov, III, 58.
Bolotov, IV, 403, 428, 431, 433. - V, 20, 123.
Boňak, chán, I, 339.
Borecká, viz Marfa.
Boris Aleksandrovič, vel., kn. tverský, II, 51.
Boris Fedorovič Godunov, car, II, 381, 384, 402, 405, 468, 474, 488, 489. - III. 5, 23 - 33, 35. - 42, 47, 56, 61, 66, 71 - 73, 77, 81, 82, 94, 98, 102, 107, 110, 200, 212. - IV, 87, 364. - V, 86.
Boris Vladimirovič, sv., kn. rostovský, I, 87, 104, 201, 204, 323, 349.
Bravlin, kn. I, 154.
Bredichin, preobraženec, IV, 434.
Breteuil, V, 16, 17.
Brovcyn, kap., IV, 373.
Bruce, generál, IV, 74, 213, 293.
Brückner, A. G., V, 128.
Brümmer, V, 11.
Bruno, misionář, I, 191.
Budljanskij, V, 82.
Bulmer, inženýr, III, 334.
Burnet, biskup, IV, 31, 57.
Bussow, II, 489.
Butkov, V. P., V, 282.
Buturlin, hrabě, V, 131.

Buturlin, I. I., IV, 22, 51, 292, 306, 324, 331.
Buturlinové, II, 172, 175, 180, 185. - IV, 359.
Buženinov, seržant, IV, 24.

Cacharij, I, 270.
Campredon, franc. vyslanec, IV, 336.
Cimiskes, císař, I, 182, 185.
Colbert, IV, 136.
Courmenin, franc. vysl., III, 157.
Curtius Quintus, V, 123.
Cyril, sv., I, 107, 381.
Czartoryski, kn., V., 26.
Czartoryšti, kn., V, 31.

Čaadajev, vjatský vévoda, IV, 309.
Čaadajev, P. I., III, 305.
Čaadajevové, III, 90.
Čampas, I, 369, 370, 373, 374.
Čartoryjskij Adam, kn., V, 167, 170.
Čartoryjskij Aleksandr, kn., III, 127.
Čeljadninové, II, 172, 175. - III, 90.
Čerkasská, kn., IV, 46.
Čerkasskij, A. M., kn., IV, 355, 367, 374.
Čerkasskij B., kn., III, 39.
Čerkasští, kn., IV, 94, 359.
Čerňajev, M. I., gen., V, 242.
Černyšev, V, 125.
Čet, mursa, III, 27.
Čičerin, B. N., II, 370, 373.

Dalj, V., I, 364, 366.
Damaskin Ptickij, III, 347.
Damian, sv., I, 383.
Dan, IV, 290.
Daniil, kněz, III, 380.
Daniil Aleksandrovič, kn. moskevský, I, 415. - II, 8, 16 - 19, 23, 62,
Daniil Palomnik, I, 245.
Danil Romanovič, kn. galický, I, 345.
Danilov, major, V, 124.
Daragan, V, 82.
Daškovová, E. P., kn., IV, 140, 251, 428, 434, 438. - V, 20, 40, 129, 134.
David, II, 241, 242.
David Igorovič, kn. volynský, I, 241.
David Rostislavič, kn. smolenský, I, 246, 391.
David Svjatoslavič, kn. černigovský, I, 241, 323.
Davydovové, II, 175.
Dažbog, I, 137, 138.
Delagardie, III, 50, 307.
Delden, von, III, 348.
Děmidov Nikita, IV, 149, 150.
Děmidov, V, 200.
Děmjan, Kuděněvič, I, 341.
Demosthenes, V, 162.
Děržavin, G. R., IV, 250.
Devier, pol. řed. V, 292, 311.
Diderot, V, 127, 129.
Dimitrij, metrop. rostovský, IV. 286. - V, 123.
Dimitrij Aleksandrovič, kn. perejaslavský, II, 16.
Dimitrij Ivanovič (vnuk Ivana III.) kn., II, 196, 197.
Dimitrij Ivanovič, carevič (syn Hrozného), II, 166, 197. - III, 26, 30, 31, 36, 39, 72, 88.
Dimitrij Ivanovič Donskoj, vel. kn., I, 85, 421. - II, 20, 27, 37, 40, 42, 44, 46,

47, 48, 59, 51, 54, 59, 60, 61, 136, 159, 160, 163, 194, 309. - IV, 10.
Dimitrij Jurjevič Červený, kn. zvenigorodský, II, 45.
Dimitrij Jurjevič Šemjaka, kn. galický, II, 55, 56, 272.
Dimitrij Konstantinovič, kn. suzdalský, I, 85.
Dimitrij Michajlovič, carevič, III, 300.
Dimitrij Solunský, I, 436.
Dimitrij Vasiljevič, kn. zaozerský, I, 435.
Dimitrij-Vsevolod Jurjevič, kn., I. 351.
Dionisij, archim., III. 74.
Dionisij, II, 322.
Dir, kn., I, 89, 90, 102, 105, 153, 155 - 158, 166, 169, 170, 180.
Dolgorucí, kn., III, 90. - IV 292, 322, 336, 342, 348, 352, 359, 367, 376.
Dolgoruká, E. A., kněžna, IV, 346.
Dolgorukij, Alekšej, kn., IV, 327.
Dolgorukij, Ivan Alekšejevič, kn., IV. 328.
Dolgorukij, I. F., kn., IV, 16, 54, 80, 206, 207, 208, 237, 244.
Dolgorukij, Jurij, viz Jurij.
Dolgorukij, M., kn., IV, 204.
Dolgorukij, Vasilij Lukič, kn., IV, 356, 358.
Dolgorukij, Vasilij Vladimirovič, kn., IV, 327.
Domitian, císař, I, 122.
Don-Quijot, IV, 354.
Dorn, III, 348.
Dorošenko, hetman, 153, 430.
Dosifej, II, 350.
Dubjanskij, prot., IV, 421.
Edigej, I, 88.
Ellert, V, 120.
Engelhardt, L. N., V, 120.
Erasmus Rotterdamský, IV, 294.
Esthera, III, 343.
Eugen Wirtemberský, princ, V, 209.
Euripides, V, 127.
Eva, III, 343.

Falloux, V, 134.
Famendin, pluk., IV, 104.
Fandam, pluk., III, 332.
Farwarson, IV, 299, 308.
Fedor, biskup, I, 360.
Fedor, jáhen, III, 400.
Fedor, opat, II, 329.
Fedor Alekšějevič, car, III, 103, 105, 159, 165, 192, 263, 265, 296, 300, 312, 321, 353, 397,, 398, 444, 445, 453. - IV, 6, 10, 14, 80, 165, 186, 193, 258, 262, 333, 443.
Fedor Basenok, II, 272.
Fedor Ivanovič, car, II, 165, 166, 217, 262, 263, 297, 384, 387, 388, 488. - III, 5, 20 - 28, 30 - 32, 36, 38, 61, 71, 73, 80, 81, 85, 97, 102, 115, 158, 200, 211, 369.
Fedor Rostislavič, kn. možajský, I, 415.
Fedor Sabur, II, 188.
Fedor Vasiljevič, kn. rjazanský, I, 420, 422.
Fedosja Fedorovna, kn., III, 30.
Feodosij, I, 87, 89, 95, 104, 287, 331, 375.
Feodul, mučed., I, 382, 383.
Feofan Prokopovič, IV, 70,

207, 317, 334, 342, 346, 347, 349, 350, 356, 358,
Feognost, metrop., I, 29.
Ferapont Bělozerskij, II, 325.
Firsov, překladatel, III, 454.
Fick, IV, 210, 226, 241, 242, 341, 358.
Filaret, patr., III, 38, 78, 95, 101, 106, 165, 177, 277, 403. - IV, 35.
Filipp, metrop., II, 234, 236. - III, 367.
Filippov Iv., IV, 290. 360.
Filofej, mnich, II, 155. - III, 368.
Fletcher, II, 256 - 259, 297, 346, 347, 395. - III, 25, 208.
Florov, statkář, II, 298.
Fon-Vizin, D. J., V, 133.
Fotij, patr., I, 81, 154, 170, 173, 184.
Frelaf, I, 156.
Fustel de Coulange, I, 10.

Gagarin, kn., IV, 99.
Gagarin, kn., sibiřský gubernátor, IV, 206, 225.
Galič, A. I., prof., V, 202.
Garašanin, V, 240.
Gedimin, vel. kn. litevský, I, 352. - II, 188.
Gejra Burislavna, kn. v Pomořansku, I, 157.
Gendrikovové, IV, 293.
Geoffrinová, V, 46, 109.
Georgij, metrop., I, 284.
Georgij Amastridskij, I, 154, 172.
Georgij Konisskij, biskup, V, 34.
Georgios Hamartolos, I, 89, 96, 103.
Gerasim Boldinskij, sv., II, 394.
German, řeh. jáhen, IV, 301.
German, M. M., prof., V, 202.
Germogen, patr., III, 78.
Gibbon, V, 162.
Gideon, II, 241.
Gleb Jurjevič, kn. perejaslavský, I, 396.
Gleb Vladimirovič, sv., kn. muromský, I, 87, 104, 204, 323, 349.
Glinskij, kn., II, 252.
Glück, IV, 277, 303—308.
Godunov, viz Boris.
Godunovové, III, 27, 31, 90.
Goleninová, kn., II, 333, 339.
Golicyn, kn., II, 256.
Golicyn, kn., IV, 99.
Golicyn, A. N., kn., V, 201.
Golicyn, B. A., kn., IV, 20, 183.
Golicyn, D. A., kn., 407. - V, 110.
Golicyn, D. M., kn., IV, 213, 219, 244, 318, 337, 339, 340, 342, 343, 346, 349, 350, 351, 354, 355, 363, 364, 402.
Golicyn, M. M., kn., IV, 15, 342.
Golicyn, V. V., kn., III, 41, 77, 81.
Golicyn, V. V., kn., III, 56, 106, 264, 321, 444—450, 458. - IV, 79, 80, 168, 407.
Golicynové, kn., II, 175, 188. - III, 97. - IV, 94, 292, 322, 336, 360, 367, 376.
Golicynová, kn., V, 169.
Golikov, IV, 249.
Golosov, L. T. (Lučka), III, 355, 356.
Golovin, Avtamon, IV, 16.

Golovin, F. A., vyslanec, II, 191. - IV, 26, 88, 292.
Golovin V., IV, 94.
Golovinová, IV, 46.
Golovinové, II, 172.
Golovkin, G. I., IV, 204, 244, 255, 337, 367.
Gordon Patrik, gen., IV, 21, 23, 24.
Gradovskij, A. D., II, 268.
Gregori Johann Gotfried, III, 343, 344.
Gribojedov, písař, III, 169.
Grigorij, mnich, I, 287.
Grimm, bar., V, 19.
Grjaznoj, Vasjuk, opričnik, II, 226.
Grot, I. K., I, 366.
Grotius Hugo, IV, 334, 340.
Gudovič, hr. gen. ad., IV, 433.
Gustav Adolf, král švédský, III, 158. - IV, 278.

Haman, III, 344.
Hanswurst, IV, 298.
Helena, císařovna, I. 382.
Helvetius, V. 129.
Henning, gen., IV, 150, 292.
Herakles, král gruzínský, V, 237.
Heraklius, cís., I, 130.
Herberstein, bar., II, 85, 90, 119, 148, 170, 257, 279, 394.
Hermanarich, král, I, 124, 125, 357.
Herodot, I, 59, 119, 144.
Herz, holšt. ministr, IV, 72.
Hicks, V, 211.
Hobbes, IV, 334, 340.
Holstein-Gottorp, IV, 330.
Horsey, II, 488. - III, 80.

Chariton, kněz, III, 237.
Cheraskov, M. M., IV. 250.
Chetardie, markýz, V, 11, 12.
Chitří, III, 90.
Chitrov, bojar, IV, 292.
Chitrovo, IV, 434.
Chitrovo, B. M. III, 165.
Chloďvig, král, I, 211.
Chmelnickij, Bogdan, III, 116, 144 - 149, 151 -153, 252.
Chmelnickij, Jurij, III, 153.
Chodkěvič, het., III, 75.
Chodkěvičové, III, 125.
Chodota, I, 133.
Cholmskij Andrej, kn., II, 199.
Cholmskij, V. D., kn., II, 197.
Cholmští, III, 90.
Chomjakov, A. S., IV, 252.
Chordâdbeh, I, 147, 148, 154.
Chors, I, 137, 138.
Chovanskij Fedor, kn., II, 188.
Chovanskij, I. A., kn., III, 408.
Chovanskij, I. I., kn., IV, 287.
Chovanští, kn., IV, 94.
Chovrinové, II, 172.
Chrapovickij, A. V., IV, 376.
Chvorostinin, I. A., kn., III, 299, 303, 305, 330. 452. - IV, 92.

Iakov, mnich, I, 87, 104, 204.
Ibn-Dasta, I, 81, 182, 193, 250, 263.
Ibn-Fadhlan, I, 81, 138.
Ibn-Chordâdbeh, I, 81.
Ibrahim, I, 163.
Igor, kn., I, 91, 96, 102, 126, 133, 138, 157, 175, 179, 180, 181, 183. - 186, 195, 200, 263, 266, 291.

Igor, syn Olega Svjatoslaviče, vel. kn., I, 229, 332.
Igor Jaroslavič, kn., vladimiro-volynský, I, 203, 205, 222.
Igor Svjatoslavič, kn., severský, I, 237, 246.
Ijeremija, patr., III, 369.
Ilarion, metrop., I, 193, 314, 360.
Ilja-Ioann, arcib. novg., I, 319, 363.
Ilja Veliký, I. 374.
Ilja Muromec, I, 349, 401.
Ioann, arc. novg., I, 324, 326.
Ioann II., metrop., I, 267, 310, 320, 322, 326.
Ioann Bohoslovec, sv., III, 397.
Ioasaf, kn., mnich zaozerský, I, 436.
Ioasaf, metrop., II, 232.
Iona, metrop., II, 56, 57, 126, 268.
Iornandes, I, 123, 124, 129, 134, 357, 359.
Iosif, mnich, III, 349.
Iosif, patr., III, 360, 379, 382.
Iosif Volockij, II, 327, 329, 339, 333 - 336, 338 - 340, 344, 348, 350 - 355, 394.
Iov, patr., III, 27, 36, 369.
Irina, sv., I, 382.
Irina Fedorovna, carevna, III, 27.
Isidor, metrop., III, 367.
Israel, I, 94. - II, 210. - III, 86.
Iselin Anjuk, V, 58.
Ito, markýz, V, 294.
Ivan Alekšejevič, car, III, 104, 300. - IV, 10, 14, 19, 35, 262, 319, 328, 342, 343.
Ivan Andrejevič, kn. možajský, II, 45, 138.
Ivan Antonovič, císař, IV, 319, 374. - V, 39.
Ivan Danilovič-Kalita, vel. kn., I, 365. - II, 17, 19, 24, 25, 29, 30, 31, 32, 35 až 40, 44, 46, 48, 51, 54, 60, 63, 188, 269, 468. - III, 27, 66, 79.
Ivan Dmitrijevič, kn. perejaslavský, I, 415. - II, 16.
Ivan Ivanovič, vel. kn. (syn Kalitův), II, 27, 60.
Ivan Ivanovič, carevič (syn Hrozného), III, 21.
Ivan Vasiljevič, vel. kn. rjazanský, I, 421, 422.
Ivan Vasiljevič III., vel. kn., II, 35, 49, 60, 108, 123, 124, 126, 127, 129, 130, 131, 133 - 136, 138, 139, 140, 141, 144 - 152, 154, 156 - 165, 168, 170, 172, 189, 194, 196, 198, 199, 213, 227, 267, 268, 353, 362, 432. - III, 19, 48, 114. - IV. 135, 262. - V, 26.
Ivan Vasiljevič IV., Hrozný, car, II, 139, 146, 151, 153, 154, 155, 165 - 167, 170, 176, 177, 179, 197, 199, 203, 206 - 210, 212 - 214, 219 - 222, 225 - 229, 231 - 242, 244, 245, 252, 257, 262, 279, 289, 300, 301, 312, 330, 344, 355, 394, 411, 441, 442, 448, 455, 456, 460, 462, 463, 465, 482, 483, 485, 487 - 489, 491, 493. - III, 21, 25 - 28, 30, 35 - 37, 40, 45, 47, 48, 61, 69, 71, 73, 80, 81, 89, 94, 115, 152, 155, 158, 163, 165, 185, 186, 274, 300,

319, 330, 338, 368, 406, 413. - IV, 9, 187, 444. - V, 5, 26.
Ivan Vladimirovič, kn. serpuchovský, II, 270.
Ivaška, sedlák, II, 328.
Izjaslav Davidovič, kn. černigovský, I, 220, 342.
Izjaslav Jaroslavič, vel. kn., I, 202, 206, 212, 218, 224, 249, 268, 340.
Izjaslav Mstislavič, kn. volynský, I, 111, 223, 350, 388, 389, 392.
Izjaslav Vladimirovič, kn. polocký, I, 202.

Jadwiga, král. polská, II, 137. - III, 117.
Jagełło, král polský, II, 136, 137. - III, 117.
Jagužinskij, P. I., IV, 40, 244, 245, 292, 315, 344, 345, 379, 413.
Jakovlev, IV, 161.
Jan, I, 86, 95, 368 - 370, 374.
Jan Albrecht, II, 145.
Jan Kazimir, král polský, III, 151.
Jan Křtitel, II. 88, 98, 99.
Jan Sobieski, král polský, III, 353.
Jan Zlatoústý, sv., II, 241. - III, 387.
Japhet, I, 103.
Jaropolk Rastislavič, kn., I, 398.
Jaropolk Svjatoslavič, kn. kijevský, I, 106, 162, 169, 179.
Jaropolk Vladimirovič, vel. kn., I, 229, 338.
Jaroslav Jaroslavič, vel. kn. tverský, I, 412. - II, 76, 80, 100.
Jaroslav Svjatoslavič, kn. černigovský, I, 207, 208, 222, 411.
Jaroslav Vladimirovič, vel. kn., I, 91 - 95, 98, 103, 104, 127, 155, 184, 192, 199, 200, 208, 211, 214, 215, 219, 224, 225, 229, 230, 244, 249, 250, 252, 255, 260, 263, 264, 267, 268, 277, 278, 281, 284, 296, 303, 305 - 314, 317, 320 - 322, 326, 327, 331, 335, 336, 339, 343, 410, 416, 432, 451. - II, 73, 77, 108, 304, 479.
Jaroslav Vladimirovič Osmomysl, kn. galický, I, 343, 345, 405
Jaroslav Vsevolodovič, kn. perejaslavský, II, 7, 17.
Javorskij, viz Štěfan.
Jazykov, P. M., III, 165.
Jazykovové, III. 90.
Jediger-Simeon, kazan. car, II, 220.
Jefimovští, IV, 292.
Jefrem, starec, II, 328.
Jefrem Sirin, III, 384.
Jefte, II, 241.
Jelena Glinská, vel. kn., II, 146.
Jelizaveta Ivanovna, IV, 422.
Jepifanij Slavíněckij, III, 347 - 351, 396, 418.
Jeršov, mosk. viceguber., IV, 161, 292.
Jevdokija Lukjanovna (Strešněvová), IV, 36.
Jevdokija Fedorovna Lopuchinová, carevna, IV, 23, 284, 319.
Jevfimij, arcibiskup, II, 128.
Jindřich II., císař, I, 191.

Jiří XII., král gruzínský, V, 237.
Jiří Vítěz, sv. I, 382.
Josua. I, 241.
Juditha, III, 343.
Juliana, tverská kněžna, II, 137.
Jurij Danilovič, vel. kn., II, 11, 16, 23, 29, 52.
Jurij Dimitrijevič, kn. galický a zvenigorodský, II, 45, 54.
Jurij Ivanovič, kn. dmitrijevský, II, 161, 169.
Jurij Lvovič, kn. v Brestu, I, 417.
Jurij Patrikějevič, kn., II, 188.
Jurij Vasiljevič (bratr Ivana Hrozného), kn. uglický, II, 231.
Jurij Vladislavič Dolgorukij, vel. kn., I, 350 - 353, 388 - 391, 393, 394, 401, 410, 427. - II, 5, 6, 29. - III, 307.
Jurij Vsevolodovič, vel. kn., I, 407, 412. - II, 7.
Jurlov, pluk., IV, 160.
Justinianus, císař, I. 12, 258

Kachovskij, V, 208, 209.
Kalvín, V, 13.
Kannabich, V, 155.
Karamzin, N. M., I, 117, 243, 432. - II, 245. - III, 23, 211. - IV, 251, 252. - V, 195.
Karel IX., král švédský, III, 49.
Karel X., král švédský, III, 152.
Karel XII., král švédský, IV, 65, 70, 72, 192, 201, 203, 259, 278, 284, 364, 425.
Karel Hohenzollern, V, 240.
Karel Veliký, císař, I, 152, 180.
Karl Moor, IV, 36.
Kasim, carevič, 252.
Kasogov, III, 449.
Kateřina I., císařovna, IV, 45, 47, 120, 150, 245, 278, 292, 304, 315, 318, 321 - 327, 335, 336, 339, 343, 385, 387, 390, 412, 413, 417. - V, 63, 247, 250,
Kateřina II., cís., II, 292, 358. - III, 10, 17. - IV, 35, 140, 250, 319, 320, 330, 376, 397, 415, 423, 427, 433 - 442, 445. - V, 9 - 21, 23, 26 - 32, 34 - 53, 60 - 62, 64 - 67, 69, 70, 77, 78, 80, 88, 90 - 97, 105, 108 - 113, 115, 118, 124, 127 - 130, 133 - 135, 139 - 149, 156, 161, 164, 165, 167, 170 - 172, 197, 198, 210, 218, 234, 247, 251, 260, 293.
Kateřina Ivanovna, vévodkyně meklenburská, IV, 319, 343.
Katyrev-Rostovskij, kn., III, 23, 25.
Kaufman, gen., V, 242.
Kaunic, kn., IV, 251.
Kazimír Jagellovec, král polský a vel. kn. litevský, I, 422. - II, 95, 137, 144, 145. - III, 120, 124.
Kazimír Veliký, král polský, III, 122.
Keith, gen., IV, 375.
Kij, kn., I, 67, 105, 133, 134, 136, 170.
Kiprian, metrop., II, 30, 347.
Kirejka, Tatar, II, 253.

Kirik, I, 287, 300, 320.
Kirill Bělozerskij, II, 39, 310, 325, 344, 347.
Kirill Novoozerskij, II, 323.
Kirill, rostovský bojar, II, 13.
Kirillov, hl. sekr., IV, 243.
Kisel Adam, III, 140.
Kiselev, P. D., hr., V, 224 - 226, 230, 261.
Kjuchelbeker, V. K., V, 212.
Klešnin, III, 31.
Kliment Smoljatič, metrop., I, 336.
Ključevskij, V. O., V, 5 - 7.
Kneller, IV, 36.
Kobeko, D. F., V, 6.
Kobjakov, II, 418.
Kobyla, Andrej Ivanovič, III, 80.
Kočubej, V. P., hr., III, 11. - V, 170, 175.
Koet, Holanďan, III, 332.
Kollins, III, 428.
Komenský, Amos, IV, 305.
Kondyrevové, IV, 292.
Koniecpolski, hetman, III, 144.
Koniecpolští, I, 347.
Konisskij, viz Georgij.
Konstantin (Kostka) Ivanov, zpěvák, III, 355.
Konstantin Kopronymos, císař, I, 252.
Konstantin Monomachos, cís., II, 153.
Konstantin Pavlovič, cesarevič, V, 161, 206 - 209, 215.
Konstantin Porfyrogennetos, císař, I, 81, 130, 156, 181, 183, 189, 190, 198.
Konstantin Romanovič, kn. rjazanský, II, 16.
Konstantin Veliký, císař, I, 101, 188, 252, 382.
Konstantin Vsevolodovič, vel. kn., I, 407, 412.
Korb, IV, 81.
Korf, major, IV, 425.
Korf, M. A., baron, V, 174.
Kornilij Košelskij, sv., II, 311, 323, 330, 331.
Korsakov, vicegub. petroh., IV, 245.
Kosiński, szlachtic, III, 141.
Koška Fedor, III, 80.
Koškin Zacharij, III, 80.
Koškinové, II, 172, 175. - III, 80.
Kotošichin, II, 251, 279, 289. - III, 20, 25, 95, 96, 102, 166, 194, 233, 270, 275, 292, 297, 299, 300, 307, 308, 321, 341. - IV, 8, 80, 90. - V, 84.
Kozma, I, 383.
Krekšin, IV, 6. 8. 9.
Križanić, Jurij, III, 299, 309 - 321, 444, 458.
Ksenie, sv., I. 381.
Kubenští, kn., II, 21.
Kučka Štěpán, II. 7. 8.
Kučkovič, I, 395.
Kulva, Abraham, doktor, III, 125.
Kunst, IV, 297, 298.
Kurakin, kn., V, 128, 175.
Kurakin, B. I., kn., III, 448, 449. - IV, 11, 15, 16, 20, 22, 24, 25, 27, 84, 87, 94, 115, 137, 161, 164, 166, 180, 183, 202, 294, 297, 299, 307, 310.
Kurakinové, II, 175, 188. - IV, 359.
Kurbatov, IV, 73, 74, 100, 161, 182, 184, 190, 192, 292, 299, 309, 314.

Kurbskij, A., kn., II, 165, 194, 203 - 207, 210, 213, 214, 218, 222, 226, 228, 230, 231, 234, 239, 241, 250, 354, 487. - III, 88.
Kurbští, kn., II, 173, 175. - III, 89.
Kuza, A. V., V, 240.
Kuzma, viz Minin.
Kvašninové, II, 11.

Laharpe, V, 128, 162 - 166.
Lambin, V. P., V, 6.
Lannoy, II, 86, 98.
Lappo-Danilevskij, A. S., III, 284.
Larionov, II, 406.
Lasunskij, IV, 434.
Laurent, V, 13.
Lavrentij, mnich, I, 85.
Law, John, IV, 181.
Lazar Baranovič, arcib., III, 353.
Leblonde, IV, 52, 136.
Le Clerc, V, 127.
Lefort, F. I., IV, 21, 22, 24 - 26, 28, 38, 283.
Leibniz, III, 313. - IV, 58.
Leo Isaurský, císař, I, 252.
Leontij, biskup, I, 361.
Lesage, V, 123, 129.
Lesley, III, 332, 333.
Lessy, IV, 371, 384.
Lestocq, V, 11, 12.
Leszcyński Stanislav, král polský, IV, 370.
Lev Danilovič, kn., I, 416, 417.
Lev Diakon, I, 81, 182, 185, 250.
Levšin, II, 393.
Lewenhaupt, gen., IV, 69.
Ligarid, viz Paisij.
Lichačev, šlechtic, III, 341.
Lichuďové, bratří, III, 398.
Liria de, IV, 347.
Lisovskij, III, 145.
Ljamkin, pluk., IV, 300.
Ljapunov Prokofij, II, 406. - III, 56 - 59, 74. - IV, 104.
Ljapunov Zachar, III, 54.
Ljapunovové, III, 55.
Ljubavskij, M. K., III, 135.
Lobanov-Rostovskij, J., kn., IV, 21.
Lobanovové-Rostovští, kn., IV, 94.
Loboda, III, 141.
Locatelli, IV, 423.
Locke, IV, 334, 340. - V, 162.
Loggin, kněz, III, 380, 388, 399.
Lomonosov, M. V., IV, 250. - V, 120.
Lopuchinová, viz Jevdokija.
Lopuchinové, III, 90. - IV, 20, 80, 292.
Lothar, císař, I, 167.
Löwenwold, hr., IV, 366, 369, 370, 376.
Lüberas, bar., IV, 210, 213, 241.
Lubomirski, III, 153.
Ludvík XV., král francouzský, IV, 36, 72.
Ludvík Pobožný, král něm., I, 153.
Lukáš, sv., I, 363.
Luther, II, 235. - III, 123. - V, 13.
Lykovové, kn., III, 97.
Lžidimitrij I., car, II, 381. - III, 33, 35, 39, 40, 42, 43, 49, 88. - IV, 369.
Lžidimitrij II., samozvanec, III, 49, 74, 81, 106.

Mably, V, 162.

Magnickij, M. L., V, 201.
Machiavelli, IV, 340.
Machmet-saltan, II, 226.
Makarij, patr. antiochijský, III, 408.
Makarov, A. V., kab. sekret., IV, 269, 323.
Maksim, metrop., II, 29.
Maksim Grek, II, 194, 198 - 202, 354, 355.
Mal, kn., I, 133.
Maljuta Skuratov, II, 222, 235, - III, 27, 107.
Malyšev, šlechtic, III, 175.
Mamaj, II, 28, 136.
Mamant, sv., I, 185.
Mamatov, stat., II, 406.
Magnant, IV, 347, 369.
Maine, I, 10.
Manstein, IV, 173.
Marat, V, 128.
Mardefeld, IV, 347, 363.
Marfa, jept., III, 98.
Marfa Borecká, II, 128.
Margeret, II, 256, 264, 381, 382, 490.
Marie, „zažehni snih", I, 383.
Marie Egytská, sv., I, 382.
Marie Fedorovna, císařovna, V, 161, 218.
Marja Borisovna, vel. kn., II, 148.
Marja Iljinična (Miloslavská), carevna, IV, 6.
Marja Vasiljevna, princ. jaroslavská, I, 415.
Markuša, II, 311.
Marselis, kupec, III, 334.
Maslov Anisim, IV, 376, 389, 390, 412.
Massudi, I, 81, 126, 133.
Matuškin, III, 282,
Matvějev, A. A., IV, 301, 335.
Matvějev, A. S., III, 344, 345, 353, 458. - IV, 5, 6, 10.
Mauritius, císař, I. 127.
Mazepa, IV, 68, 69.
Medvěděv Silvestr, III, 321, 398, 453.
Mehmed-Ali, V, 238.
Mefistofeles, IV, 316.
Mengli-Girej, II, 158.
Menšikov, A. D., kn., IV, 15, 22, 23, 29, 44, 47, 56, 70, 84, 145, 147, 152, 153, 164, 190, 194, 202, 204, 213, 219, 244, 245, 247, 292, 295, 314, 315, 317, 320, 322, 323, 325, 326, 331, 336, 337, 376, 387. - V, 81.
Menšikovová Darja, kn., IV, 47.
Metoděj, sv., I, 107.
Meyerberg, III, 340, 341, 410, 417.
Mezečtí, kn., I, 419. - II, 139, 227.
Michajil III., císař, I, 97, 101, 170.
Michajil, kn. černigovský, I, 419. - II, 137.
Michajil Aleksandrovič, kn. litevský, II, 129.
Michajil Aleksandrovič, kn. tverský, II, 27.
Michajil Andrejevič, kn. možajský a verejský, II, 45.
Michajil Fedorovič, car, II, 277, 291, 388, 389. - III, 12, 20, 61, 67, 77 - 83, 87, 89, 92, 95 - 103, 109, 157 - 159, 162, 163, 165, 166, 177, 185, 186, 191, 197, 199 - 201, 221, 240, 245, 251, 252, 264, 266, 272, 275, 277, 293, 294, 296, 300, 301, 302, 304, 319, 330, 332 - 334, 339, 342,

349, 422. - IV, 106, 251, 262.
Michajil Jaroslavič, kn. tverský, II, 23, 24, 52, 100.
Michajil Jaroslavič Chorobrit, vel. kn., II, 7, 15.
Michajil Jurjevič, vel. kn., I, 398, 400, 403, 404.
Michajil Klopskij. II, 128, 129.
Michajil Pavlovič, vel. kn., V, 215.
Michajko Štěpanyč, II, 110.
Michalon, II, 258, 260, 450.
Mikuláš I., císař, II, 358. - III, 10, 11. - V, 6, 146, 151, 206, 207, 209, 214 - 216, 222 - 225, 229 - 232, 236, 238, 256, 293.
Mikulin Maksim, IV, 160.
Mikulinští, kn., II, 175. - III, 90.
Miljukov, P. N., II, 181. - III, 291, 297. - IV, 158, 168, 184.
Miljutin V., II, 338.
Miloradovič, hr., V, 208, 209.
Miloslavská, viz Marja Iljinična.
Miloslavskij, I. D., III, 167, 192, 259, 282, 283, 408.
Miloslavští, III, 90, 165. - IV, 6, 10, 19, 256.
Minin Kuzma, III, 74, 75, 77, 244.
Miroška Nězdinič, II, 110.
Mišukov, poručík, IV, 43.
Mitrofan, biskup, IV, 272.
Mjakinin, IV, 245.
Mniszek, III, 49.
Mojžíš, I, 94, 252, 253. - II, 241, 242.
Molière, IV, 298.
Montesquieu, V, 44, 46, 49, 50, 130, 162.
Mordvinov, N. S., V, 193, 194.
Morozov, B. I., III, 154, 165, 167, 342, 345, 356, 379, 405, 417, 458. - IV, 9.
Morozovová Fedosja, bojarka, IV, 7.
Morozovové, II, 172.
Mosalští, kn., III, 90.
Mstislav Danilovič, kn. volynský, I, 82, 416, 417.
Mstislav Izjaslavič, kn. volynský, I, 343, 344, 390.
Mstislav Mstislavič Udatný, kn. toropecký, I, 407, 408, 429. - II, 76.
Mstislav Rostislavič Chrabrý, kn., I, 391, 398 - 400, 407.
Mstislav Vladimirovič, vel. kn., I, 216, 219, 224, 225, 263, 312, 341.
Mstislavskij, kn., III, 41, 74, 77, 97.
Mstislavští, kn., II, 175. - III, 80, 90.
Münnich, IV, 153, 293, 328, 329, 331, 336, 368 - 375. - V, 25, 119.
Muravjev, gen. gub. vých. Sibiře, V, 243.
Muravjev Apoštol S., V, 208.
Muravjev, M. N., V, 162, 163, 166.
Muravjev Nikita, V, 205.
Muravjevové, bratří V, 211.
Muromcev, IV, 160.
Musin-Puškin, I. A., IV, 54.

Nalivajko, III, 141.
Napoleon, císař, IV, 69. - V, 157, 175, 191.
Nartov, A. K., IV, 250, 272.
Naryškin, F. K., IV, 35.

Naryškin, L. K., IV, 183, 190.
Naryškinová, viz Natalja Kirillovna.
Naryškinové, III, 90 - IV, 6, 10, 20, 23, 35, 80, 88.
Naščokinové, III, 422.
Natalja Aleksějevna, vel. kn., IV, 326.
Natalja Kirillovna, carevna, IV, 5, 6, 20, 35, 87, 183, 284.
Naum, prorok, I, 383.
Nazí, III, 26, 31, 41.
Němir, II, 129.
Nělpljujev, I. I., III. 449. - IV, 43, 44, 255, 272, 292, 294, 317.
Něronov Ivan, protopop, III, 380, 386, 387.
Něstěrov, hl. fiskál, IV, 161, 168.
Něstor, letopisec, I. 81, 84, 86, 87, 93, 94, 98, 99, 104, 105.
Něstor, III. pop, 338.
Neville, III, 297, 445, 447, 448.
Něvolin, K. A., II, 267, 268, 424.
Nierodt, bar., IV, 213.
Nifont, biskup, I, 287, 320.
Nikifor, patriar., I, 101.
Nikita, poklad., III, 409.
Nikolaj Divotvorce, I, 333, 382.
Nikolaj Radziwil Černý, III, 125.
Nikon, opat, II, 336.
Nikon, patriarcha, III, 165, 167. 178, 299, 305, 306, 321, 351, 355, 358, - 360, 375. - 378, 379 - 386, 388 - 393, 395, 398 - 400, 407, 417, 418. - IV, 54, 286.
Nil Sorskij, II. 327, 348 - 350, 352 - 354.
Niškipas, I, 374.
Noe, I, 89.
Nogotkov-Obolenskij, kn., II, 190.
Norov, A. S., V, 200.
Novosilcev, N. N., hr. V, 170, 172.
Novosilcevové, IV, 292.
Novosilští, kn., II, 137, 139.

Obolenští, kn., II, 190.
Obrenovičové, V, 240.
Odojevskij, N., kn., III, 169, 173, 176, 406, 411.
Odojevští, kn., I, 419. - II, 137, 139, 180, 185, 227. - IV, 359.
Okulov. Ivan, kněz, IV, 296.
Olaf, sv., I, 157. - II, 79.
Olearius, I, 374. - III, 102, 335, 339, 348.
Oleg, kn., I, 68, 89, 91, 92, 95, 96, 98, 101, 102, 128, 156 - 158, 169, 171, 174, 175, 179 - 181, 184, 185, 187, 190, 200, 263, 265, 266, 290, 326, 327.
Oleg Svjatoslavič, kn. černigovský, I, 88, 219. - II, 6.
Olga, kn., I, 96, 97, 156, 181.
Olgerd, kn. litevský, II, 13, 25, 313.
Opočinin, V, 135.
Opuchtin, IV, 245.
Ordin-Naščokin, A. L., III, 154, 156, 345, 353, 411, 417, 418, 421 - 446, 449, 450, 457. - IV, 62, 92, 142, 292. - V, 177.
Orlov Alekšej, IV, 434, 436, 441. - V, 32.
Orlov Grigorij, IV, 434.
Orlovové, bratří, V, 40.

Orlovskij, Astafij, statkář, II, 396.
Osterman, bar., IV, 265, 293, 315 - 317, 325, 329, 330, 337, 356, 367, 370, 373, 374, 411. - V, 24, 64.
Ostrožskij Konstantin, kn., III, 127, 141, 142.
Ostrožští, kn., III, 131, 141.
Otrepjev Grigorij, III, 39, 43.
Ovcyn, II, 320.
Ozeáš, II. 241.
Ozerov Ivan, III, 356, 416.

Pac III, 125.
Pafnutij, IV, 207.
Pafnutij Borovskij, II, 31, 32, 350.
Pachomij, mnich, II. 311.
Pajisij Jaroslavov, II, 12.
Pajisij Ligarid, III, 454.
Palicyn, Avraamij, III, 20, 29, 70, 71, 74, 80, 81, 86, 110, 212, 452.
Pallada, IV, 329.
Pallas, V, 103.
Panin, N. I., hr., IV, 434. 436. - V, 20, 22, 28, 29, 33, 38, 51, 65, 153.
Panin, P. I., hr. V, 92. 102.
Paninové, V, 40.
Passek, IV, 434, 436
Patkul, IV, 65, 72.
Patrikěj, kn., (vnuk Gediminův), II, 84, 188.
Patrikějev, Vasilij, kn., II, 197, 198, 340, 354. 394.
Patrikějevové, kn., II, 175, 354.
Pavel, apoštol, I, 107. - II, 235. - III, 383.
Pavel, biskup kolomenský, III, 385, 399.
Pavel I, císař, II, 220. - IV, 427, 434. - V, 12, 20,28, 39, 130, 151 - 156, 161, 175, 215, 219, 261.
Pavel (syn Petra Vel.), IV, 319.
Pavel, žák Sergije Radoměžského, II, 323, 328.
Pavlov, A. S., I, 273. - II, 17, 354.
Pěnkovové, kn., II, 173. - III, 90.
Perar, V, 13.
Peresvět, mnich, II, 225.
Perun, I, 137, 138, 265. - II, 86,
Pestěl, P. I., V, 206, 208, 209, 211.
Petr (syn Petra Vel.), IV, 319.
Petr, apoštol, III, 383.
Petr, metrop., II, 29, 30.
Petr, Švéd, III, 22.
Petr II., císař, IV, 318, 325, 327, 328, 339, 341, 342, 348, 367, 377. - V, 63, 250.
Petr III., císař, III, 10. - IV, 99, 319, 330, 402, 410, 424 - 436, 438, 439. 441 - V, 11, 14, 24, 64, 86.
Petr Mogila, metrop, III, 350.
Petr Veliký, císař, I, 22. - II, 192, 209, 292. - III, 7, 9, 15, 16, 96, 161, 192, 231, 265, 291, 297, 300, 313, 318, 328, 330, 343, 401, 402, 422, 433, 439, 441, 444, 447, 448, 450, 455, 458, 459. - IV, 5 - 88, 91 - 104, 107 - 121, 123, 126 - 137. 139 - 161, 165 - 173, 176 - 185, 191 - 207, 209, 210, 212 - 220, 222, 223, 226, 228 - 242, 244 - 301, 307 - 327, 329 - 336, 341 -

343, 350, 355, 360, 361, 367, 369 - 371, 374, 376 - 381, 383 - 386, 388, 390, 392, 393, 396, 399, 406, 410, 412, 413, 415 - 420, 422, 425, 428, 430, 443 - 445. - V, 5. 7, 10, 21, 24, 28, 49, 53, 62, 63, 66, 75, 76, 78 - 88, 90, 95, 96, 109, 117, 118, 125, 126, 137 - 142, 144, 149, 232, 233, 234, 247, 250, 255, 270, 291 - 293.
Petrovo-Solovovo, V, 173.
Pimen, arcib., II, 216.
Plano-Karpini, I, 346.
Platon, metrop., IV, 419.
Platonov, S. F., II, 465.
Plemjannikov, IV, 201.
Pleščejev-Bělskij, G. I., viz Maljuta Skuratov.
Pleščejevové, IV, 292.
Plutarchos, V, 162.
Pogodin, M. P., I, 117 - II, 386.
Polikarp, mnich, I, 86.
Poljanskij, IV, 439.
Polockij, viz Simon.
Poniatowski, viz Stanislav.
Popov, Anika Akimyč, IV, 289, 290.
Poppel, II, 156.
Posoškov, III, 231. - IV, 88, 95, 96, 98, 112, 126, 130, 134, 139, 141, 144, 160, 164, 166, 167, 171, 172, 174, 179, 180, 228, 267, 272, 308, 325, 355, 388, 412. - V, 142.
Possevino, Ant., III, 21.
Potěmkin, G. A., kn., IV, 434. - V, 37, 171.
Potočtí, I, 347. - III, 131.
Požarskij, D. M., kn., III, 75, 77, 78, 91, 92, 106, 244.
Prochor, bisk., II, 30.
Prokopios, I, 127, 135, 137.
Prokopovič, viz Feofan.
Pronští, kn., II, 175.
Protasov, II, 298.
Prozorovskij, S. V., kn., II, 169.
Prozorovští, II, 173. - III, 90.
Pud, ap., I, 382.
Pullendorf, IV, 334, 340, 352.
Pustoškin, IV, 373, 374.
Puškinové, IV, 292.

Radim, I, 128.
Ragozi, kn., III, 152.
Rambourg, IV, 305, 421.
Rastopčin, F. V., hr., V, 195.
Rastrelli, IV, 424.
Raupach, prof., V, 202.
Razin Stěpan, III, 302, 336.
Razumovskij Kirill, IV, 419, 434, 437. - V, 81, 93, 94.
Razumovští, V, 40, 81.
Řehoř Nazianský, sv., II, 241.
Reitenfels, III, 269, 295.
Remus, IV, 278.
Rěpnin, kn., III, 165. - IV, 292, 324.
Rěpnin, N. V., kn., V, 34.
Rěpnin-Obolenskij, kn., II, 190.
Rěpninové, kn., 336.
Rězanov, Fedor Děvletkozin, II, 253.
Richelieu, vév., V, 200.
Rjapolovskij-Starodubskij, Semjon, kn., II, 197, 198.
Rjurik, kn., I, 89, 90, 102, 105, 147, 148, 153, 156, 158, 162 - 165, 170, 173, 175. - II, 17, 153, 370.
Rjurik Rostislavič, kn. smolenský, I, 207, 208, 246.
Rodion, bojar, II, 11.

Rogněda, kn., I, 202, 222.
Rogvolod, kn., I, 162.
Rokyta, pastor, II, 239.
Rollin, V, 129.
Roman Mstislavič, kn. volynský, I, 246, 337, 405, 417.
Roman Rostislavič, kn. smolenský, I, 391.
Romanov, Fedor Nikitič, III, 80.
Romanov Nikita, III, 25, 80, 345, 458. - IV, 17.
Romanovové, III, 38, 39. 79, 81, 97.
Romme, V, 128
Romodanovskij, F. I., kn., IV, 22, 50, 184, 190.
Romonadovští, kn., III, 91.
Romulus, IV, 278.
Rorich, Viking, I, 167.
Ros, I, 179.
Rostislav Mstislavič, kn., smolenský, I, 224, 321.
Rostislav Vladimirovič, kn. volynský, I, 205, 221.
Rostovští, kn., II, 175.
Rousseau, V, 129, 161, 162.
Rožinskij, kn., III, 50.
Rtiščev, F. M., III, 280, 345, 351, 352, 355, 356, 379, 380, 400, 402, 415 - 420, 442, 443, 457. - IV, 19, 92.
Rumjancev, P. A., hr., V, 104.
Rumjancev, S. P., hr., V, 173.
Ruysch, V, 29.
Ryčkov, P. I., V, 99, 102.
Rylějev, F. K., V, 205, 208.
Rževskij, IV, 403.

Saburovové, II, 172. - III, 27, 90.
Sagajdačnyj, III, 143, 144.
Sain-Bulat, chán, II, 220.
Saltykov, gen., IV, 246.
Saltykov B., III, 91.
Saltykov, F. S., IV, 160.
Saltykov I., II, 406.
Saltykov, M., III, 50, 51, 55, 91, 94, 99.
Saltykov, N. I., V, 128, 162, 163.
Saltykovové, III, 97, 165.
Samarin, M. senátor, IV, 204.
Samson, I, 383.
Sapieha, III, 21, 145.
Satanovskij, viz Arsenij.
Saul, II, 210, 242.
Savva, III, 410.
Savvatij, II, 310. - III, 392.
Sěčenov Dimitrij, arcib., IV, 430. - V, 58.
Ségure, V, 39, 99, 124, 154.
Sělickij, III, 307.
Serdjukov, sedlák, IV, 152.
Sergij Radoněžskij, sv., II, 13, 14, 308, 309, 310, 323, 336, 343, 344.
S.-Hilaire, bar. IV, 301.
Schalt, Petr, III, 404.
Schill, II, 405.
Schlözer, I, 117.
Schwarz, IV, 329.
Schwimmer, IV, 304.
Sickij Iv., kn., II, 190.
Sičtí, kn., III, 97.
Sidorka, III, 74.
Sidorov, IV, 396.
Sigmund II, August, král polský, II, 156. - III, 125, 126. - V, 26.
Sigmund III., král polský, II, 406. - III, 49, 50, 51, 76, 106, 120, 121.
Silvestr, opat, I, 81, 87, 88, 93, 98, 99, 103, 104, 106, 109, 168.

Silvestr, kněz, II, 203, 210, 213, 235.
Simeon Bekbulatovič, II, 220, 380, 400. - III, 30 .
Simeon Hrdý, vel. kn., I, 415. - II, 27, 37, 62, 63, 194, 269, 418.
Simeon Polockij, III, 323, 350, 352, 353, 390, 418. - IV. 7, 18.
Simon, sedlák, II, 330.
Sineus, kn., I, 162.
Sivers, I. I., V, 91, 103, 105.
Skavronská, viz Voroncovová.
Skavronští, IV, 293.
Skobelev, M. D., gen., V, 242.
Skopin-Šujskij, kn. III, 50, 54, 56, 77.
Skorňakov-Pisarev, hl. návl. senátu, IV, 244.
Skuratov, viz Maljuta.
Slavík-loupežník, I, 349.
Slavinečkij, viz Jepifanij.
Smotrickij Meletij, III, 350.
Sofie, Aleksějevna, carevna, III, 104, 265, 300, 321, 353, 398, 444, 445, 447, 448. - IV, 10, 12, 20, 21, 60, 80, 87, 183, 256, 258, 407, 422. - V, 243.
Sofie Augusta, viz Kateřina II.
Sofie Paleologová, vel. kn., II, 147 - 150, 152, 159, 161, 202, 204, 253, 268.
Sofie Vitovtovna, kn., II, 272.
Sofokles, V, 127.
Sojmonov, V 134.
Sokovnin, Alekšej, IV, 7.
Sokovnin, F. P., IV, 7.
Solovjev, S. M., I, 107, 117, 209, 432. - II, 108. - IV, 249, 253, 254.
Sommer, cizí mistr, IV, 16.
Speranskij, M. M., II, 386. - IV, 390. - V. 174 - 179, 181, 183, 187 - 189, 195, 201, 210, 212, 216, 217, 224, 252, 253, 254, 263.
Stanislav Poniatowski, král polský, V, 26, 30.
Starcov Paramon, IV, 161, 163.
Starodubští, kn., III, 91.
Steding, V, 152.
Štěfan, opat, I, 87.
Štěfan Javorskij, IV, 206. - V, 123.
Štěfan Permskij, sv., II, 139, 310.
Štěfan Surožskij, I, 154, 172.
Štěpanko, II, 111.
Stralenberg, III, 96.
Střešněv, S. L., III, 283, 410.
Střešněv T., IV, 21, 23, 183, 184, 194.
Střešněvová, viz Jevdokija.
Střešněvové, III, 90. - IV, 20, 80, 88.
Stribog, I, 137, 138.
Stroganov, bar., IV, 292.
Stroganov, P. A., hr., V, 128, 170.
Stroganovové, II, 389. - III, 253, 293. - IV, 142.
Strous von, IV, 300.
Strujskij, N. E., V, 134, 135.
Stuartovci, IV, 72.
Sumarokov, V, 120 - 123.
Sunbulov, III, 56, 87.
Sunbulovové, III. 56
Svarog, I, 137, 138.
Svěčinová (roz. Sojmonovová), V, 133.
Svenald, I, 156, 180.

Svjatopolk Izjaslavič, vel. kn., I, 98, 206, 207, 218, 224, 225, 234, 241, 284, 340, 342.
Svjatopolk Vladimirovič, vel. kn., I, 229, 260, 336.
Svjatoslav Igorovič, vel. kn., 179, 182 - 185, 200. 240. - II, 73.
Svjatoslav Jaroslavič, kn. černigovský, I, 202, 205, 207, 212, 230, 249, 340. II, 134.
Svjatoslav Mstislavič, kn., smolenský, II, 76.
Svjatoslav Olgovič, kn., novgorodský, I, 343. - II, 5, 6.
Svojezemcov, bojar, II, 318.

Šafirov, P. P., bar., IV, 145, 244, 293.
Šachmatov, A. A., I, 101, 106.
Šachovskoj, G. P., kn., III, 55, 58.
Šajtan, I, 369, 370.
Šaklovití, IV, 32.
Šaklovityj, F. L., IV 19, 87.
Šalomoun, II, 242.
Ščelkalov, V., písař, III, 39.
Ščerbatov, M. M., kn., IV, 250, 252, 259, 275, 292, 348. - V, 99.
Ščukin, IV, 221.
Šemjaka, viz Dimitrij Jurjevič.
Šeremetěv, B. P., IV, 66, 70, 84, 90, 204, 292, 314.
Šeremetěv, F. I., III. 81.
Šeremetěv, V. B., III, 153, 301.
Šeremetěvové, III, 97. - IV, 359. - V, 100.
Šimon, I, 331.
Štěpán Báthory, král polský, II, 242, 256, 289. - III, 115, 135, 140.
Štorch. V, 99, 102.
Šujskij, I. V., kn., II, 232.
Šujskij, V., viz Vasilij.
Šujští, kn., II, 175, 202, 490. - III, 36, 40, 42, 80.
Šustovové, bratří, IV, 147.
Šuvalov, A. P., hr., V, 131.
Šuvalov, I. I, V, 126.
Šuvalov, P. I., hr., IV, 381 - 383, 388, 389, 411, 418, 419.
Šuvalovová, Mavra Jegorovna, IV, 422.
Šuvalovové, IV, 429. - V, 40.

Tacitus, I, 129, 359. - V, 162.
Talickij, IV, 287.
Tarasij, opat, III, 441.
Tatiščev, J. I., III, 92.
Tatiščev, V. N., I, 86, 336, 351, 353, 417. - II, 158. - III, 35, 96, 166. - IV, 54, 56, 186, 334, 352.
Tavyšev, Abdulla Mirsa, V, 58.
Terminus, I, 139.
Tětěrja, III, 153.
Themistokles, II, 465.
Thietmar meziborský, I, 155, 203.
Tillot, I, 58.
Timerman, IV, 16.
Timofej, mnich, III, 397.
Timofejev I., písař, III, 30, 70, 81, 86, 330, 452.
Tjapkin, III, 353.
Todorskij Simon, V, 13.
Tol, K. F., hr., V, 208.
Tolstí, III, 90. - IV, 292.
Tolstoj, A. K., hr., III, 23.
Tolstoj, P. A., hr., IV, 145, 314, 322, 323, 337.

Trajanus, císař, I, 122.
Tredjakovskij, V. K., V, 135.
Trifilij, starec, II, 328.
Trifon, II, 320, 321, 334.
Trubeckoj, D. T., kn., III, 57, 75 - 77.
Trubeckoj, I. J., kn., IV, 355.
Trubeckoj, J. J., kn., IV, 46, 233.
Trubeckoj Nikita, kn., IV, 431.
Trubeckoj, S. P. kn., V, 205.
Trubečtí, kn., IV, 336, 359.
Truvor, I, 156, 162, 363.
Tučkov, V. M., II, 199.
Tučkovové, II, 90.
Tur, I, 162.
Turčaninov, Iv., II, 253.
Turgeněv, N. N., 205, 206.
Tverdislav, II, 76.

Ukrajincev, III, 449. - IV, 64.
Ulrika Eleonora, král. švédská, IV, 284, 363, 364.
Urusovová Avdotja, kn., III, 399. - IV, 7.
Urusovové, kn., III, 90.
Ustrjalov, N. G., II, 203.
Uzbek, chán, II, 27.

Vadim, I, 165.
Valdamar, viz Vladimir Svjatoslavič.
Vandergin, III, 348.
Varaksin, pribyljščik, IV, 161.
Varlaam Važskij, II, 69, 318.
Varvara, velkomučednice, I, 383.
Vasilij, pop, III, 237.
Vasilij I., Dmitrijevič, vel. kn., II, 20, 32, 51, 55, 60, 62.
Vasilij III., Ivanovič, vel. kn., II, 49, 134, 138, 140, 146, 159, 164, 169, 189, 196, 197, 200, 202, 330, 340, 427, 432. -III, 368.
Vasilij Ivanovič Šujskij, car, III, 23, 26, 33, 36, 43 - 52, 54, 55, 56, 59, 66, 71, 74, 78, 81, 86 - 88, 94, 96, 97, 100, 101, 107, 211, 212, 303. - IV, 87.
Vasilij Jaroslavič, kn. kostromský, I, 413.
Vasilij Jurjevič Šilhavý, II, 45.
Vasilij Nový, I, 96.
Vasilij II., Temný, vel. kn., II, 21 - 23, 44, 45, 49, 51, 53, 55, 59, 85, 126, 138, 140, 159, 165, 170, 252, 272, 342. - III, 367.
Vasilij Veliký, sv., I, 372, 373. - II, 241.
Vasilij Vsevolodovič, kn. jaroslavský, I, 414.
Vasiljevskij, V. G., I, 154, 172.
Vasilko, kn., I, 104, 221, 241, 337.
Vaska, kabal., III, 237.
Vassian, arcib., II, 168.
Vassian, starec, viz Patrikějev Vasilij.
Veinemuinen, I, 367.
Veles, I, 137, 138, 361.
Veljaminovové, II, 172, 175.
Veňukov, sloužící člověk, II, 293.
Vilém III., král angl., IV, 29. 36.
Villeneuve, fran. vysl. v Turecku, IV, 372.

Vinius, Ondřej, III, 334, 335.
Vinskij, G. S., V, 129.
Viskovatyj, strážce pečeti, II, 478.
Višněveckij, kn., III, 141.
Višněvečtí, kn., I, 347. - III, 125, 131.
Vitovt, vel. kn. litevský, II, 32, 51, 141. - III, 121.
Vitsen (Vizyn), amsterodamský starosta, IV, 29.
Vitte, S. I., hr., V, 6.
Vjačeslav Jaroslavič, kn. smolenský, I, 203, 205.
Vjačeslav Vladimirovič, kn. smolenský, I, 215, 219, 224.
Vjatko, I, 128.
Vjazemskij, A., kn. IV, 303.
Vjazemskij, A. A., kn., V, 65, 171, 251.
Vjazemskij, Afanasij, kn., II, 219, 229.
Vjazemští, kn., II, 139.
Vladimir Andrejevič, kn. serpuchovský, II, 42, 270.
Vladimir Andrejevič, kn. starický, II, 198, 227.
Vladimir Jaroslavič, kn., I, 202.
Vladimir Jurjevič, kn. mosk., II, 7.
Vladimir Jaroslavič, kn. haličský, I, 405.
Vladimir Svjatoslavič, sv., vel., kn., I, 87, 92, 97, 104, 105, 106, 128, 138, 157, 162, 169, 179, 184, 190 - 195, 201, 202, 208, 210, 222, 239, 243, 252, 262, 266, 268, 292, 305 - 308, 317, 321, 325, 327, 335, 349, 410, 451. - II, 61, 86, 89, 207, 209, 304. - III, 367. - IV, 10.
Vladimir Vasilkovič, kn. volynský, I, 416, 417, 422.
Vladimir Vsevolodovič, kn. jurjevský, II, 7.
Vladimir Vsevolodovič Monomach, vel. kn., I, 88, 94, 98, 133, 192, 207, 215, 219, 223, 224, 241, 244, 249, 260, 263, 277, 278, 279, 283, 300, 313, 315, 321, 323, 331, 338, 341, 342, 343, 349, 350, 388, 389, 411. - II, 71, 74, 153, 154, 167, 240.
Vladimirko (Vladimir) Volodarevič, kn. haličský, I, 111, 331.
Vladislav, král uherský, II, 145.
Vladislav, královič polský, III, 42, 50, 54, 56, 59, 66, 76, 97, 253.
Vockerod, IV, 103, 245, 413.
Vojejkovové, IV, 292.
Volkonskij, F. F., kn., II, 191. - III, 88, 169.
Volkonskij, Gr. Iv., kn., IV, 204, 245.
Volkov, náddůstojník, IV, 246.
Volodar Rostislavič, kn., I, 225, 241.
Volos, I. 265.
Voltaire, IV, 407. - V, 14, 32, 44, 126, 129, 131, 134 - 136, 146.
Volynskij, Artěmij, IV, 316.
Volynští, IV, 292.
Vonifatjev, Štěpán, protopop, III, 356, 379.
Voroncov Roman, hr., IV, 402, 438.

Voroncovová, A. K., hr., (roz. Skavronská), IV, 422.
Voroncovová, I. R., hr., IV, 433, 436, 439.
Voroncovové, II, 172. - IV, 429. - V, 40.
Vorotynskij, I. M., kn., III, 89, 97.
Vorotynskij, M. I., kn., II, 263.
Vorotynští, kn., I, 419. - II, 137, 139, 175, 227. - III, 80, 90.
Voznicyn, dumský písař, IV, 26, 64.
Vseslav Brjačislavič, kn. polocký, I, 93, 224, 237.
Vsevolod Jaroslavič, kn. perejaslavský, I, 202, 205, 206, 207, 212, 218, 219, 249, 340.
Vsevolod III., Jurjevič, vel. kn., I, 207, 211, 240, 246, 315, 321, 398, 400, 404, 405, 407, 408, 411 - 416, 420, 423, 428, 429, 434, 435. - II, 5, 7, 17, 27, 44, 53, 61, 75, 137.
Vsevolod Mstislavič, kn. novgorod., I, 325. - II, 96, 99.
Vsevolod Olgovič, kn. černigovský, I, 219, 229.
Vsevolod Svjatoslavič, kn. trubčevský, I, 114.
Vučić, V, 240.
Vygovskij, hetman, III, 151, 153.
Vyšata, I, 95.
Wagner, pastor, V, 13.
Weber, IV, 81, 83, 174, 179, 308.
Weide, gen., IV, 213.
Werner Paul, IV, 305.
Werther, I, 12.
Winkler, něm. kněz, III, 125.
Wolf, IV, 352.
Zabělin, I. E., I, 118. - II, 6.
Zacharjin, Roman Jurjevič, III, 80.
Zacharjinové, II, 175, 214.
Zakrevskij, V, 82.
Zamojští, III, 131.
Zaozerští, kn., II, 21.
Zaruckij, kn., III, 57. - IV, 104.
Zasěckij, Ivan, kn., III, 355, 356,
Zavadovskij, hr., V, 250.
Zborowski, III, 137.
Zerkalnikov, III, 356.
Zeus, II, 241.
Zinzirich, II, 241.
Změjev, III, 449.
Zolotarev, IV, 96.
Zosima, II, 128, 129, 310.
Zotov, Nikita, IV, 7 - 10. 12, 19, 49, 51, 220, 292.
Zotov, syn Nikity Mojiseje-viče, IV, 160.
Zubov, P. A., V, 37.
Zeljabužskij, III, 256. - IV, 20.
Zólkiewski, hetman, III, 41, 54, 56.

b) jména míst a předmětů.

Admirálství, V, 161.
Afganistan, V, 242.
Afrika, II, 260.
Achalcych, V, 238.
Ajgunská dohoda, V, 243.
Akademie věd, V, 118, 126, 134.
Akkerman, V, 158, 237.
Alandský kongres, IV, 116.
Alatyr, II, 262, 301.
Alaunská planina, I, 59, 69, 144.
Albazin, V, 243.
Aleksandro-Něvská lávra, IV, 442.
Aleksandrov, II, 215.
Aleksandrovská sloboda, II, 213, 215, 218, 234, 492. - III, 24. IV, 24.
Aleksin, I, 352. - II, 20, 250, 261.
Altranstädtský mír, IV, 192.
Amastrida, I, 154.
Amerika, I, 292. - V, 246.
Amsterodam, IV, 28, 31, 133, 136, 295.
Amur, ř., V, 243, 246.
Amurská oblast, V, 243.
Anatolie, II, 260.
Andoga, ř., I, 435. - II, 311.
Andrejevský klášter, III, 351, 356.
Andrusovo, III, 432.
Andrusovská smlouva, III, 154, 429, 440.
Andrusovské příměří, III, 153, 156, 423, 431, 445. - IV, 62. - V, 233.
Anglie, II, 221. - III, 158, 336. - IV, 28, 30, 36, 63, 109, 140, 299, 308, 348, 422. - V, 29, 124, 159, 229, 236 - 238, 241, 246, 296.
Aralské jezero, I, 53, 55.
Arbat, II, 217, 218.
Arbatská brána, IV, 247.
Archangelgorodská gubernie, IV, 193.
Archangelsk, I, 49. - III, 336. - IV, 17, 24, 37, 153, 154, 244, 309, 339.
Archangelská gub., I, 60, 353. - III, 189. - IV, 230.
Archangelský chrám, III, 193.
Archipelag, V, 32.
Armenie, V, 158, 241.
Arzamas, III, 419.
Asie, I, 45 - 48, 50, 62, 119, 122, 123, 339. - II, 257, 260, 494. - III, 132. - V, 235, 236.
Astrachaň, II, 258, 390. - III, 336. - IV, 37, 81, 92, 191. - V, 38.
Astrachanská gubernie, I, 62. - IV, 173, 226, 230.
Astrachanské carství, II, 257, 299, 425. - III, 155, 156.
Athos, II, 198, 348, 354. - III, 381. IV, 295.
Atlantický oceán, V, 245.
Auvergne, I, 166.
Avněga, ř., II, 22.
Avratynská vysočina, I, 59, 188.
Azov, III, 246, 247, 249, 256 - 258. - IV, 37, 57, 63, 64, 68, 80, 81, 151, 191, 372.
Azovská gubernie, IV, 193, 196.

Azovské moře, I, 47, 55, 59, 144, 149, 192. - II, 131, 258. - IV, 62, 63, 84.

Bagdad, I, 146, 154, 183.
Bachčisarajská smlouva, III, 301.
Bachčisarajské příměří, III, 159.
Bajkal, V, 244, 245.
Balkánský poloostrov, I, 46, 124, 130. - III, 155. - V, 234 - 236, 240.
Baltické loďstvo, V, 44.
Baltické moře, I, 30, 49, 123, 144, 152, 155, 163, 169. - II, 72, 214, 243, 257. - III, 7, 115, 157, 336, 440. - IV, 61, 63, 70, 72, 149, 153, 210, 266. - V, 37.
Baltický břeh, III, 429.
Basmanná ulice, V, 131.
Bastila, V, 134.
Batum, V, 241.
Baudry, V, 128.
Bělehrad, IV, 372.
Bělehradský mír, V, 25.
Bělevský újezd, II, 278. - III, 110, 111, 214.
Bělgorod, I, 391.
Bělgorodský pluk, IV, 289.
Bělgorodský újezd, IV, 289.
Bělocerkovský pluk, III, 144.
Běloozero, I, 86, 162, 172, 358, 368, 373, 396. - II, 21, 310, 311, 323. - IV 153.
Bělorus, II, 131. - III, 151, 153, 272, 301.
Bělozersk, I, 192. - II, 19, 443, 456. - III, 186.
Bělozerská strana, I, 372.
Bělozerské knížetství, II, 21.
Bělozerský kraj, I, 203. - II, 310, 323, 348.
Bělozerský újezd, II, 380, 443.
Bělyj gorod, II, 217.
Benátky, II, 199. - III, 157 445. - IV, 27, 43, 62, 109, 294, 295. - V, 157.
Beresťje, I, 82.
Berezaň, I, 189.
Berlin, IV, 422. - V, 14, 30, 35, 38.
Berlínský kongres, V, 241.
Bertinský klášter, I, 165.
Besarabie, V, 157, 158, 235, 237, 241.
Besarabská gub., I, 79.
Besarabská oblast, IV, 414.
Běžecká pjatina, II, 68.
Běžecký rjad, II, 68.
Běžiči, II, 68, 69.
Bílá Věža, I, 152.
Bílé moře, I, 30, 358, 379. - II, 69, 70, 128. - III, 7, 336. - IV, 145, 153, 210. - V, 244.
Blagověščensk, V, 243.
Blagověščenský chrám, III, 356.
Bogoljubov, I, 351. - II, 9.
Bogorodsk, I, 365.
Bogorodský újezd, II, 19.
Bochfuga, ř., I, 435.
Bolgary, I, 138, 333.
Bologna, III, 309.
Bolšoj stan, II, 278.
Bordeaux, I, 166.
Borisov, II, 262.
Borovická brána, II, 6.
Borovsk, II, 9, 20, 250. - III, 350.
Borovské vězení, IV, 7.
Borovský újezd, II, 253, 375
Bosna, V, 157, 240, 241.

Bospor, III, 134. - IV, 372. - V, 238.
Bospor Kimmerský, I, 144.
Brandenburg, IV, 63, 71.
Braslava, III, 130, 131.
Bratrský klášter, III, 347.
Braunschweig-Lüneburg, IV, 330.
Breslavské vévodství, III, 128.
Brest, I, 417. - IV, 68.
Brestský sněm, III, 142.
Brjansk, I, 350. - IV, 371.
Brunšvicko, III, 334. - V, 10, 13.
Bryň, okres, I, 350.
Brynka ř., I, 350.
Brynské lesy, I, 350.
Bug, ř., I, 126, 171. - V, 25.
Bug Východní ř., I, 144, 192, 347. - III, 130.
Bug Západní, ř., I, 126, 171, 192, 345.
Bucharské chánství, V, 242.
Bucharsko, III, 432.
Buj, V, 54.
Bukurešt, V, 158, 235, 237.
Bulharská země, I, 122.
Bulharské knížetství, V, 159, 241.
Bulharské království, I, 361.
Bulharsko, I, 108, 397. - V, 157, 240, 241.
Bulharský stát, V, 130.
Burgund, I, 166.
Byzanc, I, 11, 97, 103, 108, 126, 127, 131, 156, 170, 171, 178, 184, 186, 195, 256, 258, 265, 326, 332. - II, 153, 167, 410. - III, 355, 366, 368, 394.
Byzantské císařství, II, 268. - V, 33.

Cařihrad, I, 97, 102, 105, 145, 151, 153, 154, 162, 166, 170, 171, 182, 184, 185, 187, 188, 203, 265, 333, 344. - II, 150, 154, 202, 259, 410. - III, 134, 156, 367, 368, 369. - IV, 64, 255, 372. - V, 32, 38, 235, 238.
Cna, ř., IV, 152.
Cusima, V, 297.
Cypr, V, 157, 241.

Čechy, I, 106. - IV, 209, 210.
Čeljabinsk, V, 243.
Čerkasský pluk, III, 144.
Čerkasy, III, 130, 134, 141.
Čerkutino, V, 174.
Černá Hora, V, 240, 241.
Černé moře, I, 30, 47, 49, 53, 55, 59, 73, 119, 123, 129, 131, 144, 146, 147, 154, 155, 172. - II, 131, 258, 260. - III, 130, 134. - IV, 62, 63, 64, 151, 372. - V, 32, 233, 235, 238, 239, 241.
Černigov, I, 57, 148, 181, 182, 203 - 206, 212, 219, 233, 343. - II, 6, 11, 138, 172, 305.
Černigovo-severský kraj, II, 5.
Černigovská gub., III, 128. - V, 94.
Černigovská oblast, I, 159, 161, 230, 245, 343, 346.
Černigovská země, I, 68, 202, 218, 231, 245, 399, 408. - II, 139, 144.
Černigovské knížetství, I, 231. - II, 139.
Černigovský kraj, II, 107.
Černomořská pobřežní linie, V, 25, 32.
Červená Rus, I, 129, 221. - III, 154.

Český stát, I, 130.
Česmenský přístav, V, 32.
Čigirinský pluk, III, 144.
Čína, III, 432. - V, 235, 243, 246.
Čínské moře, V, 246.
Čirkovo, I, 436.
Čud, I, 370.
Čudnov, III, 153. - IV, 90.
Čudský konec (v Rostově), I, 361.
Čudův klášter, III, 347, 349.
Čuchčeněmský okres, II, 319.
Čuchloma, II, 393.
Čuchlomský újezd, II, 393.
Čusovaja, ř., II, 389.

Dacie, I, 122, 129. - V, 157.
Dagestan, V, 238.
Da-Lja-Vaň, V, 243.
Dalnij, V, 243, 244, 297.
Damašel, I, 146.
Danilův klášter, IV, 207.
Dankov, II, 262.
Dánsko, I, 152. - IV, 62-65, 148, 409, 435. - V, 37.
Dardanely, V, 32, 238.
Děbrjansk, I, 350.
Dědiči, I, 140.
Dědinovo, III, 335. - IV, 147.
Dědogostiči, I, 140.
Deptford, IV, 30, 31.
Derbend, IV, 37, 244. - V, 238.
Děreva (v Novgorodě), II, 69.
Děrevjanická farní ves, II, 69.
Děrevská pjatina, II, 68.
Děrpt, I, 192. - II, 203.
Děrptská universita, V, 199.
Děsna, ř., I, 69, 149, 190, 202, 350. - II, 138. - IV, 371.
Děulino, III, 125.
Děulinské příměří, III, 332.
Dmitrov, I, 351. - II, 9, 18, 20.
Dmitrovská sotňa, III, 240.
Dmitrovský újezd, III, 18, 372, 379.
Dněperské území, I, 147, 148.
Dněpr, ř., I, 22, 29, 59, 62, 68, 95, 105, 108, 116, 117, 119, 122 - 124, 128, 129, 131, 134, 135, 143, - 150, 152, 158, 160, 167, 169 - 172, 175, 180, 182, 187, 188, 190, 192, 207, 265, 329, 332, 338 - 340, 342, 347, 348 - 350, 352, 363, 407, 425. - II, 10, 72, 138, 258, 259, 305. - III, 115, 130, 131, 133, 135, 151, 153, 430. - IV, 371. - V, 25, 33.
Dněstr, ř., I, 46, 120, 124, 126, 134, 144, 171, 192, 345, 347. - III, 154. - IV, 372.
Don, ř., I, 45, 46, 58, 59, 134, 144, 145, 147, 151, 152. - II, 139, 251, 253, 258, 298, 299, 390. - III, 133. - IV, 64, 68, 151, 379, 387.
Doněc, ř., I, 58. - II, 300. - III, 148.
Doněc Severní, ř., II, 259, 262, 264.
Donské úvodí, IV, 191.
Dráha kolem Bajkalu, V, 245.
Drinopol, V, 158, 237, 238.

Druck, I, 338.
Dubna, ř., II, 13.
Dunaj, ř., I, 56, 89, 107, 116, 119, 120, 122, 123, 128, 129, 189, 200. - II, 258. - III, 154, 429. - IV, 372. - V, 241.
Dunajská knížetství, V, 157, 158.
Dvina Severní, ř., II, 70, 311, 319. - III, 334, 337. - IV, 142.
Dvina Západní, ř., I, 62, 143, 160, 169. - II, 72. - III, 115, 423, 434. - IV, 67, 70.
Dvinská země. II, 70, 93, 123, 454.

Egejské moře, V, 241.
Egypt, I, 98.
Erestfer, IV, 115.
Erfurt, V, 175.
Erivaňské chánství, V, 158, 238.
Ermitáž, IV, 52. - V, 165.
Estonsko, IV, 63, 70, 116, 156.
Evropa, I, 11, 12, 24, 45 - 48, 50, 60 - 63, 75, 76, 78, 121 - 123, 129, 145, 151, 152 - 155, 162, 163, 165, 199, 332, 339, 342, 380, 384, 418, 442. - II, 113, 148, 156, 214, 243, 265, 493, 494. - III, 10, 15, 16, 116, 123, 124, 128, 157, 158, 310, 313, 322, 323, 328, 329, 338, 340, 345, 346, 411, 424, 432, 434, 435, 444, 455. - IV, 25, 27, 32, 40, 41, 47, 60, 63, 66, 133, 136, 137, 153, 154, 210, 248, 252 - 254, 260, 264, 265, 273, 274, 278, 279, 291, 293 - 296, 305, 334, 341, 370, 392, 406, 409, 422. - V, 9, 10, 12, 23, 26, 30, 37, 38, 58, 126, 127, 129 - 131, 158, 159, 168, 170, 198, 236, 239, 240.
Evropské Rusko, I, 28, 45 - 51, 55, 58 - 62, 77, 79, 262, 358, 366. - II, 11. - IV, 414. - V, 223, 230, 235, 244, 267, 277.

Fedorovskoje, II, 360.
Feodosija, I, 144.
Ferapontův klášter, III, 376.
Ferney, V, 130.
Finsko, I, 58, 358. - IV, 68, 71, 414. - V, 223, 224, 230, 235, 267.
Finský záliv, I, 167. - II, 72, 131. - III, 115.
Florencie, II, 199. - III, 341, 367. - IV, 295.
Francie, I, 12, 47, 166. - III, 157, 158. - IV, 16, 63, 72, 109, 145, 148, 169, 278, 335, 370, 371. - V, 11, 13, 29 - 31, 124, 126, 129, 159, 174, 195, 229, 236, 237.
Friedrichsham, IV, 72. - V, 235.
Frísko, I, 167.

Galič, I, 234, 343, 351, 352, 406. - II, 19, 20, 217, 305. - III, 78.
Gangud, IV, 33, 71.
Gardarik, I, 156.
Garonna, ř., I, 166.
Gatčina, V, 153, 154, 165.
Gdánsko, IV, 371.
Gdov, II, 115.

Gjulistan, V, 158, 238.
Glušica, II, 22, 310, 322.
Gončarskij koněc (Ljudin), II, 68.
Goroděc, I, 351.
Goroděc Meščerskij, II, 20, 252.
Gorodělská smlouva, III, 121.
Gorodněnské (grodněnské) knížetství, I, 222.
Gorodišče (v Novgorodě), II, 82, 88, 93.
Gorochovec, II, 9.
Gorochovský újezd, II, 309.
Gotland, II, 79.
Granátnický pluk, V, 207.
Granovitá palata, II, 150. - III, 246. - IV, 10. - V, 56.
Grodno, III, 151. - IV, 67, 203.
Grodněnská gub., I, 60. - III, 128.
Gruzie, V, 158, 237, 238.
Gurie, V, 237.

Halič, I, 59, 128, 192, 345, 346, 347. - III, 137, 301.
Haličská čeť, II, 280.
Haličská oblast, I, 230.
Haličská země, I, 352, 408. - III, 122.
Haličské knížetství, I, 85, 345. - II, 21.
Hamburk, V, 13.
Hannover, IV, 28, 71.
Hanza, II, 79.
Hellada, I, 46.
Hercegovina, V, 240, 241.
Hollandsko, III, 158, 333, 335, - IV, 27 - 29, 37, 63, 92, 94, 137, 292, 294.
Holštýnské vévodství, IV, 425.
Holštýnsko, IV, 425, 435.
Horda, II, 13, 17, 23, 24, 26 - 28, 38, 45, 46, 52, 54, 62, 78, 126, 136. - III, 27.
Hornovolžská písečnato-hlinitá půda, V, 108.
Hubertsburský mír, V, 26.

Chabarovsk, V, 243.
Charbin, V, 297.
Charkov, I, 48, 49. - V, 202.
Charkovská gub., I, 58. - V, 109.
Charkovská universita, V, 199, 200.
Chazarie, I, 147.
Chersonesos Taurica, I, 144, 184.
Chersonská gub., I, 79.
Chiosský záliv, V, 32.
Chiva, III, 432.
Chivinské chánství, V, 242.
Cholmogorský újezd, II, 454.
Cholmogory, II, 311, 319.
Chorol, ř., I, 340.
Chortica, III, 136.
Chorvátský stát, I, 130.
Chotin, IV, 371.

Ilmeňské jezero, I, 143, 144, 167. - II, 67, 327. - IV, 152.
Ilovlja, ř., IV, 151.
Ilyrie, I, 107.
Imeretie, V, 158, 237.
Indie, III, 158, 432. - IV, 137. - V, 243.
Ingermanlandská gub., IV, 193.
Ingrie, IV, 63, 65, 70, 181, 191.
Ioanna Bohoslovce kostel, III, 351.
Iosifa Volokolamského klá-

šter, II, 329, 338, 342. - III, 303.
Ipaťjevský klášter, I. 85.
Iránská vysočina, I, 47.
Irpeň, ř., I, 352.
Iset, ř., IV, 150.
Isetská provincie, V, 58.
Iskorostěň, I, 133.
Istra, ř., II, 10.
Italie, I, 11. - II. 148, 150 202. - III, 309. - IV, 32, 52, 314, 339. - V, 124, 158.
Itil, I, 146, 333.
Ivan-Gorod, III, 115, 432.
Ivan-ozero, IV, 151.
Ivanovský průplav, IV, 152.
Izborsk, I, 159, 162, 172. - II, 115.
Izmajlovo, IV, 17.
Ižorská země, IV, 314.

Jaderské moře, III, 157, 429.
Jachroma, ř., I, 351.
Jama (Jamburg), III, 115.
Japonsko, V, 246, 291, 294 - 297.
Jaroslavl, I, 192, 348, 368, 415. - II. 9, 306, 392, 395, 489. - IV, 98, 190, 286. - V, 42, 200.
Jaroslavská gub., I, 60. - II, 69. - V, 108.
Jaroslavské knížectví, I, 415, 435. - II, 13, 21, 22, 23, 134, 141 - IV, 196.
Jaroslavův dvůr, II, 67, 83, 111, 112.
Jassy, IV, 371.
Jauza, ř., II, 10. - III, 338, 339. - IV, 15, 23, 48, 307.
Jegoň, ř., I, 358.
Jekatěrinburg, IV, 150.
Jekatěrinburský okruh, IV, 150.
Jekatěrinoslavská gub., I, 79.
Jelec, II, 258, 262, 264.
Jelecká děsjatňa, III, 132.
Jelecký újezd, II, 278. - III, 110 - 112.
Jelevferija sv. I, 189.
Jelisavetgrad, I, 51.
Jena, I, 12.
Jenisejsk, III, 334.
Jenisejská provincie, V, 103.
Jenská universita, V, 130.
Jepifanský újezd, II, 251, 300. - IV, 151.
Jergeni, I, 59.
Jerusalém, I, 92, 238, 245. - II, 317, 332.
Jezerní oblast, I. 60.
Jihozápadní nížina, I, 59.
Jug, ř., I, 358. - II, 132, 329.
Jugorská úžina, I, 48. - III, 334.
Jugra, okres, II, 70.
Jurjev, I, 192, 399, 400, 407, 434. - II, 9.
Jurjev na Rosi, I, 340.
Jurjevec Povolskij, III, 380.

Kadiz, IV, 295.
Kafa-Feodosija, II, 258, 259.
Kališ, IV, 81.
Kaljazin, I, 350.
Kaluga, II, 9, 20, 132, 261, 305. - III, 50.
Kalužská gubernie, I, 350, 359. - II, 131, 132. - IV, 196. - V, 109.
Kalužský újezd, I, 352. - II, 253.
Kama, ř., I, 57, 358. - II, 389.

Kamenný klášter, I, 436. - II, 310, 322.
Kamyšin, I, 48.
Kamyšinka, ř., IV, 151.
Kanci (Nienschanz), III, 432.
Kaněv, III, 130, 131, 134.
Kaněvský okruh, III, 143, 144.
Kaněvský pluk, III, 144.
Kanin Nos, III, 334.
Karačarovo, I, 349.
Karačev, I, 350.
Kardis, III, 152.
Kardisský mír, IV, 63.
Karélie, IV, 63, 65, 70.
Kargopol, II, 217, 310, 311, 329.
Kargopolský újezd, V, 56.
Karlovce, IV, 64.
Karpaty, I, 26, 45, 52, 59, 116, 120, 124, 126 - 131, 171, 176, 348, 354.
Kars, V, 241.
Kaspické moře, I, 27, 30, 47, 53, 55, 56, 144, 146, 147. - II, 131. - III, 7, 335, 440.
Kašira, II, 20, 261. - III, 55.
Kaširský újezd, II, 300.
Kavkaz, I, 27, 30. - V, 237, 242.
Kavkazský hřbet, I, 30, 48. - III, 7.
Kazaň, I, 374. - II, 258, 274, 390, 425, 452. - III, 338, 411. - V, 43, 188, 201.
Kazanská gub., IV, 121, 159, 173, 174, 193, 226.
Kazanská universita, V, 199, 201.
Kazanské carství, II, 131, 197, 213, 257, 295, 299, 425, 452. - III, 105, 155, 156, 269.
Kazanský chrám v Moskvě, III, 387.
Kazanský chrám v Petrohradě, IV, 437.
Kema, ř., I, 435.
Kena, ř., I, 311.
Kerč, I, 144, 154. - IV, 64.
Kerčský průliv, I, 144.
Kičmenga, ř., II, 330.
Kiel, IV, 425, 429. - V, 13.
Kijev, I, 57, 67, 71, 86 - 92, 95, 98, 102 - 107, 110, 117, 124 - 126, 134, 136, 138, 148, 151, - 153, 157, 158, 161, 162, 165, 166, 169, - 175, 179 - 183, 185, 188 - 192, 195, 201, 203, 204 - 207, 212, 219, 220, 222, 224, 225, 227 - 231, 233, 237, 238, 242, 243, 303, 323, 332, 339 - 342, 344 - 346, 349, 350, 352, 357, 363, 388 - 392, 396, 405, 409, 410, 412, 417, 423, 436. - II, 10, 11, 28, 71, 73, 89, 145, 154, 172, 305. - III, 145, 146, 151, 153, 301, 347, 356, 423, 430 - 432, 440, 445. - IV, 68, 192, 193, 340. - V, 26, 188, 199, 310.
Kijevcy, I, 352.
Kijevka, ř., I, 352.
Kijevo, I, 352.
Kijevská akademie, III, 416.
Kijevská gub., III, 127, 128. - IV, 173, 174, 193. - V, 94, 206, 229.
Kijevská metropole, I, 351.
Kijevská oblast, I, 126, 159 - 161, 179, 190, 219, 346.
Kijevská rokle, I, 352.
Kijevská země, I, 68, 153,

155, 171, 173, 190, 220, 230, 346, 352, 391, 399, 407. - III, 117.
Kijevské knížetství, I, 151, 159, 169, 173, 174 - 176, 178, 183, 192, 230, 231. - II. 71, 73.
Kijevský kraj, III, 133.
Kinžou, V. 296.
Kirillo-Bělozerský klášter, II, 309, 310, 311, 339, 346, 375, 380, 443. - III, 224, 305.
Kitaj-gorod, III, 57, 74, 75, 351.
Klin, I, 365. - II, 9, 18.
Klinský újezd, II, 132.
Kljazma, ř., I, 59, 85, 192, 243, 351, 352, 388, 394, 395, 405, 412, 434. - II, 10, 13, 18, 29, 227, 305, 309.
Klopský klášter, II, 129.
Klušino, II, 54.
Kokanské chánství, V, 242.
Kokenhusen (Kukejnos), II, 235. - III, 423.
Kokuj, IV, 21.
Kokva, ř., I, 358.
Kola, ř., III, 336.
Kolín, I, 166.
Kolokša, ř., I, 399.
Kolomenskoje, III, 282. - IV, 13.
Kolomenský újezd, II, 252, 272, 277, 278, 297, 300, 301, 359, 415. - III, 241, 335. - IV, 396.
Kolomna, I, 365. - II, 16, 18, 19, 132, 261, 309.
Komela, ř., II, 22, 310.
Komelský les, II, 310, 323, 329.
Königsberg, IV, 27.
Konnogvardějský pluk, IV, 321.
Konopje, III, 113.
Konotop. III, 153. - IV, 90.
Koppenburg, IV, 27, 42.
Korea, V, 243, 246, 296, 297.
Korela (Keksholm), II, 84. - III, 115.
Kornilije Komelského klášter, II, 311.
Korsuň, I, 154. - III, 131.
Korsunská strana, I, 186.
Korsunský pluk, III, 144.
Korčeva, I, 363.
Koruna (Polsko) III, 127, 130.
Kostroma, I, 48, 351. - II, 21, 165, 306. - III, 380. - V, 125.
Kostroma, ř., II, 310, 311. - III, 334.
Kostromská čet. II, 280.
Kostromská gub., I, 60. - IV, 196. - V, 108.
Kostromská oblast, II, 22.
Kostromská provincie, V, 54.
Kostromský újezd, II, 360.
Kosva, ř., III, 334.
Kotlin, IV, 78.
Kovno, III, 151.
Kovža, ř., IV, 153.
Kozelsk, I, 350. - II, 20, 165, 217, 262. - IV, 104.
Kozlov, III, 171, 302.
Koževnická polosetnina, III, 240.
Kožuchov, III, 25.
Krakov, III, 42, 140, 151,
Krakovská oblast, I, 345.
Krasné nám., II, 463, 466, 467. - III, 44, 79, 103.
Krasné zápraží, IV, 10.
Kreml, II, 56, 61, 150, 154, 164, 167, 168, 176, 177, 195, 214, 430. - III, 43,

57, 74, 104. - IV, 5, 11, 13, 18, 102, 104, 344.
Kreta, V, 157, 240.
Kromy, II, 262.
Kronštadt, IV, 43, 153 - 156, 438. - V, 32.
Krym, I, 144, 154, 186. - II, 131, 172, 247, 253, 258, 260. - III, 133, 134, 137, 139 - 141, 156, 251, 296. - IV, 64, 69, 79, 372. - V, 23, 32, 33, 234, 235.
Krymské chánství, II, 257.
Krypecký klášter, III, 441.
Ksňatin, I, 350.
Kubaň, I, 120. - II, 258.
Kubenské jezero, I, 435. - II, 12, 21, 310, 322.
Kubina, ř., I, 436.
Kuckovo, II, 7.
Kučkovo pole, II, 7, 10.
Kučuk-Kajnardži, V, 235.
Kukejnos, III, 434.
Kulikovo pole, II, 25, 28, 225.
Kuma, ř., I, 55.
Kunnersdorf, IV, 422.
Kušalino, okres, II, 376.
Kuronsko, IV, 357, 366. - V, 35.
Kursk, I, 219, 220. - II, 262, 263.
Kurská gub., II, 131, 262, 301. - IV, 289.
Kurské knížetství, I, 231.
Kurský újezd, II, 278.
Kušalino, ves, II, 380.
Kušta, ř., II, 310.
Kutais, V, 237.
Kuzmoděmjanská ul., II, 111.
Kuzněcká sloboda, III, 240.
Kvantunská oblast, V, 243, 244, 297.
Labe, I, 166, 167.
Ladoga, I, 105, 161, 164. - II, 83, 306. - IV, 152.
Ladožské jezero, I, 192. - III, 115. - IV, 148.
Ladožský průplav, IV, 152, 216, 247, 336, 374.
Ladožský újezd, II, 101, 373.
Lama, ř., II, 10.
Lebeďanský újezd, III, 270.
Ledové moře, I, 49.
Lefortův palác, IV, 341.
Leiden, IV, 29.
Lena, ř., I, 20. - III, 181.
Leochnovo, II, 327.
Lěsnaja, ves, IV, 69, 70, 74.
Letní sad, IV, 45.
Leža, ř., II, 310.
Lichvin, II, 20, 262.
Lipica, ř., I, 407.
Lipská universita, V, 130.
Lipsko, V, 211.
Litevská země, II, 145, 165.
Litevské knížetství, II, 133. - III, 117 - 121, 127, 130. - V, 35.
Litevsko-polský stát, II, 131.
Litevsko-ruský stát, I, 418.
Litevský stát, I, 410. - III, 117.
Litva, I, 346, 347, 410, 418, 419. - II, 12, 27, 28, 33, 62, 70, 72, 81, 114, 115, 125, 129, 132, 133 - 139, 142, 144, 145, 146, 151, 164, 165, 203, 225, 227, 228, 252, 257, 258, 260, 353, 491. - III, 33, 39, 52, 114, 117 - 121, 123 - 130, 134, 137, 151 - 153, 269, 272, 301, 304, 405, 408. - IV, 89, 292.
Livny, II, 262, 264.
Livonská země, II, 479, 480.

Livonsko, II, 115, 131, 146, 203, 257, 468, 479. - III, 29, 115, 152, 154, 423, 424, 432, 433. - IV, 63, 68 - 70, 116, 156, 181, 303.
Livonský řád, II, 72, 114, 142.
Ljaojan, V, 296.
Ljubeč, I, 148, 171, 180, 182, 218, 241. - II, 140.
Lodějnopolská loděnice, IV, 84.
Lodž, V, 310.
Loire, ř., I, 166.
Lombardie, I, 76. - IV, 371.
Londýn, IV, 30, 31, 133, 147, 295.
Londýnská konference, V, 158, 237.
Londýnská smlouva, V, 238.
Lopasňa, II, 6, 10.
Lotrinsko, IV, 371.
Lovať, ř., I, 29, 144. - II, 68, 305.
Lübeck, II, 79.
Lubjanka, ul., II, 7.
Lublin, III, 126.
Lublínská unie, III, 127, 129, 138, 139.
Lublínský sněm, 126, 127, 128.
Luga, ř., I, 203. - II, 68.
Luch, III, 248.
Lvov, III, 353.
Lybeď, ř., I, 352.

Madrid, IV, 323.
Machriščský klášter, II, 366.
Malá Rus, I, 346.
Malorusko, I, 30. -III, 116, 117, 145, 146, 148, 149, 150, 153, 159, 269, 301, 423, 429 - 433, 451. - IV, 69, 71. - V, 81, 93, 94.
Mamy sv. předměstí, I, 185.
Mandžusko, V, 243, 244, 246, 294, 296 - 298.
Manyč, ř., I, 55.
Marienburg, IV, 303, 304.
Marijinský systém, IV, 153.
Marseille, IV, 295.
Mcensk, II, 165, 263. - III, 101.
Mcenský újezd, II, 278. - III, 110, 111.
Medvědica, ř., III, 148.
Medyň, II, 20.
Merv, V, 242.
Meščera, II, 20.
Mezeň, III, 334.
Michalický klášter, II, 397.
Milet, I, 144.
Mingrelie, V, 237.
Minsk, I, 160, 338. - IV, 67.
Minské knížetství, I. 338.
Mir, IV, 67.
Mirjatiči, I, 140.
Mitava, IV, 344, 345, 355, 358, 366, 370.
Mizie, I, 123.
Mjasnická polosetnina, III, 240.
Mogilev, IV, 69. - V, 33.
Mojka, ř., IV, 98.
Moldavie, III, 137, 139, 156. - IV, 372, 387. - V, 157, 235, 237, 240.
Moldavské knížetství, IV, 371.
Mologa, ř., I, 435.
Moložský újezd, I, 60.
Monplaisir, IV, 52, 438.
Monza, ř., II, 310.
Mordva, II, 132.
Morea, IV, 64. - V, 32, 157.
Mosalsk, V, 42.
Moskevská gub., II, 18, 23, 132, 380. - IV, 193, 196, 198, 202, 395. - V, 54, 108, 283.
Moskevská kotlina, I, 59.

Moskevská oblast, II, 13, 14.
Moskevská říše, I, 82. - II, 131, 142, 152, 156, 160, 167, 168, 176 - 180, 199, 213, 217, 223, 245, 247, 251, 256 - 261, 266, 267, 269, 284, 289, 292, 306, 346, 361, 368, 376, 381, 409, 410 - 412, 423, 424, 427, 435, 447, 449, 459, 461, 462, 488, 491 - 494. - III, 6, 14, 15, 17, 20, 36, 46, 49, 53, 55, 59, 63 - 65, 69, 73, 74, 76, 77, 79, 83 - 85, 88, 92, 95, 101, 102, 109, 113 - 116, 139, 152, 153, 157 - 159, 160, 161, 200, 239, 245, 265, 272, 277, 279, 284, 291, 304 - 305, 307, 309, 312, 334 - 336, 369, 380, 421 424, 431, 433, 435, 445, 447. - IV, 15, 36, 61 - 63, 74, 92, 101, 114, 132, 153, 238, 264, 280. - V, 137, 149, 291.
Moskevská universita, IV, 422. - V, 5, 6, 119, 199, 211.
Moskevská země, II, 100.
Moskevské carství, III, 311.
Moskevské knížetství, I, 420, 433, 444, 448, 453. - II, 8, 13, 14, 17, 18, 22, 23, 33 - 35, 37, 40, 46, 51, 52, 54, 58, 62, 65, 66, 126, 130, 132 - 134, 139 - 141, 143, 146, 171, 420.
Moskevský kraj, II, 5, 14.
Moskevský pluk, V, 207.
Moskevský újezd, I, 352. - II, 19, 250, 253, 274, 288, 358, 360, 375, 402.
Moskva, I, 45, 57, 61, 71, 243, 351, 358, 364, 365, 400, 419, 421. - II, 5 - 30, 33 - 35, 37 - 39, 41, 47, 50, 52, 54, 55, 58 - 61, 65, 69, 90, 98, 109, 123, 125 - 130, 132 - 141, 143 - 150, 155, 156, 158, 162 - 164, 168 - 180, 188, 189, 194, 195, 198, 199, 209, 211, 213, 215, 218, 225, 227, 234, 249, 255 - 262, 264, 275, 291, 292, 297, 306, 309, 319, 320, 325, 328, 330, 346, 355, 360, 394, 395, 406, 410, 423, 426, 442, 466, 469, 474, 485, 488, 489, 494. - III, 11, 20, 21, 26, 27, 30, 32, 33, 39, 40, 41, 42, 44, 49, 50, 54, 56 - 58, 61, 74 - 77, 80, 90, 95, 99, 103, 104, 106 - 108, 115, 116, 137, 139, 141, 146 - 158, 167, 169, 173, 179, 181, 185, 202, 208, 236, 240, 241, 243, 244, 248, 251, 253, 260, 262, 263, 265, 269, 276, 278, 282, 295, 297, 301, 302, 305, 310, 311, 312, 316, 318, 323, 324, 331, 332, 334 - 342, 344, 347 - 351, 353, 354 - 356, 359, 360, 366 - 369, 373, 375, 378, 379, 381, 382, 386 - 388, 390, 396, 397, 417, 419, 420, 429 - 432, 436, 438 - 440, 444, 445, 448. - IV, 5, 11, 21, 22, 26, 28, 29, 32, 36, 39, 49, 63, 68, 69, 70, 81, 87, 89, 91, 97, 98, 104, 109, 135, 139, 140, 147 - 150, 151, 190, 192, 194, 201 - 203, 208, 232, 246, 256, 258, 270, 279, 283, 284, 286, 287, 296, 297, 299 - 301, 303, 304, 308, 311, 332, 341,

345 - 349, 356, 366, 377, 386, 422, 423, 439. - V, 38, 42, 54, 56, 57, 104, 105, 117, 118, 121, 134, 188, 207, 211, 285, 310.
Moskva, ř., I, 359, 387. - II, 8, 10, 16, 171. - III, 282. - IV, 25, 152.
Možajsk, I, 365. - II, 18, 19, 20, 133.
Možajské knížetství, II, 59.
Msta, ř., II, 68. - IV, 152.
Mstino jezero, IV, 152.
Mukden, V, 246, 297.
Muravská cesta, II, 259.
Muzman, III, 336.
Muzmanský břeh, I, 49.
Murom, I, 192, 262, 348, 349. - II, 9, 11, 20, 250, 395. - III, 380.
Muromo-rjazanská oblasť, I, 230.
Muromo-rjazanské knížetství I, 221.
Muromo-rjazanské pomezí, I, 202.
Muromský újezd, II, 250, 252, 300, 382.
Museum zbraní, IV, 9, 13, 17.
Mytišči, I, 61.

Nachičevaň, chánství, V, 158, 238.
Námořní akademie, IV, 100. V, 117.
Námořní kadetka, V, 119, 210.
Narova, ř., II, 114, 139. - IV, 64, 66.
Narva, III, 432. - IV, 57, 65 - 67, 70, 81, 90, 115, 153, 158, 165, 297.
Neapol, IV, 371.
Něglinná ul., II, 6.
Něglinnaja, ř., III, 334.
Německá říše, III, 157, 445. - IV, 63, 65.
Německá sloboda, III, 323, 338, 343, 374. - IV, 15 - 16, 21, 23, 25, 31, 298, 304.
Německé moře, I, 166. - III, 429.
Německo, I, 11, 163. - III, 124, 158, 307. - IV, 41, 52, 71, 72, 136, 148, 209, 210. - V, 9, 13, 158, 246, 290.
Němen, ř., II, 153. - IV, 68. - V, 35.
Němirovo, IV, 372.
Nerčinsk, V, 95.
Nerčinská smlouva, V, 243.
Nerechta, II, 9.
Nerechta, okres, II, 360.
Nerevský konec, II, 68, 91.
Nerl Veliká, ř., I, 350.
Nesviž, IV, 67.
Něva, ř., II, 139. - III, 432, - IV, 37, 47, 64, 81, 102, 152, 153, 202, 297, 330. - V, 192.
Nevja, ř., IV, 149.
Nevjanské závody, IV, 149, 150.
Nevo, I, 144.
Nežin, V, 200.
Nikitská ul., II, 217, 218.
Nikolajev, I, 144. - V, 243.
Nikolská ul., III, 383, 397, 398. - IV, 296.
Nikopol, I, 129.
Nižegorodská gub., IV, 226.
Nižegorodské knížetství, II, 13, 20, 141.
Nižegorodský újezd, II, 370.
Nižnij Novgorod, I, 57, 58, 76, 352. - II, 9, 11, 20, 176, 262, 306, 309. - III, 200, 380, 387. - V, 216.
Nogajské hordy, II, 257.

Nové Rusko, I, 27, 30, 61. - III, 7.
Novgorod, I, 90, 91, 104, 117, 148, 153, 158, 162, 164, 165, 168, 171, 172, 174, 182, 196, 200, 201, 203, 224, 225, 229, 233, 280, 315, 396, 406. - II, 12, 59, 66 - 84, 86 - 99, 103 - 110, 113 - 115, 117, 119 - 129, 133 - 135, 138, 141, 217, 234, 249, 250, 256, 273, 305, 310. - III, 74, 115, 277, 302, 369. - IV, 66, 98, 148, 288.
Novgorod Severský, I, 231, 343.
Novgorodská čeť, II, 280.
Novgorodská diecése, I, 98.
Novgorodská gubernie, I, 58, 60. - II, 69, 380.
Novgorodská oblasť, I, 159, 161, 230, 368. - II, 69, 73, 122.
Novgorodská země, I, 230, 348, 408. - II, 70, 71, 73, 122, 124, 128, 273, 461.
Novgorodský okres, I, 202.
Novgorodský újezd, II, 101, 460.
Novoděvičí klášter, II, 217. - III, 32.
Novoměšťanská sloboda, III, 343.
Novosil, II, 262. - III, 191.
Novospasský klášter, III, 178.
Nový Svět, II, 494.
Nurma, ř., II, 311.
Nurma-Obnora, II, 310, 311, 330.
Nyenskans, IV, 297.
Nystadský mír, IV, 47, 51, 66, 73, 255, 265, 277. - V, 23.
Oblasť vojska donského, I, 58, 79.
Oboněžská pjatina, II, 68 - 70.
Oboněžský rjad, II, 69.
Obnora, II, 22, 311, 323, 329.
Obscij Syrt, I, 53.
Očakov, IV, 371, 372. - V, 33, 234.
Oděssa, V, 200, 310.
Odojev, II, 262.
Ogorodná sloboda, III, 240.
Ojať, ř., I, 358.
Oka, ř., I, 59, 67, 69, 70, 76, 128, 183, 192, 202, 348 - 352, 355, 357 - 359, 376, 411, 419. - II, 9 - 11, 14, 20, 23, 132, 137, 141, 250, 252, 258, 260, 261, 264, 295, 298, 299, 301, 310. - III, 49, 335. - IV, 18, 147, 151.
Oksodonská nížina, I, 59.
Oloněc, IV, 296.
Oloněcká gub., I, 60, 353. - - III, 189.
Oloněcká loděnice, IV, 191.
Oloněcký kraj, IV, 149, 290.
Oloněcký újezd, IV, 288.
Olviga, I, 144.
Olymp, I, 137, 367.
Oněga, ř., II, 70, 310, 311.
Oněžské jezero, I, 358. - II, 68. - IV, 149, 153.
Opočka, II, 115.
Oranienbaum, IV, 435, 438, 439.
Ordynka, IV, 247.
Ordynská sloboda, III, 240.
Oreěchov, II, 84.
Oreěchovský újezd, II, 101, 102, 273.
Orel, II, 262, 263, 301.
Orel (lod), III, 335. - IV, 17.

Orenburg, I, 50.
Orenburská gub., V, 129.
Oreškek, II, 102. - III, 115, 432.
Orlovská gub., I, 350. II, 131, 301.
Orša, V, 33.
Oskol, II, 262, 300.
Ostrov, II, 115.
Oševenský klášter, II, 310.
Oxford, I, 30.

Palestina, III, 393.
Pannonie, I, 107.
Pantikapaeon, I, 144.
Paříž, I, 166. - II, 199. - IV, 36, 37, 133, 136, 295, 421. - V, 10, 110, 130, 131, 211.
Pařížský mír, V, 239 - 242.
Pečerská lávra, III, 347.
Pečerský klášter, I, 23, 86 - 88, 93 - 95, 104, 339. - III, 351.
Pečora, okres, II, 70.
Pečora, ř., II, 70, 139. - III, 334.
Pelegovo, II, 328.
Pelšma, ř., II, 22, 310.
Penza, V, 216.
Penzenská gub., V, 134.
Perejaslav, III, 130, 131, 133.
Perejaslavl, I, 148, 149, 180, 203, 205, 207, 218, 219, 341. - II, 9, 10, 19, 61. - III, 186. - IV, 24, 210.
Perejaslavl Rjazanskij, I, 352.
Perejaslavl Russkij, I, 202, 203, 352. - II, 305.
Perejaslavl Zaleśskij, I, 351. - II, 306, 360.
Perejaslavská oblast I, 160, 161, 230, 346, 415.
Perejaslavska země, I, 218, 230, 340, 346.
Perejaslavské jezero, IV, 17.
Perejaslavské knížetství, I, 388.
Perejaslavský pluk, III, 144.
Perekop, II, 259.
Perm, I, 57. - V, 216.
Permská gub., III, 189. - IV, 149.
Permská země, II, 70, 132, 138.
Permský kraj, II, 319.
Pernov, IV, 153, 154.
Persie, II. 235. - III, 137, 263, 432. - IV, 60, 371. - V, 158, 235, 237, 238.
Pešja Děňga, II, 311.
Pěší šlechtická kadetka, V, 119, 120, 127.
Petěrgof, IV, 436, 438.
Petrohrad, I, 50, 51, 243. - III, 432. IV, 11, 39, 41 - 43, 46, 47, 49, 63, 94, 98, 99, 117, 136, 140, 148, 151 - 155, 180, 191, 198, 201, 202, 232, 244, 245, 258, 278, 293, 297, 299, 300, 307, 315, 325, 327, 370, 386, 422, 423, 425, 436, 438 - 440. - V, 5, 12, 13, 27, 32, 34, 37, 38, 41, 57, 109, 117, 118, 124, 129, 131, 154, 188, 199, 201, 202, 205, 207, 209, 211, 216, 285, 310.
Petrohradská duchovní akademie, V, 174.
Petrohradská gub., I, 60. - IV, 193, 226, 230, 415.
Petrohradská universita, V, 202.
Petrohradský hlavní seminář, V, 174.

Petropavlovský chrám, IV, 315, 419.
Petrohradský ostrov, 155. IV,
Petrokov, III, 124.
Petrozavodsk, IV, 149.
Phanagorie, I, 144.
Pjatnická ul., IV, 246 - 247.
Plesburch, IV, 5.
Plesský okres, II, 452.
Plotnický konec, II, 67.
Poamuří, III, 432.
Pobaltické gub., V, 42, 196.
Pobaltický kraj, IV, 195. - V, 192, 217.
Pobuží, III, 130.
Počajna, ř., I, 352.
Podljachija, III, 128, 141.
Podněpří, I, 135, 136, 152, 342, 345, 348, 354, 407. - III, 129, 134, 301. - V, 229.
Podolí, III, 117, 151, 154. - IV, 64.
Podolská gub., I, 59, 79. - III, 127, 128. - V, 206.
Podolská země, III, 117.
Podolský kraj, III, 133.
Podoní, II, 395.
Podurálí, I, 353.
Pòganý rybník, III, 334.
Pokrovka, IV, 304.
Pokrovská setnina, III, 240.
Poléší, I, 59, 61. - IV, 68.
Polock, I, 110, 148, 162, 172, 180, 237. - II, 256, 305, 469, 480. - III, 140. - V, 26, 33.
Polocká oblast, I, 160, 161, 230.
Polské království, II, 137. - V, 191, 196, 218, 223, 224, 225, 230.
Polsko, I, 106, 129, 192, 236, 345 - 347. - II, 133, 137, 142, 143, 146, 151, 156, 198, 252, 257 - 260, 353, 468, 479. - III, 15, 29, 39, 50, 81, 88, 114 - 122, 124 - 128, 134, 140 - 159, 191, 246, 247, 251, 268, 272, 277, 280, 294, 296, 301, 307, 332, 334, 346, 348, 353, 378, 423, 429 - 433, 441, 445, 458, - IV, 54, 61 - 63, 65, 69, 70, 192, 203, 278, 348, 358, 370, 371, 379, 387. - V, 23 - 26, 29 - 31, 33 - 35, 37, 155, 157, 168, 191, 196, 208, 233, 234, 309.
Polsko-litevský stát, I, 346.
Polský stát, I, 347. - III, 153.
Poltava, III, 15. - IV, 69, 70 - 76, 81, 194.
Poltavská bitva, IV, 69.
Poltavská gub., I, 202, 352. - III, 128.
Pomořansko, I, 157. - IV, 438.
Pomoří, IV, 89.
Pontské moře, I, 145.
Porchov, I, 363.
Porosí, I, 339.
Port-Artur, V, 243, 244, 296, 297.
Porta, V, 235, 240.
Portsmouth, IV, 30. - V, 297.
Portsmouthská smlouva, V, 297.
Portugalsko, V, 157.
Povarská ul., V, 146.
Poveněc, IV, 149.
Poviselská gub., V, 267.
Povislí, III, 130.
Povolží, I, 30, 135, 203, 263, 356, 358, 376, 377, 387, 411, 433. - II, 21, 395, 397. - III, 14, 115. - IV, 183.
Povolžská vysočina, I, 58.

Poznaň, III, 140
Praha, III, 310.
Prečistěnka, ul., II, 217.
Preobraženskoje, III, 343, 344. - IV, 11, 12, 14 - 17, 19, 24, 41, 149, 283.
Přímořská oblasť, V, 243, 298.
Preobraženský palác, IV, 13.
Preobraženský pluk, V, 205.
Pripeť, ř., I, 126, 160, 162.
Propontis, I, 154.
Protva, ř., I, 351, 358. - II, 9.
Pruská země, II, 153. - III, 80, 169.
Prusko, IV, 63, 409, 426. - V, 11, 24, 29, 30, 31, 35, 37, 41, 174, 191, 234, 238.
Prut ř., IV, 37, 57, 71, 84, 371.
Psel, ř., I, 192.
Pskov, I, 190, 363. - II, 24, 66, 83, 89, 92, 102, 114 - 117, 119, 120, 123, 125, 134, 139, 141, 250, 256 306, 479. - III, 74, 302, 423, 435, 436, 437, 438, 439, 441 - IV, 68, 98, 190.
Pskovská gub., I, 60.
Pskovská oblasť, II, 117.
Pskovská země, II, 91, 103, 114, 117, 363.
Pskovský kraj, III, 424, 436.
Pskovský újezd, III, 422.
Pugačevská vzpoura, V, 99, 140.
Pustozersk, IV, 6.
Putivl, II, 253, 262. - III, 49, 55, 133.
Pyrenejský poloostrov, I, 342.

Radoněž, II, 13, 19.
Rakousko, III, 158. - IV, 62, 63, 278, 370, 371, 409. - V, 24, 29 - 31, 35 - 37, 157, 174, 191, 234, 236, 238, 241, 290.
Razinovo povstání, V, 115.
Řecká říše, V, 234.
Řecká země, I, 340.
Řecko, I, 11, 95, 106, 120, 157, 182, 203, 332, 389. - V, 157, 164.
Řecké kolonie, I, 131.
Řecké království, V, 159, 240.
Revel, IV, 94, 153, 156, 201, 438.
Revelská gub., IV, 226.
Riga, I, 364. - III, 152, 423, 432. - IV, 67, 70, 81, 115, 153, 284. - V, 129, 310.
Richelieuovo lyceum, V, 200.
Řím, I, 11, 145, 243. - II, 148, 153, 155. - III, 304, 311, 368, 369, 393, 395. - IV, 293. - V, 164.
Římská říše, I, 41.
Rion, ř. V, 237.
Rižská gub., IV, 230.
Rjazaň, I, 57, 110, 352, 406. - II, 9, 62, 143, 258, 262. - III, 49, 55, 57, 133, 140.
Rjazanská gub., I, 359. - II, 301. - V, 229.
Rjazanská oblasť, III, 239.
Rjazanská země, I, 406, 408, 420. - II, 75, 131.
Rjazanské knížetstvi, I, 420. - II, 13, 132, 134, 136, 141.
Rjazanský újezd, II, 460. - III, 110.
Rjažsk, II, 262.
Rjažský újezd, II, 277, 300.
Rogervik, IV, 156, 163.
Rogožská pole, II, 10.
Romanov, II, 21, 252.
Romanov-Borisoglebsk, III, 380.

Ropša, IV, 439.
Ros, ř., I, 191, 192, 339.
Rostov, I, 148, 149, 180, 192, 205, 348 - 350, 361, 376, 387, 390, 393, 394, 398, 399, 401, 403, 439, 450. - II, 7, 9, 10, 11, 176, 305, 310. - III, 186. - V, 42.
Rostovská oblasť, I, 230, 388.
Rostovská země, I, 69, 367, 376, 387, 394, 396, 397, 398, 402, 403, 424. - II, 5.
Rostovské jezero, I, 358.
Rostovské knížetství, II, 13, 134, 139, 175.
Rostovsko-suzdalský kraj, I, 348, 356.
Rostovsko-vladimirský okres, I, 407.
Rostovsko-zalésská země, I, 401.
Rostovský kraj, I, 203.
Rostovský újezd, II, 250.
Rotterdam, IV, 294.
Rožděstvenský klášter, I, 85.
Rumunsko, V, 240, 241.
Rus, I, 22, 23, 29, 30, 73, 74, 75, 81, 85, 88, 89, 92, 96, 97, 101 - 104, 107, 109, 110, 116, 122 - 125, 126, 129, 144, 148, 149, 150 - 159, 162 - 164, 167 - 174, 178, 181 - 193, 196 - 200, 202, 203, 206, 208, 209, 213, 218, 223, 226, 227, 230, 232, 235, 237, 238 - 240, 242, 243, 245, 248, 250, 251, 253 - 256, 259, 263 - 267, 288, 289, 304, 313, 314, 318, 322, 326, 327, 329 - 335, 338 - 348, 350 - 352, 354, 357, 359 - 361, 364, 366, 375, 376, 378, 384, 387 - 389, 392, 393, 397 - 399, 401, 402, 405, 407, 410 - 412, 416, 418, 419, 423, 425 - 428, 431, 433, 434, 436, 437, 447, 449 - 453. - II, 5, 8, 10 - 13, 17, 18, 23, 25 - 29, 31 - 33, 40, 41, 52, 53, 55, 57 - 59, 61, 62, 64, 66, 71, 72, 80, 81, 82, 95, 96, 100, 101, 103, 105, 106, 117, 118, 121, 123 - 125, 127, 130, 131, 133 - 138, 140 - 143, 146, 150 - 152, 156 - 158, 165, 170 - 172, 175, 177, 208, 220, 221, 223, 227, 237, 238, 242, 257, 259, 265, 267, 268, 271, 283, 284, 288, 303 - 306, 313 - 318, 321, 324, 331, 332, 334 - 337, 339, 364, 367, 370, 390, 403, 410, 412, 477. - III, 18, 22, 43, 52, 85, 117, 118 - 124, 127, 128, 131, 132, 138, 154, 181, 204 - 207, 313, 346, 355, 357, 359, 366 - 372, 384, 385, 393, 394, 405, 407, 412, 429, 453. - IV, 10, 37, 62, 64, 84, 129, 130, 141, 248, 249, 252, 258, 260, 264, 268, 277, 280, 283, 289, 332, 422. - V, 5, 50, 52, 75, 76, 86, 87, 93, 115.
Rus Bílá, I, 351. - III, 7, 150.
Rus hornovolžská, I, 29, 410 - 412, 426 - 428, 446.
Rus Kijevská, I, 70, 85, 135, 243, 245, 266, 329 - 333, 336, 337, 338, 340, 342 - 344, 347, 348, 363, 365, 377, 387, 398, 401, 409, 411, 413 - 415, 425, 427, 434, 436, 437, 444, 446, 449, 450, 453. - II, 28, 81,

93, 95, 142. - III, 121, 129, 131.
Rus litevská, III, 119, 124, 128, 139.
Rus Malá, II, 131. - III, 7, 149, 150, 154.
Rus Moskevská, I, 30, 74, 374. - II, 130, 138, 170, 267, 273, 287, 303, 304, 307, 438. - III, 63, 131, 132, 206, 346. - IV, 89. - V, 114, 149.
Rus polskolitevská, II, 156.
Rus suzdalská, I, 85, 351, 414, 450, 451.
Rus Veliká, viz moskevská.
Rus západní, III, 114, 117, 122, 127, 129, 140, 347. - V, 25, 26, 33, 35, 36, 234.
Rusa, II, 125.
Ruská říše, IV, 75, 358, 374, 435. - V, 42, 49, 191, 192, 235.
Ruská zeme, I, 30, 143, 148, 152, 158, 168, 178, 183, 190, 193, 198 - 204, 206, 208, 211, 212, 214, 218, 220, 222, 223, 226, 227, 230, 232 - 234, 237 - 246, 268, 323, 338, 344, 345, 348, 349, 354, 356, 387, 392 - 394, 396, 405 - 411, 414, 415, 418, 422, 424, 427, 431, 434, 437 - 440, 451. - II, 11, 17, 24, 25, 29, 30, 33, 34, 45, 56, 64, 66, 70, 71, 73, 96, 114, 131, 133, 142, 144 - 146, 151, 157, 158, 167, 170, 177, 195, 201, 221, 222, 305, 323. - III, 14, 19, 20, 37, 50, 64, 76, 80, 95, 107, 114, 116, 150, 324. - IV, 11, 130. - V, 235.
Ruské carství, II, 165, 166.
Rusko, I, 1, 21, 27, 38, 41, 45, 46, 48, 49, 51 - 53, 56, 57, 59 - 62, 67, 68, 71 - 73, 75, 77 - 79, 89, 93, 96, 119, 120, 123, 125, 141, 155, 354 - 358, 366 - 369, 418, 423. - II, 25, 85, 117, 119, 305, 306, 338, 348, 352, 354, 375, 381, 410. - III, 9, 10, 13, 16, 24, 28, 29, 36, 37, 41, 95, 96, 124, 297, 309, 311 - 316, 318, 321 - 323, 326, 328, 329, 334, 359, 368, 380, 384, 389, 390, 419, 424, 432, 453, 458. - IV, 22, 32, 33, 39, 58, 62, 65, 72, 81, 83, 84, 86, 103, 121, 128, 134, 136, 138 - 140, 148, 150, 154, 158, 160, 161, 167, 174, 181, 209, 226, 249, 250 - 255, 259, 260, 264 - 266, 275, 277 - 279, 288, 291, 298, 299, 309, 314, 317, 330, 336, 341 - 343, 347, 349, 352, 358, 366, 368, 370, 372, 373, 375, 381, 386, 392, 403, 409, 413, 414, 422, 424 - 429, 435. - V, 11, 13, 14, 16, 23 - 26, 29 - 33, 35, 36, 49 - 51, 61, 64, 66, 67, 74, 93, 108, 109, 112, 122, 125, 129, 146, 148, 152, 154, 156 - 159, 164, 168, 174, 176, 180, 181, 188, 189, 191, 195, 196, 199, 204, 211, 213, 215, 231, 233 - 239, 241, 243 - 250, 263, 293 - 298.
Ruský stát, I, 193. - II, 34, 474. - III, 66, 124, 448. - IV, 134.
Ruza, II, 19.
Ruzský újezd, II, 19.
Rylsk, II, 262, 263.

Rýn, I, 166, 167. - IV, 371. - V, 168.
Rzecz Pospolita, III, 116, 117, 127, 129, 138, 140, 146, 151, 152, 346. - IV, 61, 64. - V, 27, 191, 234.
Ržev, II, 9, 21, 69, 92.

Sadová sloboda, III, 240.
Sachalin, V, 297.
Samara, I, 363.
Samarkand, V, 242.
Saraj, II, 53.
Saratov, I, 51, 374. - IV, 386.
Sarkel, I, 151.
Sasko, III, 334. - V, 29.
Savvina Storoževského klášter, III, 194, 407, 409. - IV, 13.
Seine, ř., I, 166. - IV, 37.
Sejm, ř., II, 263.
Sem, ř., II, 138.
Semjonovskoje, IV, 16.
Semjonovský pluk, IV, 104, 321, 324, 328.
Serpuchov, I, 351. - II, 18, 20, 261, 262, 309.
Sestra, ř., II, 13.
Setomlja, ř., I, 86.
Sevastopol, III, 17. - V, 235.
Sevastopolský záliv, V, 239.
Severní Amerika, I, 352.
Severní oceán, III, 429.
Severská oblast, III, 153, 451.
Severská země, II, 139. - III, 49, 77, 115, 146, 301, 423.
Severské knížetství, I, 231. - II, 139.
Sibiř, I, 27, 353. - III, 158, 181, 269, 282, 312, 407. - IV, 155, 317, 368, 397, 413. - V, 85, 64, 103, 130, 156, 208, 216, 223, 243 - 246.
Sibiřská gub., IV, 173, 193, 230.
Sibiřská dráha, V, 243 - 246.
Sibiřské carství, II, 425. - III, 105.
Sicilie, IV, 371.
Sija, ř., II, 311.
Sijský klášter, II, 311, 315, 335.
Simbirsk, V, 42, 130.
Simbirská gub., II, 301.
Simonův klášter, II, 149, 309.
Sit, ř., I, 435.
Sivcev vražek, II, 217.
Skandinavie, I, 117, 152, 163 266.
Skleněné království, IV, 284, 285.
Skotsko, I, 166.
Skythie, I, 59, 119, 123.
Slavenský konec, II, 67.
Slavna, II, 67.
Slavonie, IV, 64.
Slezsko, IV, 210. - V, 29.
Slonim, IV, 67.
Smolensk, I, 71, 148, 158, 171, 180, 182, 203, 205, 207, 222, 349. - II, 11, 70, 145, 199, 305. - III, 50, 51, 54, 59, 74, 148, 272, 332. - IV, 68, 69, 192. - V, 120.
Smolenská gub., IV, 193. - V, 108.
Smolenská oblast, I, 159 - 161, 230. - II, 131, 133. - III, 153, 451.
Smolenská země, I, 246, 408. - II, 139. - III, 115, 117, 146, 272, 301, 423.
Smolenské knížetství, II, 13, 139, 141.
Smolenský kraj, II, 107.
Smolenský okres, I, 407.
Smolenščina, III, 301.

Sofie sv. chrám, II, 67, 68, 83.
Sofijská strana (v Novgorodě), II, 67, 68, 85, 110, 111, 112.
Sofijský chrám, I, 12, 35. 331.
Sojga, ř., II, 311.
Sokol, II, 256.
Solca Malaja, okr., II, 418.
Solikamsk, III, 334.
Solovecký klášter, I, 372. - II, 128, 310, 342, 377. - III, 302, 392.
Solovecký ostrov, II, 310.
Solovki, III, 350, 355.
Solvyčegodsk, III, 171, 302.
Sora, ř., II, 348.
Sosna Bystraja, ř., II, 258, 264, 300.
Sosna Tichaja, ř., II, 262.
Sož, ř., I, 128, - IV, 69.
Spaa, IV, 37.
Spaso-Kamenný klášter, II, 12. - III, 350.
Spasská brána, III, 193.
Srbské knížetství, V, 158.
Srbsko, V, 157, 237, 240, 241.
Sretěnka, II, 7. - IV, 306.
Sretěnsk, V, 243.
Sretěnská setnina, III, 240.
Staubul, IV, 372.
Stará Russa, II, 217, 306.
Starica, II, 256, 289.
Starodub, I, 351. - II, 9, 20.
Starodubské knížetství, II, 20.
Starý Svět, I, 353.
Stavučany, IV, 392.
Stokholm, III, 307. - IV, 278, 284. - V, 28.
Stolbovo, III, 115.
Stolbovská smlouva, III, 158.
Středoruská vysočina, I, 58.
Středozemní moře, II, 260. - V, 37, 235.
Suda, ř., I, 435.
Sudak, I, 154. - II, 258.
Sucharevova věž, IV, 299. - V, 117.
Suchoma, ř., I, 358. - II, 21, 132, 310, 311, 322.
Sula, ř., I, 190, 338, 340.
Supoj, ř., I, 340.
Sura, ř., II, 132, 262, 263.
Surož, I, 154. - II, 258.
Surožský stan, II, 360.
Suzdal, I, 348, 387, 390, 393, 394, 398 - 401, 403, 429, 450. - II, 9, 165, 217, 306. - III, 236.
Suzdalská oblast, I, 392, 405, 407, 410.
Suzdalská země, I, 246, 330. 350 - 352, 389, 393, 395, 397 - 401, 403, 404, 407 - 409, 412 - 415, 425, 427, 428, 435. - II, 6, 77, 78.
Suzdalské knížetství, I, 393. - II 59.
Suzdalský kraj, I, 203, 350. - II, 5, 107.
Suzdalský okres, I, 353, 392.
Svatá aliance, V, 198, 201, 203, 236.
Svatoštěpánská smlouva, V, 159, 240, 241.
Sylva, ř., I, 358.

Šack, II, 262.
Šache, V, 296.
Šat, ř., IV, 151.
Šeksna, ř., I, 369, 372. - II, 21, 310, 311. - III, 334.
Šeloň, ř. II, 68, 123, 126.
Šeloňská pjatina, II, 68. - III, 222.
Širvanské chánství, V, 238.
Šlesvik, IV, 435.

Šlisselburg (Oreškov), III, 115, - IV, 115, 152, 329, 374.
Šoša, ř., II, 10.
Španělsko, IV, 63. - V, 29, 157, 236.
Štětín, V, 9, 13.
Švédsko, I, 155. - II, 142, 143, 257. - III, 15, 29, 95, 115, 152, 154, 158, 191, 251, 280, 296, 332, 333, 422, 423, 429, 432, 458. - IV, 60 - 64, 72, 73, 80, 116, 150, 154, 181, 209, 210, 218, 226, 255, 256, 278, 284, 348, 358, 375, 416. - V, 23, 24, 29, 37, 233.
Švýcarsko, I, 76.

Taganrog, IV, 63, 155, 191. - V, 206.
Talick, III, 171.
Tamaň, I, 202.
Tamanský poloostrov, I, 144.
Tamatarch, I, 202.
Tambov, IV, 68.
Tambovská gub., II, 301. - V, 229.
Tanajis, ř., I, 45, 144.
Tarusa, II, 20.
Taškent, V, 242.
Tavričeská gub., I, 60.
Těmnikov, II, 262.
Těrebovl, I, 241.
Těrebovlské knížetství, I, 337.
Těrebovlský okres, I, 241.
Těrský břeh, II, 70.
Teutonský řád, II, 142. - III, 117, 125.
Tichvinský klášter, II, 343, 388.
Tichý oceán, I, 27. - V, 243 - 245.
Tiskový dvůr, IV, 296, 301.
Tma, ř., I, 349.
Tmutorokaň, I, 192, 202, 205.
Tobolsk, III, 202, 312. - V, 199.
Tobolská provincie, V, 103.
Tomsk, III, 302.
Torgová strana (v Novgorodě), II, 67, 85, 111, 112, 217.
Torn, IV, 70.
Toropec, II, 392.
Toropecký újezd, III, 422.
Torunský sjezd, III, 124.
Toržok, II, 69, 78, 93.
Toulon, IV, 295.
Tower, IV, 30.
Transilvanie, IV, 64.
Travendal, IV, 65.
Tre, okres, II, 70.
Trier, I, 166.
Trojicko-Sergijův klášter, II, 22, 149, 150, 215, 309, 310, 328, 333, 335 - 338, 341, 343, 344, 347, 358, 360, 372, 376, 379, 382, 444. - III, 20, 74, 293. - IV, 11, 13, 19. - V, 12.
Trojický chrám (v Pskově), II, 114. - IV, 51.
Trubčenské knížetství, I, 231.
Trubež, ř., I, 149, 190, 340, 352.
Tula, I, 57. - II, 131, 259, 262. - III, 49, 55, 133, 191, 333, 334. - IV, 149.
Tulčin, V, 206.
Tulská gub., I, 352, 359. - II, 131, 301. - IV, 196.
Turecká říše, IV, 71. - V, 234, 237, 238.
Turecko, II, 259. - III, 134, 139, 153, 154, 156, 157, 159, 251, 296, 445. - IV,

26, 60 - 64, 71, 137, 371, 372. - V, 23, 24, 30 - 32, 37, 42, 57, 157, 158, 229, 233 - 242.
Turkestan, I, 27, 79. - V, 235, 242.
Turkmančaj, V, 158, 238.
Turov, I, 160, 162, 172.
Turovo-pinské knížetství, I, 221.
Tušino, III, 49, 50, 81.
Tver, I, 349, 351, 363, 387. - II, 24, 27, 50, 62, 135, 139, 143, 176, 220, 306. - V, 42.
Tverca, ř., IV, 152.
Tverská gub., I, 60, 358. - II, 68, 69, 380, 381. - V, 108.
Tverská oblast, II, 100.
Tverské knížetství, II, 21, 22, 24, 132, 134, 135, 141, 175.
Tverský újezd, II, 376, 400. - III, 111.
Tylžský mír, V, 252.

Ufa, I, 57. - V, 130.
Uglič, II, 19, 21, 166. - III, 26, 33.
Ugra, ř., II, 10, 132.
Uherská země, I, 122.
Uhry, I, 45, 106, - IV, 64.
Uchtoma, ř., I, 435.
Ukrajina, III, 114, 117, 128, 130, 131, 134 - 138, 140, 141, 143, 144, 146, 148 - 151, 153, 301, 431. - IV, 69.
Unkijar-Skelessi, V, 158, 238.
Uuža, ř., II, 328.
Upa, ř., II, 20, 151.
Upsala, III, 307.
Upsalská universita, III, 321.
Ural, ř., I, 56.
Urál (hory), I, 27, 30, 45, 47, 61, 379. - III, 7, 115, 158. - IV, 149, 387.
Uralo-kaspijská brána, I, 47.
Urálský hřeben, I, 45, 47, 52, 53, 55. - III, 7.
Uspenský chrám, II, 29, 30, 150, 160, 236. - III, 46, 382, 386, 390. - IV, 356. - V, 207.
Ussuri, ř., V, 243.
Ussurijský kraj, V, 243.
Ust-Sysolsk, I, 50.
Ustug, II, 23, 306. - III, 171, 302. - V, 199.
Ustužna, III, 333.
Ustužská četa, II, 280.
Utrecht, IV, 29.

Vaastský klášter, I, 165.
Vafangou, V, 296.
Vaga, ř., II, 318, 329. - III, 334.
Vajgačský průliv, I, 48.
Valachie, III, 156. - IV, 372. - V, 157, 237, 240.
Valdajské hory, I, 59, 62.
Valijesarské příměří, III, 423.
Valujki, II, 262.
Varjažské moře, I, 145, 155.
Varšava, III, 134, 145, 151, 310. - IV, 67. - V, 34, 191, 199, 207, 310.
Varšavské vévodství, V, 191.
Vasilevo, v. I, 195.
Vasiljevský ostrov, IV, 373.
Vasilsursk, II, 139.
Vazuza, ř., I, 183. - II, 10.
Važský újezd, II, 389.
Veliká Rus, II, 141, 146, 154, 195. - III, 149, 150, 154.
Velikaja, ř., II, 114.
Veliké Rusko, III, 297, 429.

Velikije Luki, II, 69, 92, 256.
Velkorusko, I, 30, 353, 356, 358, 360, 363, 366, 377, 378, 380, 383, 384, 386, - II, 5, 11, 34, 60, 123, 126, 130, 131, 139, 143, 144, 157, 171, 178, 196, 410, 458, 486, 489, 492. - III, 6, 14, 18, 114, 154, 324, 429. - IV, 62.
Velkoruský stát, II, 130.
Veněv, II, 262. - III, 55.
Vereja, II, 18, 20.
Verchoturský újezd, IV, 149.
Verona, V, 236.
Versailles, IV, 323.
Vesjegonsk, I, 358.
Vestfálsko, IV, 316.
Vetluga, ř., II, 132.
Vídeň, III, 309, 310. - IV, 32, 251. - V, 38.
Vídeňský kongres, V, 191, 198.
Vilenská universita, V, 199.
Vilenský sněm, III, 120.
Vilno, II, 165. - III, 140, 151.
Visby, III, 79.
Visla, ř., I, 50, 122, 123, 126, 128, 144, 345, 348. - II, 153. - III, 146. - V, 192.
Vismar, IV, 81.
Vitěbsk, III, 431. V, 26, 33.
Vitičev, I, 182, 188, 241.
Vjatka, II, 59, 66, 123, 139, 250, 334. - IV, 309.
Vjatská gub., III, 189.
Vjatská země, II, 23, 319.
Vjazma, II, 217, 394.
Vladimir na Kljazmě, I, 85, 192, 243, 351, 387, 388, 393, 396, 398, 399, 400, 403, 406, 412, 413, 416, 423. - II, 7, 9, 10, 28, 30, 305, 306. - III, 186. - V, 134.
Vladimir Volynskij, I, 192, 346.
Vladimirská čeť, II, 280.
Vladimirská gub., I, 351, 352. - II, 215. - IV, 196. - V, 7, 174.
Vladimirská oblasť, I, 413. - II, 20, 174.
Vladimirské knížetství, I. 406, 419, 434. - II, 22, 35.
Vladimirský újezd, I, 352. - II, 452.
Vladivostok, V, 244, 246, 297.
Voď (Voť), II, 68.
Vochna, okres, II, 358, 360.
Volha, I, 22, 27, 29, 46, 53, 59, 62 - 64, 69, 76, 77, 144, 145, 147, 149, 151, 192, 329, 330, 333, 346, 348, 350, 351, 355, 357, 358, 361, 363, 368, 376, 406, 411, 423, 424, 427, 428, 431, 448. - II, 9, 10 - 14, 21, 22, 57, 61, 70, 109, 124, 139, 140, 227, 253, 257, 299, 310, 322, 390, 391. - III, 6, 49, 133, 140, 263, 279. - IV, 64, 151 - 153. - V, 42.
Volchov, ř., I, 29, 116, 144, 148, 149, 160, 167, 169, 171, 175, 187. - II, 12, 67, 68, 72, 75, 86, 305. - IV, 152.
Volmach, II, 329.
Vologda, II, 22, 78, 217, 329, 378, 395. - III, 419. - IV, 98. 244.
Vologodský kraj, II, 329.
Vologodský újezd, II, 396.

Volok-Lamskij, II, 9, 10, 14, 69, 78.
Volokolamsk, II, 18, 20, 165. - III, 75.
Volocká strana, II, 351.
Volyň, I, 203, 205, 222, 233, 246, 345, 417. - II, 11, 172. - III, 117, 128, 151, 153, 154. - IV, 68.
Volynská gubernie, I, 59, 61, 78.
Volynská oblasť, I, 230.
Volynská země, I, 399. - III, 117. - V, 26.
Volynské knížetství, I, 85, 345.
Volynský kraj, III, 133.
Vorobjevo, IV, 13.
Voroněž, II, 262. - IV, 25, 191. 193.
Voroněžská gub., II, 301. - IV, 193. - V, 109, 229.
Vorskla, ř., I, 192. - II, 264. - IV, 69.
Voskresenskoje, II, 380.
Votská pjatina, II, 68, 91, 249, 273. - III, 115.
Vsevsjatskoje, IV, 356.
Všeruská říše, I, 30.
Vyborg, IV, 70, 153, 297, 374.
Vyčegda, ř., II, 138, 309, 311.
Vydubický klášter, I, 87.
Vygo, jez., II, 69.
Východní Rumelie, V, 241.
Východočínská dráha, V, 297.
Východoindická loděnice, IV, 29.
Východoindická společnost, IV, 29.
Vyšgorod, I, 182, 352, 389, 391, 397. - II, 9, 10.
Vyšněvolocký systém, IV, 152.
Vyšnij Voloček, I, 363.
Vytěgra, ř., IV, 153.

Wight, ostr., IV, 30.
Wittenberg, III, 124.
Wittenberská universita, III, 124.
Woolichę, IV, 30.

Zaardam, IV, 29, 296.
Zagorodský konec, II, 68.
Záhřeb, III, 309.
Zaikonospasské učiliště, IV, 98.
Zákavkazí, I, 146. - V, 235, 237, 309.
Zalěsje, I, 450.
Zalěsská země, I, 350.
Záoněží, I, 353. -IV, 289.
Zaozerské knížetství, I, 435.
Záporoží, III, 114, 116, 135 - 138, 141, 145, 151, 153, 301.
Zarajsk, III, 240.
Závoločí, II, 70, 78.
Závolží, I, 24, 72. - II, 12, 21, 322, 380. - IV, 68.
Zavolžská země, II, 12.
Země vojska Donského, V, 230.
Zimní palác, IV, 329, 330, 424. - V, 161, 165.
Zlatá horda, II, 24, 131, 133, 152, 172, 257.
Zorndorf, IV, 422.
Zvenigorod, I, 351, 352. - II, 9, 19.
Zvenigorodský újezd, II, 19.

Ženeva, IV, 21.
Židžiči, I, 140.
Žitomir, I, 57.
Žizdra, I, 350. - II, 20.
Žizdrenský újezd, I, 350.
Žluté moře, V, 243, 246.
Žvaněc, III, 148.

OBSAH:

Od redaktora 5

Hlava sedmdesátá pátá 9

Život Kateřiny II. do r. 1762 (9—19). — Její původ a výchova 9. — Její provdání a položení při dvoře císařovny Alžběty 12. — Její způsob jednání 14. — Myšlenka o ruském trůně 15. — Položení Kateřiny za panování Petra III. 16.

Hlava sedmdesátá šestá 20

Všeobecný program činnosti Kateřiny II. Úkoly zahraniční politiky (20—27). — Vliv převratu r. 1762 na Kateřininu politiku 20. — Manifest z 6. července 21. — Rozpory v programu nové vlády 22. — Mezinárodní vztahy Ruska po smrti Petra Velikého 24. — Rakousko-ruský spolek 24. — Otázky turecká a polská, jejich význam pro Rusko a prostředky pro jejich rozřešení 25.

Hlava sedmdesátá sedmá 28

Přehled zahraniční politiky Kateřiny II. (28—38). — N. Panin a ‚severní systém'; jeho nevýhody pro Rusko 28. — Spolek s Pruskem a jeho škodlivé následky pro Rusko 30. — Průběh rozřešení otázek turecké a polské 32. — Význam polských dělení pro Rusko 35. — Výsledky a nedostatky zahraniční politiky Kateřininy 36.

Hlava sedmdesátá osmá 39

Studium vnitřního stavu Ruska Kateřinou II. — Původ a obsah Nakazu (39—51). — Kateřinina nejistota na trůně v prvních dnech vlády 39. — Kateřininí spolupracovníci a jejich poměr k císařovně 39. — Zkoumání vnitřního položení Ruska 41. — Myšlenka o nutnosti nového Uložení 43. — Politický způsob Kateřininých myšlenek 43. — Sestavení Nakazu a jeho literární prameny 45. — Obsah Nakazu, sestavení jeho základní myšlenky a jeho povaha 47.

Hlava sedmdesátá devátá 52

Komise pro sestavení nového Uložení (52—61). — Kodifikační komise od r. 1700 52. — Komise r. 1762, její složení, úkoly, organisace a agenda 52. — Průběh jednání komise a příčiny jeho neúspěšnosti 56. — Význam komise a Nakazu v dějinách ruského zákonodárství 58.

Hlava osmdesátá 62

Změny ve správě po Petrovi. — Gubernské instituce r. 1775 (62—63). — Omezení stavovského živlu v místní správě a vliv úřednické aristokracie na ústřední správu 62. — Paninův projekt 65. — Přetvoření oblastní správy Kateřinou 66. — Nové rozdělení Ruska na gubernie 66. — Gubernské instituce administrativní a finanční 67. — Organisace soudních institucí 68. — Základní zásady gubernských institucí 69. — Spojitost institucí se šlechtickými projevy v komisi r. 1767 69. — Převládání šlechty v oblastní správě 70.

Hlava osmdesátá první 73

Význam gubernských institucí r. 1775 (73—78). — Rozvoj gubernských institucí v darovacích listinách r. 1785 73. — Příčina úspěšnějšího rozvoje šlechtické samosprávy proti městské 74. — Spojitost gubernských institucí s dějinami vládního významu šlechty v staré Rusi a v XVIII. st. 75. — Stopy politických ideí Kateřininých v systému těchto institucí 76. — Význam gubernských institucí v dějinách naší správy 78.

Hlava osmdesátá druhá 79

Šlechta a sedláci (79—90). — Rozvoj nevolnického práva po Petru I. 79. — Změna v položení venkovského obyvatelstva za Petra 79. — Úspěchy nevolnického práva od dob I. revise. Připsání a darování 80. — Statkářova moc nad sedláky 82. — Rozšíření této moci po Petrovi 84. — Statkářovo právo na práci a majetek sedlákův 85. — Statkářovy povinnosti k sedlákům 88. — Původ a rozvoj názoru na nevolnického sedláka jako na soukromé vlastnictví majetníkovo 88.

Hlava osmdesátá třetí 91

Nevolnické právo za Kateřiny II. (91—97). — Kateřininy úkoly vzhledem k nevolnickému právu. Jak je Kateřina rozřešila? 91. — Rozšíření nevolnického práva propůjčeními a zrušením volného přecházení sedláků do Maloruska 93. — Rozšíření statkářské moci podle Kateřininých ukazů 94. — Možnost trojího řešení otázky o osvobození sedláků 96. — Ka-

teřinin význam v dějinách nevolnického práva; zesílení a dovršení tohoto práva 97.

Hlava osmdesátá čtvrtá 98

Následky nevolnického práva (98—107). — 1. Následky zemědělsko-hospodářské: systém obroční a robotní do polovice XVIII. st. 98. — Převládání obročného hospodářství za Kateřiny 99. — Břímě obroku 100. — Robota a zbavení sedláků půdy 101. — Statkářská správa 102. — Obchod nevolníky 105. — Vliv nevolnického práva na šlechtické držení půdy, na statkářské hospodářství a na selské zemědělství 105.

Hlava osmdesátá pátá 108

Následky nevolnického práva (108—113). — 2. Následky pro národní hospodářství. Zeměpisné rozšíření zemědělské práce a statkářského kapitálu v Rusku 108. — Vliv nevolnického práva na vzrůst městské třídy a na úspěch městského řemesla a průmyslu. Data 1. a 2. revise 109. — 3. Vliv nevolnického práva na státní hospodářství: daň z duše a státní obrok po Petru I. 110. — Vzrůst nápojového důchodu za Kateřiny II. 111. — Státní úvěr; vzrůst vnitřních a zahraničních dluhů 112.

Hlava osmdesátá šestá 114

Následky nevolnického práva (114—126). — 4. Vliv nevolnického práva na rozumový a mravní život ruské společnosti: jeho vliv na vztah národa k platnému státnímu pořádku 114. — Změny v rozumovém a mravním ži-

votě ruské společnosti 115. — Rozvoj umělého soužití pod vlivem nevolnického práva 116. — První moment tohoto rozvoje — poptávka po vybraných ozdobách života 116. — Úpadek technického vzdělání po Petru I. 117. — Módní výchova a úspěchy francouzského jazyka 118. — Povaha vyučování v státních a soukromých školách 118. — Vychovatelé 121. — Literární zábavy; rozvoj vášně ke krásnému čtení 123. — Mravy šlechtické společnosti za Alžběty a na počátku Kateřininy vlády 123.

Hlava osmdesátá sedmá 126

Následky nevolnického práva (126—136). — 5. Vliv nevolnického práva na rozumový a mravní život ruské společnosti. Rozvoj umělého šlechtického soužití — druhý moment. Příprava a vůdci vlivu francouzské osvícenské literatury na vzdělanou šlechtickou společnost 126. — Příliv nových ideí z ciziny 127. — Vliv nových ideí na politický způsob myšlenek vzdělané společnosti a její vztah k ruské skutečnosti 131. — Typičtí zástupci vzdělané společnosti doby Kateřininy 133.

Hlava osmdesátá osmá 137

Význam vlády Kateřiny II. (137—147). — Význam historického momentu, v němž Kateřina vstoupila na trůn 137. — Státní pořádek na konci vlády Petra I. 138. — Úkoly nové vlády. Otázka uvolnění stavů a osvobození sedláků 139. — Směr, daný ruskému životu činností Kateřiny II. a rozpory z toho vyplývající 143.

Hlava osmdesátá devátá 148

Přehled zjevů ruských dějin od konce XVIII. do polovice XIX. st. (148—159). — Hlavní fakty 148. — Vláda císaře Pavla I. 151. — Výchova a povaha Pavlovy 153. — Zákon o následnictví trůnu a vládní činnost 153. — Zahraniční politika Ruska v XIX. st. 156.

Hlava devadesátá 160

Přehled zjevů ruských dějin od konce XVIII. do polovice XIX. st. (160—178). — Přehled vnitřní politiky Ruska od vstupu císaře Aleksandra I. na trůn. Výchova a povaha Aleksandra I. 160. — Reformní pokusy prvních let 168. — Speranskij a jeho reformní plán 174.

Hlava devadesátá první 179

Přehled zjevů ruských dějin od konce XVIII. do polovice XIX. st. (179—185). — Vláda Aleksandra I. Reformní pokusy prvních let. Projekt Speranského 179.

Hlava devadesátá druhá 186

Přehled zjevů ruských dějin od konce XVIII. do polovice XIX. st. (186—195). — Vláda Aleksandra I. Přetvoření ústředních institucí 187. — Obrat ve vnitřní činnosti vlády 189. — Selská otázka 192.

Hlava devadesátá třetí 196

Přehled zjevů ruských dějin od konce XVIII. do polovice XIX. st. (196—213). — Pano-

vání Aleksandra I.: Reakce 196. — 14. prosince 1825 202.

Hlava devadesátá čtvrtá 214

Přehled zjevů ruských dějin od konce XVIII. do poloviny XIX. st. (214—232). — Panování císaře Mikuláše I.: Program a osobnost Mikuláše I. 214. — Kodifikace 216. — Centrální a oblastní instituce 218. — Selská otázka 223. — Závěr 231.

Přehled důležitějších zjevů ruských dějin od smrti Petra Velikého (233—310). — Zahraniční politika 233. — Veliká sibiřská dráha a Dálný východ 243. — Správa 247. — Složení společnosti 255. — Šlechta 255. — Městský stav 257. — Sedlácí a nevolnické právo 260. — Zrušení nevolnického práva 265. — Selská otázka a novější zákonodárné akty 269. — Venkovská obščina 275. — Zemské instituce a Městské nařízení 277. — Soudní nařízení r. 1864 281. — Přeměny v místní správě a soudě 286. — Nařízení z r. 1874 o vojenské povinnosti 288. — Průběh tvoření ruské společnosti 291. — Japonsko-ruská válka 294. — Ohlášení reformy 298. — Reformy v letech 1905 a 1906 301. — Manifest ze 17. října a reforma zastupitelství 303. — Nařízení o volbách r. 1907 307.

Rejstříky. I. Jména osobní 311. — Jména míst a předmětů 334.

Tato kniha

vyšla v prosinci 1929

jako XXXIV. svazek

Minařikovy knihovny,

kterou řídí a vydává

Stanislav Minařík

na Smichově

Tichá 9

Vytiskl

Edvard Leschinger

v Praze